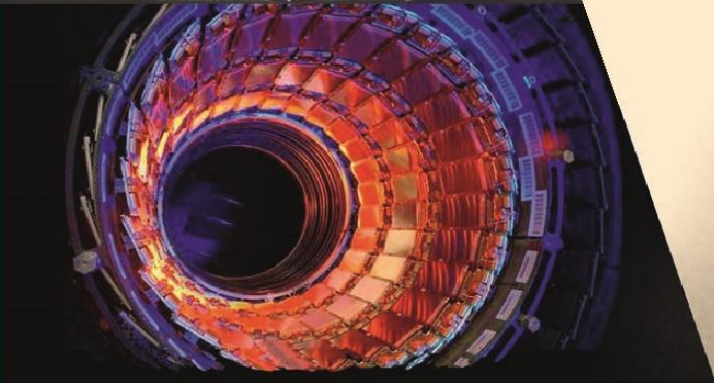

У. С. Кошалеў М. А. Краснова Н. У. Кошалева

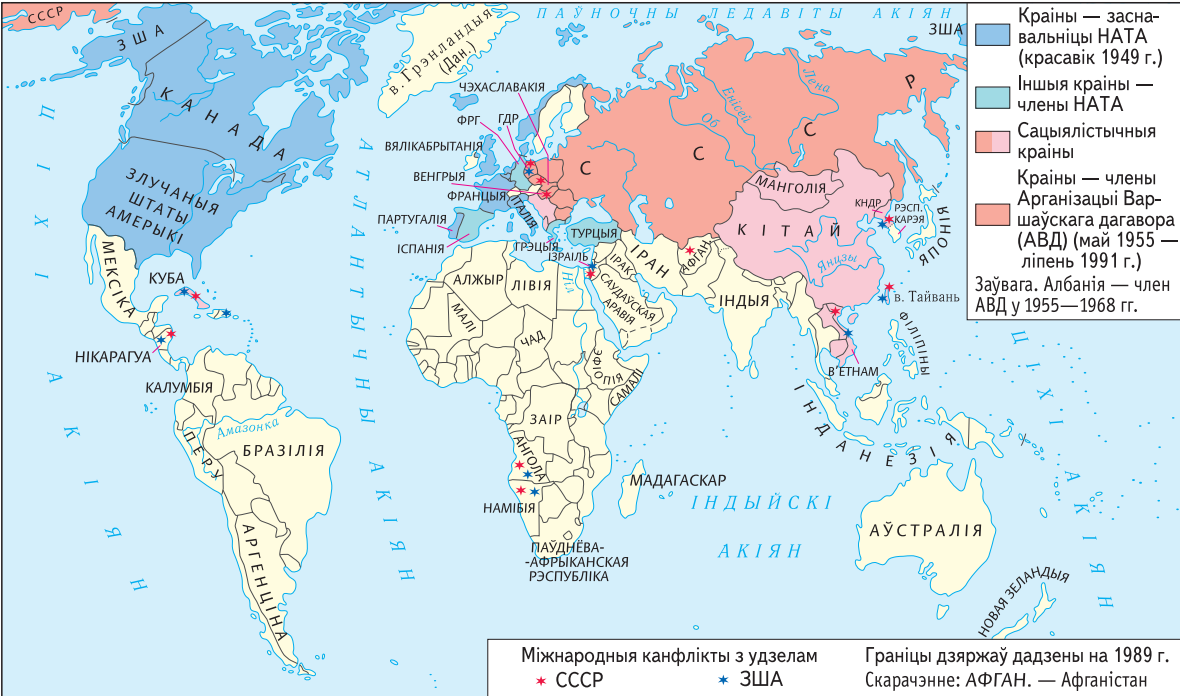
СУСВЕТНАЯ ГІСТОРЫЯ

НАВЕЙШАГА ЧАСУ

1918 — пачатак ХХІ ст.

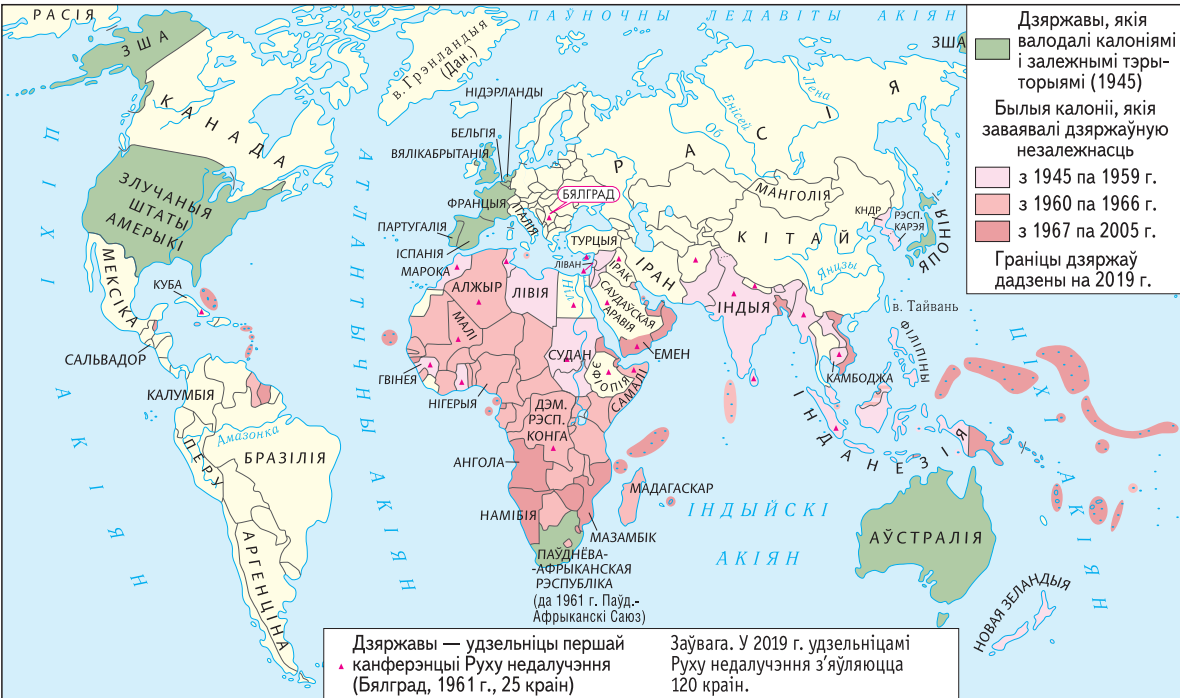
МІЖНАРОДНЫЯ АДНОСІНЫ ПАСЛЯ ДРУГОЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ (1945—1991)

КРАІНЫ ЦЭНТРАЛЬНАЙ І ПАЎДНЁВА-УСХОДНЯЙ ЕЎРОПЫ ў 1980—2019 гг.

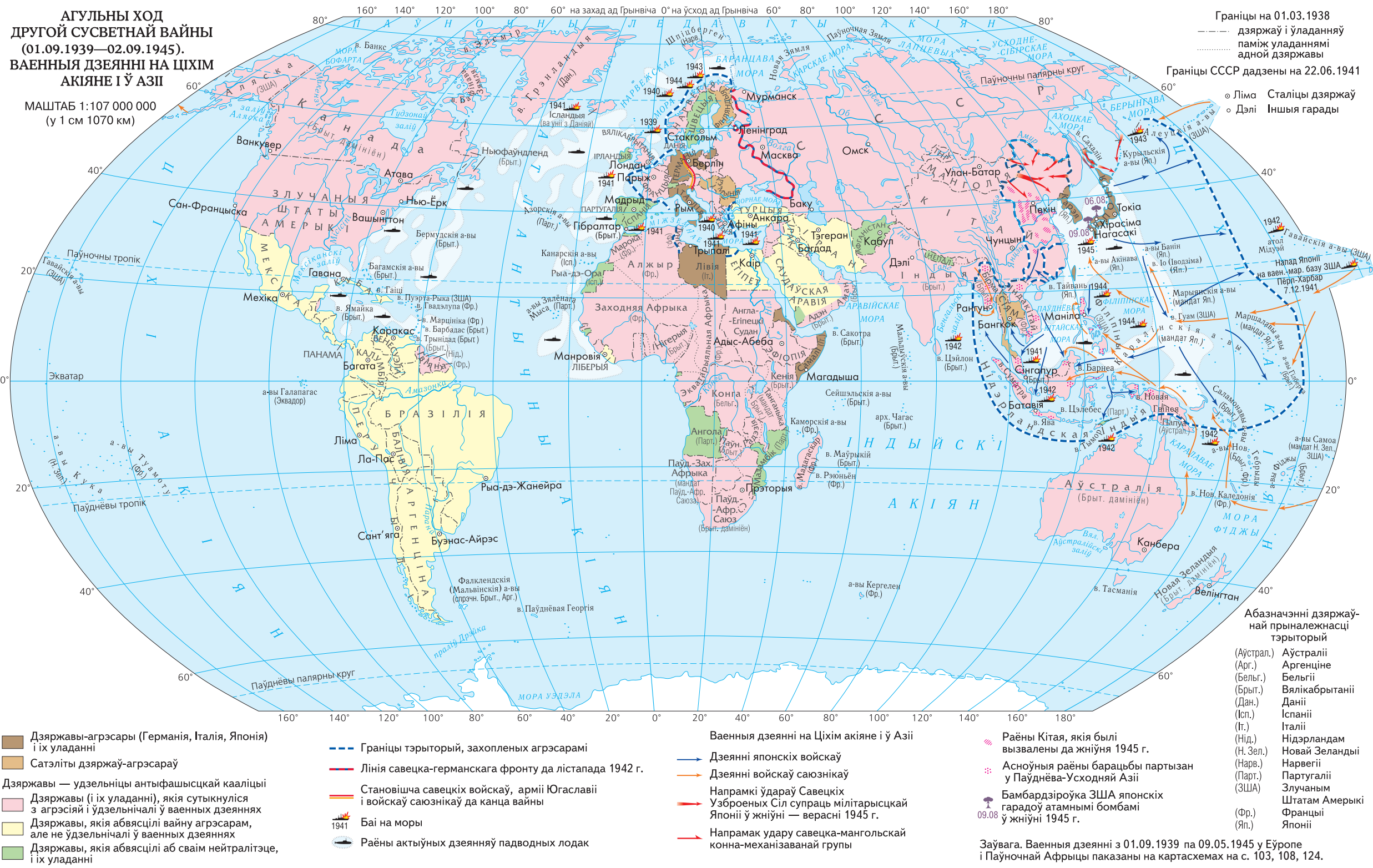

РАСПАД СУСВЕТНАЙ КАЛАНІЯЛЬНАЙ СІСТЭМЫ

ІСЛАМСКІ СВЕТ

АГУЛЬНЫ ХОД
ДРУГОЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ
(01.09.1939—02.09.1945).
ВАЕННЫЯ ДЗЕЯННІ НА ЦІХІМ
АКІЯНЕ І Ў АЗІІ

МАШТАБ 1:107 000 000
(у 1 см 1070 км)

Граніцы на 01.03.1938
----- дзяржаў і ўладанняў
..... паміж уладаннямі
адной дзяржавы

Граніцы СССР дадзены на 22.06.1941

○ Ліма Сталіцы дзяржаў
○ Дэлі Іншыя гарады

- Дзяржавы-агрэсары (Германія, Італія, Японія) і іх уладанні
- Сатэліты дзяржаў-агрэсараў
- Дзяржавы — удзельніцы антыфашысцкай кааліцыі
- Дзяржавы (і іх уладанні), якія сутыкнуліся з агрэсіяй і ўдзельнічалі ў ваенных дзеяннях
- Дзяржавы, якія абвясцілі вайну агрэсарам, але не ўдзельнічалі ў ваенных дзеяннях
- Дзяржавы, якія абвясцілі аб сваім нейтралітэце, і іх уладанні

- Граніцы тэрыторый, захопленых агрэсарамі
- Лінія савецка-германскага фронту да лістапада 1942 г.
- Становішча савецкіх войскаў, арміі Югаславіі і войскаў саюзнікаў да канца вайны
- Баі на моры
- Раёны актыўных дзеянняў падводных лодак

- Ваенныя дзеянні на Ціхім акіяне і ў Азіі
- Дзеянні японскіх войскаў
 - Дзеянні войскаў саюзнікаў
 - Напрамкі ўдараў Савецкіх Узброеных Сіл супраць мілітарызкай Японіі ў жніўні — верасні 1945 г.
 - Напрамак удара савецка-мангольскай конна-механізаванай групы

- Раёны Кітая, якія былі вызвалены да жніўня 1945 г.
- Асноўныя раёны барацьбы партызан у Паўднёва-Усходняй Азіі
- Бамбардзіроўка ЗША японскіх гарадоў атамнымі бомбамі ў жніўні 1945 г.

- Абазначэнні дзяржаўнай прыналежнасці тэрыторый
(Аўстрал.)	Аўстраліі
(Арг.)	Аргенціне
(Бельг.)	Бельгіі
(Брыт.)	Вялікабрытаніі
(Дан.)	Даніі
(Ісп.)	Іспаніі
(Іт.)	Італіі
(Нід.)	Нідэрландам
(Н. Зел.)	Новай Зеландыі
(Нарв.)	Нарвегіі
(Парт.)	Партугаліі
(ЗША)	Злучаным Штатам Амерыкі
(Франц.)	Францыі
(Яп.)	Японіі

Заўвага. Ваенныя дзеянні з 01.09.1939 па 09.05.1945 у Еўропе і Паўночнай Афрыцы паказаны на картасхемах на с. 103, 108, 124.

У. С. Кошалеў
М. А. Краснова
Н. У. Кошалева

СУСВЕТНАЯ ГІСТОРЫЯ НАВЕЙШАГА ЧАСУ 1918 — пачатак XXI ст.

**Вучэбны дапаможнік
для 9 класа
ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай мовай навучання**

Пад рэдакцыяй доктара гістарычных навук
прафесара У. С. Кошалева

*Дарушчана
Міністэрствам адукацыі
Рэспублікі Беларусь*

Мінск
Выдавецкі цэнтр БДУ
2019

Правообладатель Издательский центр БГУ

УДК 94(100)"1918/20"(075.3)

ББК 63.3(0)6я73

К76

Пераклад на беларускую мову

В. Р. Ермаковіч, А. А. Цвірко, Т. М. Шахмуць

Рэцэнзенты:

кафедра ўсеагульнай гісторыі ўстановы адукацыі «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны» (доктар гістарычных навук, дацэнт, дэкан гістарычнага факультэта *М. М. Мязга*); настаўнік гісторыі кваліфікацыйнай катэгорыі «настаўнік-метадыст», намеснік дырэктара па вучэбнай рабоце дзяржаўнай установы адукацыі «Сярэдняя школа № 1 г. Бярозы імя В. Х. Галаўко» *Г. М. Руціч*; доктар гістарычных навук, прафесар, загадчык кафедры міжнародных адносін факультэта міжнародных адносін Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта *М. Ч. Часноўскі*; настаўнік гісторыі і грамадазнаўства вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі дзяржаўнай установы адукацыі «Гімназія № 56 г. Мінска» *П. М. Глэмбоцкі*

Кошалеў, У. С.

К76 Сусветная гісторыя Навейшага часу, 1918 — пачатак XXI ст. : вучэб. дапам. для 9-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / У. С. Кошалеў, М. А. Краснова, Н. У. Кошалева ; пад рэд. У. С. Кошалева ; пер. на беларус. мову В. Р. Ермаковіч, А. А. Цвірко, Т. М. Шахмуць. — Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2019. — 255 с. : іл.

ISBN 978-985-553-592-9.

УДК 94(100)"1918/20"(075.3)

ББК 63.3(0)6я73

ISBN 978-985-553-592-9

© Кошалеў У. С., Краснова М. А., Кошалева Н. У., 2019

© Ермаковіч В. Р., Цвірко А. А., Шахмуць Т. М.,
пераклад на беларускую мову, 2019

© Афармленне. РУП «Выдавецкі цэнтр БДУ», 2019

Правообладатель Издательский центр БГУ

Ад аўтараў

Паважаныя дзесяцікласнікі! У гэтым годзе вы пачынаеце вывучэнне гісторыі Навейшага часу. Яна ахоплівае перыяд з моманту заканчэння Першай сусветнай вайны ў 1918 г. да цяперашняга часу. Гэтая эпоха насычана падзеямі, якія карэнным чынам змянілі аблічча свету і шмат у чым вызначылі сучаснае сусветнае развіццё.

Вучэбны дапаможнік складаецца з дзвюх частак, якія адпавядаюць двум асноўным перыядам навейшай гісторыі. Кожная частка пачынаецца з параграфа, у якім даецца агульнае ўяўленне аб асноўных напрамках развіцця свету ў міжваенны перыяд і пасля Другой сусветнай вайны.

У пачатку кожнага параграфа размешчана рубрыка «Успомніце». У ёй акцэнтавацца ўвага на тых пытаннях, веданне якіх неабходна для лепшага разумення новага вучэбнага матэрыялу. Працуючы з тэкстам, звяртайцеся да ілюстрацый і картасхем, якія дапаўняюць і канкрэтызуюць яго змест. Матэрыял рубрыкі «Гістарычны партрэт» дазволіць вам азнаёміцца з лёсамі і поглядамі актыўных удзельнікаў гістарычных падзей. Вывучэнне гісторыі немагчыма без аналізу гістарычных крыніц. Яны пададзены ў рубрыцы «Гістарычны дакумент».

Асноўныя даты, імёны, паняцці выдзелены *тлустым курсівам*. Інфармацыя, якая таксама патрабуе асаблівай увагі, вылучана *светлым курсівам*.

Заданні для самастойнага даследавання дапамогуць вам лепш разабрацца ў гістарычных падзеях. Выконваючы такія заданні, вы зможце навучыцца шукаць інфармацыю, аналізаваць і ацэньваць яе якасць і надзейнасць. У выніку пашырацца веды пра перыяд, што вывучаецца, палепшацца навыкі работы з інфармацыяй. Завяршаюць параграф пытанні і заданні, якія дапамогуць лепш зразумець і засвоіць вучэбны матэрыял. У рубрыцы «Прапануем абмеркаваць» пададзены праблемныя пытанні, што не маюць адзінага слушнага адказу. У ходзе абмеркавання гэтых пытанняў вы зможце выказаць свой пункт гледжання, пацвердзіць яго аргументамі.

У канцы вучэбнага дапаможніка размешчаны гістарычны слоўнік, храналагічная табліца найбольш важных падзей гісторыі Навейшага часу і спіс літаратуры, да якой вы можаце звярнуцца для таго, каб глыбей вывучыць тэму, што вас зацікавіла. Дадатковы матэрыял размешчаны на электронным адукацыйным рэсурсе «Сусветная гісторыя Навейшага часу. 9 клас» (нацыянальны адукацыйны партал <http://e-vedy.edu.by>).

Жадаем поспехаў!

Умоўныя абазначэнні

Успомніце

Заданні для самастойнага даследавання

Пытанні і заданні да тэксту параграфа

Гістарычны партрэт

Гістарычны дакумент

Прапануем абмеркаваць

№ 1

Дакументальныя матэрыялы электроннага адукацыйнага рэсурсу
«Сусветная гісторыя Навейшага часу», размешчанага на нацыянальным
адукацыйным партале <http://e-vedy.edu.by> (унізе пазначаны нумар
дакумента)

Частка I. СУСВЕТНАЯ ГІСТОРЫЯ НАВЕЙШАГА ЧАСУ 1918—1945 гг.

§ 1. Свет пасля вайны

1. Якія перыяды сусветнай гісторыі вы вывучалі ў папярэдніх класах? 2. Ахарактарызуйце змест і наступствы прамысловай рэвалюцыі. 3. Чаму пачалася Першая сусветная вайна?

XX ст. складае асаблівую эпоху сусветнай гісторыі. Гэта эпоха ахарактарызуецца імклівым развіццём усіх сфер жыцця чалавека і грамадства. На вачах трох пакаленняў адбыліся надзвычайныя перамены. Працэс развіцця асобных цывілізацый і рэгіёнаў набываў усё больш агульных рыс. Людзі ўпершыню па-сапраўднаму сталі ўсведамляць, у якім узаемазалежным і крохкім свеце яны жывуць. Стагоддзе развіцця розуму і навукі было таксама стагоддзем войнаў, рэвалюцый і сацыяльных узрушэнняў.

Паняцце «навейшая гісторыя» і яе перыядызацыя. «*Навейшая гісторыя*», або «*гісторыя Навейшага часу*», цяпер разглядаецца як пераход ад індустрыяльнага грамадства да постіндустрыяльнай інфармацыйнай эпохі. Гэты складаны і супярэчлівы працэс ахоплівае амаль усё XX ст. і пачатак XXI ст.

Межой падзеяй паміж новай і навейшай гісторыяй стала *Першая сусветная вайна*. Яна была яскравай праявай крызісу еўрапейскай цывілізацыі.

У гісторыі Навейшага часу можна вылучыць два адносна самастойныя перыяды. Першы ахоплівае **1918—1945 гг.** Гэта перыяд уздыму рэвалюцыйных рухаў у Еўропе і нацыянальна-вызваленчай барацьбы ў краінах Азіі і Афрыкі. Адначасова абвастрыліся супярэчнасці паміж найбуйнейшымі дзяржавамі свету, што прывяло да самай разбуральнай у гісторыі чалавецтва сусветнай вайны 1939—1945 гг.

Другі перыяд пачынаецца з **1945 г.**, пасля заканчэння *Другой сусветнай вайны*. Ён ахарактарызуецца супрацьстаяннем дзвюх звышдзяржаў — ЗША і СССР, капіталістычных і сацыялістычных краін. Прамога сутыкнення паміж імі, на шчасце, не адбылося. Аднак маштабнае супрацьстаянне завяршылася распадам СССР і таго сусветнага парадку, які склаўся ў выніку Другой сусветнай вайны. Пачаўся працэс пашырэння на ўвесь свет эканамічнай, палітычнай і культурнай *інтэграцыі*, г. зн. збліжэння, аб'яднання і ўзаемазалежнасці асобных краін і рэгіёнаў. Гэты працэс

Канвеерная вытворчасць на заводзе Форда. У 1913 г. Г. Форд запусціў першы ў свеце аўтамабільны зборачны канвеер, што прывяло да павышэння эфектыўнасці вытворчасці

атрымаў назву *глобалізацыі*. Актыўную і ключавую ролю ў ім адыгрывалі і працягваюць адыгрываць ЗША і іншыя краіны Захаду.

Краіны Захаду: асноўныя тэндэнцыі развіцця. У першай палове XX ст. Заходняя Еўропа і ЗША былі ахоплены імклівай індустрыялізацыяй. Дзякуючы дасягненням навукі вырашальнае значэнне ў эканоміцы сталі мець новыя тэхналогіі і тэхніка.

Найбуйнейшыя краіны свету ўступілі ў перыяд індустрыяльнага грамадства. Нягледзячы на нацыянальныя адрозненні, у іх гістарычным развіцці можна вылучыць агульныя рысы. Гэта перш за ўсё перавага прамысловай прадукцыі ў агульным нацыянальным даходзе; фарміраванне адносна ўстойлівай палітычнай сістэмы; станаўленне палітычных арганізацый і грамадскіх рухаў, незалежных ад дзяржаўнага апарату; бесперапыннае павелічэнне долі гарадскіх жыхароў; адносна высокі ўзровень пісьменнасці насельніцтва.

На мяжы XIX—XX стст. развіцця краіны свету ўступілі ў эпоху імперыялізму. Дзяржава паступова становілася актыўным удзельнікам і рэгулятарам эканамічнага жыцця. Яна рашуча праводзіла пратэктарысцкую палітыку, вяла гандлёвыя войны, выступала сузаснавальніцай гандлёвых кампаній і найбуйнейшым заказчыкам у галіне ўзбраенняў.

Узрастанню ролі дзяржавы ў грамадстве спрыялі новыя міжнародныя эканамічныя сувязі, а таксама рост напружанасці ў свеце, з'яўленне тэндэнцыі да мілітарызацыі эканомікі, гонка ўзбраенняў. Захавалася і нават узмацнілася нераўнамернасць развіцця асобных дзяржаў. Такія краіны, як ЗША, Германія або Японія, дзе параўнальна нядаўна склаліся нацыянальныя дзяржавы, развіваліся хуткімі тэмпамі і імкнуліся да новага перадазлу свету.

Наступствы Першай сусветнай вайны. Да 1914 г. Еўропа была палітычным і культурным цэнтрам свету, месцам канцэнтрацыі ваеннай і фінансавай магут-

Дэманстрацыя ў г. Лоўстафт (Англія) у падтрымку выбарчага права жанчын. 1914 г. У гады вайны ў Вялікабрытаніі ўпершыню пачалося масавае выкарыстанне жаночай працы, што вымусіла парламент у 1918 г. прыняць закон, які надзяліў жанчын правам голасу

насці. Гэта параўнальна невялікая частка свету кіравала велізарнымі каланіяльнымі імперыямі. Капіталізм быў пераважнай эканамічнай сістэмай. У асноўных краінах Захаду развіваліся дэмакратыя і парламенцкія ўстановы. І ўсё гэта раптоўна разбурылася з пачаткам сусветнага канфлікту. Глобальнае сутыкненне абвясціла аб пачатку перыяду, які ўвайшоў у гісторыю пад назвай «эпохі насілля».

Сусветная вайна прывяла да велізарных людскіх і матэрыяльных страт. Людзі, якія перажылі нягоды і бедствы вайны, заслужана спадзяваліся на лепшае і больш справядлівае ўладкаванне свету. Аднак неўзабаве іх ілюзіі развееліся.

Пераможцы, якія сабраліся на Парыжскай мірнай канферэнцыі 1919—1920 гг., не змаглі забяспечыць народам устойлівы мір. Падпісаныя дагаворы выклікалі крыўду і абурэнне, асабліва ў Германіі і Італіі, спрыялі як эканамічнай дэпрэсіі 1930-х гг., так і выпяванню перадумоў для новай сусветнай вайны. Міжнародная арганізацыя *Ліга Нацый*, створаная дзяржавамі-пераможцамі для прадукінення ваенных канфліктаў, не мела ні дастатковай сілы, ні падтрымкі для таго, каб гарантаваць мір і бяспеку ў неспакойныя 1930-я гг.

У пасляваенныя гады ў Заходняй Еўропе ўзнік фашысцкі рух. Спачатку **фашызм** перамог у Італіі. Але найбольш радыкальная разнавіднасць гэтай ідэалогіі — **нацыянал-сацыялізм** — замацавалася ў Германіі. Насельніцтва гэтай краіны, прыніжанае і абражанае артыкуламі Версальскага мірнага дагавора, даверыла сваю будучыню палітычным авантюрыстам. Другая сусветная вайна, якая пачалася як вайна імперыялістычная, стала найбольш яскравай праявай крызісу індустрыяльнага грамадства і ў цэлым заходняй цывілізацыі.

Сусветны эканамічны крызіс. Пасля Першай сусветнай вайны заходнія дзяржавы сутыкнуліся са мноствам складаных праблем. Але ніводная з іх не была такой цяжкай,

Помнік Вялікай дэпрэсіі.
Вашынгтон (ЗША)

як *Вялікая дэпрэсія*, якая пачалася з краху на Нью-Ёркскай біржы ў кастрычніку 1929 г. Гэта быў самы глыбокі і самы разбуральны па сваіх наступствах эканамічны крызіс.

Эканоміка была адкінута да ўзроўню пачатку XX ст. Захад выпрабаваў некалькі варыянтаў выйсця з крызісу. ЗША рашуча адмовіліся ад эканамічнага лібералізму і пачалі праводзіць новы курс, адкрыўшы шлях дзяржаўнаму ўдзелу ў эканоміцы. Па аналагічным шляху, хоць і не так паслядоўна, пайшла Вялікабрытанія. Францыя праявляла цэлую серыю прагрэсіўных рэформаў, але палітычная нестабільнасць замяніла эканамічнаму ўздзею. Асноўныя краіны Захаду з рознай хуткасцю і ў рознай ступені выйшлі з дэпрэсіі, аднак поўнае аднаўленне эканомікі так і не было дасягнута да Другой сусветнай вайны. У адрозненне ад фашысцкіх рэжымаў заходнія дэмакратыі здолелі выйсці з крызісу, захаваўшы свае дэмакратычныя заваёвы.

Расія. У стомленай ад вайны Расіі ў 1917 г. спачатку адбылася буржуазна-дэмакратычная рэвалюцыя, а затым сацыялістычная. У выніку на карце свету замест разбуранай Расійскай імперыі з'явілася новая дзяржава — *Саюз Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік (СССР)*, альбо *Савецкі Саюз*. Савецкая мадэль мадэрнізацыі стала варыянтам развіцця, альтэрнатыўным тым, што рэалізоўвалі заходнія дэмакратыі і фашысцкія рэжымы. Ажыццёўленая за кошт унутраных рэсурсаў індустрыялізацыя дазволіла СССР выйсці на адзін узровень з развітымі краінамі свету і выстаць у самай кровапралітнай вайне супраць фашысцкай Германіі і яе саюзнікаў.

Для Беларусі гэта быў перыяд нацыянальнага і культурнага ўздыму, афармлення і стварэння беларускай савецкай дзяржаўнасці. Да пачатку Другой сусветнай вайны БССР у складзе Савецкага Саюза ператварылася ў аграрна-індустрыяльную рэспубліку з дастаткова вялікай доляй пісьменнага насельніцтва. Найважнейшай падзеяй стала ўз'яднанне Заходняй Беларусі з БССР у 1939 г. Пасля нападу фашысцкай Германіі на Савецкі Саюз народ Беларусі ўзяў актыўны ўдзел у барацьбе з нямецка-фашысцкім агрэсам.

За межамі еўрапейскага свету. У першай палове XX ст. краіны Усходу і Лацінскай Амерыкі сталі арэнай дэмакратычных і нацыянальна-вызваленчых рэвалюцый і рухаў. У Мексіцы, Кітаі і Турцыі ўсталяваўся рэспубліканскі лад.

У многіх калоніях і паўкалоніях еўрапейскіх дзяржаў узмацнілася барацьба за нацыянальную незалежнасць. Аднак найбольшага ўздыму *нацыянальна-вызваленчыя рухі* дасягнулі пасля Другой сусветнай вайны. Яго вынікамі сталі вызваленне многіх народаў ад каланіяльнай залежнасці і здабыццё імі ўласнай дзяржаўнасці.

1. Які перыяд называюць навейшай гісторыяй? Назавіце падзею, якая адзначыла мяжу паміж новай і навейшай гісторыяй.
2. Дайце сціслую характарыстыку асноўным этапам навейшай гісторыі.
3. Вылучыце асноўныя напрамкі гістарычнага развіцця краін Захаду ў першай палове XX ст.
4. Дакажыце, што Першая сусветная вайна стала праявай крызісу індустрыяльнага грамадства і ў цэлым заходняй цывілізацыі.
5. Якія варыянты гістарычнага развіцця абазначыліся пасля Першай сусветнай вайны? Складзіце адпаведную схему.
6. Вызначце асаблівасці развіцця краін Усходу і Лацінскай Амерыкі ў XX ст.

3 працы расійскага гісторыка А. І. Уткіна «Першая сусветная вайна»

Першая сусветная вайна з'яўляецца адной з ключавых падзей сусветнай гісторыі... Яна вывела на арэну грамадскага жыцця масы народу, якія фактычна не ўдзельнічалі раней у сусветнай гісторыі. Яна дала надзвычайны імпульс тэхнічнай рэвалюцыі. Яна пры гэтым адкрыла небывалыя глыбіні гуманітарнага падзення, на якое быў здольны чалавек насуперак усім дасягненням цывілізацыі. Яна фактычна разбурыла аптымістычную культуру Еўропы, скамячыла ўсе дасягненні стагоддзя паслянапалеонаўскага свету, зрабіла насілле легітымнай прыладай вырашэння міжнародных спрэчак і інструментам сацыяльных перамен. Яна пакінула пасля сябе надзвычайнае азлабленне народаў, якое вылілася ў адчужэнне 20—30-х гадоў і крываваю драму Другой сусветнай вайны.

Якую ролю ў гістарычным развіцці свету, на думку расійскага гісторыка, адыграла Першая сусветная вайна? Ці можна яе разглядаць як гуманітарную катастрофу? Якія наступствы яна мела?

Раздзел I

КРАІНЫ ЕЎРОПЫ І ЗША Ў 1918—1939 гг.

§ 2. Зацвярджанне асноў пасляваеннага свету

1. Назавіце ваенна-палітычныя блокі, што працістаялі ў Першай сусветнай вайне. Якія дзяржавы ў іх уваходзілі? 2. Калі і чаму Расія выйшла з Першай сусветнай вайны?

11 лістапада 1918 г. скончылася Першая сусветная вайна, адна з самых кровапралітных у гісторыі чалавецтва. Пераможцы, краіны Антанты, сталі вырашаць пытанні пасляваеннага светаўладкавання. Ім трэба было ўрэгуляваць тэрытарыяльныя праблемы ў Еўропе і за яе межамі, пераадолець немалыя цяжкасці і ўнутраныя супярэчнасці, нягледзячы на саюзніцкія стасункі.

Парыжская мірная канферэнцыя. 18 студзеня 1919 г. — 21 студзеня 1920 г. у Парыжы праходзіла мірная канферэнцыя. Вырашальную ролю на ёй адыгрывала «вялікая чацвёрка» — прэм'ер-міністра Вялікабрытаніі, Італіі і Францыі *Дэвід Лойд Джордж*,

«Вялікая чацвёрка». Злева направа: Д. Лойд Джордж, В. Арланда, Ж. Клемансо, В. Вільсан. 1919 г.

Складзіце сціслыя гістарычныя даведкі пра членаў «вялікай чацвёркі».

Віторыя Арланда, Жорж Клемансо і прэзідэнт ЗША **Вудра Вільсан**. Германскую дэлегацыю на пасяджэнні нават не дапусцілі. Савецкая Расія таксама не была запрошана. Адкрываючы канферэнцыю, прэзідэнт Францыі Раймон Пуанкарэ нагадаў, што роўна 48 гадоў таму, 18 студзеня 1871 г., у Люстэркавай зале Версальскага палаца была абвешчана Германская імперыя. І прамовіў знакамітыя словы: «Народжаная ў несправядлівасці, яна скончыла сваё існаванне ў ганьбе».

Уяўленні пераможцаў пра новы пасляваенны парадак не супадалі. Францыя, што больш за іншыя краіны пацярпела ад вайны, настойвала на тым, каб адабраць у Германіі рэгіёны, у якіх знаходзілася значная колькасць прадпрыемстваў нямецкай цяжкай прамысловасці. Вялікабрытанія імкнулася не дапусціць панавання Францыі ў Еўропе і атрымаць нямецкія калоніі. Д. Лойд Джордж лічыў, што занадта слабая Германія не зможа супрацьстаяць пашырэнню камунізму ў Еўропе і выплачваць рэпарацыі, гэтак неабходныя для аднаўлення эканомікі.

Прэзідэнт В. Вільсан за год да Парыжскай мірнай канферэнцыі прапанаваў свой праект будучага ўладкавання свету — так званыя «*14 пунктаў*». У іх ён фактычна раскрытыкаваў каланіяльную палітыку еўрапейскіх дзяржаў, выступіў з ідэяй стварэння новых нацыянальных дзяржаў на абломках Асманскай і Аўстра-Венгерскай імперый.

Сувязь часоў

Падпісанне міру ў Люстэркавай зале
Версальскага палаца 28 чэрвеня 1919 г.
(фрагмент).
Мастак У. Орпен

Раздзел I. Краіны Еўропы і ЗША ў 1918—1939 гг.

Еўропа ў 1917—1923 гг.

Для ўсталявання «вечнага» міру і прадухілення канфліктаў у будучыні прапаноўвалася заснаваць міжнародную арганізацыю — Лігу Нацый. Ключавая роля ў ёй, натуральна, адводзілася Злучаным Штатам. За прыгожымі словамі амерыканскага прэзідэнта хавалася імкненне ЗША аслабіць сваіх нядаўніх саюзнікаў, адкрыць калоніі еўрапейскіх дзяржаў для экспансіі амерыканскага капіталу.

Версальскі мірны дагавор. Падчас Парыжскай канферэнцыі **28 чэрвеня 1919 г.** у Люстэркавай зале Версальскага палаца быў падпісаны дагавор з Германіяй.

Умовы мірнага дагавора з'яўляліся вельмі цяжкімі для Германіі. Яе тэрыторыя па левым і правым берагах Рэйна на глыбіню 50 км аб'яўлялася **дэмілітарызаванай зонай**. Тут Германіі забаранялася ўтрымліваць войскі, праводзіць ваенныя маневры і будаваць умацаванні. Такім чынам, Францыя атрымала буферную зону на сваіх паўночна-ўсходніх межах. Эльзас і Латарынгія, адабраныя ў Францыі ў 1870 г., былі ёй вернуты. Пад фактычным кантролем Францыі апынулася багатая вобласць Саар. Частка нямецкіх земляў таксама перайшла пад кіраванне Бельгіі, Даніі, Польшчы і Чэхаславакіі. Усяго Германія страціла больш за $\frac{1}{8}$ сваёй тэрыторыі. Акрамя таго, яна страціла ўсе калоніі.

Дагавор абмяжоўваў колькасць нямецкай арміі да 100 тыс. чалавек. Усеагульная вайсковая павіннасць адмянялася. Забаранялася мець на ўзбраенні буйныя баявыя караблі, танкавыя злучэнні і ваенна-паветраны флот. Германія абавязвалася выплаціць велізарныя **рэпарацыі** на карысць пераможцаў. У 1921 г. была вызначана сума ў 132 млрд залатых марак. Мірным дагаворам замацоўвалася дзяржаўнасць былых тэрыторый Расійскай імперыі: Латвіі, Літвы, Польшчы, Фінляндыі і Эстоніі.

Высветліце, чаму пытанне аб рэпарацыях Германіі пасля Першай сусветнай вайны пераглядалася некалькі разоў.

Складнікам Версальскага мірнага дагавора, як і наступных дагавораў, з'яўляўся Статут Лігі Нацый. Аднак рэальным механізмам уздзеяння на сусветную супольнасць гэта арганізацыя не валодала. Ліга Нацый стала міжнародным прыкрыццём новага перацзелу калоній. Ад яе імя краіны-пераможцы атрымлівалі **мандат** на кіраванне былымі германскімі калоніямі.

Вынікі Парыжскай канферэнцыі сведчылі пра тое, што ў сусветнай палітыцы па-ранейшаму дамінавалі еўрапейскія дзяржавы. Амерыканская дэлегацыя не здолела дамагчыся прызнання галоўнай ролі ЗША ў Лізе Нацый, у якой пераважным быў англа-французскі ўплыў. Сенат ЗША адмовіўся ратыфікаваць, г. зн. адхіліў, Версальскі дагавор на той падставе, што ў ім не былі замацаваны ў поўнай меры прынцыпы «14 пунктаў» В. Вільсана.

Версальскі мірны дагавор у сукупнасці з іншымі дамовамі, заключанымі ў 1919—1920 гг., завяршыў пасляваеннае пераўладкаванне межаў.

Аднак Сеўрскі дагавор фактычна не ўступіў у сілу з прычыны перамогі нацыянальнай рэвалюцыі ў Турцыі. Замест яго быў падпісаны *Лазанскі мірны дагавор*. Турэцкай рэспубліцы вярталіся тэрыторыі, якія адышлі раней да Грэцыі. Усе пераможаныя краіны былі абавязаны выплачваць рэпарацыі і максімальна скараціць узброеныя сілы.

Вашынгтонская канферэнцыя. ЗША не былі задаволены вынікамі Парыжскай мірнай канферэнцыі. Асабліва іх раздражняў той факт, што Японія атрымала афіцыйнае прызнанне «правоў» на кітайскі паўвостраў Шаньдун і Ціхаакіянскія валоданні Германіі. Для абмеркавання з еўрапейскімі краінамі гэтага і іншых спрэчных пытанняў ў галіне марскіх узбраенняў ва Усходняй Азіі і ў басейне Ціхага акіяна ЗША вырашылі склікаць міжнародную канферэнцыю.

Канферэнцыя праходзіла ў Вашынгтоне з *лістапада 1921 г. па люты 1922 г.* У ёй акрамя ЗША ўзялі ўдзел асноўныя еўрапейскія дзяржавы, Японія і Кітай. Савецкая Расія не была запрошана. Вырашальную ролю на канферэнцыі адыгрывала амерыканская дэлегацыя.

У ходзе канферэнцыі былі падпісаны тры асноўныя дагаворы. ЗША дамагліся таго, чаго хацелі. Удзельнікамі канферэнцыі былі прызнаны сістэма «свабодных мораў», прынцыпы «роўных магчымасцяў» усіх дзяржаў і палітыкі «адчыненых дзвярэй». Японія адмаўлялася ад манапольнага становішча ў Кітаі і вяртала яму захопленыя тэрыторыі. ЗША ўпершыню дамагліся ўсталявання парытэту (роўнасці) у ваенным флоте з Вялікабрытаніяй.

У выніку ЗША аслабілі Англію як моцную марскую дзяржаву, пацяснілі Японію ў Кітаі. Прынцыпы «адчыненых дзвярэй» і «роўных магчымасцяў» дазвалялі амерыканцам ажыццяўляць актыўную фінансавую і эканамічную экспансію ў дачыненні Кітая.

Вашынгтонскія пагадненні дапоўнілі ўсе тыя мірныя дагаворы, якія былі заключаны ў 1919—1920 гг. паміж краінамі-пераможцамі і дзяржавамі, якія прайгралі сусветную вайну. **Версальска-Вашынгтонская сістэма міжнародных адносін** часова стабілізавала міжнароднае становішча. Яна праіснавала да сярэдзіны 1930-х гг.

Супярэчнасці Версальска-Вашынгтонскай сістэмы міжнародных адносін. Асноўнымі недахопамі Версальска-Вашынгтонскай сістэмы былі несправядлівая перабудова пасляваеннага свету і празмернае ўшчамленне інтарэсаў дзяржаў, якія прайгралі вайну.

Версальскі мір стаў адной з крыніц рэваншызму — імкнення Германіі да перагляду вынікаў Першай сусветнай вайны. Ва ўмовах эканамічнага крызісу нямецкія прамыслоўцы сабатавалі выплату рэпарацый. Гэта прывяло ў студзені 1923 г. да *«рурскага крызісу»* — франка-бельгійскай **акупацыі** Рурскага рэгіёна Германіі.

Версальскі дагавор, па сутнасці, не задавальняў ні адзін з бакоў. Генералісімус саюзных армій у гады вайны маршал Ф. Фош характарызаваў Версальскі мір наступным чынам: «Гэта не мір — гэта перамір'е на 20 гадоў». А французскі ўдзельнік Парыжскай канферэнцыі Ж. Камбон горка пажартаваў, што пасля вайны свет сутыкнуўся з такімі праблемамі, што давялося пашкадаваць пра яе заканчэнне.

Падчас пасяджэння на Вашынгтонскай канферэнцыі. 1922 г.

1. Якія асноўныя задачы павінны былі вырашыць Парыжская і Вашынгтонская канферэнцыі?
2. Ахарактарызуйце супярэчнасці паміж дзяржавамі-пераможцамі ў пытанні пра пасляваеннае ўладкаванне свету.
3. Растлумачце, чаму Версальскі мірны дагавор Германія ўспрыняла як нацыянальнае прыніжэнне.
4. Як змяніліся межы еўрапейскіх дзяржаў пасля заключэння мірных дагавораў з пераможанымі краінамі? Для адказу выкарыстайце картасхему «Еўропа ў 1917—1923 гг.» на с. 12.
5. З якой мэтай уводзілася мандатная сістэма? Дакажыце, што яна стала спосабам перадрэзу каланіяльных уладанняў паміж краінамі-пераможцамі.

Ці можна сказаць, што Версальскі мір, не вырашыўшы даваенных супярэчнасцяў, прывёў да з'яўлення новых — паміж пераможцамі і пераможанымі?

3 Версальскага мірнага дагавора. 28 чэрвеня 1919 г.

З мэтай зрабіць магчымай падрыхтоўку агульнага абмежавання ўзбраенняў усіх нацый Германія абавязваецца строга выконваць вызначаныя ніжэй палажэнні. <...>

Артыкул 160. ...З гэтага моманту агульны колькасны склад арміі дзяржаў, якія ўтвараюць Германію, не павінен перавышаць 100 тысяч чалавек, у тым ліку афіцэраў і нестраявых, і будзе выключна прызначаны для падтрымання на тэрыторыі парадку і для пагранічнай паліцыі. <...>

Артыкул 173. Усялякага кшталту ўсеагульная абавязковая ваенная служба будзе адменена ў Германіі. Германская армія можа будавацца і камплектавацца толькі шляхам добраахвотнага найму.

Якія абавязацельствы давала Германія ў дачыненні скарачэння ўзбраенняў? Якія функцыі павінна была выконваць германская армія?

§ 3. Заходняя Еўропа і ЗША ў 1918—1929 гг.

1. Ахарактарызуйце рашэнні, прынятыя на Парыжскай мірнай канферэнцыі ў дачыненні Германіі. 2. У якой форме ўсталявалася ўлада рабочых і сялян у Расіі? 3. Якім было эканамічнае становішча асноўных краін Захаду пасля Першай сусветнай вайны?

Першае пасляваеннае дзесяцігоддзе ў гісторыі Заходняй Еўропы можна падзяліць на два перыяды: пяць гадоў эканамічнага і палітычнага крызісу (1919—1923) і наступныя шэсць гадоў адноснага міру і дабрабыту (1924—1929).

Рэвалюцыя ў Германіі. Першая сусветная вайна стала асноўнай прычынай рэвалюцыйнага ўздыму ў краінах Захаду. Яна да мяжы абвастрыла сацыяльныя супярэчнасці ў краінах, што ваявалі, асабліва ў тых, што пацярпелі паражэнне.

Удзень 9 лістапада 1918 г. перад шматлюднай народнай дэманстрацыяй дзяржаўны сакратар Ф. Шэйдэман абвясціў Германію дэмакратычнай рэспублікай

У найбольш складаным становішчы апынулася Германія. Велізарныя ваенныя выдаткі і вельмі цяжкія для краіны ўмовы Версальскага дагавора прывялі яе эканоміку да катастрофы. У Германіі пачаўся голад, збыдненне насельніцтва дасягнула крытычнай мяжы. Салдаты і матросы стаміліся ад вайны і не хацелі ваяваць. Сацыялісты патрабавалі спыніць вайну, скасаваць манархію і правесці рэформы. Нагодай для рэвалюцыі стала паўстанне ваенных маракоў у Кілі, якія адмовіліся падпарадкоўвацца камандаванню.

4 лістапада 1918 г. яны разам з працоўнымі захапілі ўладу ў горадзе. Масавыя выступленні ахапілі ўсю Германію.

9 лістапада 1918 г. выбухнула паўстанне ў Берліне. У гэтых умовах кайзер Вільгельм II паспешліва адмовіўся ад трона і ўцёк у Галандыю. У гэты ж дзень Германія была абвешчана рэспублікай. Новы ўрад узначаліў лідар памяркоўнага крыла Сацыял-дэмакратычнай партыі Германіі (СДПГ) **Фрыдрых Эберт**. Праз два дні, **11 лістапада 1918 г.**, ён падпісаў перамір'е з краінамі Антанты. Так завяршылася Першая сусветная вайна. Урад абяцаў увесці 8-гадзінны працоўны дзень, правесці выбары ў Нацыянальны сход і заявіў, што будзе імкнуцца да «ажыццяўлення сацыялізму».

У снежні 1918 г. рэвалюцыйна настроеныя левыя сацыял-дэмакраты ўтварылі *Камуністычную партыю Германіі (КПГ)*. Яе прыхільнікі выступалі за гвалтоўныя метады барацьбы і ўсталяванне дыктатуры пралетарыяту. Рознагалоссі паміж левымі і правымі дасягнулі найбольшай вастрыні ў перыяд берлінскага ўзброенага паўстання ў студзені 1919 г. Урад Эберта задушыў паўстанне, жорстка расправіўшыся з камуністамі. Іх лідары *Карл Лібкнехт* і *Роза Люксембург* былі забіты.

Рэвалюцыйныя выступленні працягваліся і ў іншых абласцях Германіі. Самае буйное адбылося ў Баварыі. Тут 13 красавіка 1919 г. у Мюнхене была абвешчана *Баварская Савецкая рэспубліка*. Урад на чале з камуністамі нацыяналізаваў банкі, усталяваў рабочы кантроль на прадпрыемствах, стварыў Чырвоную гвардыю, заявіў пра салідарнасць з Савецкай Расіяй. У пачатку мая ўрадавыя войскі разграмілі савецкі рух у Баварыі. З ліквідацыяй Баварскай Савецкай рэспублікі **3 мая 1919 г.** Лістападаўская рэвалюцыя ў Германіі завяршылася.

У лютым 1919 г. у невялікім гарадку Веймары пачаў сваю працу Нацыянальны сход. **31 ліпеня 1919 г.** ён прыняў новую Канстытуцыю Германіі, якая замацавала буржуазна-дэмакратычныя заваёвы Лістападаўскай рэвалюцыі. Па месцы прыняцця Канстытуцыі дзяржаўны лад Германіі атрымаў назву *Веймарскай рэспублікі*.

Рэвалюцыйныя падзеі ў Еўропе (1917—1920)

Дзе былі абвешчаны савецкія рэспублікі? Пра што сведчыць спроба ўсталявання савецкіх рэспублік у Еўропе? Чаму гэтыя рэспублікі не выстаялі?

расійскіх камуністаў і іх лідара У. І. Леніна ў сакавіку 1919 г. адбылося аб'яднанне гэтых партый у міжнародную арганізацыю *Камуністычны Інтэрнацыянал (Камінтэрн)*. Кіраўніцтва Савецкай Расіі імкнулася выкарыстоўваць камуністычны рух у сваіх інтарэсах.

Узнікненне фашызму. Асноўнымі перадумовамі фашысцкага руху ў Еўропе былі збыдненне народных мас у выніку Першай сусветнай вайны, пашырэнне ідэй выршальнай ролі насілля, тэрору і войнаў у гісторыі, культу моцнай асобы (правадыра). Фашысты патрабавалі ліквідаваць буржуазна-дэмакратычны лад, задушыць рэвалюцыйны рух, усталяваць аднапартыйную дыктатуру. Для прыцягнення мас на свой бок яны выкарыстоўвалі сацыялістычныя лозунгі і сцвярджалі, што імкнуцца пабу-

Рэвалюцыйны ўздых у іншых краінах Еўропы. Акрамя Германіі рэвалюцыйная хваля ахапіла многія краіны Еўропы. У канцы вайны пачаўся распад Аўстра-Венгерскай імперыі. Рэвалюцыі выбухнулі ў Венгрыі, Аўстрыі, Чэхіі, Славакіі.

У Аўстрыі была ўсталявана дэмакратычная рэспубліка. У Венгрыі вясной 1919 г. да ўлады прыйшлі камуністы. Яны абвясцілі *Венгерскую Савецкую рэспубліку*. На ўзор Савецкай Расіі ў краіне былі ажыццёлены сацыялістычныя пераўтварэнні, створана Чырвоная Армія. Праіснаваўшы 133 дні, рэспубліка пала пад ударамі краін-інтэрвентаў.

У краінах-пераможцах рэвалюцыйны рух не набыў такога шырокага размаху. Масавыя забастоўкі зазвычай мелі эканамічны характар. У шэрагу выпадкаў рабочыя выступалі супраць умяшання замежных дзяржаў ва ўнутраныя справы Савецкай Расіі.

Характэрнай рысай пасляваеннага рэвалюцыйнага ўздыху стаў камуністычны рух. Камуністычныя партыі ўзніклі ў многіх краінах. У адрозненне ад сацыял-дэмакратаў камуністы выступалі за рэвалюцыйную змену грамадства шляхам узброенай барацьбы. Па ініцыятыве

даваць нацыянальны сацыялізм. Амаль усе фашысцкія рухі характарызаваліся крайнім расізмам, а таксама нецярпімасцю і варажым стаўленнем да яўрэяў — *антысэмітызмам*.

Адна з першых фашысцкіх арганізацый у Еўропе ўзнікла ў Германіі ў студзені 1919 г. Праз год яна стала называцца Нацыянал-сацыялістычнай нямецкай рабочай партыяй (НСДАП — ад першых літар назвы партыі па-нямецку). Членаў партыі і прыхільнікаў яе ідэалогіі называлі нацыянал-сацыялістамі або нацыстамі. У сваёй праграме нацысцкая партыя патрабавала адмены Версальскага дагавора, стварэння «Вялікай Германіі», правядзення частковай канфіскацыі юнкерскага землеўладання, абмежавання буйнога капіталу і сацыяльнай абароны працоўных. Ідэалагі партыі сцвярджалі, што немцы з'яўляюцца найвышэйшай расай, закліканай панаваць у Еўропе і свеце. Лідарам НСДАП стаў ветэран Першай сусветнай вайны *Адольф Гітлер*.

Прыход фашыстаў да ўлады ў Італіі. У 1919 г. пад кіраўніцтвам сацыялістаў і камуністаў італьянскія рабочыя пачалі захопліваць заводы і фабрыкі, а сяляне — незанятая землі, патрабуючы падзелу латыфундый. Напалоханыя ўласнікі ўзбройваліся, стваралі атрады самаабароны. Краіна нястрымна кацілася да грамадзянскай вайны.

У гэтых умовах сталі ўзнікаць фашысцкія арганізацыі. Адно з іх, «Саюз барацьбы» (Фашыя ды камбатымента), узначаліў былы сацыяліст *Беніта Мусаліні*. Ён умела выкарыстаў расчараванне і незадаволенасць італьянскага грамадства вынікам вайны. Мусаліні жорстка крытыкаваў урад і дэмакратыю ў цэлым за няздольнасць адстойваць інтарэсы нацыі, актыўна прапагандаваў ідэю «Вялікай Італіі» — спадчынніцы Старажытнага Рыма, патрабаваў аднаўлення парадку ў краіне. Фашысты адкрыта прэтэндавалі на ўладу. З гэтай мэтай у лістападзе 1921 г. на аснове «Саюза барацьбы» і яго аддзяленняў была створана Нацыянальная фашысцкая партыя.

Фашысцкія ідэі атрымалі шырокае распаўсюджанне і былі ўспрыняты кіроўнымі коламі. У кастрычніку 1922 г. кароль Віктар Эмануіл III прапанаваў кіраўніку Нацыянальнай фашысцкай партыі ўзначаліць урад. Мусаліні прыняў прапанову, і ў Італіі пачала фарміравацца фашысцкая дыктатура.

У кастрычніку 1922 г. фашысты на чале з Б. Мусаліні здзейснілі «паход на Рым». Улада ў Італіі перайшла да фашыстаў да 1943 г.

Падчас гіперінфляцыі ў Германіі ў 1921—1923 гг. дзеці гулялі з банкнотамі замест цацак

Асаблівасці сацыяльна-эканамічнага і палітычнага развіцця краін Захаду. У 1924—1929 гг. у краінах Захаду настаў перыяд адноснага міру і дабрабыту. Паступова пераадольваўся эканамічны крызіс, хоць становішча нельга было назваць устойлівым. Вырашальную ролю ў эканоміцы сталі адыгрываць новыя тэхналогіі.

Найбольш спрыяльная сітуацыя склалася ў ЗША. Пасля кароткага пасляваеннага крызісу насталі 10 гадоў беспрэцэдэнтнага эканамічнага росквіту. Пачалася эпоха масавага спажывання, што садзейнічала росту ўзроўню жыцця насельніцтва.

Больш павольнымі тэмпамі пераадольвалася пасляваенная разруха ў Вялікабрытаніі. У краіне захоўваліся высокі ўзровень беспрацоўя і сацыяльная напружанасць. У 1926 г. адбылася найбуйнейшая ў гісторыі краіны ўсеагульная забастоўка рабочых. Гэта падзея істотна паўплывала на вынікі парламенцкіх выбараў 1929 г. Лейбарысты ўпершыню атрымалі большасць месцаў у Палаце абшчын і сфарміравалі ўрад.

Няпростым быў пераход да мірнага жыцця ў Францыі. Многія французы адчувалі сябе не пераможцамі, а пераможанымі ў вайне. Краіна была спустошанай, асабліва яе паўночная частка. Эканамічны рост адбываўся павольна і ў асноўным за кошт германскіх рэпарацый. Інфляцыя спынілася толькі ў 1928 г., што азначала вяртанне да дабрабыту.

Эканамічны і палітычны хаос пасля вайны перажывала Германія. Яна аказалася не ў стане выплачваць рэпарацыі. Таму ў 1924 г. дзяржавы-пераможцы вырашылі скараціць іх удвая. Для выплаты рэпарацый Германія атрымлівала буйную амерыканскую пазыку. Праўда, за яе давялося расплачвацца акцыямі прадпрыемстваў. Тым не менш гэта адкрывала шлях да аднаўлення нямецкай эканомікі. Але ключавыя яе галіны і банкі апынуліся пад кантролем амерыканскага капіталу.

Міжнародныя адносіны. Супярэчлівы характар Версальска-Вашынгтонскай сістэмы выклікаў асаблівую актыўнасць міжнароднай дыпламатыі. Савецкая Расія і Германія імкнуліся выйсці з міжнароднай ізаляцыі. 16 красавіка 1922 г. яны падпісалі ў *Рапала* (каля Генуі) дагавор. Абодва бакі ўсталёўвалі дыпламатычныя стасункі і адмаўляліся ад узаемных фінансавых прэтэнзій, уводзілі прынцып найбольшага спрыяння ў эканамічных адносінах.

Францыя імкнулася атрымаць міжнародныя гарантыі недатыкальнасці сваіх межаў з Германіяй. Гэтая праблема была вырашана ў 1925 г. на міжнароднай канферэнцыі ў *Лакарна* (Швейцарыя). У адпаведнасці з *Лакарнскімі дагаворамі* яе ўдзельнікі гарантавалі недатыкальнасць германа-бельгійскай і германа-француз-

Прадстаўнікі савецкай і нямецкай дэлегацый
у Рапала. 1922 г.

скай межаў у тым выглядзе, у якім яны былі вызначаны Версальскім дагаворам. Пры гэтым заставалася «адкрытым» пытанне аб усходніх межах Германіі. Польшчы заходнія дзяржавы падобных гарантый не давалі. Такая палітыка Францыі і Вялікабрытаніі дазваляла Германіі ў далейшым узняць пытанне пра ўз'яднанне нямецкай нацыі ў межах адной дзяржавы.

1. Ахарактарызуйце асноўныя этапы Лістападаўскай рэвалюцыі ў Германіі.
2. Якія асноўныя палітычныя сілы ўдзельнічалі ў Лістападаўскай рэвалюцыі? У чым заключаліся адрозненні ў іх поглядах на задачы рэвалюцыі?
3. Параўнайце рэвалюцыйныя выступленні ў Германіі і Аўстра-Венгрыі. Чаму рэвалюцыі ў Германіі і Аўстра-Венгрыі можна разглядаць як буржуазна-дэмакратычныя?
4. Назавіце перадумовы прыходу да ўлады фашыстаў.
5. Якія працэсы характэрныя для сацыяльна-эканамічнага развіцця краін Захаду ў 1924—1929 гг.?
6. Назавіце заходнееўрапейскую дзяржаву, якая першай прызнала Савецкую Расію. Чаму гэтыя дзяржавы былі зацікаўлены ў збліжэнні?

У свой час Генры Форд быў прызнаны лепшым бізнесменам XX ст. Высветліце, якія новыя элементы былі пакладзены ў аснову арганізацыі вытворчасці на заводах Г. Форда. Як на развіццё вытворчасці і сучаснага грамадства паўплывалі новаўвядзенні, укаранёныя Г. Фордам?

Фрыдрых Эберт (1871—1925) — палітычны і дзяржаўны дзеяч, адзін з лідараў германскай сацыял-дэмакратыі. Нарадзіўся ў Гейдэльбергу ў сям'і краўца.

З маладых гадоў удзельнічаў у прафсаюзным руху і вёў актыўную палітычную дзейнасць у Брэмене. Напярэдадні Лістападаўскай рэвалюцыі выказаў спадзяванні на захаванне манархіі. Настаяў на правядзенні ўсеагульных выбараў у Нацыянальны сход. Стаў першым у гісторыі Германіі дэмакратычна абраным кіраўніком дзяржавы. Згодна з завяшчаннем Эберта быў заснаваны фонд яго імя, які дзейнічае да гэтага часу.

§ 4. Сусветны эканамічны крызіс і краіны Захаду

1. Што такое эканамічны крызіс? 2. Якія былі прычыны эканамічных крызісаў у краінах Заходняй Еўропы?

У 1929—1933 гг. адбыўся першы ў гісторыі капіталізму сусветны эканамічны крызіс. Гэты крызіс не ведаў сабе роўных ні па працягласці, ні па глыбіні. Адсюль яго назва — Вялікая дэпрэсія.

Прычыны, асноўныя рысы і асаблівасці сусветнага эканамічнага крызісу. Крызіс быў выкліканы шэрагам прычын. Бурлівае эканамічнае развіццё 1920-х гг., новыя тэхніка і тэхналогіі спрыялі росту масавай вытворчасці тавараў. Аднак аб'ём выпушчаных тавараў на рынку перавышаў пакупніцкія магчымасці насельніцтва. У выніку складскія запасы тавараў раслі з неверагоднай хуткасцю. Да канца 1920-х гг. супярэчнасць паміж аб'ёмам вытворчасці і ўзроўнем спажывання дасягнула крытычнай мяжы. Акрамя таго, на Нью-Ёрскай і іншых біржах квітнелі спекуляцыі з каштоўнымі паперамі, што расхвіствала сусветную фінансавую сістэму.

Эканамічны крызіс пачаўся ў ЗША. 24 кастрычніка 1929 г. адбылося абвальнае падзенне курсу каштоўных папер на Нью-Ёрскай біржы. Гэта прывяло да масавага банкруцтва банкаў і прадпрыемстваў. Міжнародныя банкіры за бясцэнна скуплялі ўласнасць сваіх канкурэнтаў.

Найбольшы спад вытворчасці (больш чым на 50 %) назіраўся ў ЗША і Германіі. У Вялікабрытаніі ён склаў 25 %. На Францыю крызіс абрынуўся крыху пазней і пра-

Чарга ў бясплатныя сталовыя.
Чыкага. 1929 г.

Шляхі выйсця з крызісу. У 1933 г. у заходніх краінах абазначыліся тры асноўныя варыянты пераадолення эканамічнага крызісу.

Буржуазна-рэфармісцкі варыянт рэалізоўваўся ў ЗША. Кіроўныя колы гэтай краіны адмовіліся ад неўмяшання дзяржавы ў справы бізнесу. Яны выходзілі з крызісу на аснове палітыкі дзяржаўнага рэгулявання эканомікі. Падобным шляхам, хоць і не так паслядоўна, пайшла Вялікабрытанія.

У Францыі намеціўся *сацыял-рэфармісцкі варыянт* выйсця з крызісу, дастаткова блізка па змесце да буржуазна-рэфармісцкага. Ён прадугледжваў частковую нацыяналізацыю вытворчасці, планаванне эканомікі, правядзенне буйных сацыяльных рэформаў.

У фашысцкай Італіі і нацысцкай Германіі быў рэалізаваны *таталітарны варыянт* выйсця з крызісу. Ён характарызаваўся ўсталяваннем поўнага кантролю дзяржавы над эканомікай.

«Новы курс» Ф. Рузвельта. Вялікая дэпрэсія да мяжы абвастрыла сітуацыю ў ЗША. Дэманстрацыя дзясяткаў тысяч ветэранаў вайны ў Вашынгтоне ў ліпені 1932 г. была разагнана з дапамогай арміі. У гэтых умовах у прэзідэнцкай кампаніі **1932 г.** на выбарах атрымаў перамогу дэмакрат **Франклін Дэлана Рузвельт**, які заступіў на пасаду ў сакавіку 1933 г. Новы прэзідэнт прапанаваў правесці рэформы з мэтай вываду краіны з крызісу. Праграма рэформаў атрымала назву **«новы курс»**.

У сакавіку 1933 г. у ЗША быў прыняты Закон аб дапамозе беспрацоўным, у адпаведнасці з якім на арганізацыю грамадскіх работ была выдаткавана велізарная сума — 3,3 млрд долараў. У маі 1933 г. уступіў у сілу Закон аб рэгуляванні сельскай гаспадаркі. Важнай мерай прэзідэнта была стабілізацыя банкаўскай сістэмы. Банкам забаранялася рабіць плацэжы і экспартаваць золата. Быў выдадзены Указ аб канфіскацыі золата ў насельніцтва і арганізацый. Дзяржава падтрымала сельскую гаспадарку, а таксама сацыяльную сферу з дапамогай спецыяльных праграм і стварэння працоўных месцаў. У чэрвені быў прыняты Закон аб аднаўленні прамысловасці. Узровень беспрацоўя ў ЗША паступова стаў памяншацца, заробкі пачалі расці.

Палітыка Ф. Рузвельта выклікала хвалю пратэсту прадпрымальнікаў, затое яго падтрымалі выбаршчыкі на прэзідэнцкіх выбарах 1936 г.

Таталітарны варыянт выйсця з крызісу. У перыяд сусветнага эканамічнага крызісу амаль ва ўсіх краінах Захаду актывізаваліся правыя і фашысцкія партыі. Аднак у Францыі і Англіі, напрыклад, фашысцкі рух не меў такой шырокай сацыяльнай базы і настолькі сур'ёзнага ўплыву, як у Германіі і Італіі. Таму ў гэтых дзяржавах быў рэалізаваны адносна мяккі варыянт выйсця з крызісу.

Іншая сітуацыя склалася ў краінах з фашысцкімі рэжымамі. У Італіі і Германіі ўводзілася прамое кіраванне дзяржавай усімі галінамі эканомікі і грамадскага жыцця.

У фашысцкай Германіі практычна ўся прамысловасць працавала на будучую ваенную экспансію, забяспечваючы краіну працоўнымі месцамі. ЗША і Вялікабрытанія працягвалі эканамічна дапамагаць Германіі. Пасля прыходу А. Гітлера да ўлады яны аднавілі крэдытаванне нямецкай эканомікі. У гэты ж час нацысцкі ўрад спыніў выплату ўсіх рэпарацыйных адлічэнняў, што палягчала становішча Германіі ва ўмовах крызісу. Такім чынам, гітлераўскі рэжым здолеў вывесці краіну з крызісу, ліквідаваць беспрацоўе і прыкметна павысіць узровень жыцця насельніцтва.

Вынікі сусветнага эканамічнага крызісу. Большасць краін сутыкнуліся з маштабнымі наступствамі Вялікай дэпрэсіі: рэзкім падзеннем цэн, скарачэннем прамысловай вытворчасці, шматлікімі банкруцтвамі, зніжэннем узроўню жыцця насельніцтва, ростам колькасці беспрацоўных і разбурэннем міжнароднага гандлю.

Па меры развіцця сусветнага эканамічнага крызісу многія людзі страцілі веру ў здольнасць дэмакратычных урадаў вырашаць іх праблемы. Галеча і безнадзейнасць стварылі пажыўнае асяроддзе для рознага кшталту *экстрэмістаў*, у тым ліку і фашыстаў, якія прапаноўвалі радыкальныя рашэнні. На хвалі сусветнага крызісу да ўлады ў Германіі прыйшла нацысцкая партыя, якая ўзяла курс на перагляд вынікаў Першай сусветнай вайны, знішчэнне Версальска-Вашынгтонскай сістэмы і адраджэнне «Вялікай Германіі».

У свеце абвастрылася барацьба за рынкі збыту, крыніцы сыравіны і працоўнай сілы. Найбуйнейшыя дзяржавы распачалі гонку ўзбраенняў і сталі рыхтавацца да вайны.

Прыход нацыстаў да ўлады ў Германіі. Маштабы сусветнага эканамічнага крызісу ў Германіі былі велізарныя. Колькасць беспрацоўных перавышала 7 млн чалавек.

Заработная плата ўпала да самага нізкага ўзроўню. Больш за 30 тыс. дробных і сярэдніх прадпрыемстваў збанкрутавалі і спынілі сваё існаванне. Нават буйныя карпарацыі панеслі сур'ёзныя страты. Барацьба ўрада з крызісам за кошт скарачэння выдаткаў у сацыяльнай сферы толькі пагаршала становішча. Пагроза эканамічнага хаосу і рэвалюцыі становілася ўсё больш відавочнай.

У гэтых умовах актывізавала сваю палітычную дзейнасць нацысцкая партыя. А. Гітлер прапанаваў прывабную для розных сацыяльных сіл праграму развіцця нямецкага грамадства. Яна знайшла падтрымку ў шырокіх пластоў насельніцтва, знясіленага крызісам. Яны былі зацікаўлены ў такіх палажэннях праграмы, як пенсійнае забеспячэнне, роўнасць у адукацыі, абарона правоў рабочых і г. д. Немцаў вабіла ідэя ліквідацыі абмежаванняў Версальскага дагавора і стварэння моцнай Германіі. У выніку за нешматлікую партыю Гітлера на выбарах 1930 г. прагаласавалі 6,5 млн немцаў. НСДАП стала другой па колькасці партыяй у рэйхстагу. Ваенна-палітычныя колы сталі падтрымліваць яе як палітычную сілу, здольную прадухіліць рэвалюцыю ў краіне.

10 мая 1933 г. было спалена больш за 25 тыс. кніг, якія не адпавядалі ідэалогіі нацыяналізацыялізму, што стала пачаткам эпохі дзяржаўнай цэнзуры і кантролю над культурай

30 студзеня **1933 г.** прэзідэнт П. фон Гіндэнбург зацвердзіў А. Гітлера на пасаду рэйхсканцлера (прэм’ер-міністра) Германіі. Неўзабаве рэйхстаг надзяліў урад Гітлера надзвычайнымі паўнамоцтвамі, уключаючы права выдаваць заканадаўчыя акты. Парламент ператварыўся ў фактычна безуладны орган. У Германіі з’явіліся першыя канцэнтрацыйныя лагеры, пачаліся чыстка бібліятэк і спальванне ідэалагічна «шкодных» кніг. У снежні 1933 г. былі забароненыя ўсе палітычныя партыі, акрамя НСДАП. А пасля смерці П. фон Гіндэнбурга А. Гітлер стаў сумяшчаць пасты прэзідэнта і канцлера. Пазней ён быў абвешчаны пажыццёвым канцлерам і фюрарам (правадыром) нямецкага народа. Такім чынам, уся ўлада ў краіне засяродзілася ў руках А. Гітлера. У Германіі склалася новая дзяржава. На змену Веймарскай рэспубліцы прыйшоў *Трэці рэйх*.

1. Якія прычыны прывялі да эканамічнага крызісу, што выбухнуў у 1929 г.? Чаму ён прыняў сусветны характар?
2. Ці адбываюцца эканамічныя крызісы ў наш час? Прывядзіце прыклады.
3. Якія меры былі прапанаваны прэзідэнтам Ф. Рузвельтам для вываду ЗША з эканамічнага крызісу? Як вы лічыце, якая роля асабіста прэзідэнта ў пераадоленні крызісу ў краіне?
4. Растворыце, чаму ў гады сусветнага эканамічнага крызісу практычна ўва ўсіх краінах узрасла роля дзяржавы.
5. Вызначце аб’ектыўныя і суб’ектыўныя фактары, якія спрыялі прыходу нацыстаў да ўлады ў Германіі.

У 1924 г. на выбарах у рэйхстаг НСДАП атрымала 3% галасоў выбаршчыкаў, у лістападзе 1933 г. — 92,11% галасоў, у выніку чаго нацысты занялі ўсе месцы ў рэйхстагу. Растворыце, чаму насельніцтва Германіі падтрымала праграму А. Гітлера.

Франклін Дэлана Рузвельт (1882—1945) — дзяржаўны і палітычны дзеяч ЗША. У 1928 г. быў абраны губернатарам штата Нью-Ёрк, дзе распачаў шэраг рэформаў, якія апырэдзілі «новы курс». Зацвердзіў праграму страхавання беспрацоўных. Заяўляў, што дапамога беспрацоўным павінна разглядацца ўрадам не як дабрачыннасць, а як абавязак перад грамадствам. У 1932 г., будучы кандыдатам ад Дэмакратычнай партыі, атрымаў пераканаўчую перамогу на прэзідэнцкіх выбарах. Стаў 32-м прэзідэнтам ЗША. Абіраўся на гэты пост чатыры разы запар — адзіны выпадак за ўсю гісторыю ЗША, калі прэзідэнт быў абраны больш чым на два тэрміны насуперак традыцыі, якая склалася яшчэ з часоў Дж. Вашынгтона. У першыя сто дзён пасля інаўгурацыі прыняў значную частку законапраектаў «новага курсу». З 1933 па 1944 г. правёў 30 радыёперадач («Гутаркі ля каміна»), у якіх ён, не тоячы цяжкасцяў, казаў пра канкрэтныя меры па рэалізацыі «новага курсу», а таксама дзеянні ЗША падчас Другой сусветнай вайны. Карыстаўся падтрымкай практычна ўсіх пластоў насельніцтва.

§ 5. Барацьба супраць фашызму ў еўрапейскіх краінах напярэдадні Другой сусветнай вайны

У якіх заходнееўрапейскіх краінах фашысты прыйшлі да ўлады? Якія прычыны гэтаму садзейнічалі?

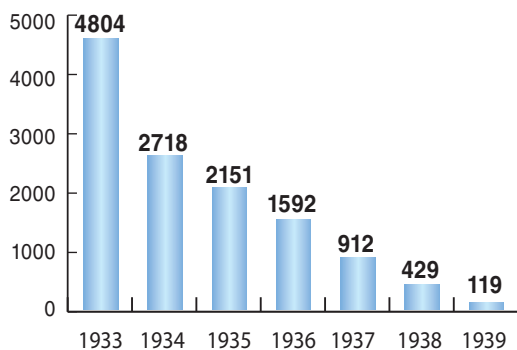
Умацаванне фашысцкіх рэжымаў у шэрагу краін паставіла еўрапейскую супольнасць перад неабходнасцю пошуку шляхоў і сродкаў барацьбы супраць фашызму. Найбольш значны ўнёсак у арганізацыю антыфашысцкага руху зрабілі левыя палітычныя сілы.

Зацвярджэнне фашысцкага рэжыму ў Германіі. Прышоўшы да ўлады і расправіўшыся са сваімі палітычнымі сапернікамі, нацысцкая партыя перайшла да ўмацавання фашысцкага рэжыму ў краіне. Фашысты ўсталявалі татальны кантроль над эканомікай і грамадствам. А. Гітлер здолеў хутка вывесці краіну з крызісу, ліквідаваць беспрацоўе і прыкметна павысіць узровень жыцця. Пасля гэтага ён пачаў узмоцнена рыхтавацца да заваявання абяцанай ім германскай нацыі «жыццёвай прасторы». Практычна ўсе галіны прамысловасці працавалі на будучую

Гады	Млрд марак	% адносна ўсіх выдаткаў	% адносна мірнай прадукцыі
1932	0,6	8,2	1,1
1934	4,2	39,3	5,0
1936	10,3	59,2	11,2
1938	17,2	61,0	15,7
1940	58,1	78,0	40,0
1943	117,9	81,0	70,0

Выдаткі на ўзбраенне ў Трэцім рэйху

Як называецца працэс нарошчвання дзяржавай ваеннай магутнасці? З якой мэтай Германія павялічвала выдаткі на ўзбраенне? Ці былі парушаны якія-небудзь рашэнні Версальскага мірнага дагавора?

Беспрацоўе ў Германіі
ў 1933—1939 гг. (тыс. чал.)

ваенную экспансію. Пры гэтым нацысцкая партыя абапіралася на падтрымку значнай часткі насельніцтва.

У 1935 г. па ініцыятыве А. Гітлера былі прыняты расісцкія законы. Цяпер грамадзянінам рэйха лічыўся толькі той, хто валодаў «нямецкай або роднаснай ёй крывёю». Законы былі накіраваны перш за ўсё супраць яўрэяў. Прадстаўнікі гэтай нацыянальнасці пазбаўляліся палітычных правоў, ім закрываўся доступ да публічных пасадак, забараняліся шлюбы з немцамі. Фактычна яўрэі былі пастаўлены па-за законам. Пачалася іх ізаляцыя па нацыянальнай, «расавай» прымеце. У далейшым у дачыненні яўрэяў, а таксама цыганоў пачала праводзіцца палітыка фізічнага знішчэння.

Умацаванню фашысцкага рэжыму ў Германіі спрыяла эканамічная дапамога фінансавых і прамысловых колаў Вялікабрытаніі і ЗША. У канцы 1930-х гг. Англія стала гандлёвым партнёрам Германіі. У гэты ж час амерыканцы пачалі будаваць у Германіі буйныя нафтапрацоўчыя заводы. З ЗША ў Германію таемна дастаўлялася сучаснае абсталяванне для авіяцыйных заводаў.

Народны фронт у Францыі. Пагроза фашызму ў Еўропе выклікала супраціў дэмакратычных сіл. Асабліва моцным ён быў у Францыі і Іспаніі.

У 1932 г. у Францыі да ўлады прыйшоў прагрэсіўны ўрад партый так званага

Высветліце, якім чынам Германія здолела вырашыць праблему беспрацоўя.

левага блока на чале з радыкал-сацыялістамі. Фашысцкія групы і арганізацыі разгарнулі актыўную барацьбу супраць камуністаў і сацыялістаў. У 1933—1934 гг. сітуацыя абвастрылася да мяжы. У Парыжы рэгулярна адбываліся сутычкі паміж правымі і левымі з ужываннем зброі.

6 лютага 1934 г. фашысцкія лідары арганізавалі ў Парыжы антыўрадавую маніфестацыю. Дэманстранты распачалі штурм парламента з мэтай дзяржаўнага перавароту. Паліцыя адкрыла агонь на паражэнне, і фашысты былі вымушаны адступіць. Такім чынам, спроба прыходу фашыстаў да ўлады ў Францыі сарвалася.

У 1935 г. у Францыі праходзілі масавыя антыфашысцкія маніфестацыі. Камуністы і сацыялісты сталі аб'ядноўвацца для сумесных дзеянняў. 14 ліпеня 1935 г. да гадавіны ўзяцця Бастыліі была арганізавана сумесная дэманстрацыя каля 500 тыс. чалавек на чале з кіраўніком камуністычнага руху Марысам Тарэзам, лідарамі сацыялістаў і радыкал-сацыялістаў Леонам Блюмам і Эдуардам Даладзье. Гэты дзень лічыцца датай заснавання кааліцыйнага аб'яднання **Народны фронт**.

На парламенцкіх выбарах у маі 1936 г. Народны фронт атрымаў перамогу. Былі распушчаны і раззброены фашысцкія арганізацыі. Урад Народнага фронту на чале з сацыялістам Л. Блюмам пашырыў правы прафсаюзаў і сацыяльнае заканадаўства і правёў беспрэцэдэнтныя ў гісторыі Францыі сацыяльныя рэформы. Усталёўваўся 40-гадзінны працоўны тыдзень, стаў аплачвацца штогадовы адпачынак працягласцю 14 дзён. Былі ажыццёўлены нацыяналізацыя чыгунак, частковая нацыяналізацыя ваеннай прамысловасці, павялічаны падаткі на вялікія даходы, пастаўлены пад кантроль дзяржавы Банк Францыі. Аднак французскія фінансавыя колы сталі масава выводзіць капіталы за мяжу, што спрыяла росту інфляцыі. У 1937 г. французскую эканоміку ахапіў новы крызіс. Узровень прамысловай вытворчасці знізіўся да 70 % у параўнанні з 1929 г.

У гэты ж час першапачатковае адзінства партый у Народным фронце стала разбурацца. Прычынай таму паслужыла іх рознае стаўленне да праблем знешняй палітыкі, у прыватнасці, да пытання ўмяшання ў грамадзянскую вайну ў Іспаніі, якая разгарэлася ў 1936 г. Пасля падпісання Мюнхенскага пагаднення 1938 г. Народны фронт канчаткова распаўся. Да ўлады прыйшоў урад Э. Даладзье, які ліквідаваў сацыяльныя гарантыі, а ў 1939 г. забараніў дзейнасць Камуністычнай партыі.

Народны фронт быў першым вопытам знаходжання ва ўладзе ў Францыі сацыялістаў. Ён не змог выстаяць з прычыны ўздзеяння двух неспрыяльных фактараў: знешняга (вельмі напружанага міжнароднага становішча) і ўнутранага (процідзеянне фінансавай эліты). Аднак вопыт Народнага фронту стаў натхняльным прыкладам для левых партый у Францыі ў будучыні.

Грамадзянская вайна ў Іспаніі (1936—1939)

Народны фронт і грамадзянская вайна ў Іспаніі. У 1931 г. у Іспаніі пала манархія. Да ўлады прыйшлі прыхільнікі рэспублікі. Кароль Альфонс XIII пакінуў краіну, але не падпісаў адмову ад трона. Часовы ўрад у чэрвені 1931 г. абвясціў Іспанскую рэспубліку. Парламент, у якім большасць месцаў займалі сацыялісты, прыняў антыклерыкальныя законы, канфіскаваў багацці Ордэна езуітаў. Усё гэта выклікала незадаволенасць прыхільнікаў каралёў, пачаўся вывад капіталаў з краіны. Акты-візаваўся фашысцкі рух, які карыстаўся папулярнасцю ў каталіцкіх колах.

У лютым 1936 г. да ўлады ў Іспаніі прыйшоў урад *Народнага фронту* ў складзе сацыялістаў, камуністаў і леварэспубліканскіх партый. Усіх іх аб'ядноўвала ідэя барацьбы з фашызмам. Правыя, пацярпеўшы паражэнне на выбарах 1936 г., ажыццявілі ваенны мяцеж на чале з генералам **Франсіска Франка**.

У Іспаніі пачалася *грамадзянская вайна*, якая доўжылася з **ліпеня 1936 г.** па **красавік 1939 г.** Краіны Захаду ў дачынненні Іспаніі праводзілі *палітыку неймання*. Такая нейтральная палітыка была выгадная франкістам, бо бяздзейнасцю заходніх дзяржаў скарысталіся фашысцкія Германія і Італія. Германія накіравала на дапамогу іспанскім фашыстам войскі колькасцю больш за 50 тыс. чалавек, а Італія —

Каля 35 тыс. добраахвотнікаў прыбылі з 53 краін у Іспанію для ўступлення ў інтэрнацыянальныя брыгады. Барселона. 1936 г.

больш за 200 тыс. Іспанскіх антыфашыстаў падтрымлівалі СССР, Камінтэрн, Мексіка і ў пачатку вайны Францыя. З кастрычніка 1936 г. на баку рэспубліканцаў у Іспаніі ваявалі *інтэрнацыянальныя брыгады*, якія складаліся з замежных валанцёраў, пераважна камуністаў.

Увесну 1937 г. у Іспаніі адбылася кансалідацыя фашысцкіх сіл. Фашысцкую партыю ўзначаліў Ф. Франка, абвешчаны генералісімусам. Яму быў прысвоены тытул *каўдыльё* — правадыра іспанскага фашызму. У сакавіку 1939 г. фашысты здолелі ўзяць Мадрыд, а ўжо ў пачатку красавіка ўся тэрыторыя рэспублікі апынулася пад іх кантролем. Так ва ўладзе ў Іспаніі з дапамогай Германіі і Італіі ўмацаваўся фашысцкі рэжым Ф. Франка.

Лідары Камуністычнай партыі Іспаніі Далорэс Ібаруры і Хасэ Дыяс. 1936 г. Інтэрнацыянальнае прывітанне «Рот фронт» і лозунг «Но пасаран» («Яны не пройдуць») сталі сімваламі барацьбы з фашызмам

Антыфашысцкі рух. Антыфашысцкі рух у Еўропе ўяўляў рэальную сілу. Дзякуючы вулічным выступленням антыфашыстаў былі сарваны фашысцкія путчы ў Аўстрыі, Вялікабрытаніі і Францыі. Антыфашысты стваралі ваенізаваныя дружыны, якія маглі супрацьстаяць у вулічных сутычках фашысцкім. Антыфашысцкае супраціўленне ў Германіі ва ўмовах тэрору не набыло шырокага размаху. Сярод нямецкіх падпольных антыфашысцкіх арганізацый найбольш вядомая «Чырвоная капэла», створаная з дапамогай савецкай разведкі.

Прыход фашыстаў да ўлады ў Германіі, узмацненне фашызму ў Еўропе вымусілі VII кангрэс Камінтэрна летам 1935 г. зацвердзіць новую стратэгію камуністычнага руху — стварэнне адзінага антыфашысцкага Народнага фронту. Ён павінен быў злучыць ідэалагічна разнастайныя сілы, аб'яднаныя непрыманнем фашызму. Гэта рашэнне Камінтэрна спрыяла супраціву фашызму ў міжнародным маштабе.

1. Прасачыце шлях, які прайшла Германія ад дэмакратычнай рэспублікі да таталітарнай дзяржавы.
2. У аснову нацысцкай ідэалогіі была пакладзена расісцкая тэорыя. Прывядзіце прыклады выяўлення расісцкай тэорыі ва ўнутранай палітыцы Германіі.
3. На аснове аналізу дзяржаўнага ладу Германіі, які склаўся ў 1933—1939 гг., вызначце характэрныя рысы таталітарнага рэжыму.
4. У якіх заходніх краінах стала магчымым аб'яднанне антыфашысцкіх сіл? Чаму? Якую форму набыло аб'яднанне левых сіл у гэтых краінах?

№ 4

5. Ахарактарызуйце грамадзянскую вайну ў Іспаніі. Чаму гэта вайна набыла міжнародны характар?
6. Прывядзіце прыклады барацьбы супраць фашызму ў Еўропе. У чым вы бачыце слабасць антыфашысцкага руху?

Чаму ў грамадзянскай вайне ў Іспаніі перамаглі франкісты, а не рэспубліканцы, якім, здавалася, дапамагаў і спачуваў увесь свет?

Франсіска Франка Баамондэ (1892—1975) — дыктатар Іспаніі. Служыў у Марока, дзе зарабіў рэпутацыю добрага афіцэра. Стаў у 23 гады самым маладым маёрам іспанскай арміі, а затым самым маладым генералам. У 1936 г. узначаліў ваенна-фашысцкі мяцеж супраць Іспанскай рэспублікі, які перарос у грамадзянскую вайну. У 1939 г. абвешчаны пажыццёвым каўдыльё іспанскай дзяржавы. Адначасова заняў пасты правадыра Іспанскай фалангі, старшыні Савета Міністраў і галоўнакамандуючага ўсімі ўзброенымі сіламі. Падчас Другой сусветнай вайны Іспанія засталася ў ліку дзяржаў, што не ваявалі. Нягледзячы на ціск Берліна, дыктатар адмовіўся абвясціць вайну Савецкаму Саюзу, абмежаваўшыся адпраўкай «блакітнай дывізіі» (больш за 18 тыс. добраахвотнікаў) на Усходні фронт.

§ 6. Міжнародныя адносіны ў 1930-х гг.

1. Калі і з якой мэтай стваралася Ліга Нацый? 2. Чаму ў Германіі былі моцныя рэваншысцкія настроі?

Хісткі мір Версальска-Вашынгтонскай сістэмы быў канчаткова разбураны ў 1930-я гг. пад уздзеяннем рэзкага абвастрэння міжнародных супярэчнасцяў у выніку сусветнага эканамічнага крызісу 1929—1933 гг.

Крызіс і крах Версальска-Вашынгтонскай сістэмы. Перагляд Версальскага дагавора Германія распачала яшчэ перад прыходам фашыстаў да ўлады. Спачатку яна дамагалася ад заходніх дзяржаў згоды на спыненне выплаты рэпарацый, а ў 1932 г. вырвала ў іх прызнанне прынцыпу «роўнасці ва ўзбраеннях».

Першым крокам гітлераўскага рэжыму на міжнароднай арэне быў выхад Германіі з Лігі Нацый у 1933 г. Затым пачалася мадэрнізацыя яе ўзброеных сіл. У 1935 г. уведзілася ўсеагульная вайсковая павіннасць, быў прыняты сакрэтны закон «Аб абароне імперыі». Згодна з ім эканоміка краіны ставілася на службу ваенным інтарэсам.

Важнай мэтай фашысцкага рэжыму стала рэалізацыя *ідэалогіі пангерманізму*. Яна мела на мэце ўз'яднанне ўсіх германамовных народаў, а затым заваяванне для аб'яднанай нямецкай нацыі «жыццёвай прасторы».

Далучэнне да Германіі тэрыторый, населеных немцамі, пачалося ў 1935 г. Першай на падставе рэферэндуму была далучана *Саарская вобласць*, якая знаходзілася фактычна пад кіраваннем Францыі. У 1936 г. нямецкія войскі занялі *Рэйнскую дэмілітарызаваную зону*.

Такім чынам, Германія фактычна дамаглася адмены ўмоў Версальскага дагавора. У Еўропе пачаў разгарацца ачаг будучай вайны.

Агрэсіўная палітыка фашысцкіх дзяржаў. Фашысцкая Італія таксама імкнулася рэалізаваць свае захопніцкія планы. У 1936 г. яна акупавала *Эфіопію*. Пасля гэтага Італія была абвешчана імперыяй.

У лютым 1938 г. Германія ўзмацніла ціск на Аўстрыю, запатрабаваўшы прызначыць кіраўніком аўстрыйскага ўрада нацыянал-сацыяліста. Было пастаўлена пытанне аб далучэнні — *аншлюсе* Аўстрыі да Германіі. З гэтай мэтай на 13 сакавіка ўлады прызначылі рэферэндум. Аднак у ноч на 12 сакавіка 1938 г. 300-тысячная нямецкая армія ўвайшла на тэрыторыю Аўстрыі. На рэферэндуме ў красавіку 1938 г. больш за 99 % аўстрыйцаў адобрылі аншлюс.

Рэалізацыю сваіх паназіяцкіх планаў экспансіі на Далёкім Усходзе распачала Японія. У 1931—1932 гг. яна акупавала частку кітайскай тэрыторыі — Маньчжурыю. Тут японцы стварылі дзяржаву *Маньчжоу-го*. Гэта марыянэтная дзяржава была ператворана ў плацдарм для пашырэння вайны ў Кітаі і падрыхтоўкі нападу на СССР з мэтай завалодання яго тэрыторыяй на ўсход ад возера Байкал. У 1933 г. Японія выйшла з Лігі Нацый. У ліпені 1937 г. яна пачала вялікую вайну супраць Кітая, захапіўшы яго цэнтральныя правінцыі. Такім чынам, ва Усходняй Азіі таксама ўзнік ачаг вайны.

Фарміраванне блока агрэсіўных дзяржаў. Агульная ідэалогія і агрэсіўная знешняя палітыка стваралі перадумовы для збліжэння Германіі, Італіі і Японіі. 25 кастрычніка 1936 г. паміж Германіяй і Італіяй быў заключаны дагавор аб супрацоўніцтве. Абодва бакі абавязваліся каардынаваць свае знешнепалітычныя дзеянні. Так аформіўся ваенна-палітычны саюз, які атрымаў назву «*вось Берлін — Рым*».

Жыхары Зальцбурга (Аўстрыя)
вітаюць германскія войскі. Сакавік 1938 г.

№ 5

25 лістапада 1936 г. у Берліне Германія і Японія падпісалі Антыкамінтэрнаўскі пакт. У выпадку вайны з СССР аднаго з бакоў іншы абавязваўся прытрымлівацца ўзгодненай палітыкі і садзейнічаць саюзніку. Праз год да Антыкамінтэрнаўскага пакта далучылася Італія.

22 мая 1939 г. Германія і Італія заключылі дагавор аб саюзе і сяброўстве, вядомы як «*Стальны пакт*». Японія да яго не далучылася. Ваенна-палітычны саюз трох агрэсіўных дзяржаў — «вось (трохкутнік) Берлін — Рым — Токіа» — аформіўся толькі пасля падпісання ім *Траістага пакта ў верасні 1940 г.*

Мюнхенская канферэнцыя. Якую ж палітыку ў гэтых умовах праводзілі Францыя і Вялікабрытанія? Іх знешняя палітыка ў другой палове 1930-х гг. атрымала назву **палітыкі «прымірэння» агрэсара**. Найвышэйшай яе мэтай публічна абвяшчалася падтрыманне міру любым коштам. Насамрэч жа Захад спадзяваўся накіраваць нямецкую агрэсію на ўсход, супраць Савецкага Саюза.

Асабліва яскрава палітыка «прымірэння» агрэсара выявілася ў сувязі з так званым Судэцкім крызісам. У 1938 г. Германія выказала прэтэнзіі на Судэцкую вобласць Чэхаславакіі, у якой немцы складалі палову насельніцтва. Урады Англіі і Францыі і гэтым разам пайшлі на саступкі агрэсару. 19 верасня 1938 г. яны ўручылі Чэхаславакіі ўльтыматум, у адпаведнасці з якім яна павінна была перадаць гэтую вобласць Германіі. Узамен Чэхаславакіі абяцалася «гарантыя» яе новых межаў.

Для канчатковага вырашэння пытання **29 верасня 1938 г. А. Гітлер, Б. Мусаліні, брытанскі прэм’ер-міністр Н. Чэмберлен і французскі прэм’ер-міністр Э. Даладзье** пры ўхваленні ЗША сабраліся на канферэнцыю ў Мюнхене. **30 верасня 1938 г.** тут было падпісана пагадненне, якое канчаткова растаптала Версальскі дагавор. *Мюнхенскае пагадненне* прадпісвала Чэхаславакіі на працягу 10 дзён перадаць Германіі Судэцкую вобласць. Далучэнне Судэт стала ўсяго толькі прэлудыяй да акупацыі нямецкімі войскамі ўсёй Чэхаславакіі.

Падчас падпісання Мюнхенскага пагаднення. Злева направа: Н. Чэмберлен, Э. Даладзье, А. Гітлер, Б. Мусаліні. 30 верасня 1938 г.

Праблема стварэння сістэмы калектыўнай бяспекі ў Еўропе. Эканамічны рост і ўзмацненне Германіі вымусілі Францыю ў лістападзе 1932 г. заключыць з СССР дагавор аб ненападзе. Неўзабаве савецкае кіраўніцтва прапанавала Францыі заключыць дамову аб узаемнай дапамозе з удзелам іншых еўрапейскіх краін. З гэтай мэтай быў выпрацаваны праект так званага Усходняга пакта аб стварэнні **сістэмы калектыўнай бяспекі ў Еўропе**. Аднак Герма-

нія, Польшча і іншыя краіны адмовіліся ад заключэння гэтага дагавора.

Тым не менш у *маі 1935 г.* у Парыжы быў заключаны дагавор аб узаемнай дапамозе паміж СССР і Францыяй. Услед за гэтым адбылося падпісанне дамовы аб узаемадапамозе з Чэхаславакіяй. Далейшага развіцця гэта станоўчая тэндэнцыя так і не атрымала з прычыны палітыкі «прымірэння» агрэсара, якую праводзілі заходнія дзяржавы.

Пераканаўшыся ў патуранні Вялікабрытаніі і Францыі, А. Гітлер зрабіў чарговы крок на шляху да поўнай ліквідацыі чэхаславацкай дзяржавы. Насуперак Мюнхенскаму пагадненню *15 сакавіка 1939 г.* германскія войскі без усякага супраціву ўвайшлі ў Прагу і акупавалі ўсю Чэхію. Урады Англіі і Францыі фактычна не выказалі ніякай пазіцыі ў дачыненні дзеянняў агрэсара. Толькі СССР быў гатовы аказаць ваенную дапамогу Чэхаславакіі, але яго пра гэта не прасілі. Венгрыя і Польшча, скарыстаўшыся сітуацыяй, пашырылі свае тэрыторыі за кошт прыгранічных раёнаў Чэхаславакіі.

У красавіку 1939 г. савецкі ўрад яшчэ раз выступіў з прапановай заключыць дагавор аб узаемнай дапамозе паміж трыма дзяржавамі: СССР, Англіяй і Францыяй. Толькі ў канцы мая заходнія дзяржавы далі згоду на вядзенне перамоў. Распачатыя ў Маскве англа-франка-савецкія перамовы праходзілі ў атмасферы ўзаемага недаверу. Акрамя таго, прадстаўнікі заходніх дзяржаў, як высветлілася, не мелі паўнамоцтваў для заключэння пагаднення. Гэтым жа летам Вялікабрытанія распачала перамовы з Германіяй аб наладжванні шырокага супрацоўніцтва. Адначасова пачаліся таемныя савецка-германскія перамовы. У выніку апошняга магчымасць выратаваць свет ад вайны была страчана.

Германа-савецкі дагавор аб ненападзе. *23 жніўня 1939 г.* у Маскве паміж СССР і Германіяй быў падпісаны *Дагавор аб ненападзе* тэрмінам на 10 гадоў, а праз месяц — *Дагавор аб дружбе і мяжы*. Сакрэтны дадатковы пратакол да Дагавора аб ненападзе прадугледжваў размежаванне сфер інтарэсаў паміж бакамі ў выпадку «тэрытарыяльна-палітычнага пераўладкавання» Усходняй Еўропы. «Сферай інтарэсаў» Германіі прызнаваліся Заходняя і Цэнтральная Польшча, Літва, а СССР — тэрыторыі, якіх Расія пазбавілася ў гады Першай сусветнай вайны: Заходняя Беларусь і Заходняя Украіна, што адышлі Польшчы, Латвія, Эстонія, Фінляндыя, Бесарабія.

Н. Чэмберлен пасля падпісання Мюнхенскага пагаднення. Лондан. 30 верасня 1938 г. Вярнуўшыся ў Лондан, прэм'ер-міністр запэўніў брытанцаў ля трапа самалёта: «Я прынёс мір нашаму пакаленню»

Высветліце, як падпісанне германа-савецкага дагавора аб ненападзе паўплывала на стаўленне Японіі да Германіі і СССР.

Для Германіі гэтыя дамоўленасці выключалі верагоднасць уступлення СССР у вайну на баку Польшчы. Для СССР іх значэнне заключалася ў тым, што ён выйграваў час для падрыхтоўкі да вайны з Германіяй.

Такім чынам, дагавор аб ненападзе змяніў прыярытэты А. Гітлера ў дачыненні будучай вайны. Ён прыняў рашэнне «спачатку разбіць Захад, а потым, пасля яго паражэння, павярнуцца супраць Савецкага Саюза з усімі назапашанымі сіламі». Палітычная стратэгія Брытаніі і ЗША, якія разлічвалі падштурхнуць фюрара да далейшай экспансіі на ўсход, правалілася. Краіны Захаду сталі ахвярамі ўласнай палітыкі «прымірэння» і заахвочвання агрэсара.

1. Дзе сфарміраваліся ачагі ваеннай напружанасці ў 1930-я гг.? Чым тлумачыцца іх з'яўленне? Складзіце сінхранічную табліцу «Ачагі ваеннай напружанасці».
2. Якія спробы зрабіў СССР для стварэння сістэмы калектыўнай бяспекі? Чаму, нягледзячы на тое што ўсе краіны быццам бы імкнуліся пазбегнуць вайны, такая сістэма так і не была створана?
3. Прывядзіце прыклады палітыкі «прымірэння» агрэсара. Дайце ёй ацэнку.
4. Апішыце працэс фарміравання блока агрэсіўных дзяржаў. Складзіце адпаведную схему.
5. Растлумачце, чаму падпісанне Мюнхенскага дагавора часта называюць «Мюнхенскай змоваю». Чаму гэта пагадненне, заключанае з мэтай прадухілення вайны, насамрэч не спыніла яе?
6. Што мела на мэце Германія, заключаючы Дагавор аб ненападзе з СССР?

Наколькі эфектыўнай была дзейнасць Лігі Нацый, звязаная з гарантаваннем міжнароднай бяспекі?

§ 7. Краіны Цэнтральнай і Паўднёва-Усходняй Еўропы

1. Калі была ўтворана Аўстра-Венгерская імперыя? Якія народы ў яе ўваходзілі? 2. Ці існавала суверэнная Польшча ў XIX — пачатку XX ст.?

Найважнейшым наступствам Першай сусветнай вайны стала ўтварэнне новых дзяржаў на рэштках Аўстра-Венгерскай і Расійскай імперый.

Утварэнне незалежных дзяржаў. Увосень 1918 г. у Аўстра-Венгерскай імперыі адбыліся буржуазна-дэмакратычныя рэвалюцыі. *Аўстрыя* і *Венгрыя* былі абвешчаны рэспублікамі. Двухадзіная аўстра-венгерская манархія спыніла сваё існаванне.

У Аўстрыйскай рэспубліцы перамены праходзілі мірным шляхам. Адбыліся выбары ва Устаноўчы сход, была прынята дэмакратычная канстытуцыя (1920), адменены дваранскія тытулы і званні.

У Венгерскай рэспубліцы рэвалюцыйныя падзеі перараслі ў грамадзянскую вайну. У сакавіку 1919 г. да ўлады ў Венгрыі прыйшла кааліцыя камуністаў і левых сацыял-дэмакратаў. Новы ўрад абвясціў *Венгерскую Савецкую рэспубліку (ВСР)*, правёў нацыяналізацыю прадпрыемстваў і памешчыцкіх зямель. Праціўнікі рэформаў на чале з віцэ-адміралам **Міклашам Хорці**, падтрыманыя краінамі-пераможцамі, аказалі ўзброены супраціў. Удзел у грамадзянскай вайне супраць левага ўрада прынялі румынскія і чэхаславацкія інтэрвенты. У выніку 1 жніўня 1919 г. ВСР пала. Венгрыя была абвешчана манархіяй на чале з рэгентам Міклашам Хорці, які часова ажыццяўляў паўнамоцтвы манарха. Ён усталяваў у краіне аўтарытарную дыктатуру.

Па ўмовах Трыянонскага дагавора тэрыторыя Венгрыі паменшылася ў тры разы на карысць Чэхаславакіі, Югаславіі і Румыніі. У выніку за межамі краіны апынуліся каля 3 млн венграў.

Важную ролю ў стварэнні *Чэхаславакіі* адыгралі чэшскія эмігранцкія арганізацыі ў Заходняй Еўропе і ЗША. У ліпені 1918 г. у Празе быў утвораны Нацыянальны камітэт, які ў кастрычніку абвясціў аб стварэнні двухнацыянальнай дзяржавы — *Чэхаславацкай рэспублікі*. Першым прэзідэнтам Чэхаславакіі стаў **Томаш Масарык**. У склад новай дзяржавы акрамя зямель з чэшскім і славянскім насельніцтвам увайшлі тэрыторыі, дзе пражывалі немцы і ўкраінцы. Пра Чэхаславакію сучаснікі казалі, што гэта Аўстра-Венгрыя ў мініяцюры.

У канцы Першай сусветнай вайны пачаліся антыаўстрыйскія выступленні паўднёваславянскіх народаў. Прадстаўнікі сербаў, харватаў і славенцаў дамовіліся аб аб'яднанні паўднёвых славян у адну дзяржаву. Яна была абвешчана ў снежні 1918 г. пад эгідай сербскай каралеўскай дынастыі як *Каралеўства сербаў, харватаў і славенцаў*. У 1929 г. кароль **Аляксандр I Карагеоргіевіч** распусціў парламент, адмяніў канстытуцыю і ўсталяваў каралеўскую дыктатуру. Дзяржава была перайменавана ў *Каралеўства Югаславія*.

Распад Расійскай імперыі прывёў да ўтварэння ў *лістападзе 1918 г.* незалежнай Польшчы. У яе склад

Аляксандр I Карагеоргіевіч і Т. Масарык. 1922 г.

*Падрыхтуйце гістарычныя даведкі пра
М. Хорці, Т. Масарыка, Ю. Пілсудскага.*

цвердзіў маршала **Юзафа Пілсудскага** кіраўніком дзяржавы. Працэс фарміравання Польшчы як рэспублікі завяршыўся прыняццем канстытуцыі ў сакавіку 1921 г. У першыя пасляваенныя гады Польшча была адной з самых канфліктных дзяржаў рэгіёна. Яна развязала тэрытарыяльныя канфлікты з усімі сваімі суседзямі: немцамі, чэхамі, украінцамі, літоўцамі, ваявала з Савецкай Расіяй.

Усталяванне аўтарытарных рэжымаў. Ва ўсіх дзяржавах Цэнтральнай і Паўднёва-Усходняй Еўропы, якія ўтварыліся пасля Першай сусветнай вайны, акрамя Чэхаславакіі, усталяваліся аўтарытарныя або фашысцкія рэжымы. Праўда, фашызм не падтрымліваўся ўсімі пластамі насельніцтва, як у Германіі ці Італіі. Аўтарытарныя рэжымы характарызаваліся канцэнтрацыяй улады ў руках аднаго чалавека ці групы людзей і абапіраліся на аўтарытэт сваіх правадыроў, моц арміі і рэпрэсіўнага апарату. Яны абмяжоўвалі дэмакратычныя свабоды грамадзян і дзейнасць палітычных партый, душылі апазіцыю.

Палітычная нестабільнасць вымусіла цара Югаславіі Аляксандра I распусціць Народную скупшчыну (парламент), скасаваць канстытуцыю, што дзейнічала на той час, і ўсталяваць з 6 студзеня 1929 г. ваенную «каралеўскую дыктатуру», заснаваную на прынцыпах сербскага нацыяналізму. Былі забаронены шэраг палітычных партый і прафсаюзаў, абмежаваны свабоды, уведзена цензура.

У 1926 г. Юзаф Пілсудскі ажыццявіў ваенны пераварот у Польшчы і абвясціў аб правядзенні палітыкі «санацыі» («аздараўлення» дзяржавы). Перайшоўшы на пазіцыі радыкальнага нацыяналізму, кіраўнік Польшчы ўсталяваў у краіне фактычна дыктатарскі рэжым, які абапіраўся на армію.

У дачыненні этнічных меншасцяў, асабліва беларусаў і ўкраінцаў, праводзілася жорсткая дыскрымінацыйная палітыка.

У Венгрыі ўмацоўваўся рэжым рэгента М. Хорці. Адсутнасць дэма-

Артилерыя Ю. Пілсудскага на Палацавай плошчы ў Варшаве падчас дзяржаўнага перавароту. Май 1926 г.

кратычных свабод спрыяла фашызацыі краіны. Да пачатку 1930-х гг. пры падтрымцы ўрада ўзнікла каля сотні фашысцкіх і нацыянал-сацыялістычных груп.

У 1934 г. дзяржаўны пераварот адбыўся ў Балгарыі. Цар Барыс III усталяваў рэжым асабістай улады — «каралеўскую дыктатуру». І хоць афіцыйна ён дыстанцыяваўся ад фашыстаў, яны мелі падтрымку ва ўрадавых і ваенных колах Балгарыі.

У 1938 г. кароль Румыніі Караль II скасаваў палітычныя партыі і ўсталяваў у краіне асабістую дыктатуру. Аднак пазбегнуць прыходу фашыстаў да ўлады ў яго не атрымалася. Маршал Ё. Антанеску здзейсніў дзяржаўны пераварот, і кароль мусіў пакінуць краіну. У выніку ў Румыніі ў 1940—1944 гг. усталяваліся дыктатура і фашысцкі рэжым.

Нарастанне знешнепалітычнай пагрозы ў 1930-я гг. У другой палове 1930-х гг. над краінамі Цэнтральнай і Паўднёва-Усходняй Еўропы нависла рэальная пагроза з боку фашысцкіх дзяржаў. Палітыка італьянскага фашызму была адкрыта накіравана супраць Югаславіі. Менавіта ў гэтай краіне Б. Мусаліні бачыў галоўную перашкоду на шляху да ажыццяўлення сваіх захопніцкіх планаў у дачыненні балканскіх славян. Італія імкнулася да падзелу Югаславіі на слабыя і залежныя ад яе дзяржавы, а таксама актыўна ўдзельнічала ў фарміраванні руху харвацкіх фашыстаў.

У 1939 г. Італія захапіла Албанію. Віктар Эмануіл III быў абвешчаны каралём гэтай краіны. У Албаніі ўсталяваўся фашысцкі рэжым на італьянскі ўзор.

Акупацыя Чэхаславакіі. У кастрычніку 1938 г. германскія войскі ў адпаведнасці з Мюнхенскім пагадненнем занялі Судэцкую вобласць, якая адышла да Чэхаславакіі пасля распаду Аўстра-Венгерскай імперыі. Для Чэхаславакіі страта гэтай тэрыторыі мела катастрофічныя наступствы. Бо Судэты былі асноўным эканамічным рэгіёнам краіны з багатымі прыроднымі рэсурсамі. Тут была развіта абаронная прамысловасць і мелася магутная сістэма ваенных умацаванняў. Цяпер усё гэта апынулася пад нямецкім кантролем.

У ноч з 14 на 15 сакавіка 1939 г. германскія войскі ўварваліся ў Чэхаславакію. Яе заходнія саюзнікі на дапамогу не прыйшлі. Чэхаславацкая дзяржава была ліквідавана.

Уступленне нямецкіх войскаў у Прагу.
15 сакавіка 1939 г.

1933 Гады ўстанаўлення фашысцкіх рэжымаў
 Увядзенне ўсеагульнай воінскай павіннасці
 ў сакавіку 1935 г. у Германіі (у парушэнне
 Версальскага дагавора)

- 1 Люксембург
- 2 Ліхтэнштэйн
- 3 Сан-Марына

Якія тэрытарыяльныя змены адбыліся ў Еўропе ў 1930-я гг.?

На тэрыторыі Славакіі стваралася фармальна незалежная марыянетачная фашысцкая дзяржава. На чэшскай тэрыторыі абвешчаўся пратэктарат Багеміі і Маравіі, які ўвайшоў на правах аўтаноміі ў склад Германіі.

Польшча перад пагрозай германскай агрэсіі. Пасля захопу Чэхаславакіі прыйшла чарга Польшчы. 21 сакавіка 1939 г. гітлераўскі ўрад запатрабаваў ад Польшчы перадаць Германіі так званы Данцыгскі калідор, які падзяляў Германію на дзве часткі і даваў Польшчы выхад да Балтыйскага мора. Польскі ўрад адмовіўся. Тады Германія разарвала з Польшчай Пакт аб ненападзе 1934 г. У адказ Вялікабрытанія і Францыя абвясцілі аб гарантаванні Польшчы абароны ў выпадку нападу на яе Германіі. 25 жніўня 1939 г. быў заключаны англа-польскі дагавор аб узаемадапамозе.

Аднак пагроза сутыкнення з заходнімі дзяржавамі не спыніла А. Гітлера. У гэты ж дзень у порт г. Данцыга (Гданьска) з «візітам ветлівасці» ўвайшоў германскі вучэбны карабель «Шлезвіг-Гальштэйн». З яго на досвітку **1 верасня 1939 г.** быў адкрыты агонь па польскіх пазіцыях, што і стала пачаткам Другой сусветнай вайны.

1. Якія новыя незалежныя дзяржавы сфарміраваліся ў Цэнтральнай і Паўднёва-Усходняй Еўропе? У чым заключаліся праблемы гэтых дзяржаў у 1930-я гг.?
2. Ахарактарызуйце аўтарытарны палітычны рэжым. У чым заключаюцца яго адrozenні ад таталітарнага палітычнага рэжыму?
3. Чаму ў краінах Цэнтральнай і Паўднёва-Усходняй Еўропы склаліся аўтарытарныя палітычныя рэжымы? Якая з дзяржаў гэтага рэгіёна абрала дэмакратычны шлях развіцця?
4. Растлумачце, чаму аб'ектамі агрэсіўнай знешняй палітыкі нацысцкай Германіі сталі Чэхаславакія і Польшча.
5. Параўнайце палітыку заходніх краін і СССР у дачыненні Польшчы і Чэхаславакіі.

Якую ролю ў развязванні Другой сусветнай вайны адыграла пазіцыя Чэхаславакіі і Польшчы ў дачыненні Савецкага Саюза?

3 Дэкрэта Савета Народных Камісараў РСФСР. 29 жніўня 1918 г.

Арт. 3. Усе дагаворы і акты, заключаныя ўрадам былой Расійскай імперыі з урадамі Каралеўства Прусака і Аўстра-Венгерскай імперыі, якія тычацца падзелаў Польшчы, з прычыны іх супярэчнасці прынцыпу самавызначэння нацый і рэвалюцыйнай правасвядомасці рускага народа, які прызнаў за польскім народам неад'емнае права на самастойнасць і адзінства, адмяняюцца гэтым беспаваротна.

Якое значэнне для Польшчы мела прыняцце гэтага дэкрэта?

§ 8. Навука і культура Заходняй Еўропы і ЗША ў міжваенны перыяд

? 1. Чаму XIX ст. называюць стагоддзем навукі? 2. Як паўплывала на светапогляд людзей Першая сусветная вайна?

Яшчэ на мяжы XIX—XX стст. пачаўся рэвалюцыйны пераварот у прыродазнаўстве, які прывёў да кардынальных змен як у вытворчай сферы, так і ў побыце людзей. Навука ўзбагацілася новымі галінамі ведаў і стала асновай для тэхнічнага прагрэсу.

Прыродазнаўчыя навукі і навукова-тэхнічны прагрэс. Навукова-тэхнічны прагрэс у міжваенны перыяд напіў рэвалюцыйны характар. Адкрыцці і дасягненні ў фізіцы падрывалі старыя ўяўленні аб прыродзе і прастаце свету. Высветлілася, што атам не з’яўляецца апошняй непадзельнай часціцай матэрыі, бо ён складаецца з яшчэ больш дробных элементарных часціц. Паглыбіўшыся ў таямніцу пабудовы атама, навукоўцы падышлі ў канцы 1930-х гг. да практычнага асваення атамнай энергіі. Усяму свету сталі вядомыя імёны фізікаў *М. Планка*, *Э. Рэзерфорда*, *Н. Бора*, *А. Эйнштэйна* і інш.

Тэорыя адноснасці *А. Эйнштэйна* ўнесла шмат новага ў разуменне прасторы, часу і руху. Згодна з гэтай тэорыяй час, прастора і маса з’яўляюцца не фіксаванымі, а адноснымі велічынямі. Для людзей, далёкіх ад навукі, гэта здавалася пазбаўленым усялякага сэнсу. Аднак навукоўцы з аптымізмам глядзелі ў будучыню, абяцаючы раскрыць многія таямніцы прыроды і забяспечыць людзей новымі крыніцамі энергіі.

На стыку асобных навук узніклі новыя галіны ведаў: фізічная хімія, біяхімія, біяфізіка, геафізіка, электратэхніка, ядзерная фізіка, электроніка і інш. Фізіка-матэматычныя навукі заклалі аснову для электронна-вылічальнай тэхнікі. Былі адкрыты новыя хімічныя злучэнні. Упершыню ў ЗША навукоўцы вынайшлі нейлон, а ў Германіі — капрон. Гэтыя

Выбітны навуковец, інжынер-электратэхнік і радыётэхнік
Нікала Тэсла

Чаму *Н. Тэсла* часам называюць «чалавекам, які вынайшаў XX стагоддзе»?

Брытанскі бактэрыёлаг Аляксандр Флемінг у лабараторыі шпіталя Святой Марыі ў Лондане (Вялікабрытанія). Выдзяленне навукоўцам пеныцыліну з плесневых грыбоў у 1928 г. дазволіла стварыць першыя ў свеце антыбіётыкі, што стала сапраўднай рэвалюцыяй у медыцыне

адкрыцці далі штуршок хуткаму развіццю хімічнай прамысловасці.

У гэты ж час былі закладзены асновы *генетыкі* — навукі аб перадачы спадчынных прымет. З'явіліся лекі новага тыпу — антыбіётыкі, вітаміны і інш. Супраць цэлага шэрагу небяспечных хвароб распрацоўваліся прышчэпкі.

У адрозненне ад папярэдняга стагоддзя ў XX ст. навуковыя адкрыцці і вынаходкі ўкараняліся ў вытворчасць хутка, амаль імгненна. Найноўшыя тэхналогіі спрыялі імкліваму развіццю прамысловасці: металургічнай, горназдабыўной, хімічнай і інш. Узніклі новыя галіны — электраэнергетыка і машынабудаванне. На якасна новы ўзровень выйшлі транспарт, сувязь і будаўніцтва.

Многія навуковыя адкрыцці выкарыстоўваліся ў ваенных мэтах. Ствараліся і ўдасканальваліся новыя віды ўзбраення: танкі, самалёты, падводныя лодкі. У канцы 1930-х гг. навукоўцы наблізіліся да атрымання атамнай энергіі, што дазволіла праз некалькі гадоў стварыць атамную бомбу.

Такім чынам, навукова-тэхнічны прагрэс насіў супярэчлівы характар. З аднаго боку, ён спрыяў паляпшэнню жыцця людзей, з другога — выводзіў на новы ўзровень стварэнне зброі масавага знішчэння.

Грамадскія навукі. Навукова-тэхнічны прагрэс, Першая сусветная вайна і рэвалюцыі заклікалі навукоўцаў да пераасэнсавання пераўтварэнняў, якія адбываліся. Творчая інтэлігенцыя ўсведамляла, што ранейшы свет з яго выразнымі сацыяльнымі рамкамі сыходзіць у мінулае. А вось што ідзе яму на змену, уяўлялася вялікай загадкай.

Адны, аптымісты, гаварылі аб пераадоленні капіталізму і пабудове замест яго сацыялізму, свята верылі ў светлую будучыню ўсяго чалавецтва. Іншыя, песімісты, прагназавалі заход еўрапейскай культуры, набліжэнне эры «новага Сярэднявечча». Першая сусветная вайна, якая прынесла велізарныя ахвяры і разбурэнні, толькі

Якія змены ў паўсядзённым жыцці людзей адбыліся пад уплывам навукова-тэхнічнага прагрэсу?

ўзмацніла пачуццё трывогі і песімізм у дачыненні будучыні чалавечай цывілізацыі. Амаль усе канцэпцыі грамадскага развіцця аб'ядноўвала ўсведамленне крызісу сучаснасці. І не без падстаў. Новая, яшчэ больш разбуральная, сусветная вайна была не за гарамі.

Маніфестам песімістычнага светаадчування стала кніга нямецкага мыслера **Освальда Шпенглера** «Заход Еўропы», апублікаваная ў 1918—1922 гг. У ёй сцвярджалася, што еўрапейская цывілізацыя ўступіла ў паласу паступовага заняпаду. Першая сусветная вайна і норавы, якія ўсталяваліся пасля яе, на думку вучонага, былі таму пацвярджэннем.

Працяг традыцый рэалізму. Творчая інтэлігенцыя знаходзілася пад моцным уплывам Першай сусветнай вайны і яе непасрэдных наступстваў. У многіх краінах з'явіліся рэвалюцыйныя плыні ў мастацтве, выкліканыя да жыцця кардынальнымі сацыяльнымі зменамі. Сусветны эканамічны крызіс і пашырэнне фашызму трагічным чынам адбіліся на лёсе і творчасці еўрапейскай інтэлігенцыі. Многія яе прадстаўнікі вымушаны былі эміграваць з краін, дзе ўсталяваўся фашызм.

Трывала захоўваў свае пазіцыі рэалістычны кірунак. Працягвалі творчую дзейнасць знакамітыя пісьменнікі старэйшага пакалення (*А. Франс і Р. Ралан* у Францыі, *Т. Ман* у Германіі, *Б. Шоу* ў Англіі, *Т. Драйзер* у ЗША і інш.).

Аднак літаратурную эпоху пасляваеннага часу вызначала група маладых пісьменнікаў, якія стварылі так званую літаратуру «*страчанага пакалення*». Гэты кірунак працягнуў традыцыі рэалізму. Яго характэрнай рысай былі літаратурныя героі, якія прайшлі вайну, вярнуліся дадому, але так і не здолелі прыстасавацца да ўмоў мірнага жыцця. Расчараваныя ў рэчаіснасці, яны адчувалі сябе страчанымі і для сябе, і для грамадства.

Літаратура «страчанага пакалення» выказвала пратэст заходняга грамадства супраць бессэнсоўнай бойні сусветнай вайны, пачуцці трывогі, расчаравання і песімізму, якія ахапілі Еўропу ў пасляваенныя гады. Найбольш вядомымі прадстаўнікамі гэтага кірунку былі *Эрнэст Хемінгуэй* (ЗША) і *Эрых Марыя Рэмарк* (Германія), якія самі прайшлі праз «мясарубку» вайны.

Пошукі новых формаў у мастацтве. Усеагульная пасляваенная дэпрэсія і падзенне нормаў адбіліся і на мастацтве. У ім выявіліся пратэстныя настроі, адмаўленне ад паказу рэальнага свету. Ранейшыя мастацкія стылі — рэалізм, кубізм, футурызм, экспрэсіянізм — саступалі месца дадаізму і сюррэалізму.

Прыхільнікі *дадаізму* (ад «дада» — неасэнсаванае дзіцячае лапатанне) адмаўлялі сэнс жыцця і мастацтва як такога. Яны лічылі, што сучасную еўрапейскую культуру трэба знішчыць шляхам разбурэння самога мастацтва. Дадаісты парадзіравалі звыклых мастацкіх прыёмы, прапаноўвалі творчасць без мэты і сэнсу.

З цягам часу многія дадаісты перайшлі на пазіцыі *сюррэалізму*. Прыхільнікі гэтай плыні разглядалі свет як награвашчванне фантастычных кашмараў, вар'яцтва і ілюзій. Яны ўслаўлялі бессэнсоўнасць і абсурднасць быцця. Сусветна вядомым прадстаўніком

С. Далі. Мякая канструкцыя з варанымі бабамі (прадчуванне грамадзянскай вайны). 1936 г.

П. Пікасо. Герніка. 1937 г.

гэтай плыні з'яўляецца іспанскі мастак *Сальвадор Далі*. Уплыў сюррэалізму пашырыўся далёка за межы Заходняй Еўропы. Аднак у таталітарных дзяржавах з канца 1920-х гг. абстрактнае (беспрадметнае) мастацтва было забаронена.

Розныя плыні выяўленчага мастацтва XX ст. аб'яднала ў сабе творчасць іспанскага мастака *Пабло Пікасо*. У 1937 г. ён стварыў адну з самых знакамітых сваіх карцін — «Герніка». Тэмай палатна стала знішчэнне германскай авіяцыяй аднайменнага іспанскага горада. Гэта трагічная кампазіцыя была ўспрынята як папярэджанне чалавецтву пра пагрозу фашызму.

Кіно. Самым папулярным з мастацтваў, несумненна, было кіно. У ім адбыліся істотныя якасныя змены. У 1927 г. у США быў зняты першы гукавы фільм, а ў 1930-я гг. з'явіліся першыя каляровыя кінастужкі. Пачалася масавая вытворчасць фільмаў. Цэнтрам сусветнай кінаіндустрыі з'яўляліся ЗША.

З забавы канца XIX ст. кіно ператварылася ў мастацтва, якое аб'яднала ў сабе элементы літаратуры, тэатра, жывапісу, музыкі. Яно стала магутным сродкам уздзеяння на свядомасць і псіхіку людзей.

Зоркамі тагачаснага кіно былі ў асноўным амерыканскія кінаакцёры. Выбітнае месца сярод іх займаў акцёр і рэжысёр *Чарлз Чаплін*. Яго герой — маленькі самотны чалавек, знешне камічны і сумны, які шукае спагады. Яго прыгоды выклікалі і смех, і слёзы глядачоў.

Кадр з фільма Ч. Чапліна «Малыш». 1921 г.

Віла Тугендгат у г. Брно (Чэхія) — прыклад архітэктуры функцыяналізму. Будынак уключаны ў спіс Сусветнай спадчыны ЮНЕСКА.
Архітэктар *М. ван дэр Роэ*. 1930 г.

Эмпайр-стэйт-білдынг, пабудаваны ў Нью-Ёрку (ЗША) у стылі ар-дэко ў 1931 г., заставаўся самым высокім будынкам у свеце да 1970 г.

Архітэктура. У міжваенныя гады ўзніклі новыя архітэктурныя школы і кірункі. Яны імкнуліся да гарманічнага спалучэння дасягненняў мастацтва, навукі і тэхнікі.

У 1919 г. нямецкім архітэктарам В. Гропіусам была заснавана *школа Баўхаўз* («Дом будаўніцтва»). Яна паклала пачатак новаму кірунку ў архітэктуры. Яго характэрныя прыметы — выразныя лініі, мінімалізм, тыпавое праектаванне, выкарыстанне перадавых інжынерных і тэхнічных распрацовак і матэрыялаў. Нацыянал-сацыялісты называлі гэтую архітэктурную школу «царквой марксізму». Сутыкнуўшыся з рэзкім непрыняццем сваіх ідэй, В. Гропіус эміграваў у Англію, а затым у ЗША.

Піянерам архітэктурнага мадэрнізму стаў французскі архітэктар *Ле Карбюзье*. Характэрныя прыметы яго архітэктуры — аб'ёмныя блокі, узнятыя над зямлёй, пад якімі свабодна стаяць калоны, дахі-тэрасы, суцэльнае шкленне фасадаў.

1. Якія навуковыя адкрыцці і дасягненні былі зроблены ў міжваенны перыяд? Складзіце ў сшытку адпаведную табліцу. Як гэтыя адкрыцці і дасягненні паўплывалі на ўяўленні людзей пра навакольны свет?
2. Ахарактарызуе мадэрнізм як мастацкі кірунак. Што адрознівае мадэрнізм ад папярэдніх кірункаў і стыляў у мастацтве? Якое ўражанне выклікаюць у вас творы мадэрнізму?
3. Чым ахарактарызуецца архітэктура міжваеннага перыяду? Ці выкарыстоўваюцца ідэі архітэктуры канструктывізму і функцыяналізму цяпер?
4. Назавіце імёны найбольш ярскых прадстаўнікоў мастацтва кіно 1920—1930-х гг. Чым вы можаце растлумачыць папулярнасць кіно?
5. Падрыхтуйце апавед на адну з тэм: «Гісторыя аднаго шэдэўра», «Піянеры абстракцыянізму», «Навука і абстрактнае мастацтва».

Ці можна лічыць абстракцыянізм як адмаўленне ад рэалізму ў адлюстраванні рэчаіснасці заканамерным этапам развіцця мастацтва? Як дасягненні навукі і тэхнікі паўплывалі на мастацтва першай паловы XX ст.?

Освальд Шпенглер (1880—1936) — нямецкі філосаф і культуролаг. Вывучаў філасофію, матэматыку і прыродазнаўчыя навукі ў Гале-Вітэнбергскім, Мюнхенскім і Берлінскім універсітэтах. Працаваў настаўнікам у Гамбургу. Акадэмічную кар’еру пачаў у Мюнхенскім універсітэце ў якасці выкладчыка матэматыкі. У 1920-я гг. выступаў як публіцыст, у 1933 г. адхіліў прапанову нацыстаў аб супрацоўніцтве. Гітлераўскі рэжым аб’явіў Шпенглеру байкот, што не зашкодзіла ідэалагам нацызму шырока выкарыстоўваць яго ідэі. Стаў вядомым пасля сенсацыйнага поспеху галоўнай працы «Заход Еўропы» (1918—1922). Сярод іншых значных работ Шпенглера — «Чалавек і тэхніка», «Гады рашэнняў», у якіх ён пісаў пра складанае палітычнае і духоўнае становішча Германіі пасля Першай сусветнай вайны.

Абагульняльныя пытанні і заданні да раздзела I

1. Якія асноўныя перыяды вылучаюцца ў міжваеннай гісторыі краін Захаду? Сцісла ахарактарызуйце кожны з іх.

2. Апішыце працэс фарміравання Версальска-Вашынгтонскай сістэмы міжнародных адносін. Чаму яна не змагла прадухіліць новай сусветнай вайны?

3. У 1920-я гг. уплывовай палітычнай сілай былі сацыял-дэмакраты і камуністы. Як паўплывалі на гістарычнае развіццё краін Захаду іх узаемаадносіны? Назавіце імёны найбольш значных прадстаўнікоў сацыял-дэмакратыі і камуністаў. Ахарактарызуйце погляды і дзейнасць аднаго з іх (на ваш выбар).

4. Параўнайце таталітарны і аўтарытарны палітычныя рэжымы. Раствлумачце, чаму ў адных краінах Захаду ўсталяваліся таталітарныя, а ў іншых — аўтарытарныя палітычныя рэжымы.

5. Раствлумачце значэнне паняцця «Народны фронт». У якіх краінах Захаду да ўлады прыйшлі ўрады Народнага фронту? Як склаўся іх гістарычны лёс?

6. Складзіце храналагічную табліцу «На шляху да сусветнай вайны: 1933—1939 гг.».

7. Якія навуковыя адкрыцці і тэхнічныя дасягненні найбольш паўплывалі на развіццё культуры? Апішыце побыт сярэдняй заходнееўрапейскай або амерыканскай сям’і ў 1930-я гг.

8. Якія фактары паўплывалі на развіццё мастацтва ў міжваенны перыяд? Назавіце асноўныя тэндэнцыі развіцця мастацкай культуры. Арганізуйце выставу рэпрадукцый твораў мастацтва, створаных у міжваенны перыяд. Які з гэтых твораў зрабіў на вас найбольшае ўражанне? Раствлумачце, чаму.

Раздзел II

ГІСТОРЫЯ САВЕЦКАЙ ДЗЯРЖАВЫ 1917—1939 гг.

§ 9. Кастрычніцкая рэвалюцыя і ўсталяванне савецкай улады ў Расіі

1. Якія нявырашаныя праблемы перашкаджалі мадэрнізацыі Расіі? 2. Назавіце асноўныя вынікі Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. 3. У чым выявіўся ўнутрыпалітычны крызіс у краіне да кастрычніка 1917 г.?

Першая сусветная вайна стала межавым перыядам у расійскай гісторыі. Агульна-нацыянальны крызіс, выкліканы гэтай вайной, завяршыўся падзеннем самадзяржаў і ўсталяваннем савецкай улады.

Курс бальшавікоў на ўзброенае паўстанне. Пасля Лютаўскай рэвалюцыі перад Расіяй адкрываліся два варыянты развіцця падзей: рэфарматарскі і радыкальны. Рэфарматарскага варыянта прытрымліваўся Часовы ўрад. Праваднікамі і ўдзельнікамі радыкальнага варыянта маглі стаць як правыя сілы (манархісты), так і левыя (эсэры, бальшавікі, меншавікі).

Тагачасная палітычная сітуацыя ў цэлым была спрыяльнай для Часовага ўрада. Пасля падзення самадзяржаў спынілі існаванне крайне правыя манархічныя арганізацыі. Пад уплывам рэвалюцыйных падзей змянілі сваю пазіцыю лібералы. Кадэты, напрыклад, адмовіліся ад ідэі канстытуцыйнай манархіі на карысць усталявання дэмакратычнай парламенцкай рэспублікі. Іх аўтарытэт значна ўзрос. Партыі эсэраў і меншавікоў заявілі аб падтрымцы Часовага ўрада. Гэтыя дзве найбольш магутныя і ўплывовыя палітычныя сілы выступілі за працяг вайны, якая, на іх думку, павінна была абараняць рэвалюцыйныя заваёвы. Нават кіраўніцтва Расійскай сацыял-дэмакратычнай рабочай партыі (РСДРП), якое знаходзілася ў эміграцыі, умоўна падтры-

мала Часовы ўрад, надзелены паўнамоцтвамі да склікання Усерасійскага Устаноўчага сходу.

З сакавіка па ліпень 1917 г. у Петраградзе існавала так званае *двоеўладдзе*. Гэта значыла, што былі два цэнтры ўлады: з аднаго боку, Часовы ўрад, з другога — Петраградскі Савет рабочых і сялянскіх дэпутатаў (Петрасавет). Ва ўмовах двоеўладдзя Часовы ўрад дзейнічаў нерашуча і часта непаслядоўна. Ён не мог у поўнай меры кіраваць узброенымі сіламі, бо згодна з загадам Петрасавета № 1 ад 1 (14*) сакавіка 1917 г. афіцэры пазбаўляліся рэальнага камандавання, якое пераходзіла да выбарных салдацкіх камітэтаў. Але самае галоўнае — Часовы ўрад так і не змог знайсці сацыяльнай апоры сярод салдат і рабочых у сталіцы. Ён, па сутнасці, праігнараваў найбольш вострыя пытанні, якія ўзнялі паўстанцы ў лютаўскія дні. Не было вырашана пытанне аб 8-гадзінным працоўным дні. Урад нічога не зрабіў для спынення вайны і вырашэння аграрнага пытання.

Сітуацыя рэзка змянілася пасля прыезду з эміграцыі кіраўніцтва бальшавіцкай партыі на чале з **У. І. Леніным**. Ад «умоўнай» падтрымкі Часовага ўрада бальшавікі перайшлі да адкрытай барацьбы за ўладу. Ленін быў першым палітыкам, які заявіў, што рэвалюцыя не завершаная і што неабходна перадаць уладу ў рукі рабочых і сялян. Яго палітычная праграма адлюстроўвала надзеі і спадзяванні шырокіх пластоў насельніцтва. Яна ўключала наступныя палажэнні: «рэвалюцыйны выхад з вайны» (заклучэнне міру без *анексій* і кантрыбуцый), адмова ад любой падтрымкі Часовага ўрада і перадача ўсёй улады ў рукі Саветаў, увядзенне рабочага кантролю над вытворчасцю і размеркаваннем, бязвыплатная перадача памешчыцкай зямлі сялянам, рэалізацыя права нацый на самавызначэнне.

Часовы ўрад увайшоў у паласу зацяжных палітычных крызісаў. Найбольш востры з іх прыпаў на *ліпеньскія дні 1917 г.* 3 (16) ліпеня ў Петраградзе пачаліся стыхійныя антыўрадавыя выступленні пад лозунгамі адстаўкі ўрада і перадачы ўлады Саветам. 4 (17) ліпеня адбыліся крывавыя сутыкненні паміж урадавымі войскамі і дэманстрантамі. Урад атрымаў часовую перамогу над бальшавікамі. Пасля ліпеньскіх падзей Расійская сацыял-дэмакратычная партыя (бальшавікоў) адкрыта абвясціла аб падрыхтоўцы да ўзброенага паўстання.

Між тым Часовы ўрад на чале з **А. Ф. Керанскім** працягваў поўную бездапаможнасць і, па сутнасці, быў не ў стане кіраваць велізарнай краінай. Навісла рэальная

А. Ф. Керанскі.
Мастак І. Бродскі. 1917 г.

* Тут і далей даты ў дужках падаюцца паводле новага стылю.

Крэйсер «Аўрора» халастым стрэлам 25 кастрычніка (7 лістапада) 1917 г. у 21 гадз 40 хв абвясціў аб пачатку штурму Зімяга палаца

пагроза паглыблення Расіі ў бездань безуладдзя і анархіі. Каб не дапусціць гэтага, Вярхоўны галоўнакамандуючы генерал **Л. Г. Карнілаў** прыняў рашэнне ўвесці ў краіне ваенны рэжым. У *жніўні 1917 г.* ён рушыў войскі да Петраграда. Напалоханы Керанскі звярнуўся па падтрымку да ўсіх левых сіл. У адказ большавікі распачалі стварэнне Чырвонай гвардыі і ўзмацнілі агітацыю ў войску. Войскі Карнілава былі раззброены, а сам ён арыштаваны. Так адкрылася перспектыва леварадыкальнага варыянта развіцця падзей.

Перамога паўстання ў Петраградзе. Большавіцкая партыя ўжо ўяўляла сабой рэальную і самую аўтарытэтную сілу ў Петраградзе. В. І. Ленін меркаваў, што склалася ўнікальная сітуацыя, калі большавікі могуць узяць уладу ў свае рукі. Ён асабіста распрацаваў план узброенага захопу ўлады. Ідэю мірнага прыходу да ўлады праз Устаноўчы сход ён лічыў небяспечнай і недапушчальнай.

Часовы ўрад быў праінфармаваны аб магчымым выступленні, аднак меры, прынятыя для яго прадухілення, былі недастатковымі. Да раніцы **25 кастрычніка (7 лістапада) 1917 г.** практычна без усякага супраціўлення большавікі ўзялі пад свой кантроль найважнейшыя стратэгічныя аб'екты сталіцы: вакзалы, масты, тэлеграф, электрастанцыю. Увечары гэтага ж дня на *II Усерасійскім з'ездзе Саветаў рабочых і салдацкіх дэпутатаў* было абвешчана пра пачатак штурму Зімяга палаца, дзе знаходзіўся Часовы ўрад. Дэпутаты ад правага крыла партыі эсэраў і меншавікоў абвінавацілі большавікоў у путчы, г. зн. дзяржаўным перавароце, і пакінулі пасяджэнне. Большавікі і левыя эсэры, што засталіся ў зале, абвясцілі Расію Рэспублікай Саветаў.

На пасяджэнні 26 кастрычніка (8 лістапада), пасля ўзяцця Зімяга палаца і арышту Часовага ўрада, былі прынятыя першыя дэкрэты новай улады: *Дэкрэт аб міры і Дэкрэт аб зямлі*. Новы сфарміраваны ўрад — *Савет Народных Камісараў (СНК)* — узначаліў У. І. Ленін. Такім чынам, новая ўлада дала адказ на тая пытанні, якія былі ў цэнтры ўвагі грамадскага і палітычнага жыцця.

Усталяванне савецкай улады ў Расіі. У. І. Ленін лічыў, што для зацвярджэння ўлады большавікоў ва ўсёй краіне неабходная была перамога ў двух галоўных гарадах — Петраградзе і Маскве. Гэтага было дастаткова, каб «пацягнуць за сабой усю Расію». Аднак у адрозненне ад Петраграда ў Маскве ўсталяванне савецкай улады суправаджалася жорсткімі баямі, вялікай колькасцю ахвяр і завяршылася толькі 2 (15) лістапада.

№ 8

Парад часцей Чырвонай Арміі. 1920 г.
Да сярэдзіны 1919 г. быў завершаны працэс стварэння асноў рэгулярнай Чырвонай Арміі. Да канца 1919 г. яе колькасць дасягнула 3 млн, а да восені 1920 г. — 5,5 млн чалавек

Высветліце, чаму днём нараджэння Чырвонай Арміі лічыцца 23 лютага.

У лістападзе ўлада Саветаў была ўсталявана ва Украіне, у Беларусі, Прыбалтыцы, у Баку. Перыяд з кастрычніка 1917 г. да лютага 1918 г. увайшоў у гісторыю пад назвай *трыумфальнага шэсця савецкай улады*. З 97 буйных гарадоў мірным гэты пераход быў у 79 выпадках.

У той жа час выбары ва Устаноўчы сход, якія адбыліся ў лістападзе 1917 г., паказалі, што 76 % выбаршчыкаў не падтрымліваюць большавікоў. Перавага была на баку эсэраў, меншавікоў і кадэтаў. У адказ на гэта большавікі разагналі Устаноўчы сход, забаранілі партыю кадэтаў і выданне апазіцыйных газет.

Для «барацьбы з контррэвалюцыяй і сабатажам» была створана *Усерасійская надзвычайная камісія (УНК)*, якая мела неабмежаваныя паўнамоцтвы і адыграла вялікую ролю ва ўсталяванні савецкай улады. У студзені 1918 г. пачала стварацца апора савецкай улады — *Рабоча-Сялянская Чырвоная Армія*.

Асноўныя прынцыпы нацыянальнай палітыкі былі абвешчаны ў *«Дэкларацыі правоў народаў Расіі»*. У адпаведнасці з ёй у снежні 1917 г. Савецкая Расія прызнала незалежнасць Польшчы і Фінляндыі.

12 студзеня 1918 г. адбыўся III Усерасійскі з'езд Саветаў, які прыняў *«Дэкларацыю правоў працоўнага і эксплуатаванага народа»*. Найвышэйшым заканадаўчым органам абвешчаўся з'езд Саветаў, а паміж з'ездамі — *Усерасійскі Цэнтральны Выканаўчы Камітэт (УЦВК)*. На з'ездзе была абвешчана *Расійская Савецкая Федэратыўная Сацыялістычная Рэспубліка (РСФСР)*. У *ліпені 1918 г.* была прынята Канстытуцыя Савецкай Расіі.

Першая савецкая Канстытуцыя, якая вызначыла асноўныя прынцыпы будовы новай дзяржавы

Перамовы ў Брэст-Літоўску. 1918 г.

Брэсцкі мір. Адною з найбольш вострых праблем, якія стаялі перад савецкай уладай, быў выхад Расіі з Першай сусветнай вайны. Распачатыя перамовы з нямецкім камандаваннем у Брэст-Літоўску сарваў народны камісар па замежных справах РСФСР Л. Д. Троцкі, які адхіліў патрабаванні германскага боку. Скарыстаўшыся гэтым, германскія войскі сталі наступаць па ўсёй лініі

фронту і занялі Мінск, Полацк, Оршу, Талін і іншыя населеныя пункты. **3 сакавіка 1918 г.*** савецкая дэлегацыя ў новым складзе падпісала ў Брэсце мірны дагавор з Германіяй на яшчэ больш цяжкіх умовах. Ад Расіі адыходзілі Літва, Латвія, частка Беларусі. Украіна і Фінляндыя прызнаваліся самастойнымі дзяржавамі. Расія абавязалася перадаць Германіі караблі Чарнаморскага флоту і выплаціць ёй вялікую грашовую кантрыбуцыю.

№ 9

Брэсцкі мір быў адным з самых зневажальных за ўсю гісторыю Расіі. І хоць большавікі атрымалі кароткачасовую перадышку ад вайны з Германіяй, негатывыя наступствы Брэсцкага міру неўзабаве сталі відавочныя. Пасля заканчэння Першай сусветнай вайны Расія страціла ўсе перавагі дзяржавы-пераможцы. Вяртанне з франтоў вялікай масы людзей, якія прывыклі ваяваць, спрыяла распальванню грамадзянскай вайны. У адказ на падпісанне **сепаратнага міру** Савет Антанты прыняў рашэнне аб інтэрвенцыі ў Расію. Замест вайны з аслабленай Германіяй большавікам прышлося ваяваць з 19 дзяржавамі Антанты.

1. Якія найбольш важныя праблемы стаялі перад Расіяй вясной — восенню 1917 г.? Параўнайце пазіцыю па гэтых пытаннях Часовага ўрада і большавікоў.
2. Чым было выклікана рашэнне Л. Г. Карнілава ўсталяваць у Расіі ваенны рэжым? Якія наступствы меў Карнілаўскі мяцеж?
3. Апішыце працэс захопу ўлады большавікамі ў Расіі. Якія пераўтварэнні ажыццявілі большавікі, прыйшоўшы да ўлады?
4. Як была арганізавана сістэма дзяржаўнага кіравання ў Савецкай Расіі? Складзіце схему.
5. Ахарактарызуйце значэнне мірнага дагавора Савецкай Расіі з Германіяй.
6. Адным з сімвалаў Кастрычніцкай рэвалюцыі з'яўляецца чырвоны гваздзік. Што яшчэ вы б прылічылі да палітычных сімвалаў гэтай гістарычнай падзеі?

* 31 студзеня (14 лютага) 1918 г. РСФСР перайшла на новы стыль вылічэння часу.

Выступаючы на пасяджэнні Петраградскага савета рабочых і салдацкіх дэпутатаў 25 кастрычніка (7 лістапада) 1917 г., У. І. Ленін прамовіў: «Таварышы! Рабочая і сялянская рэвалюцыя, пра неабходнасць якой увесь час гаварылі большавікі, здзейснілася». У якой ступені, на ваш погляд, была непазбежная Кастрычніцкая рэвалюцыя? Чаму большавікі здолелі ўзяць уладу?

Уладзімір Ільіч Ленін (сапр. прозвішча — Ульянаў; 1870—1924) — савецкі дзяржаўны і партыйны дзеяч, рэвалюцыянер. З залатым медалём скончыў

Сібірскую гімназію. Адзін з аднакласнікаў казаў пра Леніна, што «здольнасці ён меў надзвычайныя, валодаў велізарнай памяццю, адрозніваўся прагнай навуковай цікаўнасцю і нерэальнай працаздольнасцю». Моцнае ўражанне на будучага правадыра пралетарскай рэвалюцыі зрабіла гібель старэйшага брата Аляксандра, якога пакаралі смерцю ў 1887 г. як удзельніка нарадавольскай змовы, арганізаванай з мэтай замаху на жыццё імператара Аляксандра III. У 1903 г. на II з'ездзе РСДРП узначаліў большавіцкую фракцыю. Выпрацаваў асновы эканамічнай і культурнай палітыкі савецкай улады, сфармуляваў прынцыпы аб'яднання савецкіх рэспублік у складзе СССР. Значна паўплываў на ход сусветнай гісторыі XX ст.

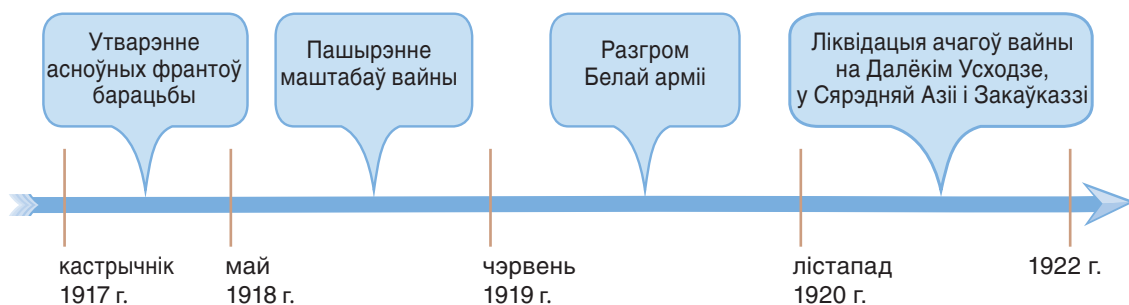
§ 10. Грамадзянская вайна

1. З якой мэтай партыя большавікоў пайшла на заключэнне Брэсцкага міру? 2. Пералічыце краіны, якія былі саюзнікамі Расіі ў гады Першай сусветнай вайны.

Грамадзянская вайна ў Расіі пачалася адразу ж пасля захопу ўлады большавікамі ў кастрычніку **1917 г.** і скончылася разгромам Белай арміі на Далёкім Усходзе восенню **1922 г.** На працягу гэтага часу розныя сацыяльныя класы і групы вырашалі супярэчнасці, якія ўзніклі паміж імі, узброенымі метадамі.

Асноўныя прычыны і этапы Грамадзянскай вайны. Асноўнымі прычынамі Грамадзянскай вайны былі незадаволенасць буржуазіі і памешчыкаў, якія страцілі ўладу і права на ўласнасць у выніку Кастрычніцкай рэвалюцыі; імкненне большавікоў утрымаць уладу любой цаной; разгон Устаноўчага сходу; ліквідацыя таварна-грашовых

Асноўныя этапы Грамадзянскай вайны ў Расіі

адносін; палітыка заходніх дзяржаў, зацікаўленых у захаванні Расіяй саюзніцкіх абавязацельстваў.

Асноўныя сілы і ўдзельнікі Грамадзянскай вайны. Дзвюма асноўнымі супрацьлеглымі сіламі ў Грамадзянскай вайне выступалі чырвоныя і белыя.

Да чырвоных належалі бальшавікі і іх прыхільнікі — пераважна пралетарыят, найбяднейшае сялянства і нязначная частка інтэлігенцыі. Выступалі яны пад лозунгам барацьбы за ліквідацыю буржуазных парадкаў, усталяванне ўлады рабочых і сялян у форме Саветаў, будаўніцтва сацыялізму і камунізму.

Белыя злучалі ўсе антыбальшавіцкія сілы: буржуазію, афіцэрскі састаў царскай арміі, заможнае сялянства, казацтва, а таксама рабочых і сялян, пацярпелых ад савецкай улады. Усіх іх з'яднала агульная мэта — скіданне ўлады бальшавікоў, аднаўленне рускай дзяржаўнасці, буржуазна-дэмакратычных свабод і ліберальнай эканомікі.

Акрамя таго, удзельнікамі Грамадзянскай вайны ў Расіі былі інтэрвенты — арміі краін Антанты, якія ўварваліся ў Расію, нацыяналістычныя партыі і рухі, што дамагаліся незалежнасці нярускіх тэрыторый Расійскай імперыі і стварэння нацыянальных дзяржаў (Азербайджан, Арменія, Грузія), розныя ваенна-палітычныя сілы (анархісты, «зялёныя», басмачы і г. д.) і проста бандыцкія фарміраванні.

Ваенныя дзеянні на франтах Грамадзянскай вайны. Захапіўшы ўладу ў Петраградзе, бальшавікі пачалі зацвярджаць яе на месцах. Да лютага 1918 г. гэты працэс меў адносна мірны характар. Аднак ачагі антысавецкага супраціву, галоўным чынам на Доне, Кубані, Паўднёвым Урале, сведчылі пра непрыманне новай улады значнай часткай насельніцтва.

У пачатку 1918 г. становішча бальшавікоў стала пагаршацца ў сувязі з наступленнем германскіх войскаў. Савецкае кіраўніцтва было вымушана пайсці на падпісанне

Брэсцкага мірнага дагавора. Страціўшы велізарныя тэрыторыі, яно тым не менш атрымала часовую перадышку.

У сакавіку — ліпені 1918 г. большавікі распачалі рашучыя меры па ўмацаванні сваёй улады: увялі харчовую дыктатуру, усталявалі аднапартыйную сістэму, нацыяналізавалі ўсю прамысловасць. Цар і яго сям'я былі бязлітасна расстраляны. Усе гэтыя меры выклікалі супраціў нязгодных з палітыкай большавікоў і прывялі да пашырэння маштабаў Грамадзянскай вайны. Тэрыторыя, што кантралявалася большавікамі, скарацілася да раёнаў Масквы, Петраграда і вузкай паласы ўздоўж Волгі.

Летам 1918 г. Савецкая Расія апынулася ў шчыльным акружэнні варажых франтоў. У Сібіры мяцеж супраць савецкай улады паднялі «белачэхі» — палонныя салдаты аўстра-венгерскай арміі. З поўдня наступала Добраахвотніцкая армія генерала А. І. Дзянікіна, з захаду на Петраград ішлі войскі генерала М. М. Юдзеніча. Адначасова ў некалькіх месцах (з боку Белага, Балтыйскага, Чорнага мораў, Ціхага акіяна, Каўказа і Сярэдняй Азіі) высадзіліся арміі інтэрвентаў, галоўным чынам Англіі, Францыі, ЗША і Японіі.

Такім чынам, жорсткая барацьба Чырвонай і Белай армій суправаджалася ваеннай інтэрвенцыяй. Лёс Расіі, а не толькі рэвалюцыі, вісеў літаральна на валаску.

У верасні 1918 — снежні 1919 г. Грамадзянская вайна дасягнула свайго піка. Савецкая Расія была абвешчана *адзіным ваенным лагерам*. Большавікі ўзялі на ўзбраенне палітыку масавага запалохвання насельніцтва — чырвоны тэрор. Гэта быў адказ савецкай улады на тэрарыстычныя акты супраць кіраўнікоў большавікоў. У пастанове СНК «Аб чырвоным тэроры» гаварылася, што «пры дадзенай сітуацыі забеспячэнне тылу шляхам тэрору з'яўляецца прамой неабходнасцю». Класавыя ворагі Савецкай Рэспублікі асуджаліся на расстрэл ці ізаляцыю ў канцэнтрацыйных лагерах.

Тым часам у лістападзе 1918 г. у Омску (Сібір) вярхоўным кіраўніком Расіі, а значыць і галоўным лідарам белага руху, быў абвешчаны былы адмірал **А. В. Калчак**. Ён здолеў аднавіць баяздольную Белую армію, у саюзе з якой ваявалі Чэхаславацкі корпус, што паўстаў супраць савецкай улады, і інтэрвенты. У Омску, часовай сталіцы Расіі, дзейнічаў белагвардзейскі ўрад. Пад кантролем вярхоўнага кіраўніка знаходзілася велізарная, але адносна маланаселеная тэрыторыя ад Уладзівастока да Урала.

Увесну 1919 г. магутная белагвардзейская армія Калчака пачала паспяховы наступ супраць Савецкай Рэспублікі, імкнучыся захапіць Паволжа. Гэта быў адзін з самых крытычных перыядаў для РСФСР.

Савецкі ўрад прыняў надзвычайныя меры. Былі створаны чатыры франты з жорстка арганізаваным камандаваннем і дакладнай структурай кіравання. Уводзілася прымусовая мабілізацыя ў Чырвоную Армію ўсяго маладога мужчынскага насельніцтва. У выніку яе колькасць узрасла з некалькіх дзясяткаў тысяч

Чырвоны камандзір часоў Грамадзянскай вайны В. І. Чапаеў

да 2 млн чалавек. У войсках уведзілася жорсткая дысцыпліна.

Прынятыя меры дазволілі бальшавікам спыніць наступ белавардзейскіх войскаў і выратаваць Рэспубліку Саветаў ад поўнага разгрому.

Увосень 1919 г. Чырвоная Армія пад камандаваннем **М. В. Фрунзэ** пачала магутнае контрнаступленне на Усходнім фронце. Велізарныя тэрыторыі, якія кантраляваў А. В. Калчак, былі заняты чырвонымі цыгам 4 месяцаў. У снежні 1919 г. чырвоныя ўзялі Омск. Вярхоўны кіраўнік Расіі быў паланены і расстраляны, а яго армія канчаткова разгромлена. Гэта стала галоўнай перамогай Чырвонай Арміі. У ходзе Грамадзянскай вайны настаў карэнны пералом.

Разгром арміі П. М. Урангеля. Вясной — восенню 1920 г. былі разгромлены арміі А. І. Дзянікіна і М. М. Юдзеніча. Апошні бастыён арганізаванага супраціву белых на чале з генералам П. М. Урангелем захоўваўся ў Крыме. У канцы 1920 г., здзейсніўшы гераічны пераход праз шматкіламетровы заліў Сіваш, войскі Паўднёвага фронту пад камандаваннем М. В. Фрунзэ ўдарылі ў тыл арміі Урангеля.

Легендарныя камандармы Чырвонай Арміі С. М. Будзёны, М. В. Фрунзэ, К. Я. Варашылаў. 1920 г.

Наступ быў нечаканым для белых. Таму Чырвоная Армія ўзяла Крым практычна без супраціўлення з мінімальнымі стратамі войскаў.

Арганізаванае супраціўленне белых было зламана. У гэтых умовах дзяржавы-інтэрвенты прынялі рашэнне аб эвакуацыі сваіх войскаў. У выніку на большай частцы тэрыторыі Расіі была ўсталявана савецкая ўлада.

Завяршальны этап Грамадзянскай вайны характарызаваўся прыходам да ўлады Саветаў на былых ускраінах Расійскай імперыі: у Закаўказзі, Сярэдняй Азіі, на Далёкім Усходзе. У Польшчы, аднак, савецкую ўладу ўсталяваць не ўдалося. Польшка-савецкая вайна **1919—1921 гг.** скончылася паражэннем Чырвонай Арміі.

Зыходам Чырвонай Арміі да Ціхага акіяна і ўзяццем Уладзіўастока ў лістападзе 1922 г. Грамадзянская вайна ў Расіі завяршылася.

Асноўныя прычыны перамогі чырвоных. Перамога чырвоных у Грамадзянскай вайне была забяспечана тым, што палітыку большавікоў падтрымалі рабочыя і шматмільённая маса найбяднейшых сялян. У адрозненне ад Часовага ўрада СНК адразу заняўся практычным вырашэннем усіх надзённых праблем, пра якія да гэтага ішлі адны толькі размовы.

Перамозе большавікоў спрыяла адсутнасць агульнага камандавання ў белых. Белы рух у сацыяльным і ідэйным плане быў стракатым і разнастайным. Ён так і не змог прапанаваць палітычную праграму, якая б карысталася масавай падтрымкай насельніцтва. Большавікоў жа падтрымалі нацыянальныя ўскраіны, а таксама рабочы рух і кампартыі іншых краін.

Грамадзянская вайна каштавала Расіі велізарных ахвяр. На франтах вайны, падчас белага і чырвонага тэрору, ад голаду і масавых эпідэмій краіна страціла ад 8 да 13 млн чалавек. Агульныя страты з 1914 г. склалі 25 млн чалавек. Каля 2 млн чалавек былі вымушаны эміграваць, сярод іх апынуліся многія прадстаўнікі інтэлектуальнай эліты. Незлічоныя страты мелі глыбокія сацыяльныя і культурныя наступствы ў гісторыі Савецкай краіны.

Складзіце галерэю:

- *лідараў белага руху;*
- *камандзіраў Чырвонай Арміі.*

Як склаліся іх лёсы?

1. Сфармулюйце азначэнне паняцця «грамадзянская вайна». Прывядзіце прыклады грамадзянскіх войнаў, якія вы вивучалі.
2. Чаму краіны Антанты, былыя саюзнікі Расіі ў Першай сусветнай вайне, арганізавалі ваенную інтэрвенцыю супраць Савецкай дзяржавы?
3. Якія прычыны Грамадзянскай вайны ў Расіі? Ахарактарызуйце асноўныя палітычныя сілы, якія ўдзельнічалі ў Грамадзянскай вайне, іх асноўныя мэты.
4. Якія меры былі прыняты большавікамі з мэтай арганізацыі абароны краіны?
5. Назавіце прычыны, якія абумовілі перамогу большавікоў. Якія фактары вызначылі паражэнне белага руху?

6. Вызначце сацыяльныя, эканамічныя і палітычныя наступствы Грамадзянскай вайны і ваеннай інтэрвенцыі для Расіі. Параўнайце іх з наступствамі Першай сусветнай вайны.

У гады Грамадзянскай вайны ў Расіі былі разгромлены сілы белых і інтэрвентаў, задушаны антыбальшавіцкія выступленні сялян. Чырвоныя абаранілі дзяржаўны суверэнітэт Савецкай Расіі. Якая была цана перамогі бальшавікоў у Грамадзянскай вайне?

3 дэкрэта СНК. 15 студзеня 1918 г.

Старая армія служыла сродкам класавага прыгнёту працоўных буржуазіяй. З пераходам улады да працаўнікоў і эксплуатаваных класаў паўстала неабходнасць стварэння новай арміі, якая зробіцца апорай савецкай улады цяпер... і паслужыць падтрымкай для будучай сацыялістычнай рэвалюцыі ў Еўропе.

3 прычыны гэтага Савет Народных Камісараў пастанаўляе: арганізаваць новую армію... на наступных падставах.

- 1) Рабоча-Сялянская Чырвоная Армія ствараецца з найбольш свядомых і арганізаваных элементаў працоўных мас.
- 2) Доступ у яе шэрагі адкрыты для ўсіх грамадзян Расійскай Рэспублікі не маладзейшых за 18 гадоў...

3 пастановы УЦВК. 29 мая 1918 г.

Цэнтральны Выканаўчы Камітэт лічыць, што пераход ад добраахвотніцкай арміі да ўсеагульнай мабілізацыі рабочых і найбяднейшых сялян настойліва дыктуецца ўсім становішчам краіны як для барацьбы за хлеб, так і для адбіцця ўсё больш нахабнай на глебе голаду контррэвалюцыі, як унутранай, так і знешняй.

Неабходна неадкладна перайсці да прымусовага набору аднаго або некалькіх узростаў...

3 Дэкларацыі Добраахвотніцкай арміі. 14 красавіка 1918 г.

1. Добраахвотніцкая армія змагаецца за выратаванне Расіі шляхам:
 - а) стварэння моцнай дысцыплінаванай і патрыятычнай арміі;
 - б) бязлітаснай барацьбы з бальшавікамі;
 - в) усталявання ў краіне адзінства і прававога парадку. <...>
5. Пажаданае прыцягненне узброеных сіл славян на аснове гістарычных спадзяванняў, але не парушаць адзінства і цэласнасці Рускай дзяржавы. <...>

Параўнайце мэты і шляхі фарміравання армій чырвоных і белых. Як вы лічыце, якая з армій была больш баяздольнай? Свой адказ аргументуйце.

§ 11—12. Курс на пабудову сацыялізму

1. Калі і чаму быў заключаны Брэсцкі мірны дагавор? 2. Ахарактарызуеце стан Расіі да сярэдзіны 1918 г.

Пасля пачатку Грамадзянскай вайны ўзмацніўся крызіс у расійскай эканоміцы. Многія прамысловыя цэнтры і сыравінныя раёны апынуліся ў руках белых. Распаліся эканамічныя сувязі, у гарадах пачаўся голад.

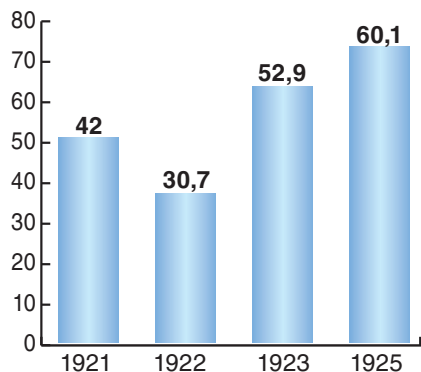
Палітыка «ваеннага камунізму». Ваеннае супрацьстаянне з белымі патрабавала бесперабойнага забеспячэння Чырвонай Арміі ўзбраеннем, боепрыпасамі, адзеннем і харчаваннем. У гэтых умовах савецкая ўлада імкнулася падпарадкаваць эканоміку патрэбам вайны, максімальна мабілізаваць усе людскія і матэрыяльныя рэсурсы. Сацыяльна-эканамічная палітыка, якую яна праводзіла ў гады Грамадзянскай вайны, атрымала назву «**ваенны камунізм**». «Ваенны» — бо ажыццяўлялася ваеннымі метадамі, была выклікана надзвычайнымі ўмовамі вайны і мела на мэце мабілізацыю ўсіх рэсурсаў для перамогі над праціўнікам. «Камунізм» — бо на эканамічную палітыку істотна ўплывала марксісцкая ідэалогія бальшавікоў, якія марылі аб хуткім пераходзе да камунізму без прыватнай уласнасці, гандлю і рыначных адносін.

Складнікамі палітыкі «ваеннага камунізму» сталі ліквідацыя прыватнай уласнасці; згортванне таварна-грашовых адносін; нацыяналізацыя прамысловасці, у тым ліку дробных і сярэдніх прадпрыемстваў; усталяванне ўраўняльнай дзяржаўна-размеркавальнай сістэмы; выплата заробтнай платы натуральнымі прадуктамі; наладжванне прамога тавараабмену паміж горадам і вёскай. Адначасова на тылавыя работы было мабілізавана ўсё працаздольнае насельніцтва ад 16 да 60 гадоў. Ствараліся працоўныя арміі. Уводзілася прымусовае адабранне ў сялян прадуктаў на патрэбы фронту — **харчаразвёстка**, што выклікала сялянскія хваляванні і паўстанні.

У палітычнай сферы «ваенны камунізм» адрозніваўся ўсталяваннем аднапартыйнай сістэмы, укараненнем камандна-загадных метадаў кіравання і жорсткім пераследам іншадумцаў.

Рэквізіцыі харчавання ў ваколіцах Пскова.
Мастак І. А. Уладзіміраў. 1922 г.

Прырост прамысловай прадукцыі (%)

У духоўнай сферы зацвярджалася панаванне ідэалогіі марксізму і ўкаранялася мараль, якая апраўдвала любыя дзеянні ў інтарэсах рэвалюцыі. Усе гэтыя жорсткія меры ў рэшце рэшт дасягнулі сваёй мэты.

Эканамічны і палітычны крызіс у краіне.

У 1921 г. Савецкая дзяржава перажывала востры эканамічны і палітычны крызіс. Краіна ляжала ў руінах, прамысловая вытворчасць скарацілася ў 7 разоў у параўнанні з даваенным 1913 г., вытворчасць сталі ўпала да вельмі нізкага ўзроўню. У Расіі пачаўся страшэнны голад, рабочыя ўцякалі з гарадоў, сяляне браліся за зброю. Узраслі беспрацоўе і злачыннасць.

У канцы лютага 1921 г. паўсталі рабочыя Петаграда, затым сяляне ў Тамбоўскай і Варонежскай губернях, у Заходняй Сібіры, Сярэднім Паволжы, на Доне і Кубані. Асабліва небяспечным для новай улады было паўстанне матросаў і салдат крэпасці Кранштат у сакавіку 1921 г. Рабочыя і сяляне, матросы і салдаты — усе патрабавалі адмены харчразвёрсткі, дазволу свабоднага гандлю, ліквідацыі манаполіі большавіцкай партыі на ўладу. Страты Чырвонай Арміі і спецыяльных фарміраванняў УНК пры задушэнні антыбольшавіцкіх паўстанняў склалі амаль 150 тыс. чалавек.

Новая эканамічная палітыка. Маштабны сацыяльна-эканамічны і палітычны крызіс прымусіў большавіцкае кіраўніцтва адмовіцца ад палітыкі «ваеннага камунізму». У сакавіку 1921 г. Расійская камуністычная партыя (большавікоў) абвясціла аб адмове ад палітыкі «ваеннага камунізму» і пераходзе да новага курсу, які атрымаў назву *новай эканамічнай палітыкі (нэпа)*. Галоўным ініцыятарам гэтай палітыкі быў У. І. Ленін. Яе актыўна падтрымліваў таксама выбітны дзеяч Камуністычнай партыі **М. І. Бухарын**.

Сутнасць нэпа заключалася ў частковым аднаўленні рыначнай эканомікі, у развіцці на яе аснове матэрыяльнай зацікаўленасці і ўкараненні гаспадарчага разліку. З дапамогай нэпа большавікі разлічвалі выйсці з крызісу і, прайшоўшы праз небяспечны перыяд, адмовіцца ад гэтай палітыкі. Такім чынам, нэп быў вымушанай мерай. У. І. Ленін разумеў непазбежную супярэчлівасць і небяспекі развіцця краіны па шляху нэпа. Таму савецкае кіраўніцтва захавала ў руках пралетарскай дзяржавы «камандныя вышыні» ў эканоміцы, знешнім гандлі і ідэалогіі.

Першымі крокамі на шляху новай эканамічнай палітыкі былі замена харчразвёрсткі ў вёсцы фіксаваным **харчовым падаткам (харчпадаткам)**. Харчпадаткі былі прыкладна ў два разы ніжэйшыя, чым па харчразвёрстцы. Астатнюю прадукцыю сялянін мог пусціць на продаж. У краіне адмяняліся картачная сістэма

і ўраўняльнае размеркаванне, працоўныя арміі і працоўная павіннасць. Паступова аднаўлялася грашовае абарачэнне. Дазваляліся рыначныя адносіны, невялікія прыватныя прадпрыемствы, наём рабочай сілы, свабода гандлю, прыцягненне замежнага капіталу. Пры гэтым дзяржава захоўвала свае пазіцыі ў банкаўскай сферы, на буйных і часткова на сярэдніх прадпрыемствах.

Нэп стымуляваў прыватную ініцыятыву і садзейнічаў ажыўленню эканомікі. Прамысловасць развівалася вельмі паспяхова. Да пачатку 1926 г. СССР дасягнуў даваеннага ўзроўню ў большасці галін вытворчасці. Спажыванне харчовых прадуктаў перавысіла ўзровень дарэвалюцыйнай Расіі. Збор збожжавых у 1925 г. перасягнуў на 20 % сярэднегадавыя паказчыкі 1909—1913 гг. Паспяхова ажыццяўляўся *Дзяржаўны план электрыфікацыі Расіі (ГОЭЛРО)*, прыняты ў 1920 г.

Важнае значэнне мела грашовае рэформа, якая дазваляла насельніцтву рабіць зберажэнні і захоўваць іх. Савецкія залаты чырвонец, які выпускаўся з 1922 г., стаў цвёрдай канверсаванай валютай.

Нэп дапамог аднавіць народную гаспадарку, наладзіць вытворчасць і гандаль, выжыць краіне ў найцяжэйшы эканамічны перыяд. Аднак, нягледзячы на пэўныя поспехі, у гэты час вядучыя краіны свету пайшлі далёка наперад у сваім развіцці. Перад Савецкай дзяржавай стаяла задача індустрыялізацыі краіны. Неабходна было стварыць магутную эканоміку, якая б дазволіла вытрымаць міжнародную ізаляцыю і адбіць агрэсію любога праціўніка. У другой палове 1920-х гг. пачалося вышчясненне дзяржавай прыватнага капіталу і згортванне нэпа.

Індустрыялізацыя. Савецкае і партыйнае кіраўніцтва на чале з І. В. Сталіным, адмовіўшыся ад нэпа, перайшло да палітыкі *індустрыялізацыі*. Гэтая палітыка патрабавала велізарных сродкаў. Сталін паставіў задачу ў сціслыя тэрміны стварыць магутную індустрыяльную базу. У дадзеных гістарычных умовах гэтую задачу можна было вырашыць толькі за кошт унутраных рэзерваў, за кошт узмацнення ціску на сялянства. Таму вёска разглядалася не толькі як крыніца харчавання, але і як аснова фінансавання індустрыялізацыі.

Індустрыялізацыя як першачарговая задача савецкай эканомікі была абвешчана яшчэ ў канцы 1925 г. Аднак пачаткам паскоранай індустрыялізацыі можна лічыць першы *пяцігадовы план* эканамічнага і сацыяльнага развіцця СССР (1928—1932), які

Прыватны магазін у Маскве
ў гады нэпа

Плакат часоў першай пяцігодкі. 1930 г.

адкрыў эру савецкай планавай эканомікі. Асноўнай мэтай пяцігодкі было ператварэнне СССР з аграрнай краіны ў буйную прамысловую і ваенную дзяржаву свету. Вялізарныя рэсурсы накіроўваліся на развіццё цяжкай прамысловасці, укладваліся ў здабычу вугалю і вытворчасць жалеза, сталі, чыгуначнага абсталявання, станкоў. Былі пабудаваны 1500 буйных прамысловых прадпрыемстваў. Індустрыяльную аснову і гонар савецкай эканомікі склалі такія гіганты першай пяцігодкі, як ДнепраГЭС, Сталінградскі, Чэлябінскі і Харкаўскі трактарныя заводы, Магнітагорскі і Кузнецкі металургічныя камбінаты, аўтазаводы ў Маскве і Ніжнім Ноўгарадзе. У гады першай пяцігодкі быў закладзены падмурак савецкай цяжкай індустрыі.

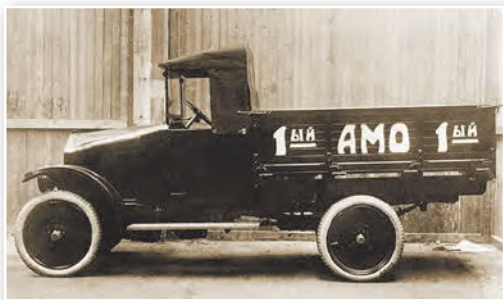
Важным вынікам другой пяцігодкі (1933—1937) стаў бурлівы рост прамысловай вытворчасці. СССР выйшаў на другое месца ў свеце пасля ЗША па вытворчасці прамысловай прадукцыі. Краіна ператварылася ў індустрыяльную і эканамічна незалежную дзяржаву.

Галоўнымі мэтамі трэцяй пяцігодкі, якая пачалася ў 1938 г., былі далейшае развіццё, умацаванне і пашырэнне прадпрыемстваў ваенна-прамысловага комплексу і выпуск ваеннай прадукцыі: самалётаў, танкаў, іншых відаў узбраення. Выкананне трэцяй пяцігодкі было перапынена вераломным нападам фашысцкай Германіі і яе саюзнікаў на СССР. На працягу першых трох пяцігодак Савецкі Саюз дамогся ўражальных вынікаў, увайшоўшы ў лік чатырох самых развітых краін свету разам з ЗША, Германіяй і Вялікабрытаніяй. У 1929—1941 гг. былі закладзены асновы аднаго з наймацнейшых у свеце ваенна-прамысловых комплексаў, створаны магутны эканамічны патэнцыял для будучай перамогі над фашысцкай Германіяй у *Вялікай Айчыннай вайне*.

Найважнейшай задачай савецкіх пяцігодак было дасягненне максімальнай эфектыўнасці працы на зноў пабудаваных прад-

Чаму ў гады першых пяцігодак быў папулярны лозунг «Пяцігодку — у чатыры гады!»? Якія метады заахвочвання працаўнікоў выкарыстоўваліся ў СССР?

Першы савецкі грузаў аўтамабіль АМО-Ф-15. 1924 г.

прыемствах. Гэта задача вырашалася шляхам выкарыстання не толькі матэрыяльных, але і маральных метадаў заахвочвання. Важнае месца займаў **Стаханаўскі рух**. Яго родапачынальнікам лічыцца данецкі шахцёр *А. Стаханаў*, які за адну змену здабыў у шмат разоў больш вугалю, чым належыць па норме. Услед за ім з’явіліся многія іншыя перадавікі вытворчасці. Адначасова ўжываліся і іншыя формы маральнага стымулявання, напрыклад, пераходны Чырвоны сцяг і да т. п.

Разам з тым вялікую ролю ў падтрыманні якасці працы і дысцыпліны адыгрывалі і адміністрацыйна-карныя метады. У пачатку 1930-х гг. была ўведзена крымінальная адказнасць за выпуск недабраякаснай прадукцыі і спазненне на працу.

Калектывізацыя. Абавязковай умовай паскоранага эканамічнага развіцця стала **калектывізацыя** сельскай гаспадаркі. Харчовае забеспячэнне працэсу індустрыялізацыі не магло быць дасягнута на аснове дробнай саматужнай сельскагаспадарчай вытворчасці «вольных» сялян, якія працавалі толькі на свае інтарэсы. Прымаючы вырашэнне аб суцэльнай калектывізацыі, савецкае партыйнае кіраўніцтва імкнулася таксама да знішчэння праслойкі сельскіх капіталістаў і наогул рыначных адносін у вёсцы.

Праскоўя Ангеліна —
першая жанчына-трактарыст

№ 10

Сацыяльныя групы	Сацыяльнае становішча	%
Кулакі	Выкарыстоўвалі наёмную працу і атрымлівалі прыбытак (заможныя прадпрыемальныя сяляне, вясковая буржуазія)	5
Сяляне-сераднякі	Працавалі самастойна, выкарыстоўвалі наёмную працу ў невялікіх аб’ёмах (дробныя і сярэднія гаспадары)	60
Сяляне-беднякі	Не вялі сваёй гаспадаркі, працавалі па найме ў кулакоў і сярэднякоў	35

Сацыяльны склад сельскага насельніцтва ў 1929 г.

Аб’яднанне ўсіх сялян у *калектывныя гаспадаркі (калгасы)* і *савецкія гаспадаркі (саўгасы)* было не планамерным і добраахвотным, а неадкладным і прымусовым. Сем’і заможных сялян і нават сярэднякоў альбо ўступалі ў калгасы нароўні з усімі, альбо раскулачваліся і высяляліся ва ўсходнія і паўночныя раёны краіны. У 1929—1932 гг.

Орден Чырвонага
Сцяга — адна з най-
вышэйшых узнагарод
СССР. Заснаваны
ў 1918 г.

былі рэпрэсаваны каля 370 тыс. кулакоў і сярднякоў. Скарацілася пагалоўе жывёлы, пачаўся масавы зыход сельскага насельніцтва ў гарады, дзе патрабавалася працоўная сіла. Калгасы выконвалі ў большасці выпадкаў завышаныя планы абавязковых паставак прадукцыі дзяржаве. Такім чынам, індустрыяльны скачок быў ажыццёўлены шмат у чым за кошт сялян.

У 1932 г. у СССР уведзіліся агульнаграмадзянскія пашпарты. Аднак сялянам пашпарты не выдаваліся. А без пашпарта нельга было паехаць у горад, уладкавацца на працу, пачаць вучыцца. Гэта азначала, што селянін практычна не мог выйсці з калгаса.

Курс на пабудову сацыялістычнага грамадства ў СССР радыкальна змяніў сацыяльную структуру і аблічча краіны. Да сярэдзіны 1930-х гг. канчаткова склалася новая партыйна-дзяржаўная эліта. Гэта быў надзвычай вузкі грамадскі пласт (усяго 2—3 тыс. чалавек), які непасрэдна ўдзельнічаў у прыняцці найважнейшых рашэнняў, якія тычыліся сацыяльна-эканамічнага і палітычнага развіцця СССР і саюзных рэспублік. Менавіта гэтыя людзі складалі вяршыню сацыяльнай піраміды савецкага грамадства.

Ранейшая сацыяльная эліта расійскага грамадства (памешчыкі, арыстакраты, буйныя прадпрыемальнікі) была адхілена ад удзелу ў сацыяльна-эканамічным і палітычным жыцці. Многія яе прадстаўнікі загінулі на франтах Грамадзянскай вайны. Некаторыя здолелі ўцячы за мяжу, а многія былі рэпрэсаваны.

У 1937 г. у СССР пражывала больш за 160 млн чалавек. Імклівая індустрыя-

лізацыя краіны спрыяла росту колькасці працоўнага класа (з 9 млн у 1928 г. да 23 млн у 1940 г.). Калектывізацыя і голад пачатку 1930-х гг. прывялі да скарачэння сялянскага насельніцтва. У той жа час прыкметна ўзрасла колькасць гараджан. Значную частку насельніцтва сталі складаць прадстаўнікі інтэлігенцыі і спецыялісты, колькасць якіх павялічылася з 1,5 млн у 1917 г. да 20 млн чалавек да канца 1930-х гг., а таксама вайскоўцы і работнікі органаў дзяржаўнай бяспекі.

Вялікім сацыяльным дасягненнем стала ліквідацыя да 1930 г. беспрацоўя. Аднак матэрыяльны ўзровень жыцця савецкіх людзей заставаўся вельмі нізкім. Да 1935 г. забеспячэнне насельніцтва прадуктамі харчавання

Лётчыцы Валянціна Грызадубава,
Паліна Асіпенка і Марына Раскова —
першыя жанчыны, удастоеныя ганаровага
звання Героя Савецкага Саюза

ажыццяўлялася па картках. Дзіцячая смяротнасць была высокай. З прычыны перасялення ў гарады мільёнаў сельскіх жыхароў забяспечанасць гарадскога насельніцтва жылём заставалася больш нізкай, чым да рэвалюцыі.

Нягледзячы на матэрыяльныя цяжкасці і побытавую неўладкаванасць, большасць людзей верыла афіцыйнай прапагандзе. У спадзяванні на лепшую будучыню працоўныя актыўна і самааддана ўдзельнічалі ў грамадскіх пераўтварэннях.

1. Вызначце прычыны ўвядзення палітыкі «ваеннага камунізму». Чаму яна была заменена новай эканамічнай палітыкай?
2. Параўнайце палітыку «ваеннага камунізму» і нэп па наступных крытэрыях: вытворчасць; таварна-грашовыя адносіны; характар працы; размеркаванне; асноўныя вынікі. Звесткі аформіце ў выглядзе табліцы.
3. Да якіх сацыяльных змен прывёў нэп?
4. Чым была выклікана адмова ад нэпа?
5. Якія праблемы ў галіне эканомікі стаялі перад Савецкай дзяржавай у сярэдзіне 1920-х гг.?
6. Вызначце прыярытэтныя напрамкі і вынікі індустрыялізацыі ў СССР. Растлумачце, хто такія стаханаўцы.
7. Чым была выклікана неабходнасць правядзення калектывізацыі сельскай гаспадаркі? Як яна ажыццяўлялася?
8. Якія наступствы мелі індустрыялізацыя і калектывізацыя для СССР?

Феномен першых пяцігодак заключаецца ў супярэчнасці паміж стваральнай працай людзей, якія свядома будавалі сацыялізм, і зацвярджаннем адміністрацыйна-камандайнай сістэмы кіравання. Чаму савецкія людзі праяўлялі надзвычайны працоўны энтузіязм і з разуменнем ставіліся да мер дзяржаўнага прымусу да працы?

Аляксей Рыгоровіч Стаханаў (1906—1977) — шахцёр. Герой Сацыялістычнай Працы (1970). У 1927 г. пачаў працаваць на шахце «Цэнтральная-Ірміна» ў Данбасе. У ноч з 30 на 31 жніўня 1935 г. паставіў рэкорд, здабыўшы за змену 102 т вугалю, што адпавядала 14 нормам. 19 верасня 1935 г. Стаханаў паставіў новы рэкорд — 227 т вугалю за змену. Працоўны подзвіг Стаханава сустрэў гарачы водгук у Данбасе, а затым па ўсёй краіне. Узнагароджаны двума ордэнамі Леніна, ордэнам Працоўнага Чырвонага Сцяга і медалямі.

§ 13. Палітычнае развіццё Савецкай дзяржавы

1. Якія прынцыпы нацыянальнай палітыкі былі абвешчаны савецкай уладай? 2. Якія тэрытарыяльныя змены адбыліся з Расіяй пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі і Грамадзянскай вайны?

Найважнейшым вынікам Кастрычніцкай рэвалюцыі стала з'яўленне на палітычнай карце свету новай краіны — Саюза Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік. У ім быў пабудаваны дзяржаўны сацыялізм і надзвычайнымі тэмпамі ажыццёўлена мадэрнізацыя эканомікі, грамадства і дзяржавы. Дзяржаўны сацыялізм савецкага тыпу з'явіўся іншай, альтэрнатыўнай капіталізму, мадэллю індустрыяльнага развіцця грамадства.

Утварэнне СССР і яго гістарычнае значэнне. Гістарычныя, эканамічныя і палітычныя перадумовы падштурхоўвалі большавікоў да адраджэння адзінай дзяржавы на тэрыторыі былой Расійскай імперыі. Цэнтрам аб'яднання стала РСФСР.

Народны камісар па справах нацыянальнасцяў **І. В. Сталін** прапаноўваў уключыць усе савецкія рэспублікі, якія існавалі тады, у склад Расійскай Федэрацыі. Згодна з яго *планам «аўтанамізацыі»* Расія павінна была застацца адзінай і непадзельнай дзяржавай, у межах якой усім народам па іх жаданні дазвалялася ствараць *аўтаномію*.

Ленінскі *план федэрацыі* прадугледжваў атрыманне ўсімі народамі, якія пажадаюць, незалежнасці і дзяржаўнасці і толькі потым аб'яднанне з Расіяй у раўнапраўнай *федэрацыі*. У выніку **30 снежня 1922 г.** быў утвораны **Саюз Савецкіх Сацы-**

Сувязь часоў

Падпісанне дагавора аб утварэнні СССР на I Усесаюзным з'ездзе Саветаў. Мастак С. Дуднік. 1936 г. 8 снежня 1991 г. кіраўнікі трох рэспублік — заснавальніц СССР (Расіі, Беларусі і Украіны) падпісалі Пагадненне аб спыненні існавання Савецкай дзяржавы

ялістычных Рэспублік (СССР), які аб'яднаў РСФСР, Украінскую ССР, Беларускую ССР і Закаўказскую СФСР (у складзе Грузіі, Арменіі, Азербайджана). Гэта падзея прывяла да ўмацавання ваеннай магутнасці і эканамічнага патэнцыялу Савецкай дзяржавы. Насуперак ідэі Леніна СССР, па сутнасці, быў ператвораны ў адзіную цэнтралізаваную дзяржаву.

Асноўныя рысы савецкай палітычнай сістэмы. Эканамічную аснову сістэмы складалі поўнае падпарадкаванне вытворцы дзяржаве, дзяржаўнае рэгуляванне і пазаэканамічны прымус, забарона забастовак, мілітарызацыя эканомікі і працы.

Палітычную аснову характарызавалі панаванне аднапартыйнай сістэмы, зрошчванне партыйнага і дзяржаўнага апарату, знішчэнне палітычных апанентаў, стварэнне магутных рэпрэсіўных структур. На пасады кіраўнікоў у дзяржаве прызначаліся выключна камуністы — члены Усесаюзнай камуністычнай партыі (бальшавікоў), альбо ВКП(б). Ніводны орган савецкай улады не мог прымаць рашэнні без санкцыі партыйных камітэтаў. Для ўзмацнення кантролю над рознымі пластамі грамадства ствараліся масавыя грамадскія арганізацыі. Такім чынам, партыя бальшавікоў з палітычнай ператварылася ў кіраўніцкую.

Важную ролю ў тагачаснай палітычнай сітуацыі адыгрывала асоба правадыра. Першапачаткова ім быў У. І. Ленін, а затым гэтага статусу дамогся І. В. Сталін, які атрымаў перамогу над сваімі канкурэнтамі ў жорсткай унутрыпалітычнай барацьбе. Важныя пасады ў дзяржаве занялі рэвалюцыянеры-паплечнікі В. М. Молатаў, К. Я. Варашылаў, Л. М. Кагановіч, С. Арджанікідзэ, а ў далейшым — маладыя вылучэнцы Сталіна Г. М. Малянкоў, Л. П. Берыя, М. С. Хрушчоў, С. М. Кіраў, А. М. Касыгін, А. А. Грамыка і інш.

На XVII з'ездзе ВКП(б), які адбыўся ў студзені — лютым 1934 г., значная частка дэлегатаў прагаласавала супраць І. В. Сталіна падчас выбараў у ЦК партыі. Новым Генеральным сакратаром павінен быў стаць **С. М. Кіраў** — кіраўнік партыйнай арганізацыі Ленінграда. Аднак ён адмовіўся ад гэтай пасады на карысць Сталіна. Пасля гэтай падзеі партыйныя з'езды ўжо не праводзіліся рэгулярна.

У снежні 1934 г. адбылося загадкавае забойства С. М. Кірава, якое І. В. Сталін выкарыстаў для разгортвання ў краіне палітычных *рэпрэсій*.

Рэпрэсіі праводзіліся і раней. Але ў другой палове 1930-х гг. яны набылі масавы характар. Сталінскае кіраўніцтва баялася, што ў выпадку вайны ў СССР могуць узнікнуць варожыя арганізацыі і групы з ліку асоб, незадаволеных бальшавіцкай уладай. Таму былі прынятыя папярэдзальныя меры па ліквідацыі рэальных і патэнцыйна магчымых апанентаў. Па абвінавачванні ў палітычных злачынствах толькі ў 1937—1938 гг. былі арыштаваны каля 2 млн чалавек, з якіх амаль 800 тыс. расстраляны. Рэпрэсавалі большасць дэлегатаў «бунтарскага» XVII з'езда ВКП(б). Былі асуджаны і расстраляны як ворагі народа нядаўнія сапернікі Сталіна ў барацьбе за ўладу — Р. Я. Зіноўеў, Л. Б. Каменеў, М. І. Бухарын і інш., а таксама фізічна знішчаны многія вядомыя военачальнікі.

Плакат «Быць такімі, якім быў вялікі Ленін».
Мастак В. М. Ёлкін. 1938 г.

Да канца 1930-х гг. у краіне канчаткова склаўся **культ асобы** Сталіна. Сістэма культу ўключала стварэнне вобраза правадыра як звышнатуральнай асобы і ўзвышэнне яго ў ранг найвялікшых мысляроў разам з К. Марксам, Ф. Энгельсам і У. І. Леніным, паўсюднае ўвасабленне кіраўніка Савецкай дзяржавы (помнікі, бюсты, партрэты, плакаты).

Духоўнае жыццё ў СССР характарызавалася ўсталяваннем дзяржаўнага кантролю над сродкамі масавай інфармацыі, літаратурай і мастацтвам, аддзяленнем царквы ад дзяржавы, стварэннем спецыяльных ідэалагічных арганізацый і ўстаноў з мэтай тлумачэння афіцыйнай ідэалогіі, барацьбой з іншадумствам.

Палітычная сістэма, створаная партыяй бальшавікоў, стала важным інструментам паскоранай сацыялістычнай мадэрнізацыі і пабудовы індустрыяльнай базы, без якіх шматнацыянальная Савецкая дзяржава не змагла б вытрымаць сутыкнення з ваеннай машынай фашысцкай Германіі ў гады Вялікай Айчыннай вайны.

5 снежня 1936 г. была прынятая новая Канстытуцыя СССР. Усе грамадзяне СССР надзяляліся роўнымі правамі, дэклараваліся асноўныя правы і свабоды чалавека, пры гэтым абвешчаліся дыктатура пралетарыату і ўлада Саветаў. Амаль усе

народы СССР атрымлівалі фармальна права на дзяржаўнасць рознага ўзроўню (саюзная рэспубліка, аўтаномная акруга і інш.). Аднак не ўсе палажэнні Канстытуцыі ажыццяўляліся на практыцы.

Развіццё адносін з краінамі Захаду. Галоўная задача савецкай знешняй палітыкі ў 1920-я гг. заключалася ў тым, каб забяспечыць міжнароднае прызнанне новай улады і стварыць спрыяльныя мірныя ўмовы для ўнутраных пераўтварэнняў.

У канцы 1920 — пачатку 1921 г. урад РСФСР падпісаў мірныя дагаворы з Фінляндыяй, Эстоніяй, Латвіяй, Літвой, Польшчай.

Па меры ўмацавання Савецкай дзяржавы заходнія краіны, якія спрабавалі першапачаткова яе байкатаваць, распачалі перамовы з мэтай усталявання нармальных дыпламатычных і гандлёвых адносін. Прарывам стаў Рапальскі дагавор з Германіяй, падпісаны ў красавіку **1922 г.** Неўзабаве адбылося дыпламатычнае пры-

Г. К. Жукаў з байцамі ў час бітваў
у раёне ракі Халхін-Гол
(Мангольская Народная Рэспубліка).
1939 г.

знанне і з боку іншых буйных еўрапейскіх дзяржаў. У 1924 г. СССР усталяваў дыпламатычныя адносіны з Вялікабрытаніяй і Францыяй. Апошняя вядучай дзяржавай, якая прызнала СССР у 1933 г., былі ЗША.

Развіццё міжнародных падзей у 1930-я гг. сур'ёзна пагражала бяспецы СССР. Ва Усходняй Азіі Японія ў 1931 г. акупавала Маньчжурыю. У 1938 г. японскія войскі ўварваліся на тэрыторыю СССР у раёне *возера Хасан*, а ў наступным годзе напалі на Мангольскую Народную Рэспубліку, з якой СССР быў звязаны саюзніцкімі адносінамі. У абодвух выпадках Чырвоная Армія дала рашучы адпор агрэсару. Тым самым Савецкі Саюз прадэманстраваў гатоўнасць абараніць сябе. У выніку ў *красавіку 1941 г.* у Маскве быў падпісаны *савецка-японскі пакт аб нейтралітэце*. Ён прадухіліў напад Японіі на СССР пасля пачатку Вялікай Айчыннай вайны.

Прыход нацыстаў да ўлады ў Германіі спарадзіў яшчэ адну сур'ёзную пагрозу. Савецкае кіраўніцтва пачало шукаць саюзнікаў у антыфашысцкай барацьбе сярод іншых еўрапейскіх дзяржаў, перш за ўсё Францыі і Вялікабрытаніі. У *верасні 1934 г.* СССР далучыўся да Лігі Нацый. СССР неаднаразова заклікаў членаў гэтай міжнароднай арганізацыі прыняць меры для забеспячэння *калектыўнай бяспекі* супраць магчымай агрэсіі фашысцкіх дзяржаў.

Барацьба СССР за стварэнне сістэмы калектыўнай бяспекі. Улетку 1938 г. паўстаў сур'ёзны крызіс, калі Германія выказала Чэхаславакіі прэтэнзіі на Судэцкую вобласць. СССР прапанаваў Чэхаславакіі падтрымку і заклікаў Францыю і Вялікабрытанію зрабіць тое ж самае. Замест гэтага французскі і брытанскі ўрады праводзілі палітыку «прымірэння», вынікам якой стаў Мюнхенскі пакт ад 30 верасня 1938 г. і акупацыя Чэхаславакіі ў сакавіку 1939 г. Няпэўная і эгаістычная палітыка буйных еўрапейскіх дзяржаў вымусіла І. В. Сталіна ў адзіночку вырашаць праблему бяспекі Савецкай дзяржавы.

У гэтай няпростай сітуацыі вясной 1939 г. І. В. Сталін стаў шукаць магчымасці заключэння саюзу з Англіяй і Францыяй на выпадак нямецкай агрэсіі ў Еўропе. Аднак англа-французская дыпламатыя ўпарта прытрымлівалася палітыкі «прымірэння». Між тым А. Гітлер настойліва прапаноўваў І. В. Сталіну заключыць пакт аб ненападзе. Пры гэтым германскае кіраўніцтва давала зразумець, што ў выпадку адмовы гатова дамовіцца аб збліжэнні з Англіяй. Такім чынам, палітыка «прымірэння» падштурхнула Сталіна да падпісання дагавора з Германіяй.

Дагавор аб ненападзе паміж Германіяй і СССР і сакрэтны пратакол да яго былі падпісаны 23 жніўня 1939 г. у Маскве міністрам замежных спраў Германіі І. фон Рыбентропам і народным камісарам па замежных справах СССР В. М. Молатавым. Бакі дамаўляліся не дапусціць ваеннага сутыкнення і размяжоўвалі «сферы дзяржаўных інтарэсаў» паміж Германіяй і СССР. Пасля таго як пачалася Другая сусветная вайна, *28 верасня 1939 г.* Германія і СССР падпісалі *Дагавор аб дружбе і граніцы* і новыя сакрэтныя пратаколы, якія ўдакладнялі сферы інтарэсаў дзвюх краін.

Савецкае кіраўніцтва, якое не сумнявалася ў ваенным сутыкненні з гітлераўскай Германіяй, атрымала перадышку. Яно імкнулася з максімальнай выгадай выкарыстаць гэты час для падрыхтоўкі да вайны. Што ж тычыцца заходніх краін, то яны неўзабаве самі сталі ахвярай уласнай палітыкі «прымірэння» і імкнення падштурхнуць фашысцкага агрэсара да вайны на ўсходнім кірунку.

1. Вызначце ідэалагічныя, палітычныя, эканамічныя перадумовы ўтварэння СССР.
2. Якія планы стварэння адзінай дзяржавы існавалі ў партыйнага кіраўніцтва? У чым іх прынцыповае адрозненне?
3. Ахарактарызуйце палітычную сістэму, якая склалася ў СССР да пачатку Вялікай Айчыннай вайны.
4. Растлумачце значэнне паняцця «культ асобы». Якія прычыны прывялі да з'яўлення культу асобы Сталіна?
5. Складзіце храналагічную табліцу «Міжнароднае прызнанне СССР». Ахарактарызуйце міжнароднае становішча СССР у міжваенны перыяд. Вызначце асноўныя напрамкі знешняй палітыкі СССР у гэтыя гады.
6. Якое значэнне мела ўтварэнне СССР?

Германа-савецкі дагавор аб ненападзе да гэтага часу не мае адназначнай ацэнкі і выклікае спрэчкі. Дзеянні савецкага кіраўніцтва ацэньваюцца альбо як вераломны крок, які даў Гітлеру магчымасць развязаць Другую сусветную вайну, альбо як вымушаная мера. Ці было ў Савецкага Саюза іншае выйсце ў тагачаснай сітуацыі?

Са Справаздачнага даклада І. В. Сталіна на XVIII з'ездзе партыі аб рабоце ЦК ВКП(б). 10 сакавіка 1939 г.

Кадры партыі — гэта камандны састаў партыі, а з той прычыны, што наша партыя знаходзіцца ва ўладзе, яны з'яўляюцца таксама камандным саставам кіроўных дзяржаўных органаў. Пасля таго як выпрацавана правільная палітычная лінія, правяраная на практыцы, кадры партыі становяцца вырашальнай сілай партыйнага і дзяржаўнага кіраўніцтва... Правільная палітычная лінія патрэбна не для дэкларацыі, а для ўкаранення ў жыццё. Але, каб ажыццявіць правільную палітычную лінію, патрэбны кадры, патрэбны людзі, якія разумеюць палітычную лінію партыі, якія ўспрымаюць яе як сваю ўласную лінію, гатовыя яе праводзіць, якія ўмеюць рэалізоўваць яе на практыцы і здольныя адказваць за яе, абараняць яе, змагацца за яе. Без гэтага правільная палітычная лінія рызыкуе застацца на паперы.

Якую ролю ў палітычнай сістэме Савецкага Саюза адыгрывала партыя большавікоў? Растлумачце, як адбывалася зрошчванне партыйнага і дзяржаўнага апарату.

Выступленне І. В. Сталіна на XVIII з'ездзе ВКП (б).
Мастак А. Герасімаў.
1939 г.

§ 14. Культурныя пераўтварэнні ў СССР

1. Ахарактарызуйце сістэму адукацыі ў Расіі да Кастрычніцкай рэвалюцыі. 2. Назавіце адметныя рысы перыяду ў развіцці культуры Расіі, які атрымаў назву «срэбнае стагоддзе».

Развіццё савецкай культуры насіла супярэчлівы характар. З аднаго боку, аб'ектыўна патрабавалася павысіць пісьменнасць насельніцтва, развіваць новыя напрамкі навукі, рыхтаваць кадры навукова-тэхнічнай інтэлігенцыі ў адпаведнасці з задачамі будаўніцтва індустрыяльнага грамадства. З іншага боку, савецкая ўлада ставіла найважнейшай мэтай умацаванне свайго ідэалагічнага ўплыву ў грамадстве, актыўна выкарыстоўваючы для гэтага магчымасці літаратуры, мастацтва, грамадскіх навук. Рэвалюцыйныя падзеі падзялілі навуковую і творчую інтэлігенцыю на тых, хто адмовіўся супрацоўнічаць з савецкай уладай і пакінуў радзіму, і тых, хто, прыняўшы рэвалюцыю, удзельнічаў у стварэнні новай культуры. Культурныя пераўтварэнні, звязаныя з ліквідацыяй непісьменнасці, стварэннем новай савецкай школы, падрыхтоўкай кадраў «народнай інтэлігенцыі», развіццём навукі, літаратуры, мастацтва пад партыйным кантролем і на аснове марксісцка-ленінскай ідэалогіі, атрымалі назву «культурная рэвалюцыя».

Ліквідацыя масавай непісьменнасці. Праца па ліквідацыі непісьменнасці пачалася яшчэ ў гады Грамадзянскай вайны. Было створана Таварыства «Далоў непісьменнасць». У яго кіраўніцтва ўваходзілі выбітныя партыйныя дзеячы Савецкай дзяржавы.

Школа пісьменнасці. Кожны населены пункт, дзе было звыш 15 непісьменных, павінен быў мець школу пісьменнасці (лікпункт)

Знакаміты савецкі педагог А. С. Макаранка з выхаванцамі. Адыграў вялікую ролю ў барацьбе з дзіцячай беспрытульнасцю ў 1920-я гг. Праз камуны, арганізаваныя А. С. Макаранкам, прайшло больш за 3 тыс. беспрытульнікаў

Высветліце, чаму А. С. Макаранку называюць выбітным педагогам, эфектыўным кіраўніком, а дзейнасць яго камун разглядаюць як паспяховы бізнес-праект.

Па ўсёй краіне былі адкрыты тысячы школ і пунктаў па навучанні грамадз. Чытанню, лічэнню, пісьму навучалі як дзяцей, так і дарослых. Барацьба за ліквідацыю непісьменнасці дала ўражальны вынік. Да пачатку 1939 г. 80 % насельніцтва СССР умелі чытаць, пісаць і лічыць.

Фарміраванне савецкай сістэмы адукацыі.

Рэарганізацыя сістэмы народнай адукацыі пачалася ў верасні 1918 г. Адмянялася плата за навучанне, была створана адзіная працоўная школа, якая складалася з дзвюх ступеняў: для дзяцей ад 8 да 13 гадоў і для падлеткаў ад 13 да 17 гадоў. Важную ролю ў падрыхтоўцы рабоча-сялянскай моладзі да навучання ў ВНУ адыгралі *рабочыя факультэты (рабфакі)*. Першы рабфак быў адкрыты яшчэ ў 1919 г. Усё гэта прывяло да змены сацыяльнага складу студэнцтва і спецыялістаў з вышэйшай адукацыі.

У 1930 г. была ўведзена абавязковая пачатковая адукацыя. У цэлым жа савецкая сістэма адукацыі аформілася да сярэдзіны 1930-х гг. Яна ўключала пачатковую, агульную, сярэднюю, сярэднюю спецыяльную і вышэйшую школы. У даваенныя гады завяршыўся пераход да ўсеагульнай сямігадовай адукацыі. Навучанне праводзілася на аснове строгай дысцыпліны і раскладу. У школе вывучаліся гісторыя краіны, гуманітарныя і дакладныя навукі. Ідэалагічнае кіраванне ажыццяўлялі вопытныя партыйныя работнікі і камсамольцы.

Індустрыялізацыя патрабавала павелічэння колькасці дасведчаных спецыялістаў на вытворчасці. Таму ў 1933—1937 гг. для павышэння кваліфікацыі працоўных была створана сістэма рабочых школ і прафесійных курсаў. У СССР адкрываліся тэхнічныя і сельскагаспадарчыя вышэйшыя навукальныя

Партрэт П. Л. Капіцы і М. М. Сямёнава. Мастак Б. М. Кустодзіеў. 1921 г.

Высветліце, як склаўся лёс гэтых маладых навукоўцаў.

ўстановы (ВНУ). У параўнанні з дарэвалюцыйным перыядам сетка ВНУ вырасла больш чым у 8 разоў і склала 817 універсітэтаў і інстытутаў. Колькасць спецыялістаў павялічылася з 1,5 млн чалавек у 1917 г. да 20 млн у 1941 г.

Навуковыя адкрыцці. Дзяржава выдаткоўвала велізарныя сродкі на развіццё навуковых даследаванняў. У выніку важныя адкрыцці былі зробленыя ў вывучэнні атамнага ядра (акадэмік *А. Ф. Ёфе*), распрацоўцы тэорыі касмічных палётаў (*К. Э. Цыялкоўскі*), тэорыі рэактыўнага руху (*Ф. А. Цандэр*). Вялікі ўнёсак у вывучэнне Паўночнага марскога шляху зрабілі *О. Ю. Шміт* і *І. Д. Папанін*. Сусветнае прызнанне атрымалі даследаванні выдатных вучоных *І. П. Паўлава* ў галіне фізіялогіі, *М. І. Вавілава* — генетыкі, *У. І. Вярнадскага* — біясферы. Працы *М. Я. Жукоўскага* ляглі ў аснову самалётабудавання. Прарыў савецкіх спецыялістаў у справе авія- і ракетабудавання звязаны з імёнамі *А. М. Тупалева* і *С. П. Каралёва*.

У той жа час многія навукоўцы, якія не жадалі мірыцца з новым палітычным рэжымам, пакінулі краіну ў гады Грамадзянскай вайны. Сярод іх былі выбітныя дарэвалюцыйныя вучоныя-гуманітары *П. Сарокін*, *М. А. Бярдзэў*, *М. А. Лоскі*. Многіх з тых, хто застаўся, рэпрэсавалі (*А. Ф. Лосева*, *П. А. Фларэнскага* і інш.).

Асаблівасці развіцця літаратуры і мастацтва. У 1920-я гг. захоўвалася характэрная для «срэбнага стагоддзя» разнастайнасць літаратурных групавак, мастацкіх аб'яднанняў, стылявых і жанравых кірункаў у мастацтве.

З сярэдзіны 1930-х гг. пачаўся новы этап у развіцці мастацкай культуры. Афіцыйным і адзіным мастацкім прынцыпам стаў метада *сацыялістычнага рэалізму (сац-рэалізм)*. Ён прадугледжваў, што творы літаратуры і мастацтва павінны ўслаўляць сацыялістычнае будаўніцтва і разглядаць навакольную рэчаіснасць праз прызму барацьбы за сацыялізм.

У літаратуры 1930-х гг. побач з імёнамі, вядомымі да рэвалюцыі (*М. Горкі*, *А. Талстой* і інш.), з'явіліся новыя — *М. Шалахава* («Ціхі

№ 12

К. Малевіч. Скача чырвоная конница. 1928—1932 гг.

А. Дайнека. Знатныя людзі краіны Саветаў.
Пано для павільёна СССР на Сусветнай выставе
ў Парыжы. 1937 г.

ўвага. Галоўнымі тэмамі кіно былі жыццё савецкіх людзей і іх удзел у рэвалюцыйных падзеях («Браняносец „Пацёмкін“», «Кастрычнік» С. Эйзенштэйна, «Ленін у Кастрычніку» і «Ленін у 1918 г.» М. Рома), Грамадзянскай вайне («Мы з Кранштата» Я. Дзігана, «Чапаеў» С. і Р. Васільевых), індустрыялізацыі і калектывізацыі («Сямёра смелых» і «Камсамольск» С. Герасімава). Многія члены ЦК ВКП (б), у тым ліку І. В. Сталін, асабіста праглядалі фільмы і былі іх цензарамі. Шэраг мастацкіх твораў так і не дайшоў да чытача і гледача (раманы М. Булгакава і А. Платонава, карціны К. Малевіча і інш.).

Сацыялістычная дзяржава і царква. Дарэвалюцыйная Расія была выключна рэлігійнай краінай. Рэлігія і царква істотна ўплывалі на ўсе пласты насельніцтва.

Сувязь часоў

Храм Хрыста Збавіцеля, пабудаваны ў гонар перамогі
і ў памяць аб тых, хто загінуў у Айчыннай вайне 1812 г.
Быў разбураны 5 снежня 1931 г.
Адноўлены ў 1990-я гг.

Дон»), М. Шагінян («Гідрацэнтраль»), В. Катаева («Час, наперад!»), пісьменнікаў-сатырыкаў І. Льфа і Я. Пятрова («Дванаццаць крэслаў», «Залатое цяля»). Сфарміравалася савецкая дзіцячая літаратура (С. Маршак, К. Чукоўскі, А. Гайдар, Б. Жыткоў).

Для выяўленчага мастацтва былі характэрны парадны жывапіс і работы, прысвечаныя рэвалюцыі і Грамадзянскай вайне, будаўніцтву сацыялізму (С. Герасімаў, К. Пятроў-Водкін, А. Дайнека, М. Грэкаў).

У гэтым жа кірунку развіваўся і кінематограф, якому надавалася асабліва характэрны парадны жывапіс і работы, прысвечаныя рэвалюцыі і Грамадзянскай вайне, будаўніцтву сацыялізму (С. Герасімаў, К. Пятроў-Водкін, А. Дайнека, М. Грэкаў). У гэтым жа кірунку развіваўся і кінематограф, якому надавалася асабліва характэрны парадны жывапіс і работы, прысвечаныя рэвалюцыі і Грамадзянскай вайне, будаўніцтву сацыялізму (С. Герасімаў, К. Пятроў-Водкін, А. Дайнека, М. Грэкаў).

Гэта стала адной з прычын жорсткага ціску балышавікоў на *Рускую Праваслаўную Царкву (РПЦ)*. Бо ў яе асобе яны бачылі свайго «ідэалагічнага канкурэнта». Барацьбу з рэлігіяй балышавікі разглядалі як частку свайго асветніцкага абавязку.

З першых дзён савецкай улады дзяржава актыўна ўмешвалася ва ўнутраныя справы не толькі РПЦ, але і іншых рэлігій: ісламу, будызму і інш. Былі прынятыя рашэнні аб канфіскацыі маёмасці духоўных семінарыяў і акадэміяў. Царкоўны шлюб ужо не прызнаваўся дзяржавай, святароў пазбавілі ўсіх відаў падтрымкі. 23 студзеня

ня 1918 г. убачыў свет дэкрэт аб аддзяленні царквы ад дзяржавы і школы ад царквы. РПЦ страціла сваю ранейшую ролю ў сістэме адукацыі.

Канстытуцыя РСФСР 1918 г. пазбавіла духавенства і манахаў права галасу як «непрацоўны элемент». Праваслаўныя святары і вернікі былі адной з найбольш значных катэгорый грамадзян, якія зазналі ціск і рэпрэсіі. *Патрыярх Ціхан* спрабаваў крытыкаваць новую ўладу. Гэта прывяло толькі да таго, што ўпершыню ў гісторыі РПЦ кіраўнік царквы быў аддадзены пад суд.

У перыяд калектывізацыі, якая суправаджалася сялянскімі хваляваннямі, пачалася новая хваля рэпрэсій у дачыненні духавенства і масавага закрыцця цэркваў. У чэрвені 1929 г. адбыўся II з'езд Саюза ваяўнічых бязбожнікаў (СВБ), які прыняў рашэнне наступную пяцігодку абвясціць «бязбожнай». У першы год планавалася закрыць усе духоўныя школы, у другі — правесці масавае закрыццё храмаў і забараніць выданне рэлігійнай літаратуры, у трэці — выслаць усіх служыцеляў культу за мяжу, у чацвёрты — зачыніць усе астатнія храмы ўсіх канфесій, у пяты — замацаваць дасягнутыя поспехі. СВБ наіўна меркаваў, што да 1 мая 1937 г. «імя бога павінна быць забыта на ўсёй тэрыторыі СССР».

З 1937 г. адзіным дзяржаўным органам, які займаўся справамі РПЦ, стаў спецыяльны аддзел Народнага камісарыята ўнутраных спраў (НКВС). Ён прылічаў «царкоўнікаў» да «антысавецкіх элементаў». Пачаліся масавыя арышты і расстрэлы святароў. У лепшы бок сітуацыя змянілася толькі ў гады Вялікай Айчыннай вайны.

1. Растлумачце значэнне паняцця «культурная рэвалюцыя». Чым была выклікана неабходнасць яе правядзення ў Савецкай Расіі? Вызначце станоўчыя і адмоўныя бакі культурных пераўтварэнняў, праведзеных у Савецкай дзяржаве.
2. Дакажыце, што да канца 1930-х гг. СССР стаў краінай з высокім узроўнем адукацыі.
3. Падрыхтуйце прэзентацыю «Дасягненні савецкай навукі ў міжваенны перыяд».
4. У чым выявілася адзяржаўленне навукі, адукацыі і мастацтва ў гады сацыялістычнага будаўніцтва?
5. Растлумачце значэнне паняцця «сацыялістычны рэалізм». Для адказу выкарыстайце ілюстрацыі раздзела і дакумент пасля параграфу.
6. Ахарактарызуйце палітыку ў дачыненні царквы, якую праводзіла Савецкая дзяржава. Якія наступствы для царквы і ў цэлым для грамадства мела гэтая палітыка?

1920-я гг. у галіне літаратуры і мастацтва ў Савецкай Расіі ахарактарызаваліся разнастайнасцю мастацкіх і літаратурных аб'яднанняў і стыляў. Чаму да сярэдзіны 1930-х гг. яны спынілі сваё існаванне?

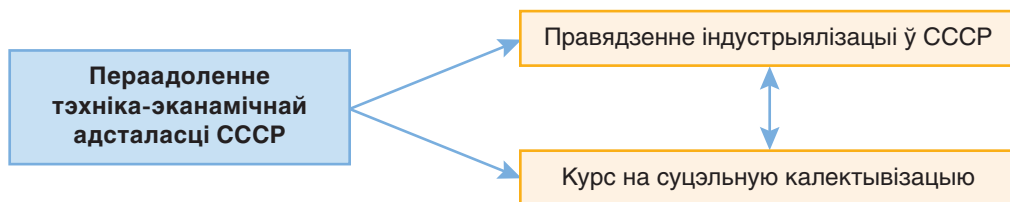
3 дэкларацыі Асацыяцыі мастакоў рэвалюцыйнай Расіі. 1922 г.

Наш грамадзянскі абавязак перад чалавецтвам — мастацка-дакументальнае адлюстраванне найвялікшага моманту гісторыі ў яго рэвалюцыйным парыве. Мы ўвасобім сённяшні дзень: побыт Чырвонай Арміі, побыт рабочых, сялянства, дзеячаў рэвалюцыі і герояў працы... Мы дадзім сапраўдную карціну падзей, а не абстрактныя выдумкі, якія дыскрэдытуюць нашу рэвалюцыю перад абліччам міжнароднага пралетарыяту.

Чаго патрабавала ад мастака савецкая мастацкая дактрына? Якую мэту павінна было выконваць мастацтва ў савецкім грамадстве?

Абагульняльныя пытанні і заданні да раздзела II

1. Якія этапы ў гісторыі Савецкай дзяржавы можна вылучыць у міжваенны перыяд? Складзіце адпаведную схему.
2. Складзіце воблака тэгаў па тэме «Гісторыя Савецкай Расіі і СССР у 1918—1939 гг.».
3. Растлумачце прычынна-выніковую сувязь:

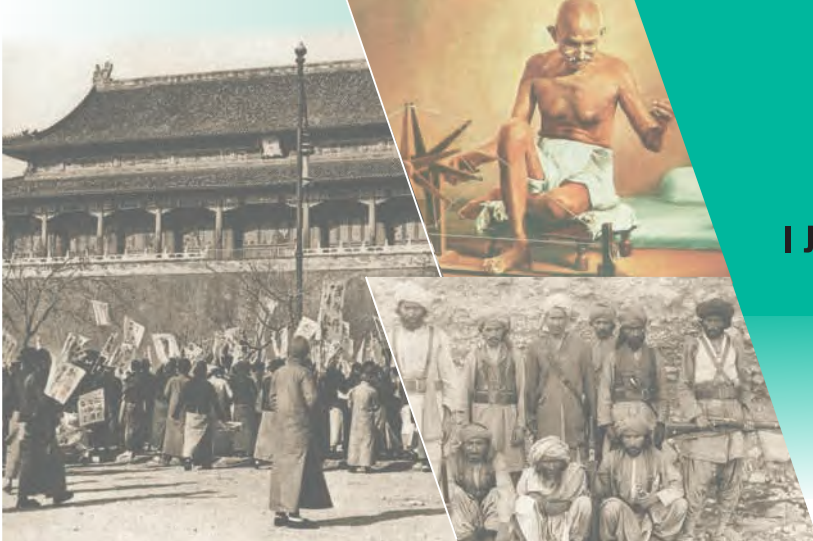
4. «Нікому ніколі не ўдасца паставіць пад сумнеў фатальную сувязь паміж 27 жніўня і 25 кастрычніка 1917 г.», — так пісаў у сваіх успамінах А. Ф. Керанскі. Што ж адбылося ў жніўні 1917-га?

5. Апішыце працэс фарміравання палітычнай сістэмы ў СССР. Якія фактары садзейнічалі ператварэнню СССР у цэнтралізаваную дзяржаву з камандна-адміністрацыйнай сістэмай?

6. Якія этапы знешняй палітыкі Савецкай дзяржавы ў міжваенны перыяд можна вылучыць? Пералічыце фактары, якія садзейнічалі змене напрамкаў знешняй палітыкі. Якія, на ваш погляд, дасягненні і пралікі знешнепалітычнай дзейнасці Савецкай дзяржавы?

7. Складзіце галерэю «Асобы эпохі: Савецкая Расія і СССР у 1918—1939 гг.».

8. Арганізуйце выставу рэпрадукцый твораў мастацтва (жывапісу, скульптуры, архітэктуры), створаных у Савецкай дзяржаве ў міжваенны перыяд. Які з іх найбольш вас уразіў? Растлумачце, чаму.

Раздзел III

КРАІНЫ УСХОДУ І ЛАЦІНСКАЙ АМЕРЫКІ 1918—1945 гг.

§ 15. Кітай

1. Калі ў Кітаі была скінута манархія? 2. Якая палітычная партыя была створана ў 1912 г.? Назавіце яе заснавальніка. 3. Якую палітыку ў дачыненні Кітая праводзілі краіны Захаду?

У выніку Сінхайскай рэвалюцыі ў Кітаі была скінута манархія і абвешчана рэспубліка. «Бацька кітайскай рэвалюцыі» Сунь Ятсен спадзяваўся перабудаваць Кітай на аснове вылучаных ім «трох народных прынцыпаў»: нацыяналізму, народаўладдзя і народнага дабрабыту. Але краіну хутка ахапіла ваенна-палітычная смута. Аж да 1949 г. яна пакутвала ад унутранага бязладдзя, грамадзянскіх войнаў і замежнага ўмяшання.

Кітайская Рэспубліка пасля Першай сусветнай вайны (1919—1924). Да канца Першай сусветнай вайны ў Кітаі абвастрыліся ўнутраныя супярэчнасці. Каля 80 % зямлі знаходзілася ў руках буйных уласнікаў. Замежны капітал захоўваў свае пазіцыі ў найважнейшых галінах гаспадаркі, кантраляваў большасць жалезных дарог і банкаў, знешні гандаль, сродкі сувязі, мытныя пошліны і г. д.

Цэнтральны ўрад у Пекіне займаўся толькі пытаннямі знешняй палітыкі. Улада ў правінцыях знаходзілася ў руках ваенна-феадальных клік, або мілітарыстаў. Паміж імі ішла барацьба за ўладу, адбываліся крывавыя сутыкненні.

Рашэнне Парыжскай мірнай канферэнцыі аб перадачы Японіі кантролю над германскімі ўладаннямі ў Кітаі выклікала ў краіне ўсеагульнае абурэнне. 4 мая 1919 г. тысячы студэнтаў выйшлі на плошчу Цяньюаньмэнь у Пекіне, пратэстуючы супраць умоў Версальскага дагавора. Услед за гэтым пачаўся ўздых рабочага і сялянскага руху.

№ 13

Сувязь часоў

Дэманстрацыя студэнтаў на плошчы Цяньаньмэнь. Пекін. 4 мая 1919 г. Праз семдзесят гадоў, у 1989 г., студэнты зноў сабраліся на гэтай плошчы, патрабуючы палітычных рэформаў

У 1921 г. пад уплывам Кастрычніцкай рэвалюцыі была створана *Камуністычная партыя Кітая (КПК)*, якая неўзабаве вырасла ў сур'ёзную палітычную сілу.

У гэтых умовах у Гуанчжоу (правінцыя Гуандун) быў сфарміраваны ўрад на чале з Сунь Ятсенам. Да «трох народных прынцыпаў» ён дадаў яшчэ тры важныя палажэнні: саюз з СССР, саюз з КПК, падтрымка рабочых і сялян. Сваімі найбліжэйшымі задачамі Сунь Ятсен бачыў барацьбу з мілітарысцкімі клікамі і аб'яднанне Кітая. У 1924 г. быў абвешчаны адзіны фронт Гаміньдана і КПК і падпісана пагадненне аб усталяванні дыпламатычных адносін паміж СССР і Кітаем. З дапамогай савецкіх спецыялістаў пачалося стварэнне ўзброеных сіл.

Нацыянальная рэвалюцыя 1925—1928 гг.

У сакавіку 1925 г. Сунь Ятсен памёр. У адпаведнасці з яго завяшчаннем захаваліся арыентацыя на СССР і саюз паміж Гаміньданам і КПК. Аднак правыя ў Гаміньдане, якія выказвалі інтарэсы ўласнікаў (памешчыкаў, банкіраў, фабрыкантаў, купцоў), былі ўстрыжаныя размахам народных рухаў.

Фактычным лідарам Гаміньдана стаў *Чан Кайшы*, які кантраляваў узброеныя сілы партыі. З усіх народных прынцыпаў Сунь Ятсена яму бліжэйшым за ўсё быў прынцып нацыяналізму. Перад усімі кітайскімі патрыётамі стаяла задача захавання адзінства краіны.

Нацыянальная рэвалюцыя пачалася з усеагульнай 500-тысячнай забастоўкі, якая ахапіла ў *чэрвені 1925 г.* англійскія і японскія фабрыкі, замежныя банкі, друкарні, паражныя кампаніі ў Шанхаі. Гаміньданаўскі ўрад у Гуанчжоу адразу абвясціў сябе Нацыянальным урадам Кітая і пачаў барацьбу за аб'яднанне краіны. Да гэтага часу ўзброеныя сілы Гаміньдана былі рэарганізаваны ў адзіную нацыянальна-рэвалюцыйную армію (НРА).

Спачатку сіламі НРА былі разгромлены гуандунскія мілітарысты. Затым Чан Кайшы ўзначаліў *Паўночны паход (1926—1928)* і разграміў рэакцыйных мілітарыстаў у Цэнтральным Кітаі. Войскі НРА вызвалілі Шанхай і Нанкін. У красавіку 1927 г. па загадзе Чан Кайшы ў Шанхаі было ажыццёўлена масавае вынішчэнне камуністаў. Расправы з камуністамі адбыліся і ў іншых гарадах. Гэтыя падзеі паклалі пачатак крызісу рэвалюцыі. У *ліпені 1927 г.* Гаміньдан прыняў рашэнне аб разрыве з КПК, што азначала крушэнне адзінага фронту. У студзені 1928 г. Чан Кайшы аднавіў Паўночны

паход супраць мілітарыстаў. Пасля ўзяцця Пекіна ён узначаліў Нацыянальны ўрад у Нанкіне, які неўзабаве быў прызнаны вялікімі дзяржавамі як агульнакітайскі.

Грамадзянская вайна 1928—1937 гг. Пасля распаду адзінага фронту кіраўніцтва КПК, не лічачыся з рэальнай сітуацыяй, узяло курс на ўзброеную барацьбу з Гамінь-данам. Мэтай кітайскіх камуністаў было паглыбленне рэвалюцыі і ўсталяванне ў краіне гегемоніі пралетарыату. Узброеныя выступленні, арганізаваныя КПК восенню 1927 г., выклікалі жорсткія рэпрэсіі з боку гаміньданаўскіх улад. КПК вымушана была перанесці сваю дзейнасць у аддаленыя і цяжкадаступныя сельскія раёны. Тут ствараліся рэвалюцыйныя базы, абвешчалася савецкая ўлада, фарміраваліся атрады Чырвонай арміі Кітая.

Асноўная база КПК — Цэнтральны савецкі раён — узнікла на поўдні цэнтральнага Кітая. Тут **11 верасня 1931 г.** была абвешчана *Кітайская Савецкая Рэспубліка*. Яе кіраўніком, а таксама старшынёй урада быў абраны **Маа Цзэдун**.

Нягледзячы на ўпартае супраціўленне, у 1934 г. Чырвоная армія апынулася ў кальцы гаміньданаўскіх войскаў. Адзіным выйсцем было прарваць акружэнне і пакінуць Цэнтральны раён. Выход з акружэння і адступленне кітайскія камуністы назвалі *Вялікім паходам* Чырвонай арміі працягласцю каля 10 000 кіламетраў. Праз год у правінцыі Шаньсі на поўначы Кітая была створана новая рэвалюцыйная база КПК.

Агрэсія Японіі ў Кітаі. У той час як Чан Кайшы ўціскаў камуністаў па ўсім Кітаі, краіна сутыкнулася і са знешняй пагрозай.

У **1931 г.** Японія ўварвалася ў Маньчжурію і захапіла яе. У краіне разгарнуўся масавы антыяпонскі рух. У маі 1936 г. Маа Цзэдун прапанаваў нанкінскаму ўраду спыніць грамадзянскую вайну. Аднак Чан Кайшы не спяшаўся, нягледзячы на тое што ў краіне ўзрасталі антыяпонскія настроі.

Між тым у ліпені **1937 г.** японскія войскі ўварваліся ў Паўночны Кітай і акупавалі Пекін. Пачалася поўнамаштабная японска-кітайская вайна, якая доўжылася восем гадоў. Урад СССР прапанаваў Чан Кайшы заключыць дагавор аб дружбе, а таксама пагадненне аб пастаўках у Кітай сучаснай ваеннай тэхнікі. **21 жніўня 1937 г.** быў заключаны *савецка-кітайскі дагавор аб ненападзе*. Гэта мела вырашальнае значэнне ў спыненні грамадзянскай вайны ў Кітаі. **23 верасня 1937 г.** Чан Кайшы заявіў аб стварэнні адзінага фронту Гаміньдана і КПК для барацьбы супраць японскіх захопнікаў.

Японскія агрэсары не здолелі дамагчыся капітуляцыі Кітая. Аднак у ходзе вайны пазіцыі Гаміньдана прыкметна сслабелі,

Пу І — апошні імператар Кітая, з 1934 г. — імператар Маньчжоу-го

№ 14

Падрыхтуйце кароткую інфармацыйную даведку пра дзяржаву Маньчжоу-го.

у той час як пазіцыі КПК умацаваліся. У жніўні 1945 г. Савецкая Армія разграміла Квантунскую армію японцаў у Маньчжурый і дапамагла здабыць свабоду кітайскаму народу.

Развіццё культуры. У першыя дзесяцігоддзі XX ст. у краіне з’явілася новая прагрэсіўная інтэлігенцыя з ліку моладзі, якая атрымала адукацыю ў Японіі, Еўропе або ЗША. Па вяртанні дадому яе прадстаўнікі — прыхільнікі еўрапейскіх ідэй — займалі высокія пасады, надавалі асаблівую ўвагу сістэме адукацыі.

У міжваенны перыяд галоўнай праблемай Кітая ў галіне адукацыі была ліквідацыя непісьменнасці. Больш за 300 млн чалавек (каля 90 % насельніцтва) не ўмелі ні чытаць, ні пісаць. Вядомыя педагогі і навукоўцы Кітая ўзначалілі барацьбу з гэтым сацыяльным бедствам. У 1921 г. быў выдадзены танны «Народны падручнік», які ўключаў 1000 іерогліфаў. Выкладанне стала праходзіць на зразумелай народу гутарковай мове *байхуа*. Адначасова на змену традыцыйнай сістэме адукацыі прыходзіла новая школьная сістэма на ўзор еўрапейскіх дзяржаў і ЗША. У краіне было адкрыта больш за 50 вышэйшых навучальных устаноў.

Яшчэ ў гады Першай сусветнай вайны перадавая кітайская інтэлігенцыя выступіла ініцыятарам «руху за новую культуру». Найбуйнейшым прадстаўніком гэтага руху стаў заснавальнік сучаснай кітайскай літаратуры *Лу Сінь*. Ён пісаў простаю мовай і ўпершыню галоўным героем мастацкіх твораў зрабіў звычайнага чалавека.

Значна ўплывала на Кітай еўрапейская культура. У краіне фарміраваўся сучасны драматычны тэатр, кітайскія мастакі вучыліся за мяжой, дзе авалодвалі прыёмамі сучаснага жывапісу. Першыя кітайскія фільмы закраналі значныя грамадскія праблемы, абуджалі пачуццё патрыятызму, заклікалі да барацьбы з японскай аграесіяй.

Пры гэтым у выяўленчым мастацтве захоўваў сваё месца класічны жывапіс тушшу і мінеральнымі фарбамі на шоўку ці паперы — *гохуа*. Для яго былі паранейшаму характэрны два асноўныя жанры: пейзаж і партрэт. У архітэктуры і скульптуры ўсё яшчэ дамінавалі старыя сярэднявечныя формы.

Вялікія змены адбыліся ў ладзе жыцця кітайскіх гараджан. Традыцыйная канфуцыянская мадэль сям’і рэзка крытыкавалася з боку прагрэсіўнай моладзі. Маладыя людзі выступілі супраць падпарадкавання старэйшым і перавагі мужчыны над жанчынай. У выніку традыцыйная кітайская сям’я, прынамсі ў гарадах, стала перажываць кардынальныя змены. Жанчыны атрымлівалі адукацыю

Адпачынак пасля ворыва. Мастак Ці Байшы. 1933 г.

Да якога кірунку жывапісу, на ваш погляд, належыць твор Ці Байшы? Свой адказ аргументуйце.

і працу нароўні з мужчынамі, а часам нават самі выбіралі будучага мужа. Дзеці еўрапейскай эліты аддавалі перавагу еўрапейскай вопратцы, музыцы і этыкету. Гэтыя змены зусім не закранулі кітайскую вёску, у якой працягвалі панаваць старыя канфуцыянскія парадкі.

1. Вылучыце асноўныя этапы ў гісторыі Кітая 1919—1945 гг. Дайце ім сціслую характарыстыку.
2. Што прывяло да ўздыму нацыянальнага руху ў Кітаі? Якімі былі вынікі нацыянальнай рэвалюцыі?
3. Калі ўзнікла Кітайская камуністычная партыя? Якія наступствы для краіны мела супрацьстаянне Гаміньдана і КПК?
4. Як складваліся ўзаемаадносіны Кітая з Савецкім Саюзам? Чаму краіны былі зацікаўлены ў развіцці сяброўскіх сувязяў?
5. Калі Японія напала на Кітай? Чаму Кітай не змог супрацьстаяць Японіі?
6. Складзіце сінхранічную табліцу «Унутраная і знешняя палітыка Кітая ў 1919—1945 гг.».

Дата	Унутраная палітыка	Знешняя палітыка

7. Якія асноўныя тэндэнцыі можна вылучыць у развіцці культуры Кітая міжваеннага перыяду?

Амерыканскі гісторык Х. Солсберы назваў Вялікі паход «помнікам чалавечай веры» і выказаў меркаванне, што ў XX ст. свет не ведаў дзеянняў, якія мелі такія маштабныя наступствы для яго далейшых лёсаў. Якое гістарычнае значэнне меў Вялікі паход?

Чан Кайшы (сапр. імя Чан Чунчэн; 1887—1975) — дзяржаўны і палітычны дзеяч Кітая. Дзеля ваеннай кар’еры адмовіўся ад сямейных традыцый. Вучыўся ў Дзяржаўнай ваеннай школе японскай арміі ў Токіа, дзе пазнаёміўся з Сунь Ятсенам. У 19 гадоў прыняў рашэнне прысвяціць сваё жыццё барацьбе за інтарэсы кітайскай нацыі. Удзельнічаў у Сінхайскай рэвалюцыі. У 1923 г. прыязджаў у Савецкі Саюз, дзе вывучаў ваенную і сацыяльную сістэму. 12 красавіка 1927 г. здзейсніў на радзіме антыкамуністычны пераварот. Засяродзіў у сваіх руках пасады старшыні ЦВК Гаміньдана, старшыні выканаўчага юаня (урада), прэзідэнта рэспублікі, галоўнакамандуючага ўзброенымі сіламі, прысвоіў сабе званне генералісімуса. У 1930—1934 гг. ажыццявіў 5 карных паходаў супраць савецкіх раёнаў Кітая. Пасля капітуляцыі Японіі развязаў новую грамадзянскую вайну. Пацярпеўшы паражэнне, разам з рэшткамі сваіх войскаў збег на Тайвань.

§ 16. Індыя

1. Калі была створана партыя Індыйскі нацыянальны кангрэс? Чые інтарэсы яна адстойвала? 2. Якія палітычныя і сацыяльна-эканамічныя прычыны садзейнічалі разгортванню нацыянальна-вызваленчага руху ў Індыі ў канцы XIX — пачатку XX ст.?

Пасля Першай сусветнай вайны Індыя па-ранейшаму заставалася «жамчужнай брытанскай кароны». Цесная сувязь з Англіяй садзейнічала пашырэнню новых ідэй і тэндэнцый у індыйскім грамадстве. Узростаў і нацыянальна-вызваленчы рух. На арэну грамадскага і палітычнага жыцця выйшлі прадстаўнікі мясцовай інтэлігенцыі і сярэдняга класа. Яны распрацавалі новыя формы антыкаланіяльнай барацьбы, на чале якой стаяла партыя Індыйскі нацыянальны кангрэс (ІНК). Яе лідар Махандас Карамчанд Гандзі стаў сімвалам вызваленчага руху.

Пасляваенны ўздым нацыянальна-вызваленчага руху. У гады Першай сусветнай вайны Вялікабрытанія атрымала ад Індыі вельмі істотную дапамогу. Метраполія ў неабмежаваных маштабах выкарыстоўвала чалавечыя і матэрыяльныя рэсурсы сваёй калоніі. У 1915 г. ІНК прыняў рэзалюцыю аб лаяльнасці да брытанскага ўрада. Нават памяркоўныя дзеячы Кангрэса чакалі сур'ёзных саступак ад англійскіх улад.

Аднак заканчэнне вайны прынесла расчараванне. Праект рэформаў, апублікаваны ў ліпені 1918 г., толькі нязначна пашыраў удзел індыйцаў у кіраванні краінай. А ў сакавіку 1919 г. быў прыняты закон, які надаваў уладам надзвычайныя паўнамоцтвы. Цяпер каланіяльная адміністрацыя магла кінуць у турму любога, хто падазраваўся ў падрыўной дзейнасці, без афіцыйнага абвінавачвання і следства.

Прыняцце рэпрэсіўных законаў выклікала масавае абурэнне. ІНК пайшоў на рэзкае абвастрэнне стасункаў з каланіяльнымі ўладамі. Было аб'яўлена аб правядзенні ўсеіндыйскай забастоўкі, у якой удзельнічала больш за 30 гарадоў. У некаторых месцах адбыліся моцныя хваляванні.

Сапраўдная трагедыя здарылася ў Амрытсары — святым горадзе сікхаў, прадстаўнікоў адной з рэлігійных груп. Па загадзе англійскіх улад 13 красавіка 1919 г., калі ў Пенджабе адзначалася вялікае свята вясны, быў расстраляны шматлюдны мітынг. Салдаты стралялі, пакуль не скончыліся патроны, забіўшы 379 і параніўшы 1208 чалавек. «Амрытсарская бойня» скаланула Індыю. Надзеі на мірныя перамовы з уладамі не спраўдзіліся. Кангрэс прыняў праграму дзеянняў **Махатмы Гандзі**: поўны байкот англічан і іх улад.

Ідэалогія гандзізму. У барацьбе за нацыянальныя правы Гандзі абапіраўся на індускія традыцыі і актыўна прапаводаваў старажытную дактрыну ненасілля. Неад'емнай часткай пасіўнага супраціву, вучыў ён, з'яўляюцца пакуты, самаахвяраванне і сіла любові, якая можа пераканаць самага грознага саперніка ісці па правільным шляху.

№ 15

Створаная ім сістэма палітычных і філасофскіх поглядаў — *гандзізм* — стала афіцыйнай ідэалогіяй ІНК. Мэтай абвешчалася пабудова грамадства ўсеагульнага росквіту. Для яго дасягнення выкарыстоўвалася сат'яграха і «канструктыўная праграма».

Сат'яграха ўключала байкот тавараў, школ, судовых і дзяржаўных устаноў; закрыццё магазінаў, якія належалі каланіяльным уладам; правядзенне рэлігійных акцый і дэманстрацый у знак пратэсту супраць дзеянняў англійскай адміністрацыі. Нават у тых выпадках, калі англійскія войскі адкрывалі агонь па ўдзельніках дэманстрацый ці мітынгаў, Гандзі настойваў на выкананні прынцыпу ненасілля. Ён адмаўляў класавую барацьбу, лічачы яе фактарам, які раз'ядноўвае грамадства.

«*Канструктыўная праграма*» прадугледжвала адмову ад каставай сістэмы, адзінства індусаў і мусульман, а таксама адраджэнне традыцыйных рамёстваў. Апошні пункт меў на мэце забяспечыць падтрымку маламаёмасных пластоў насельніцтва. Бо іх тавары не маглі канкурыраваць з больш таннай брытанскай фабрычнай прадукцыяй.

Гандзі надаваў вялікае значэнне асабістаму прыкладу. Адмовіўшыся ад еўрапейскага адзення, ён насіў простую белую вопратку, такую ж, як у сялян, і выступаў за развіццё традыцыйнай прадзільнай і ткацкай прамысловасці. Прадзільнае кола разглядаў як сімвал нацыянальнага руху за незалежнасць. У 1920—1930-я гг. Гандзі ажыццявіў серыю акцый негвалтоўнага характару супраць брытанскага кіравання, заклікаючы да байкоту англійскіх тавараў, асабліва тэкстыльных, і пераконваючы суайчыннікаў насіць вопратку з бавоўны, вырашчанай і выткаанай у Індыі. Кампаніі грамадзянскага непадпарадкавання мелі шырокую падтрымку індыйцаў.

Саляны паход. У 1930 г. Гандзі кінуў дзёрзкі выклік англічанам. Ён замахнуўся на святая святых — брытанскую саляную манополію ў Індыі. Каланіяльныя ўлады карысталіся выключным правам на здабычу, продаж солі і ўсталяванне падатку на соль, ад якога асабліва цяжкім найбяднейшыя пласты насельніцтва. Салаяная манополія для Гандзі была ўвасабленнем каланіяльнага зла, сімвалам прыгнёту.

3 12 сакавіка па 5 красавіка Махатма Гандзі разам са сваімі паслядоўнікамі прайшоў пешшу амаль 400 км да ўзбярэжжа Аравійскага мора. Тут на адным з прыскаў удзельнікі паходу пачалі дэманстратыўна выпарваць соль з марской вады. Узняўшы

Махатма Гандзі за калаўротам.
Выява прадзільнага кола была змешчана на сцягу ІНК, які стаў асновай для Дзяржаўнага сцягу Індыі

Саляны паход 1930 г. масава падтрымала насельніцтва Індыі. Брытанскай адміністрацыі давялося ўпершыню ў гісторыі Індыі пачаць перамовы з ІНК

Як вы думаеце, чаму Саляны паход стаў такой эфектыўнай формай грамадзянскага непадпарадкавання?

кавалак салянай глыбы над галавой, Гандзі абвясціў: «Гэтым самым я падрываю асновы Брытанскай імперыі». *Саляны паход* стаў адным з найважнейшых эпізодаў сат'яграхі. Ён прыцягнуў увагу ўсёй Індыі і сусветнай грамадскасці.

Пад ціскам нацыянальна-вызваленчага руху быў апублікаваны *Закон аб кіраванні Індыяй*, таксама вядомы як «*Канстытуцыя 1935 г.*». Гэта быў значны крок наперад на шляху да самакіравання. Аднак англічане па-ранейшаму захоўвалі за сабой вярхоўную ўладу ў краіне. Таму Канстытуцыя 1935 г. выклікала прэрэчэнні практычна ўсіх палітычных сіл.

Індыя ў гады Другой сусветнай вайны. У верасні 1939 г. англійскі віцэ-кароль Індыі абвясціў вайну Германіі. Нягоды вайны ляглі на плечы соцень мільёнаў людзей і ўзмацнялі нянавісць народа да англійскіх каланізатараў. Індыя забяспечвала збожжам індыйскія і англійскія войскі, што ўдзельнічалі ў ваенных дзеяннях. У выніку цэны на рыс і пшаніцу ўнутры краіны выраслі ў 5 разоў. У Індыі пачаўся голад.

Нягледзячы на аб'яўленне Індыі краінай у стане вайны, антыкаланіяльны рух не спыняўся. Лідары ІНК запатрабавалі ад англійскіх улад даць краіне незалежнасць. Англічане праігнаравалі гэтае патрабаванне, пасля чаго Гандзі заклікаў да новай кампаніі грамадзянскага непадпарадкавання. Аднак каланіяльныя ўлады разграмілі

распачатую кампанію, арыштаваўшы 30 тыс. членаў Кангрэса. Новымі рэпрэсіямі сустрэлі англічане і масавы рух пратэсту ў 1942—1945 гг. Дзясяткі тысяч людзей былі асуджаныя да смяротнага пакарання, колькасць забітых дасягнула 25 тыс. Усё гэта сведчыла пра крызіс брытанскага панавання ў Індыі.

Культура і лад жыцця індыйцаў. Паводле перапісу насельніцтва 1931 г., у Індыі пражывала 360 млн чалавек. Толькі 8 % ад іх ліку былі пісьменнымі.

Нягледзячы на вельмі абмежаваныя магчымасці для навуковых даследаванняў, індыйскія навукоўцы першай паловы XX ст. зрабілі вялікі ўнёсак у сусветную навуку. Сярод іх значнае месца займае фізік, першы лаўрэат Нобелеўскай прэміі ў галіне на-

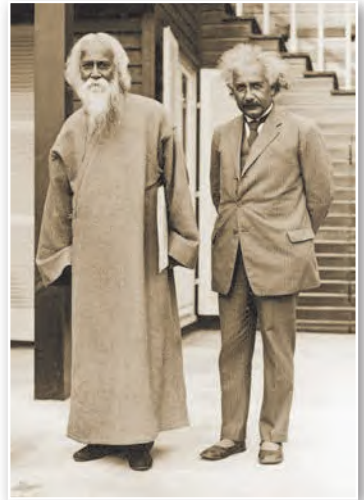
Падбярэце выказванні Махатмы Гандзі, якія раскрываюць яго светапогляд.

вук (1930), які нарадзіўся ў Азіі, *Ч. В. Раман*. Важная роля ў адкрыцці культуры Махенджа-Даро і Харапы ў 1920-х гг. належыць гісторыку *Р. Д. Банерджы*.

Найбуйнейшым пісьменнікам у Індыі ў гэты час па-ранейшаму з'яўляўся *Рабіндранат Тагор*, які заклікаў у сваіх творах да духоўнага ўдасканалення і нацыянальнага адраджэння. Усё часцей браліся за пяро індыйскія жанчыны. Сярод іх асаблівай павагай карысталася паэтка *Сараджыні Найдз*, актыўная ўдзельніца руху за незалежнасць, у далейшым — першая жанчына-прэзідэнт ІНК і губернатар аднаго са штатаў.

У 1913 г. у Індыі пачалася кінавытворчасць. Выпускаліся галоўным чынам фільмы, заснаваныя на сюжэтах міфалогіі, а таксама меладрамы і гістарычныя кінастужкі. У 1931 г. была выпушчана казка «Алам ара» («Свято свету») — першы гукавы фільм у Індыі. Гэта карціна стала прадвеснікам будучага індыйскага кінематографа. У краіне з'явілася вядомая ў галіне тэатра і кіно дынастыя *Капураў*.

Значную ролю ў паўсядзённым жыцці індыйцаў адыгрывалі рэлігійныя звычаі і традыцыі. Грамадства ў Індыі захоўвала абшчынна-каставую структуру, якая налічвала больш за 3 тыс. кастаў. Самымі бяспраўнымі былі «недамыкальныя». Большасць індыйцаў, асабліва сяляне, жылі ў хацінах і карысталіся самымі простымі прадметамі хатняга ўжытку. Жыхары вёсак апрацоўвалі зямлю з дапамогай сахі і матыкі, вырошчвалі рыс і пшаніцу. У гарадах працоўны дзень рабочых доўжыўся 12 гадзін. Толькі нешматлікія індыйцы, зазвычай заможныя, у міжваенны перыяд перанялі некаторыя элементы заходняга ладу жыцця.

Р. Тагор у гасцях у А. Эйнштэйна (Германія, 1930).

Паміж імі адбылася размова, названая «адной з самых інтэлектуальна захапляльных гутарак у гісторыі»

1. Чаму пасля Першай сусветнай вайны англійскі ўрад мусіў уносіць змены ў палітыку кіравання Індыяй? Якія былі прыняты законы? Чаму яны аказаліся неэфектыўнымі?
2. Якая падзея атрымала назву «Амрытсарская бойня»? Якія наступствы яна мела?
3. Ахарактарызуйце дзейнасць ІНК у міжваенны перыяд. Якое значэнне мела дзейнасць партыі для разгортвання нацыянальна-вызваленчага руху ў Індыі?
4. Дайце ацэнку ідэалогіі гандзізму. Ахарактарызуйце палітычнага дзеяча, які распрацаваў гэтае вучэнне.
5. У чым вы бачыце асаблівае развіцця адукацыі, навукі і мастацтва ў Індыі? Назавіце дасягненні Індыі ў галіне культуры.

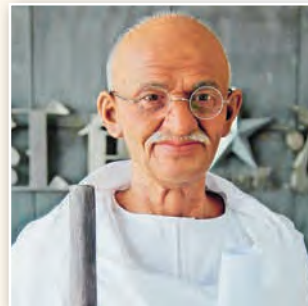

Як вы лічыце, чаму тактыка негвалтоўнага супраціву дазволіла Індыі дамагчыся незалежнасці?

Махандас Карамчанд Гандзі (1869—1948) — адзін з кіраўнікоў нацыянальна-вызваленчага руху Індыі. Атрымаў юрыдычную адукацыю ў Англіі. Займаўся адвакацкай практыкай у Бамбеі, служыў юрысконсультам у Паўднёвай Афрыцы. Менавіта там ён выпрацаваў тактыку негвалтоўнага супраціву. У гэты перыяд пазнаёміўся з творамі Л. М. Талстога, якога ў далейшым Гандзі лічыў сваім духоўным настаўнікам. Па вяртанні на радзіму ў 1915 г. стаў адным з галоўных лідараў нацыянальна-вызваленчага руху Індыі, ідэйным кіраўніком Індыйскага нацыянальнага кангрэса. Народ прызваў яго Махатмай — Вялікай душой. Неаднаразова арыштоўваўся і сядзеў у турмах, не раз абвешчаў галадоўкі. Быў забіты членам індуйскай шавіністычнай арганізацыі.

§ 17. Японія

1. Чаму Японія — адзіная краіна ў Азіі, якая змагла ў канцы XIX ст. стаць на шлях паскоранага эканамічнага развіцця? 2. Якія рашэнні былі прыняты на Вашынгтонскай канферэнцыі? Якім чынам яны адбіліся на становішчы Японіі?

У 1926 г. на японскі трон узышоў імператар Хірахіта. Мільёны японцаў традыцыйна пажадалі новаму імператару «дзесяць тысяч гадоў жыцця», доўгага і паспяховага кіравання. Аднак у пачатковы перыяд улады Хірахіта Японія перажыла адно з самых страшных узрушэнняў у сваёй гісторыі. Палітыка мілітарызму прывяла яе да знішчальнай паразы ў Другой сусветнай вайне.

Праблемы японскай эканомікі. Першая сусветная вайна шмат у чым спрыяла развіццю японскай эканомікі. Прамысловая вытворчасць у 1919 г. перавысіла паказчыкі 1914 г. амаль у 5 разоў. Японія стала другім у свеце вытворцам баваўняных тканін, а яе гандлёвы флот заняў трэцяе месца ў свеце. Сельская ж гаспадарка знаходзілася ў бядачным становішчы ва ўмовах завышаных цэн на прамысловыя тавары і заніжанага кошту сельскагаспадарчых прадуктаў.

Японскую прамысловасць у асноўным кантралявалі манаполіі. Іх дзейнасць была арыентавана перш за ўсё на экспарт, барацьбу за рынкі збыту, забеспячэнне краіны сыравінай і сельскагаспадарчай прадукцыяй. Але ўжо ў 1920 г. японскі гандаль зноў

сутыкнуўся са з'яўленнем ва Усходняй Азіі еўрапейскіх і амерыканскіх канкурэнтаў. Падзенне экспарту цяжка адбілася на японскай прамысловасці і прывяло да павелічэння колькасці беспрацоўных да 2 млн чалавек.

Эканамічныя крызісы, сацыяльныя ўзрушэнні і прыродныя катастрофы пагаршалі і без таго складаную сітуацыю ў дзяржаве. Спачатку ў ліпені 1918 г. выбухнулі «рысавыя бунты». Каля 10 млн галодных людзей пратэставалі супраць спекулятыўных цэн на рыс. Толькі з дапамогай войскаў і паліцыі ўлады задушылі стыхійныя хваляванні і беспарадкі. Затым Японія моцна пацярпела ад дэпрэсіі 1920—1921 гг. Да шматлікіх ахвяр і разбурэнняў прывёў землетрус 1923 г. У 1927 г. у Японіі адбылося ўсеагульнае банкруцтва банкаў, у выніку якога закрыліся многія прамысловыя прадпрыемствы.

Палітычнае развіццё. Пасля Першай сусветнай вайны ў Японіі фармальна ўсталяваўся дэмакратычны рэжым. З 1925 г. двухпалатны парламент абіраўся ўсеагульным галасаваннем асоб мужчынскага полу. Аднак усёй паўнатай выканаўчай улады валодаў імператар. Міністры былі адказныя толькі перад ім.

Велізарную ўладу мелі дзве магутныя групы: манаполіі і армія. Манаполіі кантралявалі эканоміку, прэсу і палітычныя партыі, вайскоўцы з пачатку 1930-х гг. — палітычнае жыццё краіны ў цэлым.

Сусветны эканамічны крызіс 1929—1933 гг. з разбуральнай сілай абрынуўся на Японію. Цэны на экспарт упалі да самага нізкага ўзроўню, гарады захліснула беспрацоўе, сяляне знаходзіліся на мяжы голаду. Эканамічныя праблемы стваралі пажыўную глебу для незадаволенасці крайніх нацыяналістаў, асабліва ў ваенных колах.

У гэты час на палітычную арэну выйшлі так званыя «маладыя афіцэры». З абастрэннем эканамічнага крызісу яны, ды і ў цэлым нацыяналісты, выступалі за аднаўленне знешнепалітычнай экспансіі. «Маладыя афіцэры» лічылі, што кантроль над Азіяй забяспечыць эканоміку неабходнай сыравінай, дазволіць вырашыць праблему міграцыі насельніцтва.

Прыход мілітарыстаў да ўлады. У пачатку 1930-х гг. члены нацыяналістычных арганізацый актывізавалі сваю «патрыятычную» дзейнасць. Яны здзейснілі шэраг тэрарыстычных актаў, накіраваных на ліквідацыю дзяржаўных дзеячаў і бізнесменаў, якія выступалі супраць ваеннай экспансіі, неаднаразова спрабавалі арганізаваць дзяржаўныя перавароты. Найбольш сур'ёзная спроба была зроблена ў лютым 1936 г. «Маладыя афіцэры» на кароткі час нават захапілі цэнтр Токіа. Аднак іх выступленне было задушана ў самыя сціслыя тэрміны.

Грамадзянскі ўрад захаваўся, але быў вымушаны змірыцца з панаваннем вайскоўцаў. Каб улагодзіць нацыяналістаў, урад распачаў уцёск сацыялістаў і скасаваў большасць дэмакратычных свабод. У краіне шырока прапагандаваўся кодэкс гонару самурая, фарміраваўся культ імператара.

Вялікае значэнне ўрад надаваў ідэалагічнай працы сярод навучэнцаў. У школах уводзіўся спецыяльны прадмет «Шлях падданных імператара». На занятках асуджалася

Японскі дзіцячы плакат. 1940 г.

Якая падзея адлюстравана на плакаце? З якой мэтай ён выпушчаны?

засваенне японцамі заходніх ідэй. Вучні былі абавязаны навуцацца абсалютнаму падпарадкаванню імператару і гатоўнасці служыць дзяржаве.

У 1940 г. японскі генералітэт зрабіў прэм'ер-міністрам прынца *Канэ Фумімара*, ідэолага мілітарызцкіх колаў. Найважнейшыя пасады ва ўрадзе занялі прадстаўнікі канцэрнаў цяжкай прамысловасці. У краіне былі распушчаны ўсе палітычныя партыі. Захавалася толькі рэакцыйная нацыяналістычная «Асацыяцыя дапамогі трону».

Знешняя палітыка. Значна ўплывалі на знешнюю палітыку Японіі ваенныя колы. Японскія генералы адкрыта заклікалі да захопу Кітая і краін Паўднёва-Усходняй Азіі. Асаблівай агрэсіўнасцю вылучаўся генерал *Танака Гііці*, кіраўнік урада ў 1927—1929 гг.

У 1931 г. Японія здзейсніла акт ваеннай агрэсіі супраць Кітая. Тут, на тэрыторыі Маньчжурый, яна стварыла ў 1932 г. марыянэточную дзяржаву Маньчжоу-го на чале з апошнім кітайскім імператарам. Ліга Нацый асудзіла агрэсію. У адказ Японія выйшла з гэтай міжнароднай арганізацыі.

Японскія войскі ўваходзяць у Пекін. 1937 г.

Чаму, нягледзячы на просьбы Кітая, ЗША, Вялікабрытанія і Францыя ніяк не падтрымалі гэту краіну? Колькі гадоў працягвалася японская акупацыя Кітая?

У 1937 г. Японія развязаła маштабную вайну супраць Кітая. У 1938—1939 гг. выпрабавала на трываласць савецкую абарону на возеры *Хасан* і рацэ *Халхін-Гол*. У гэты ж час склалася агрэсіўная «вось Берлін — Рым — Токіа». Японскія ваенныя распрацавалі план вядзення вайны супраць СССР.

Да жніўня 1939 г. усе заходнія дзяржавы разлічвалі на японскую агрэсію ў паўночным кірунку, г. зн. супраць Савецкага Саюза. Аднак заключэнне савецка-германскага дагавора аб ненападзе ў 1939 г. без апавяшчэння Токія Берлінам прымусіла японскае кіраўніцтва перагледзець прыярытэты сваёй экспансіі. Бо Японія не збіралася ваяваць з СССР сам-на-сам. Пасля няўдач на Хасане і Халхін-Голе яна пачала рыхтавацца да вайны супраць заходніх

дзяржаў ва Усходняй Азіі. 5 красавіка 1941 г. без папярэдняга паведамлення Берліну Японія падпісала дагавор аб нейтралітэце з СССР і тым самым забяспечыла сабе тылы з поўначы.

Японія ў гады Другой сусветнай вайны. Пасля разгрому Францыі і Галандыі ў пачатку Другой сусветнай вайны японцы распачалі заваяванне іх калоній у Паўднёва-Усходняй Азіі. Яны падпарадкавалі сабе Малаю, Бірму, Тайланд, Філіпіны, здзейснілі акт агрэсіі супраць ЗША, напаўшы на *Пёрл-Харбар у снежні 1941 г.* Практычна не сустракаючы сур'ёзнага супраціву амерыканцаў і еўрапейцаў, Японія ўзяла пад свой кантроль вялізныя мацерыковыя і акіянскія тэрыторыі агульнай плошчай 10 млн км² з насельніцтвам 400 млн чалавек.

Валодаючы вельмі сціплым ваенна-эканамічным патэнцыялам, Японія спадзявалася на раз'яднанасць інтарэсаў ЗША, Вялікабрытаніі і СССР. У ходзе вайны гадоўным тэатрам ваенных дзеянняў была Еўропа. Таму прыняцце рашучых мер супраць Японіі было адкладзена на перыяд пасля капітуляцыі Германіі.

У жніўні 1945 г. вайну Японіі абвясціў СССР. Разгром найбуйнейшай групы японскіх сухапутных войскаў у Маньчжурый прымусіў Японію капітуляваць.

Культура Японіі. Пасля Першай сусветнай вайны Японія стала краінай усеагульнай пісьменнасці і высокага ўзроўню развіцця навукі і тэхнікі. Яна валодала шырокай сеткай дзяржаўных і прыватных універсітэтаў. Моладзь выходзіла ў духу мілітарызму, нацыяналізму і шавінізму.

Мастацкая культура таксама была прасякнута ідэямі вялікай місіі японскай нацыі. На мастацтве і літаратуры ў поўнай меры адбіўся агрэсіўны знешнепалітычны курс Японіі. У 1937 г. было створана ўпраўленне інфармацыі для нагляду за культурным жыццём краіны. Па яго загадзе «атрады воінаў п'яра» накіроўваліся ў войска. Пісьменнікі, мастакі, артысты павінны былі ўслаўляць «святую вайну», самурайскія подзвігі, агрэсію Японіі ў Азіі.

У жывапісе па-ранейшаму захоўваўся традыцыйны кірунак, у той жа час фарміраваўся новы — еўрапейскі. Усё больш уплывалі на выяўленчае мастацтва кубізм, сюррэалізм і іншыя мадэрнісцкія плыні.

Высветліце, якія краіны былі акупаваны Японіяй у гады Другой сусветнай вайны.

Мыш і цыліндр.
Мастак Такэзукі Сэйхо.
1937 г.

1. У чым заключаліся праблемы развіцця эканомікі Японіі пасля Першай сусветнай вайны?
2. Ахарактарызуйце палітычную сістэму Японіі.
3. Як сусветны эканамічны крызіс 1929—1933 гг. адбіўся на сацыяльна-эканамічным і палітычным жыцці краіны?

4. Чаму Японія імкнулася да правядзення захопніцкай палітыкі? Прывядзіце прыклады яе агрэсіўнай знешняй палітыкі.
5. Як складваліся стасункі Японіі з Германіяй і Савецкім Саюзам?
6. Чаму ў гады Другой сусветнай вайны Японія здолела захапіць вялікія тэрыторыі? Чым скончылася для краіны вайна?
7. Ахарактарызуйце развіццё культуры Японіі міжваеннага перыяду.

У 1929 г. быў апублікаваны дакумент, вядомы як «мемарандум Танака». У ім была выкладзена праграма заваявання Японіяй сусветнага панавання. Сапраўднасць «мемарандума Танака» адмаўляецца многімі даследчыкамі, яго арыгінал не выяўлены. Чаму ж у 1930—1940-х гг. гэты дакумент успрымаўся як сапраўдны?

Хірахіта (літар. «багацце і дабрачыннасць») — 124-ы імператар Японіі з 1926 па 1989 г. Троннае імя «Сёва» азначае «Адукаваны свет». Атрымаў бліскучую адукацыю. Першым з членаў імператарскай сям'і Японіі ў 1921 г. здзейсніў шасцімесячнае турнэ па Заходняй Еўропе, наведаўшы Вялікабрытанію, Францыю, Бельгію, Нідэрланды і Італію.

Да 1945 г. паводле Канстытуцыі Мэйдзі валодаў абсалютнай уладай у краіне і шанаваўся як «асоба свяшчэнная і недатыкальная». 15 жніўня 1945 г. выступіў з радыёзваротам аб безумоўнай капітуляцыі японскіх узброеных сіл. Гэта быў першы выпадак звароту японскага імператара да народа. 1 студзеня 1946 г. публічна адмовіўся ад ідэі аб сваім боскім паходжанні.

§ 18. Мусульманскі свет

У якіх мусульманскіх краінах да Першай сусветнай вайны адбыліся рэвалюцыі? Якія яны мелі вынікі?

Мусульманскі свет — гэта дзяржавы, у якіх іслам з'яўляецца пераважнай рэлігіяй. Пасля Першай сусветнай вайны амаль усе краіны мусульманскага свету ў рознай ступені залежалі ад заходнееўрапейскіх дзяржаў. Не дзіва, што іх развіццё ў міжваенны перыяд характарызаваўся ўздымам нацыянальна-вызваленчага руху. Свайго найбольшага размаху ён дасягнуў у Турцыі, Іране, Афганістане, Егіпце і некаторых іншых краінах.

Нацыянальная рэвалюцыя ў Турцыі 1918—1923 гг. Пасля паражэння ў Першай сусветнай вайне Турцыя знаходзілася на мяжы страты суверэнітэту і тэрытарыяльнай цэласнасці. Краіна была акупавана англійскімі, італьянскімі і грэчаскімі

войскамі. У жніўні 1920 г. лідары Антанты навязалі султану *Сеўрскі мірны дагавор*, які афіцыйна аформіў падзел арабскіх і еўрапейскіх уладанняў Асманскай імперыі. Туркі ўспрынялі дагавор як несправядлівы і каланіяльны. А султана Мехмета VI яны палічылі няздольным абараняць нацыянальныя інтарэсы. Рух пратэсту супраць султанскіх улад і замежных інтэрвентаў перарос у Турцыі ў вайну за незалежнасць. Вызваленчую барацьбу турэцкага народа ў 1919—1923 гг. узначаліў генерал **Мустафа Кемаль**.

Цаной велізарных ахвяр турэцкі народ здолеў атрымаць перамогу над арміяй султана і войскамі інтэрвентаў. 1 лістапада 1922 г. Вялікі нацыянальны сход Турцыі (парламент) прыняў закон аб скасаванні султанату. У красавіку 1923 г. была створана новая палітычная арганізацыя — Народная партыя, пазней перайменаваная ў *Народна-рэспубліканскую партыю (НРП)*. 23 кастрычніка 1923 г. Турцыя была абвешчана рэспублікай. Тым самым завяршыўся працэс скідання старой палітычнай сістэмы і стварэння турэцкай нацыянальнай дзяржавы. Гэты працэс атрымаў назву *кемалісцкай рэвалюцыі*.

У другой палове 1920—1930-х гг. у Турцыі ажыццяўлялася палітыка мадэрнізацыі ў культурнай, сацыяльна-эканамічнай і палітычнай сферах. У 1924 г. было ліквідавана міністэрства па справах рэлігій, закрываліся медрэсэ (мусульманскія навучальныя ўстановы), з падначалення духавенству выводзілася судаводства. Стаў дзейнічаць новы адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел на губерні, непасрэдна падпарадкаваныя цэнтру. 20 красавіка 1924 г. была прынятая першая рэспубліканская канстытуцыя. Яна заканадаўча замацавала ў краіне панаванне нацыянальнай буржуазіі і звязаных з ёй памешчыкаў. У краіне быў усталяваны аднапартыйны рэжым НРП. Дзяржава ўкладвала сродкі ў прамысловасць, чыгуначны транспарт, а затым і ў іншыя

Турцыя ў 1919—1923 гг.

Пакажыце, як былі вызначаны межы Турцыі згодна з Сеўрскім і Лазанскім мірнымі дагаворамі.

Рэза-шах Пехлеві

галіны гаспадаркі. Адначасова заахвочвалася прыватная ініцыятыва. Такая палітыка — **этатызм** — паскарала працэс першапачатковага назапашвання капіталу, спрыяла эканамічнаму развіццю краіны.

У гады Другой сусветнай вайны Турцыя прытрымлівалася палітыкі нейтралітэту. Толькі ў лютым 1945 г. яна абвясціла вайну Германіі і Японіі, але ў баявых дзеяннях не ўдзельнічала.

Рэформы ў Іране. Пасля заканчэння Першай сусветнай вайны тэрыторыя Ірана была амаль цалкам акупавана англійскімі войскамі. У 1919 г. шахскі ўрад перадаў пад кантроль англійскіх саветнікаў войска, фінансы, знешні гандаль і іншыя сферы жыцця краіны. У адказ на гэта ў паўночных правінцыях Ірана пачалася ўзброеная барацьба. Цэнтральны ўрад з дапамогай англічан здолеў задушыць

выступленні. Аднак захаваць свае пазіцыі ў краіне Англія не змагла. Акупацыйныя войскі былі выведзены з Ірана ў 1921 г.

У 1925 г. у гісторыі Ірана адбылася важная падзея. *Меджліс* (парламент) прыняў рашэнне скінуць непапулярную дынастыю. Спадчынным шахам Ірана быў абвешчаны прэм'ер-міністр Рэза-хан. Новая дынастыя атрымала назву *Пехлеві*.

Паступова Рэза-шах умацаваў сваю ўладу і ўсталяваў у краіне рэжым асабістай дыктатуры. Адначасова ён праводзіў рэформы, накіраваныя на рост нацыянальнай вытворчасці і прамысловасці. Пры ім назва дзяржавы «Персія» была заменена на нацыянальную — «Іран». У знешняй палітыцы Рэза-шах быў абачлівы. З самага пачатку Другой сусветнай вайны Іран заявіў аб сваім нейтралітэце. У 1943 г. краіна далучылася да антыгітлераўскай кааліцыі.

Дасягненне незалежнасці Афганістана. Да пачатку XX ст. Афганістан быў часткова залежным ад Вялікабрытаніі, якая мела права кантраляваць яго знешнюю палітыку.

У сакавіку 1919 г. на афганскі трон узышоў патрыятычна настроены *Аманула-хан*. Ён запатрабаваў ад Вялікабрытаніі аднаўлення поўнай незалежнасці Афганістана. Англійскі ўрад адказаў адмовай. У гэтыя цяжкія для Афганістана дні Савецкі Саюз першым прызнаў яго незалежнасць. У сваю чаргу, эмір Аманула-хан прызнаў незалежнасць Савецкай Расіі.

У маі 1919 г. Англія развязаła трэцюю захопніцкую вайну супраць Афганістана. У ходзе англа-афганскай вайны істотна дапамагло рэгулярнай арміі Афганістана апалчэнне плямён. Ваенныя дзеянні складваліся не на карысць англічан, пачаліся перамовы, і ў жніўні 1919 г. Вялікабрытанія прызнала незалежнасць Афганістана. 28 лютага 1921 г. быў падпісаны савецка-афганскі *Дагавор аб дружбе*, пасля чаго незалежнасць Афганістана стала прызнавацца і іншымі дзяржавамі.

Афганскі ўрад распачаў правядзенне рэформаў, накіраваных на ліквідацыю палітычнай адсталасці краіны. Найважнейшым пераўтварэннем з'явілася прыняцце ў 1923 г. першай у гісторыі Афганістана канстытуцыі. Эмір абвешчаўся носьбітам вярхоўнай улады. Упершыню ў краіне дэклараваліся некаторыя грамадзянскія свабоды: свабода друку, права на адукацыю, роўнасць усіх падданных перад законам, недатыкальнасць жылля. Іслам абвешчаўся дзяржаўнай рэлігіяй, адмяняліся сярэднявечныя ўстаноўкі: рабства, катаванні, феадальныя паборы і павіннасці, прымусовая праца і інш.

Апалчэнне афганскіх плямён. 1919 г.

Чаму Вялікабрытанія не змагла перамагчы і вымушана была прызнаць незалежнасць Афганістана?

Рэформы Аманулы сутыкнуліся з моцным супрацьдзеяннем кансерватыўных пластоў грамадства: мусульманскіх багасловаў, ханаў плямён, феадальных землеўладальнікаў. Эмір-рэфарматар быў абвешчаны бязбожнікам. У краіне выбухнулі антыўрадавыя паўстанні, якія перараслі ў грамадзянскую вайну. У 1929 г. Аманула адмовіўся ад трона. Аднак яго пераемнікі захавалі ранейшы курс развіцця краіны.

Пасля пачатку ваенных дзеянняў у Еўропе ў 1939 г. Афганістан абвясціў аб сваім нейтралітэце і прытрымліваўся яго да канца вайны.

Барацьба егіпецкага народа за незалежнасць. На Афрыканскім кантыненте нацыянальна-вызваленчы рух найбольш актыўна разгарнуўся ў Егіпце, які быў акупаваны Англіяй у 1882 г.

Пасля Першай сусветнай вайны ўзначаліла барацьбу за незалежнасць буржуазная партыя *Вафд* — «Егіпецкая дэлегацыя». Два буйныя паўстанні ў 1919 і 1921 гг. хоць і былі жорстка задушаны, аднак прадэманстравалі хісткасць становішча англічан у Егіпце. У лютым 1922 г. Англія вымушана была падпісаць дэкларацыю аб «незалежнасці» Егіпта, але пры ўмове захавання ў ім сваіх войскаў. Па Канстытуцыі 1923 г. Егіпет стаў канстытуцыйнай манархіяй.

У гады Другой сусветнай вайны Егіпет падтрымаў Вялікабрытанію і яе саюзнікаў. Аднак вайну фашысцкай Германіі абвясціў толькі ў 1945 г.

Культура і лад жыцця. Іслам шмат у чым вызначаў ідэйнае і культурнае жыццё мусульманскіх краін Азіі і Афрыкі. У першай палове XX ст. у ісламе вылучыліся два асноўныя напрамкі: фундаменталізм і рэфармізм. *Фундаменталісты* выступалі за захаванне асноўных (фундаментальных) прынцыпаў ісламу часоў

Сувязь часоў

Сабор Святой Сафіі, пабудаваны ў VI ст.
як праваслаўны храм, у XV ст. стаў мячэцю.
Паводле загаду заснавальніка Турэцкай рэспублікі
Мустафы Кемаля Атацюрка ў 1935 г.
Ая-Сафія стала музеем

прарока Мухамеда і першых халіфаў. *Рэфарматы* імкнуліся знайсці шляхі прыстасавання ісламу да сучаснага свету: выступалі за адмову ад састарэлых прадпісанняў, падкрэслівалі ролю навукі і тэхнікі, дапускалі спалучэнне ісламу з ліберальнымі, сацыялістычнымі і іншымі ідэямі Захаду. Рэфармісты з'яўляліся прыхільнікамі свецкай дзяржавы, а фундаменталісты — ісламскай.

У галіне адукацыі мусульманскі свет значна адставаў ад Захаду. І ўсё ж узровень пісьменнасці паступова павышаўся. У некаторых краінах сталі адкрывацца навучальныя ўстановы еўрапейскага кшталту, у тым ліку і для жанчын. У мастацкай культуры адлюстроўваліся праблемы нацыянальна-вызваленчага руху.

Паўсядзённае жыццё мусульман па-ранейшаму рэгуляваў *шарыят*. У адпаведнасці з ім мусульманін мусіў маліцца пяць разоў на дзень, падаваць міласціну бедным, здзейсніць паломніцтва ў Меку і г. д. Большая частка мусульман захоўвала традыцыйны лад жыцця.

1. Дайце абагульненую характарыстыку краін мусульманскага свету пасля Першай сусветнай вайны.
2. Якія мерапрыемствы былі праведзены ў Турцыі з мэтай яе мадэрнізацыі?
3. Назавіце мусульманскія краіны, якія здолелі дамагчыся незалежнасці ў міжваенны перыяд. Якія перашкоды і праблемы ім неабходна было пераадолець на шляху да незалежнасці?
4. Растлумачце, чаму ў Турцыі, Іране, Афганістане ўсталяваліся аўтарытарныя палітычныя рэжымы.
5. Прывядзіце прыклады ўплыву ісламу на сацыяльна-палітычнае і культурнае жыццё мусульманскіх краін.

Мустафу Кемаля Атацюрка часта называюць «турэцкім Пятром I». Ці можна Атацюрка лічыць «архітэктарам» сучаснай палітыка-эканамічнай мадэлі Турэцкай рэспублікі?

Мустафа Кемаль Атацюрк (1881—1938) — турэцкі палітычны і дзяржаўны дзеяч. Празванне Кемаль (*літар.* — сталасць і дасканаласць) атрымаў у ваенным

вучылішчы за матэматычныя здольнасці. Валодаў французскай і нямецкай мовамі. За ваенныя поспехі ў гады Першай сусветнай вайны быў удастоены звання генерала і паважлівага празвання «Збавіцель Стамбула». Не прызнаў капітуляцыі і падзелу Асманскай імперыі паводле Сеўрскага мірнага дагавора. Атацюрк прымусіў краіны Антанты падпісаць больш справядлівы Лазанскі дагавор, скасаваў султанат і халіфат, заснаваў рэспубліку. Быў абраны першым прэзідэнтам Турцыі. Праводзіў мадэрнізацыю краіны на заходні ўзор: былі ўведзены еўрапейскі календар і еўрапейскае адзенне, рэфармавана сістэма адукацыі, забаронена мнагажонства, скасаваны інстытуты ісламскага права, жанчыны атрымалі выбарчыя правы. Замяніў арабскі алфавіт на лацінскі. Пасля выдання закона аб увядзенні прозвішчаў атрымаў ад Вялікага нацыянальнага сходу прозвішча Атацюрк (*літар.* — бацька турак).

§ 19. Лацінская Амерыка

1. Што прывяло да рэвалюцыі ў Мексіцы ў 1910—1917 гг.? Якія яна мела наступствы? 2. Назавіце адметныя прыметы аўтарытарнага палітычнага рэжыму.

Важнай асаблівасцю развіцця краін Лацінскай Амерыкі ў пачатку XX ст. было спалучэнне палітычнага суверэнітэту і эканамічнай залежнасці ад замежнага капіталу. Першая сусветная вайна хоць і не закранула непасрэдна лацінаамерыканскі рэгіён, але істотна паўплывала на эканамічнае і палітычнае жыццё. У гады вайны ў варожых дзяржаў узрасла патрэба ў традыцыйных лацінаамерыканскіх таварах, што прывяло да росту цэн на гэтую прадукцыю. Такая тэндэнцыя захавалася і ў пасляваенныя гады. Даходы ад экспарту, якія рэзка павялічыліся, былі выкарыстаны для развіцця прамысловасці. У Аргенціне, Мексіцы, Бразіліі і Чылі ажыццяўляліся ліберальныя рэформы. Пры гэтым наяўнасць **аўтарытарных палітычных рэжымаў** далёка не заўсёды адмоўна адбівалася на развіцці эканомікі.

Сацыяльна-эканамічнае развіццё. Да пачатку XX ст. эканоміка Лацінскай Амерыкі грунтавалася ў асноўным на экспарце сыравіны і харчовых тавараў. Многія краіны прадавалі за мяжу адзін ці два віды тавараў: Аргенціна — ялавічыну і пшаніцу; Чылі — нітраты і медзь; Бразілія, Куба і краіны Карыбскага басейна — цукар; дзяржавы Цэнтральнай Амерыкі — бананы.

Пасля Першай сусветнай вайны ЗША пачалі выпцясцяць Вялікабрытанію з пазіцыі асноўнага інвестара ў рэгіёне. Амерыканскія інвестыцыі ў адрозненне ад англійскіх капіталаў укладаліся непасрэдна ў вытворчую сферу. У выніку значная частка лаціна-амерыканскай экспартнай прамысловасці апынулася ў руках ЗША. Амерыканскія кампаніі сталі ўладальнікамі зямлі, перапрацоўчых заводаў і чыгунак у цэнтральна-амерыканскіх дзяржавах, кантралявалі прамысловасць Чылі і Перу, нафтавую прамысловасць у Мексіцы, Перу, Балівіі.

Сапраўдным бедствам для лацінаамерыканскай эканомікі стаў сусветны эканамічны крызіс 1929—1933 гг. Падзенне вытворчасці ў ЗША і Еўропе прывяло да падзення попыту на харчовыя тавары і сыравіну, асабліва на каву, цукар, мяса і метал. Агульны ўзровень лацінаамерыканскага экспарту ў 1930 г. упаў на 50 % у параўнанні з 1925—1929 гг. Больш за ўсё пацярпелі тыя краіны, эканоміка якіх залежала ад аднаго або двух відаў экспартнай прадукцыі.

Крызіс прывёў да ўзмацнення ролі дзяржавы ў эканоміцы. У шэрагу краін узніклі новыя галіны прамысловасці для вытворчасці тавараў, якія імпартаваліся раней. У Чылі і Бразіліі з'явіліся дзяржаўныя прадпрыемствы металургічнай прамысловасці, а ў Аргенціне і Мексіцы — нафтавай.

Палітыка ЗША ў дачыненні краін Лацінскай Амерыкі. Злучаныя Штаты Амерыкі даўно разглядалі Лацінскую Амерыку як непасрэдную сферу свайго ўплыву. На працягу многіх гадоў яны ўмешваліся ва ўнутраныя справы лацінаамерыканскіх краін, выкарыстоўваючы зазвычай узброеную сілу. Такое стаўленне ЗША, вядомае як *палітыка «вялікай дубінкі»*, выклікала ўзмацненне антыамерыканскіх настрояў.

У сярэдзіне 1930-х гг. ЗША змянілі сваю тактыку ў дачыненні Лацінскай Амерыкі. Прэзідэнт Рузвельт абвясціў *палітыку «добрага суседа»*, якая прадугледжвала адмову ЗША ад выкарыстання ваеннай сілы.

Асаблівасці палітычнага развіцця: Аргенціна, Бразілія, Мексіка. Унутраная нестабільнасць, выкліканая крызісам, прывяла да ваенных пераваротаў і стварэння аўтарытарных рэжымаў і *ваенных дыктатур* у пачатку 1930-х гг. у Аргенціне, Бразіліі, Чылі, Перу, Гватэмале, Сальвадоры і Гандурасе. Асаблівую ўвагу варта звярнуць на тры краіны — Аргенціну, Бразілію і Мексіку, якія, разам узятых, валодалі больш чым паловай зямельных рэсурсаў і іншых багаццяў Лацінскай Амерыкі.

Аргенціна. Пасля дасягнення незалежнасці краіну кантралявала невялікая група кансерватыўна настроеных латыфундыстаў, якія ўзбагачаліся за кошт экспартнай эканомікі. Гэта групойка адкрыта ігнаравала патрэбы гарадскога насельніцтва, што з кожным годам узрастала, і сярэдняга класа, інтарэсы якіх з канца XIX ст. выказвала партыя «Грамадзянскі радыкальны саюз». У 1916 г. лідар партыі *Іполіта Ірыгоен* быў абраны прэзідэнтам Аргенціны і стаў праводзіць важныя рэформы.

У Аргенціне была дазволена дзейнасць прафсаюзаў, уведзіўся 8-гадзінны працоўны дзень і штогод аплачваўся двухтыднёвы адпачынак. Згодна з зямельнай рэформай

сялянам перадавалася з дзяржаўнага фонду 8 млн га зямлі. Больш незалежнай стала знешняя палітыка.

Гэтыя рэформы ўвайшлі ў гісторыю пад назвай *ліберальнага рэфармізму*. Аднак Ірыгоен не змог справіцца з наступствамі сусветнага эканамічнага крызісу, чым і скарысталіся аргенцінскія вайскоўцы. У 1930 г. яны пазбавілі Ірыгоена ўлады і аднавілі ўладу буйных землеўладальнікаў, якія працягнулі ранейшую экспартаарыентаваную эканамічную палітыку.

У гады Другой сусветнай вайны да ўлады прыйшлі армейскія афіцэры, скінуўшы ў 1943 г. урад грамадзянскай алігархіі. У краіне было ўсталявана аднаасобнае кіраванне палкоўніка *Хуана Перона*.

Бразілія. Гэтая краіна таксама пайшла па аўтарытарным шляху. Развіццё гарадской прамысловасці стрымлівалася засіллем латыфундыстаў, якія прымалі палітычныя рашэнні на карысць вытворцаў кавы і мяса-малочнай прадукцыі. Сусветны эканамічны крызіс разбурыў кававую прамысловасць. Ужо да канца 1929 г. цэны на каву ўпалі да рэкордна нізкага ўзроўню.

У гэтых умовах у краіне адбыўся ваенны пераварот. Прэзідэнтам Бразіліі стаў багаты землеўладальнік *Жэтуліу Варгас*. Ён кіраваў Бразіліяй з 1930 па 1945 г. У першыя гады сваёй улады Варгас пайшоў насустрач рабочым: былі ўведзены 8-гадзінны працоўны дзень і мінімальная зароботная плата. Аднак, сутыкнуўшыся з моцнай апазіцыяй, у 1937 г. ён абвясціў сябе дыктатарам.

У 1938—1945 гг. Варгас усталяваў так званую *Новую дзяржаву*. Усе палітычныя партыі абвешчаныя па-за законам, правы насельніцтва абмяжоўваліся. Тайная паліцыя стала важным інструментам у барацьбе супраць палітычных апанентаў. У галіне эканомікі Варгас праводзіў палітыку стымулявання новых галін прамысловасці. Урад стварыў сталеліцейную прамысловасць і кампанію па здабычы і перапрацоўцы нафты. Да канца Другой сусветнай вайны Бразілія стала асноўнай індустрыяльнай дзяржавай Лацінскай Амерыкі. Але і тут армія ўмяшалася ў палітычны працэс і ў 1945 г. прымусіла Варгаса сысці ў адстаўку.

З мэтай павышэння кошту кавы ўрад Бразіліі скарачаў пасадкі кафейных дрэў і знішчаў кафейнае зерне.

З 1931 па 1943 г. было спалена або патоплена ў моры 77,8 млн мяшкоў кавы

Мексіка. Мексіканская рэвалюцыя 1910—1917 гг. стала першай у Лацінскай Амерыцы значнай спробай ліквідаваць сістэму буйных латыфундый і павысіць узровень жыцця народных мас.

№ 17

Новая хваля змен адбылася ў перыяд кіравання прэзідэнта *Ласара Кардэнаса* (1934—1940). У Мексіцы сярод сялян былі размеркаваны 44 млн акраў зямлі, нацыяналізавана ўласнасць замежных нафтавых кампаній, ліквідавана панаванне латыфундый. Усё гэта зрабіла Кардэнаса надзвычай папулярным у народзе.

У гады Другой сусветнай вайны лаціна-амерыканскія краіны выступілі на баку антыгітлераўскай кааліцыі. 19 дзяржаў Лацінскай Амерыкі абвясцілі вайну Германіі, Італіі і Японіі. Але толькі дзве краіны — Аргенціна і Мексіка — непасрэдна ўдзельнічалі ў ваенных дзеяннях.

Высветліце, як адбывалася палітычнае развіццё Кубы ў перыяд з 1918 па 1945 г.

Культура Лацінскай Амерыкі. Культура краін Лацінскай Амерыкі развівалася пад уплывам еўрапейскіх мастацкіх і літаратурных тэндэнцый таго часу і ўзрастання нацыянальнай самасвядомасці.

Важную ролю ў стварэнні новых напрамкаў у мастацтве і літаратуры адыгралі сімвалізм і сюррэалізм. Багатая эліта, асабліва ў такіх буйных гарадах, як Буэнас-Айрэс або Сан-Паўла, праяўляла вялікую цікавасць да творчасці мастакоў-авангардыстаў. Лацінаамерыканскія мастакі, што пабывалі за мяжой, авалодвалі сучаснай тэхнікай жывапісу, якую адаптавалі да нацыянальных традыцый.

У пачатку XX ст. інтэлігенцыя ўсё больш сталі цікавіць нацыянальныя асаблівасці сваіх дзяржаў. У 1920-х гг. гэта тэндэнцыя прывяла да вывучэння народных

традыцый і этнічнай гісторыі. Пошук нацыянальных каранёў становіўся найважнейшым пытаннем у культурным жыцці краін Лацінскай Амерыкі. Пісьменнікі і мастакі шмат у чым вызначалі змест нацыянальнай культуры, якая тады фарміравалася.

Палац вытанчаных мастацтваў у Мехіка (Мексіка). Пабудаваны ў 1934 г.

Якія еўрапейскія стылі выкарыстаны пры стварэнні Палаца вытанчаных мастацтваў?

Дыега Рывера. Сапата. Фрэска з цыкла «Усеагульная песня» (1926—1928) прысвечана лідару Мексіканскай рэвалюцыі Эміліяна Сапаце

Сувязь часоў

Нацыянальнае мастацтва, створанае ў Мексіцы ў 1920—1930-я гг., было публічным. Мексіканскі ўрад фінансаваў фрэскавы жывапіс на сценах грамадскіх будынкаў, уключаючы школы і дзяржаўныя ўстановы. Спроба стварыць нацыянальнае мастацтва на аснове спалучэння еўрапейскай мастацкай тэхнікі і ўласных традыцый асабліва добра бачная ў наскенным жывапісе г. Мехіка. Найбольшую вядомасць у развіцці наскеннага жывапісу набылі *Дыега Рывера*, *Хасэ Ароска* і *Давід Сікейрас*. Іх творчасць была разлічана ў першую чаргу на простых людзей, многія з якіх не маглі нават чытаць.

1. Ахарактарызуйце стан эканомікі краін Лацінскай Амерыкі ў пачатку XX ст. Як на ёй адбіўся сусветны эканамічны крызіс?
2. Якую ролю ў краінах Лацінскай Амерыкі адыгрывалі ЗША? Як змянялася палітыка Злучаных Штатаў у дачыненні лацінаамерыканскіх краін у міжваенны перыяд?
3. Пра што сведчыць той факт, што капіталаўкладанні ЗША ў Лацінскай Амерыцы павялічваліся з 308 млн долараў у пачатку XX ст. да 1,65 млрд долараў у 1914 г. і 5,43 млрд долараў у 1929 г.?
4. У якіх краінах Лацінскай Амерыкі ўсталяваліся аўтарытарныя рэжымы? Якія прычыны прыходу да ўлады ў гэтых краінах аўтарытарных кіраўнікоў?
5. Назавіце фактары, якія ўплывалі на развіццё культуры краін Лацінскай Амерыкі. Па якіх асноўных напрамках у іх развівалася мастацтва?

Ці можна сказаць, што сусветны эканамічны крызіс падарваў матэрыяльную і сацыяльную базу палітычных рэжымаў у краінах Лацінскай Амерыкі, прывёў да росту сацыяльнай нестабільнасці і бурных палітычных узрушэнняў?

3 Першай інаўгурацыйнай прамовы прэзідэнта ЗША Ф. Д. Рузвельта. 4 сакавіка 1933 г.

...У галіне сусветнай палітыкі мне хацелася б, каб наша краіна праводзіла палітыку добрага суседа — суседа, які рашуча паважае сябе і таму паважае правы іншых; суседа, які паважае свае абавязацельствы і паважае святасць сваіх пагадненняў з суседзямі ва ўсім свеце...

Якая палітыка ў дачыненні краін Лацінскай Амерыкі была абвешчана ў інаўгурацыйнай прамове Ф. Рузвельта? Назавіце яе асноўныя прынцыпы. Што мелі на мэце ЗША, пераходзячы да такой палітыкі?

Раздзел IV

ДРУГАЯ СУСВЕТНАЯ ВАЙНА. ВЯЛІКАЯ АЙЧЫННАЯ ВАЙНА САВЕЦКАГА НАРОДА

§ 20. Пачатак Другой сусветнай і Вялікай Айчыннай войнаў

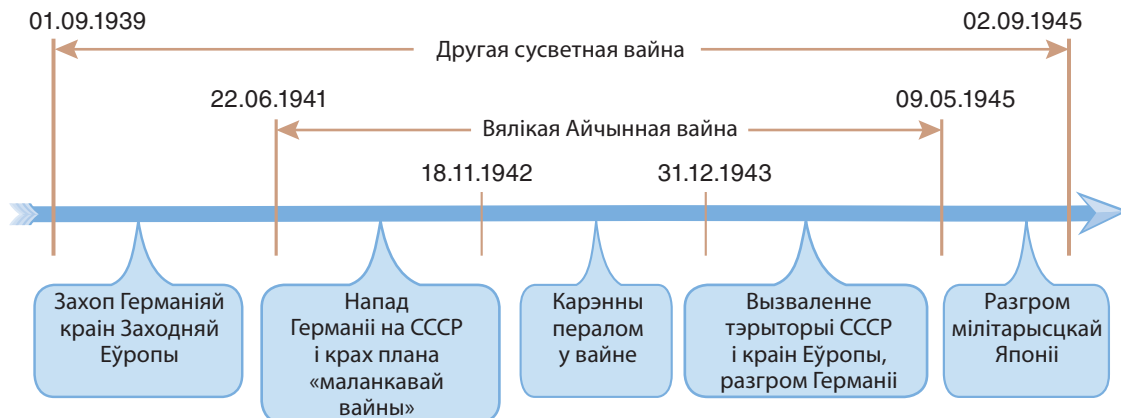

1. Якія дзяржавы заключылі агрэсіўны ваенна-палітычны саюз? 2. Чаму ў Еўропе не была створана сістэма калектыўнай бяспекі? 3. Назавіце дзяржавы, якія былі далучаны да Германіі ў другой палове 1930-х гг.

Другая сусветная вайна з'явілася вынікам экспансіянісцкай палітыкі нацысцкай Германіі, з аднаго боку, і палітыкі «прымірэння», якую праводзілі буйныя заходнія дзяржавы, — з другога. Гэта была самая працяглая і разбуральная вайна ў гісторыі чалавецтва.

Прычыны і характар Другой сусветнай вайны. Асноўнай прычынай Другой сусветнай вайны было імкненне фашысцкіх дзяржаў — Германіі, Італіі і Японіі — да пераделу свету і стварэння велізарных каланіяльных імперый. З іх боку вайна насіла захопніцкі, антыгуманны характар. Краіны-агрэсары выношвалі планы фізічнага знішчэння «непаўнацэнных» народаў.

Нягледзячы на ідэалагічныя і палітычныя супярэчнасці паміж краінамі, якія сталі ахвярамі агрэсіі, іх лідары паступова ўсведамлялі неабходнасць сумеснай барацьбы супраць агульнага ворага да поўнай перамогі. З боку дзяржаў антыгітлераўскай кааліцыі вайна насіла абарончы, вызваленчы характар.

Другая сусветная вайна

Захоп фашысцкай Германіяй краін Заходняй Еўропы. Другая сусветная вайна пачалася 1 верасня 1939 г. з нападу нацысцкай Германіі на Польшчу, з якой былі звязаны ваенным саюзам Англія і Францыя. Апошнія абвясцілі агрэсару вайну на трэці дзень. Такім чынам, яна разгарнулася паміж ваенна-палітычнымі блокамi заходніх дзяржаў.

Аднак да мая 1940 г. варожыя бакі не вялі актыўных баявых дзеянняў адзін супраць аднаго. Гэты перыяд атрымаў назву **«дзіўнай вайны»**. Польшча сам-насам гераічна, але безнадзейна спрабавала абараніцца, нягледзячы на перавагу сіл праціўніка, і была акупавана за 35 дзён. Англія і Францыя абвясцілі вайну фашысцкаму агрэсару, але рэальнай дапамогі Польшча так і не атрымала. Ва ўрадах абедзвюх краін усё яшчэ пераважалі прыхільнікі згодніцкай палітыкі, якія меркавалі, што вайна неўзабаве завяршыцца кампрамісам з Германіяй

Прадстаўнікі Францыі накіроўваюцца ў «вагон маршала Фоша» для перамоў аб перамір'і з Германіяй 22 чэрвеня 1940 г. На гэтым самым месцы, у гэтым самым вагоне 11 лістапада 1918 г. было падпісана зневажальнае для Германіі Камп'енскае перамір'е

Сувязь часоў

№ 18

і Гітлер, магчыма, накіруе сваю агрэсію супраць Савецкага Саюза. Не атрымаўшы належнага адпору пры ўварванні ў Польшчу, войскі Германіі захапілі ў *красавіку 1940 г.* Нарвегію і Данію.

Ва ўмовах «дзіўнай вайны» савецкае кіраўніцтва пачало рэалізацыю ўласных планаў, імкнучыся падрыхтавацца да адбіцця непазбежнай агрэсіі з боку фашысцкай Германіі. З той прычыны, што польская дзяржава фактычна прыпыніла існаванне, СССР узяў пад сваю абарону ўкраінскае і беларускае насельніцтва, якое знаходзілася ў складзе Польшчы. *17 верасня 1939 г.* Чырвоная Армія пачала вызваленчы паход у Заходнюю Беларусь і Заходнюю Украіну. Яго вынікам стала ўз'яднанне беларускага і ўкраінскага народаў у складзе СССР. Наступным захадам было пашырэнне савецкага ўплыву на Прыбалтыйскія рэспублікі — Літву, Латвію і Эстонію, а затым і далучэнне іх да СССР як саюзных рэспублік. У выніку *савецка-фінляндскай вайны 1939—1940 гг.*, вядомай таксама як «*зімовая вайна*», Савецкі Саюз здолеў атрымаць шэраг тэрыторый, істотна адсунуўшы мяжу на захад. Аднак уключыць Фінляндыю ў зону сваіх інтарэсаў ён не змог. У *ліпені 1940 г.* савецкае кіраўніцтва ва ўльтыматыўнай форме запатрабавала ад Румыніі перадаць СССР правінцыю *Бесарабія*, якая знаходзілася ў яе складзе з 1918 г. Румынскае кіраўніцтва задаволіла гэты ўльтыматум. Такім чынам, СССР выкарыстаў вайну ў Еўропе ва ўласных інтарэсах.

Пасля капітуляцыі Францыі Германія пачала маштабную вайну супраць Вялікабрытаніі. Нямецкае ваеннае кіраўніцтва спрабавала зламаць супраціўленне англічан паветранымі ўдарамі і марской блакадай. У маі 1940 г. англійскі ўрад узначаліў

Дзеці збіраюць кнігі на руінах школы. Горад Ковентры (Англія). 10 красавіка 1941 г. У ходзе нямецкіх бамбардзіровак былі разбураны шэраг гарадоў Брытаніі, больш за 86 тыс. чалавек загінулі

У. Чэрчыль, які з'яўляўся адкрытым праціўнікам палітыкі «прымірэння» Германіі. Брытанцы не толькі выстаялі, але і даволі паспяхова вялі баявыя дзеянні ў Міжземнамор'і. Ударамі з Лівіі і Эфіопіі яны адбілі спробу італьянскіх войскаў захапіць Егіпет. Германіі давялося ратаваць свайго саюзніка, адправіўшы ў Лівію экспедыцыйны корпус пад камандаваннем генерала Э. Ромеля. У красавіку 1941 г. германскія войскі ўварваліся ў Югаславію і Грэцыю, прымусіўшы англічан тэрмінова эвакуіравацца.

Да чэрвеня 1941 г. толькі дзве буйныя дзяржавы ў Еўропе захоўвалі поўную незалежнасць — СССР і Вялікабрытанія.

Другая сусветная вайна. Ваенныя дзеянні з 1 верасня 1939 г. па 22 чэрвеня 1941 г.

Пералічыце краіны, якія сталі саюзнікамі Германіі. Якія краіны былі акупаваны Германіяй?

Плакат «Радзіма-маці кліча!».
Мастак І. Таїдзэ. 1941 г.

Напад Германіі на СССР. Правал стратэгіі «маланкавай вайны». А. Гітлер разглядаў заваяванне Заходняй Еўропы як падрыхтоўку да ажыццяўлення сваёй галоўнай задачы — заваявання «жыццёвай прасторы» для германскай нацыі на ўсходзе. Ён разлічваў напасці на СССР пасля таго, як брытанскае супраціўленне будзе зламана, але неўзабаве змяніў свае планы. У снежні 1940 г. быў зацверджаны **план «Барбароса»** — праект нападу Германіі на СССР. Германскае камандаванне спяшалася, бо баялася росту баяздольнасці Чырвонай Арміі.

Агрэсія фашысцкай Германіі для насельніцтва Савецкага Саюза была нечаканай. Шмат у чым гэта тлумачыцца тым, што кіраўніцтва краіны дапусціла шэраг сур'ёзных пралікаў. І. В. Сталін ігнараваў важнасць інфармацыі аб падрыхтоўцы агрэсіі, баяўся захадамі па ўмацаванні прыгранічных ваенных акруг справакаваць немцаў на напад, недаацэньваў здольнасць Германіі ваяваць на некалькі франтоў. Ён лічыў, што інфармацыю аб магчымай вайне пастаўляла Англія, зацікаўленая ў ваенным сутыкненні СССР і Германіі.

№ 19, 20

На досвітку **22 чэрвеня 1941 г.** вераломна і без абвяшчэння вайны Германія напала на Савецкі Саюз. Згодна з планам «Барбароса» прадугледжвалася «маланкавая вайна» («бліцкрыг»). Нямецкае камандаванне разлічвала завяршыць яе цягам 6—8 тыдняў хуткім разгромам Чырвонай Арміі да восені 1941 г. На тэрыторыі Усходняй Еўропы планавалася правядзенне этнічных чыстак і каланізацыі немцамі. Над народамі Савецкага Саюза нависла смяротная небяспека.

Пачатак вайны быў цяжкім для СССР. Чырвоная Армія адступала і несла вялікія страты. Нягледзячы на гераічнае супраціўленне, былі пакінуты Беларусь і Украіна. З самага пачатку барацьба супраць нямецка-фашысцкай агрэсіі здабыла рысы народнай, Айчыннай вайны. Ворага спынілі толькі на подступах да Масквы, але план «маланкавай вайны» быў сарваны.

Бітва за Маскву (30 верасня 1941 г. — 20 красавіка 1942 г.). Генеральнае наступленне на Маскву ў адпаведнасці з нямецкім планам «Тайфун» пачалося **30 верасня 1941 г.** У канцы кастрычніка дзякуючы ўпартаму супраціўленню савецкіх войскаў гітлераўскае наступленне было спынена. 5—6 снежня 1941 г. савецкія войскі пад камандаваннем **Г. К. Жукава** і **І. С. Конева** перайшлі ў контрнаступленне і разграмілі праціўніка. У ходзе агульнага наступлення Чырвонай Арміі, якое пачалося ў студзені 1942 г.

і доўжылася да **20 красавіка 1942 г.**, нямецкія войскі страцілі каля 50 дывізій і былі адкінуты на 100—250 км ад Масквы па ўсім фронце. Гэта было першае буйное паражэнне Германіі з пачатку вайны.

Высветліце, чаму 46-ы гвардзейскі жаночы Таманскі авіяполк выклікаў у ворага сапраўдны жаж.

Гістарычнае значэнне перамогі пад Масквой заключалася ў тым, што быў развезены міф аб непераможнасці нямецка-фашысцкай арміі і сарваны план «бліцкрыгу». Умацаваўся маральны дух Чырвонай Арміі і ўсяго савецкага народа. Германія апынулася перад перспектывай зацяжнай вайны, да якой не была гатова. Паражэнне немцаў пад Масквой паўплывала на пазіцыю Японіі: яна адмовілася ад уступлення ў вайну супраць СССР.

Стварэнне антыгітлераўскай кааліцыі. Перамога пад Масквой і ўступленне ў вайну ЗША ў снежні 1941 г. істотна змянілі міжнароднае становішча, паскорылі фарміраванне *антыгітлераўскай кааліцыі*.

Пачаткам яе стварэння лічыцца падпісанне *1 студзеня 1942 г. Дэкларацыі Аб'яднаных Нацый* у Нью-Ёрку 26 дзяржавамі, якія асуджалі фашызм. Дэкларацыя ўключала два асноўныя палажэнні: абавязальства весці барацьбу з дзяржавамі-агрэсарамі і не заключаць сепаратнага міру. У маі — чэрвені 1942 г. паміж СССР, Вялікабрытаніяй і ЗША, якія склалі аснову антыгітлераўскай кааліцыі, былі падпісаны двухбаковыя дагаворы аб супрацоўніцтве. Саюзнікі пачалі пастаўляць у СССР ваенную тэхніку, боепрыпасы, стратэгічную сыравіну, харчаванне і інш. Да моманту заканчэння вайны ў складзе кааліцыі знаходзіліся 53 дзяржавы.

Ваенны парад на Краснай плошчы ў Маскве 7 лістапада 1941 г. 3 парада часці Чырвонай Арміі ішлі прама на фронт

1. Ахарактарызуйце мэты, якіх збіраліся дасягнуць Германія і яе саюзнікі, пачынаючы вайну ў Еўропе.
2. Які перыяд вайны атрымаў назву «дзіўная вайна»? Чаму?
3. Складзіце храналагічную табліцу «Акупацыя Германіяй краін Заходняй Еўропы».
4. Як змянілася тэрыторыя СССР у 1939—1940 гг.? Чаму Савецкі Саюз быў зацікаўлены ў далучэнні гэтых тэрыторый? Для адказу скарыстайцеся картасхемай на с. 103.
5. Якая была галоўная мэта нападу Германіі на СССР?
6. Ахарактарызуйце бітву пад Масквой. Якія фактары садзейнічалі зрыву плана «маланкавай вайны» Германіі супраць СССР?
7. Якія агульныя інтарэсы аб'ядналі ўдзельнікаў антыгітлераўскай кааліцыі? Ці існавалі паміж імі супярэчнасці?

Для захопу ўсёй Заходняй Еўропы Германія спатрэбілася крыху больш за год. Пры гэтым яна страціла нязначную колькасць войскаў. Чаму еўрапейскія дзяржавы, якія мелі развітую прамысловасць, не змаглі супрацьстаяць Германіі?

Георгій Канстанцінавіч Жукаў (1896—1974) — легендарны савецкі палкаводзец, Маршал Савецкага Саюза, чатыры разы Герой Савецкага Саюза. Удзельнік Першай сусветнай вайны. Падчас Грамадзянскай вайны змагаўся з войскамі А. І. Дзянікіна і П. М. Урангеля. Палкаводчы талент Г. К. Жукава ярка раскрыўся ў Вялікую Айчынную вайну. Пра яго працаздольнасць хадзілі легенды. Калі фашысты імкнуліся да Масквы, ён не спаў 11 сутак. У ноч на 9 мая 1945 г. ад імя СССР падпісаў Акт аб безумоўнай капітуляцыі Германіі. 24 чэрвеня 1945 г. прыняў Парад Перамогі ў Маскве на Краснай плошчы. Для яго былі характэрны здольнасць слухна ацаніць складанае стратэгічнае становішча, прагназаваць магчымы ход ваенных дзеянняў. Аўтар кнігі «Успаміны і разважанні», якая пачынаецца словамі: «Савецкаму Салдату прысвячаю». У народзе яго называлі «Маршал Перамогі».

§ 21. Карэнны пералом у ходзе Вялікай Айчыннай і Другой сусветнай войнаў

1. Якой па працягласці, згодна з планам Германіі, павінна была быць вайна супраць Савецкага Саюза? 2. У чым заключаецца гістарычнае значэнне разгрому германскіх войскаў пад Масквой для ходу Другой сусветнай вайны?

Савецкае камандаванне, натхнёнае перамогай пад Масквой, імкнулася замацаваць дасягнуты поспех.

Вырашальныя перамогі Чырвонай Арміі пад Сталінградам і на Курскай дузе. Значныя сілы Чырвонай Арміі былі кінуты на вызваленне Украіны. Аднак у бітве пад Харкавам савецкія войскі панеслі цяжкія страты. Германскія захопнікі занялі Кубань і Паўночны Каўказ, а ў ліпені 1942 г. прасунуліся да Сталінграда і Волгі. Мэтай гэтага наступлення з'яўляўся выхад у глыбокі тыл СССР, да ўральскіх заводаў, і пазбаўленне Чырвонай Арміі паліўных рэсурсаў Каўказа. У выпадку пераходу немцаў за Волгу Японія і Турцыя абавязваліся далучыцца да вайны супраць Савецкага Саюза, а Вялікабрытанія і ЗША маглі пайсці на заключэнне сепаратнага міру з Германіяй.

Савецкае кіраўніцтва прыняло рашэнне даць нямецка-фашысцкім войскам генеральную бітву пад Сталінградам. Сюды былі сцягнуты значныя сілы Чырвонай Арміі. Да гэтага часу яна істотна ўзмацнілася, вынесла ўрок з паражэнняў і няўдач пачатковага перыяду вайны. Быў сфарміраваны новы афіцэрскі корпус, войскі ўжо атрымалі значны вопыт вядзення баёў з праціўнікам. Істотна ўмацавалася матэрыяльная база Чырвонай Арміі. З канца 1942 г. у СССР выраблялася болей узбраення і бое-

Цэнтр Сталінграда пасля бітвы. 1943 г.

прыпасаў, чым у Германіі і дзяржавах, якія з ёй саюзнічалі. На падступах да Сталінграда былі створаны шматкіламетровыя ўмацаванні, падрыхтаваная абарона кожнага дома. У гэты ж час быў выдадзены вядомы загад Сталіна «Ні кроку назад!». Агульнае кіраванне і кардынацыю дзеянняў франтоў пад Сталінградам ажыццяўлялі **Г. К. Жукаў** і **А. М. Васілеўскі**.

Адметнай рысай *Сталінградскай бітвы (17 ліпеня 1942 г. — 2 лютага 1943 г.)* з'яўляўся высокі маральны дух савецкіх байцоў і камандзіраў, якія ўсведамлялі, што Сталінград — гэта апошні шанц пераламаць ход вайны. Упартае супраціўленне абаронцаў Сталінграда знясіліла праціўніка маральна і фізічна. Толькі пасля гэтага **19 лістапада 1942 г.** Чырвоная Армія перайшла ў контрнаступленне, узяўшы ў кальцо горад з поўначы і поўдня. Нямецкая 6-я армія апынулася ў акружэнні. **2 лютага 1943 г.** яна капітулявала, нягледзячы на загад Гітлера не здавацца.

Чарговае буйное паражэнне гітлераўцы пацярпелі ў *Курскай бітве (5 ліпеня — 23 жніўня 1943 г.)*. Падрыхтоўка да вядзення бітвы савецкімі войскамі ажыццяўлялася на падставе звестак брытанскай разведкі, якая перадала камандаванню СССР дэталёвы план баявых дзеянняў, распрацаваны германскім бокам. Контрнаступленне Чырвонай Арміі суправаджалася маштабнай «*рэйкавай вайной*», якую разгарнулі ў тыле ворага партызаны. У бітве на Курскай дузе Германія страціла адборную і самую

№ 21

У ходзе Курскай бітвы 12 ліпеня 1943 г. у раёне станцыі Прохараўка (Белгарадская вобласць) адбылася найбуйнейшая танкавая бітва часоў Другой сусветнай вайны

Карэнны пералом у Вялікай Айчыннай вайне

магутную групоўку сваёй арміі і перайшла да абароны. Пачалося выгнанне нямецка-фашысцкіх захопнікаў з тэрыторыі СССР. Са *жніўня па снежань 1943 г.* працягвалася *бітва за дняпроўскі рубяж*. Нягледзячы на вялікія людскія страты, савецкія часці фарсіравалі Дняпр і вызвалілі Кіеў.

Такім чынам, разгром нямецкіх войскаў і іх саюзнікаў пад Сталінградам прывёў да агульнага наступлення Чырвонай Арміі. Пачаўся карэнны пералом у ходзе Вялікай Айчыннай і Другой сусветнай войнаў. Узмацнілася антыгітлераўская кааліцыя, а Японія ўстрымалася ад далучэння да вайны супраць СССР. Ініцыятыва ў вядзенні далейшых ваенных дзеянняў канчаткова перайшла да Савецкага Саюза.

Ваенныя дзеянні армій ЗША і Англіі ў канцы 1942—1943 г. На савецка-германскім фронце былі сканцэнтраваны асноўныя сілы нямецкіх войскаў. Выкарыстоўваючы гэтую акалічнасць, Вялікабрытанія і ЗША здолелі дамагчыся поспехаў на іншых франтах. У гэты перыяд яны вялі актыўныя ваенныя дзеянні ў Паўночнай Афрыцы.

Важнай бітвай Паўночнаафрыканскай кампаніі стала *бітва пад Эль-Аламейнам* (Егіпет) у *кастрычніку — лістападзе 1942 г.* Брытанскія войскі пад камандаваннем

генерала **Б. Мантгомеры** разграмілі італа-нямецкую групоўку фельдмаршала Э. Ромеля. Гэтая бітва лічыцца вырашальнай на Паўночнаафрыканскім тэатры ваенных дзеянняў.

У 1943 г. працягнулася паспяховае наступленне англа-амерыканскіх войскаў у Паўночнай Афрыцы. Ад германскай і італьянскай акупацыі былі вызвалены Егіпет, Кірэнаіка, Туніс.

Капітуляцыя Італіі. У 1943 г. адбылася яшчэ адна важная падзея ў ходзе Другой сусветнай вайны. Германія страціла аднаго са сваіх асноўных саюзнікаў — Італію.

У ліпені 1943 г. англа-амерыканскія войскі высадзіліся на востраве Сіцылія і пачалі вызваленне Італіі. Скарыстаўшыся сітуацыяй, кароль Віктар Эмануіл III пры падтрымцы часткі ваенных афіцэраў апераваную па скіданні Б. Мусаліні. Дучэ быў зняты з пасады прэм’ер-міністра і арыштаваны. Новы ўрад падпісаў перамір’е і капітуляваў **3 верасня 1943 г.** 13 кастрычніка 1943 г. ён абвясціў вайну Германіі і яе саюзнікам. У 1943—1945 гг. італьянская армія ваявала на баку краін антыгітлераўскай кааліцыі на тэрыторыі Італіі і на Балканах.

Гітлер зрабіў адчайную спробу захаваць Італію ў якасці свайго саюзніка ў вайне. У верасні 1943 г. нямецкія войскі акупавалі Паўночную і Цэнтральную Італію. Мусаліні быў вызвалены. Ён узначаліў так званую *Італьянскую сацыяльную рэспубліку*, абвешчаную на акупаваных нямецкімі войскамі італьянскіх тэрыторыях. Гэтае марыянэтакнае ўтварэнне праіснавала да канца вайны. Італія была вызвалена партызанамі, італьянскімі і англа-амерыканскімі войскамі, а Мусаліні расстраляны ў красавіку 1945 г.

Вайна на Ціхім і Атлантычным акіянах. У 1941 г. Японія актывізавала сваю экспансію ў азіяцкім рэгіёне. 7 снежня 1941 г. самалётамі з авіяносаў яна атакавала і разграміла амерыканскую ваенна-марскую базу *Пёрл-Харбар* на Гавайскіх астравах. ЗША і Вялікабрытанія адразу абвясцілі вайну Японіі. У адказ Германія і Італія аб’явілі вайну ЗША. Такім чынам, усе найбуйнейшыя дзяржавы свету ўцягнуліся ў вайну.

У 1942 г. Японія акупавала Тайланд, Сінгапур, Бірму, Інданезію, Новую Гвінею, Філіпіны. Аднак ёй відавочна не хапала сіл для вядзення барацьбы на такой вялікай тэрыторыі. У гэтым жа годзе адбыўся пералом у ходзе ваенных дзеянняў на Ціхім акіяне. *Летам 1942 г.* ЗША нанеслі поўнае паражэнне японскаму флоту ля *вострава Мідуэй*, а ў пачатку 1943 г. выйгралі бітву за *Саламонавы астравы*. Пасля гэтага ваенная

Напад Японіі на ваенна-марскую базу ЗША
Пёрл-Харбар. 7 снежня 1941 г.

ініцыятыва на Ціхім акіяне і ў Паўднёва-Усходняй Азіі канчаткова перайшла да саюзнікаў.

Умацаванне антыгітлераўскай кааліцыі. Перамогі Чырвонай Арміі пад Сталінградам і на Курскай дузе спрыялі ўмацаванню супрацоўніцтва краін антыгітлераўскай кааліцыі. Да гэтага часу ў яе склад ужо ўваходзіла 26 дзяржаў.

У кастрычніку 1942 г. у Маскве адбылася канферэнцыя міністраў замежных спраў СССР, ЗША і Вялікабрытаніі. На ёй абмяркоўваліся пытанні далейшага вядзення вайны. Савецкі Саюз настойваў на адкрыцці другога фронту ў Заходняй Еўропе. Аднак прадстаўнікі ЗША і Вялікабрытаніі абяцалі ўварванне ў Паўночную Францыю толькі вясной 1944 г., дый тое пры наяўнасці добрага надвор'я ў раёне Ла-Манша. Такім чынам, Савецкаму Саюзу трэба было яшчэ амаль поўных два гады несці асноўны цяжар вайны супраць краін фашысцкай кааліцыі. Маскоўская канферэнцыя падрыхтавала ўмовы для першай сустрэчы кіраўнікоў урадаў трох дзяржаў: СССР, ЗША і Вялікабрытаніі.

Тэгеранская канферэнцыя. Першая за гады Другой сусветнай вайны канферэнцыя лідараў «вялікай тройкі» *І. В. Сталіна, Ф. Д. Рузвельта і У. Чэрчыля* адбылася ў *Тэгеране (Іран) 28 лістапада — 1 снежня 1943 г.*

Асноўным пытаннем на Тэгеранскай канферэнцыі было адкрыццё другога фронту ў Заходняй Еўропе. Нягледзячы на супраціўленне У. Чэрчыля, было вырашана адкрыць другі фронт у маі 1944 г. І. В. Сталін, у сваю чаргу, паабяцаў саюзнікам абвясціць вайну Японіі пасля разгрому Германіі. Рузвельт і Сталін дамовіліся таксама аб стварэнні пасля вайны сусветнай арганізацыі па падтрыманні міру.

Вострыя дыскусіі выклікала праблема пасляваеннага статусу Германіі. Чэрчыль і Рузвельт выступалі за падзел Германіі на некалькі дзяржаў. Але ўсе былі згодны з тым, што неабходна прыняць меры па выкараненні германскага мілітарызму. У канчатковым выніку вырашэнне германскага пытання было адкладзена. Спрэчкі выклікала і польскае пытанне. Сталін здолеў дамагчыся згоды Рузвельта і Чэрчыля на перанос польскай усходняй мяжы на «лінію Керзана», а заходняй — на раку Одэр.

Такім чынам, найважнейшымі вынікамі Тэгеранскай канферэнцыі былі цвёрдае абяцанне саюзнікаў адкрыць другі фронт і поўная згода ў дачыненні барацьбы да пераможнага канца з фашысцкай Германіяй.

1. Што азначае паняцце «карэнны пералом у вайне»? Складзіце сінхранічную табліцу «Карэнны пералом у ходзе вайны».

Дата	Савецка-германскі фронт	Паўночная Афрыка і Азія

2. Выкарыстоўваючы картасхему на с. 108, дакажыце, што бітвы пад Сталінградам і Курскам прывялі да карэннага пералому ў Вялікай Айчыннай вайне.

3. З дапамогай дадатковых крыніц прывядзіце прыклады гераізму савецкіх воінаў на фронтах Вялікай Айчыннай вайны. У чым вы бачыце вытокі гераізму і мужнасці савецкіх людзей у гады вайны?
4. Ці існавала ўзаемасувязь паміж дзеяннямі Чырвонай Арміі і войскаў саюзнікаў? Прывядзіце факты.
5. Ахарактарызуйце гістарычнае значэнне Тэгеранскай канферэнцыі.

Амерыканскі ці англійскі школьнік можа не ведаць, што такое Сталінград і Курск, але пра тое, што такое Эль-Аламейн, яму добра вядома. У Англіі свята вераць, што менавіта тут адбылася бітва, якая стала пераломам у Другой сусветнай вайне. А як лічыце вы?

З выступленняў на пасяджэнні канферэнцыі кіраўнікоў урадаў СССР, ЗША і Вялікабрытаніі. Тэгеран, 28 лістапада 1943 г.

Сталін: ...Што тычыцца таго, каб з Італіі распачаць наступленне непасрэдна на Германію, то мы, рускія, лічым, што для такіх мэт Італьянскі тэатр не падыходзіць... Мы, рускія, лічым, што найлепшы вынік даў бы ўдар па ворагу ў Паўночнай або ў Паўночна-Заходняй Францыі... Вядома, гэта цяжкая аперацыя, і немцы ў Францыі будуць шалёна абараняцца, але ўсё ж гэта самае лепшае рашэнне...

Чэрчыль: ...Перад намі цяпер стаіць задача стварыць умовы для магчымасці перакідання войска ў Францыю праз Канал [Ла-Манш] у канцы вясны 1944 года... Наша першая задача заключаецца ў тым, каб узяць Рым... Мы не думаем прасоўвацца далей у Ламбардыю або ісці праз Альпы ў Германію.

У чым былі рознагалосі па пытанні адкрыцця другога фронту паміж Сталіным, з аднаго боку, і Рузвельтам і Чэрчылем — з другога?

§ 22. Барацьба з захопнікамі на акупаванай тэрыторыі

1. Якія краіны былі акупаваны Германіяй? 2. У чым сутнасць расавай палітыкі Германіі?

У перыяд Другой сусветнай вайны ў многіх краінах склаўся нацыянальна-вызваленчы антыфашысцкі рух, накіраваны супраць нямецкіх, італьянскіх, японскіх акупантаў і іх саюзнікаў.

Фашысцкі «новы парадак». На акупаванай тэрыторыі Еўропы гітлераўская Германія стварала «новы парадак». Яго найбольш характэрнымі рысамі з'яўляліся патрабаванне бяспрэчнага выканання загадаў акупацыйных улад, ліквідацыя дэмакратычных

інстытутаў кіравання і ўвядзенне надзвычайных законаў, забарона дзейнасці палітычных партый.

Асабліва антыгуманнай была палітыка *генацыду*. У адпаведнасці з ёй усё насельніцтва акупаваных тэрыторый падзялялася па расавай прымеце. У дачыненні «ніжэйшых» рас, «недачалавекаў» або «непаўнавартасных» народаў (яўрэяў, цыганоў, славян) ужываліся метады масавага знішчэння. У студзені 1942 г. у Германіі была прынятая спецыяльная праграма «канчатковага вырашэння» яўрэйскага пытання, г. зн. планамернага вынішчэння яўрэйскага народа. Месцамі жыхлівага знішчэння людзей сталі *канцэнтрацыйныя лагеры* смерці. Толькі ў адной Германіі ў 1943 г. было 20 буйных і 65 дробных канцлагераў. Найбуйнейшымі з іх у Еўропе былі Асвенцім, Маўтгаўзен і Майданак.

Самакіраванне на акупаваных тэрыторыях перадавалася лідарам мясцовых прафашысцкіх або прагерманскіх партый (груповак), якія супрацоўнічалі з акупантамі, — *калабарацыяністам*. Першы такі вопыт адбыўся ў Нарвегіі, дзе ўрад узначаліў лідар нацыянал-сацыялістычнай партыі В. Квіслінг. Калабарацыяністы меліся амаль ва ўсіх акупаваных еўрапейскіх краінах.

Да канца 1941 г. у Германіі была завершана распрацоўка «Генеральнага плана Ост». Прадугледжвалася, што еўрапейская частка Савецкага Саюза ператворыцца ў сыравінную калонію Германіі. У будучыні яе меркавалася засяліць немцамі-каланістамі. Славянскае насельніцтва планавалася моцна скараціць і ператварыць у малапільных слуг і танную працоўную сілу. У выпадку капітуляцыі савецкага кіраўніцтва дапускалася захаванне СССР на яго азіяцкай частцы ў якасці залежнай ад Германіі дзяржавы. У «Азіяцкую Расію» Германія планавала перанесці з Еўропы свае шматлікія канцлагеры. У дачыненні СССР А. Гітлер казаў: «Гаворка ідзе пра вайну на знішчэнне. На Усходзе жорсткасць з'яўляецца добром для будучыні. Паліякі, украінцы, беларусы павінны знікнуць. Іх трэба выкарыстоўваць у інтарэсах

Немецкія салдаты
падчас карнай
операцыі

Асаблівя актыўным рух Супраціўлення быў у Югаславіі, Польшчы, Італіі, Францыі, Іспаніі і Італіі. У гэтых краінах супраціўленне прымае розныя формы: грамадзянская прапаганда, сабатаж і дыверсіі на працягу вайны, забойства палонных і збітых пілотам. Найвышэйшай формай супраціўлення было партызанскае праціўленне. Пасля перамогі Чырвонай Арміі супраціўленне рэзка актывізаваўся ўва ўсіх краінах, якіх акупавалі нацысты, і Японіі.

У Югаславіі, Албаніі, Балгарыі на базе партызанскіх атрадаў былі створаны народна-вызваленчыя арміі. У Польшчы супраць фашысцкіх акупантаў дзейнічалі *Армія Людова* і *Армія Краёва*. У жніўні 1944 г. пачалося *Варшаўскае паўстанне*, якое скончылася паражэннем. Пікам французскага Супраціўлення стала *Парыжскае паўстанне* ў чэрвені 1944 г., якое завяршылася перамогай. У Грэцыі, Албаніі, Югаславіі і Паўночнай Італіі ад акупантаў вызваліліся значныя тэрыторыі. Паўночная і Цэнтральная Італія былі вызвалены партызанамі да прыходу туды англа-амерыканскіх войскаў.

Значних поспехаў рух Супраціўлення дасягнуў у барацьбе супраць японскіх захопнікаў у Азіі. У 1944—1945 гг. магутныя ўзброеныя выступленні адбыліся ў Кітаі, Інданезіі, Бірме, на Філіпінах, у В'єтнаме, Малаі.

Барасьба савецкага народа ў тыле ворага. Вераломны напад фашысцкай Германіі на СССР выклікаў хвалю патрыятычнага руху. Больш за 20 млн савецкіх людзей падалі заявы аб уступленні ў Чырваную Армію добраахвотнікамі, да 10 млн мірных грамадзян удзельнічалі ў будаўніцтве абарончых рубяжоў, каля 2 млн чалавек уступілі

Юны партызан-разведчык
Валя Коцік —
Герой Савецкага Саюза.
На момант гібелі яму толькі
споўнілася 14 гадоў

ў народнае апалчэнне, якое адыграла важную ролю ў абароне Масквы, Ленінграда і іншых гарадоў.

З самага пачатку вайны пад кіраўніцтвам Камуністычнай партыі на акупаванай тэрыторыі быў арганізаваны **партызанскі рух**. Адною з важных і дзейсных формаў супраціву стала **падпольная барацьба**, г. зн. нелегальная дзейнасць партыйных органаў і арганізацый, а таксама асобных прадстаўнікоў мясцовага насельніцтва на захопленай ворагам тэрыторыі, накіраваная на зрыў акупацыйнай палітыкі. Ужо да канца 1941 г. у тыле нямецкіх войскаў дзейнічала больш за 2000 партызанскіх атрадаў агульнай колькасцю 90 тыс. чалавек.

У маі 1942 г. для каардынацыі баявых дзеянняў у тыле ворага быў створаны *Цэнтральны штаб партызанскага руху* на чале з першым сакратаром Цэнтральнага камітэта Камуністычнай партыі (большавікоў) Беларусі *П. К. Панамянчанам*. Партызанскі рух набыў шырокі размах і ўяўляў сабой вялікую сілу. Усяго за гады вайны ў партызанскіх атрадах і падпольных арганізацыях змагалася звыш 1,1 млн чалавек.

Асабліва магутным партызанскі рух быў у Беларусі, Украіне і ў такіх абласцях РСФСР, як Арлоўская, Бранская, Смаленская, Калінінская. Партызаны вызвалялі цэлыя раёны (да канца 1943 г. у Беларусі яны кантралявалі 60 % усёй тэрыторыі), здзяйснялі рэйды, праводзілі буйныя аперацыі па разбурэнні камунікацый праціўніка, вялі разведку, узаемадзейнічалі з часцямі Чырвонай Арміі. Велізарныя страты акупантам нанесла «рэйкавая вайна». Партызаны ўзрывалі чыгуначныя шляхі і масты, падрывалі эшалоны з войскамі і баявой тэхнікай праціўніка, разбуралі станцыйныя збудаванні. У 1942 г. на барацьбу з масавым партызанскім рухам нямецкае камандаванне накіравала 24 дывізіі рэгулярнай арміі.

Высветліце, як дзеці дапамагалі ў гады вайны:

- ваюючы на фронце;
- удзельнічаючы ў падпольным і партызанскім руху;
- працуючы на прадпрыемствах.

Знакамітымі камандзірамі партызанскіх атрадаў і злучэнняў былі *С. А. Каўпак*, *В. З. Корж*, *В. І. Казлоў*, *К. С. Заслонаў*, *А. Ф. Фёдарав*, *Д. І. Мядзведзеў* і інш. За гераізм і мужнасць, праяўленыя ў барацьбе з акупантамі, многія тысячы партызан і падпольшчыкаў узнагароджаны ордэнамі і медалямі СССР, а 250 чалавек сталі Героямі Савецкага Саюза.

Падчас правядзення ваенных аперацый Чырвонай Арміі пад Ленінградам, Ноўгарадам, у Крыме, Беларусі партызаны актывізаваў свае дзеянні. Так, напрыклад,

Партызаны рыхтуюць
дыверсію на чыгунцы

падчас Беларускай аперацыі 1944 г. партызанскія атрады, па сутнасці, выступілі пятым фронтам у дадатак да чатырох, якія вызвалілі тэрыторыю рэспублікі.

Такім чынам, рух Супраціўлення стаў істотным фактарам, які садзейнічаў перамозе сіл антыгітлераўскай кааліцыі. Найбольшага размаху партызанскі рух дасягнуў на акупаванай тэрыторыі СССР. Дзякуючы масаваму супраціву насельніцтва захопнікі не змаглі ў поўнай меры выкарыстаць эканамічны патэнцыял СССР, які знаходзіўся ў тыле ворага.

1. Ахарактарызуйце «новы парадак», які ўсталявалі германскія захопнікі ў акупаваных краінах. У якіх з іх «новы парадак» набыў найбольш жорсткія формы? Чаму?
2. Растлумачце значэнне паняцця «калабарацыянізм».
3. У якіх формах разгортвалася супраціўленне германскім захопнікам на акупаваных тэрыторыях? Назавіце краіны Заходняй Еўропы, у якіх рух Супраціўлення набыў найбольшы размах.
4. Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы, прывядзіце прыклады барацьбы партызан і падпольшчыкаў супраць акупантаў. Дакажыце, што гэтая барацьба на сіла ўсенародны і інтэрнацыянальны характар. Чаму сярод партызан і падпольшчыкаў было шмат моладзі?
5. Ахарактарызуйце значэнне супраціўлення нямецкаму акупацыйнаму рэжыму на захопленай тэрыторыі.

Некаторыя замежныя гісторыкі разглядаюць дзеянні германскай арміі на акупаванай тэрыторыі СССР як адказ на дзейнасць савецкіх партызан і падпольшчыкаў і ў сілу гэтага апраўдваюць захопнікаў. Як вы лічыце, ці была жорсткасць акупацыйнага рэжыму насамрэч справакавана дзеяннямі партызан і падпольшчыкаў?

З кнігі П. К. Панамарэнкі «Усенародная барацьба ў тыле нямецка-фашысцкіх захопнікаў. 1941—1944»

У 1941—1944 гг. у шэрагах савецкіх партызан на акупаваных тэрыторыях савецкіх рэспублік змагаліся:

РСФСР (акупаваная вобласць)	250 000
Украінская ССР	501 750
Беларуская ССР	373 942
Латвійская ССР	12 000
Літоўская ССР	10 000
Эстонская ССР	2000
Малдаўская ССР	3500
Карэла-Фінская ССР	5500 партызан

П. К. Панамарэнка

Усяго на акупаваных тэрыторыях СССР вялі барацьбу звыш 1 150 000 партызан.

Дзе на акупаваных тэрыторыях Савецкага Саюза партызанскі рух набыў найбольш шырокі размах?

§ 23. Савецкі тыл падчас вайны

1. Чаму індустрыялізацыя ў СССР праводзілася фарсіраванымі тэмпамі? 2. Да якіх наступстваў для абараназольнасці СССР прывяла акупацыя яе ўсходніх рэгіёнаў?

У барацьбе з германскімі захопнікамі актыўна ўдзельнічалі не толькі салдаты, але і працаўнікі тылу. Яны забяспечвалі фронт усім неабходным: харчаваннем, абуткам і адзеннем, узбраеннем, боепрыпасамі і палівам.

Перавод эканомікі на ваенны лад. У пачатку вайны неабходна было ўсе рэсурсы краіны мабілізаваць на разгром фашысцкіх захопнікаў. Разам са звыклымі формамі ўлады ствараліся надзвычайныя органы з асаблівымі паўнамоцтвамі. Галоўным з іх быў Дзяржаўны камітэт абароны. Яму падпарадкоўваліся Стаўка Вярхоўнага Галоўнакамандавання, Савет па эвакуацыі і Цэнтральны штаб партызанскага руху.

Важна было ў самыя сціслыя тэрміны правесці **эвакуацыю** прамысловай і сельскагаспадарчай вытворчасці ў глыб краіны. Аднак рашэнне гэтай задачы ўскладняла-

Савецкі тыл у гады вайны

ся хуткім наступленнем нямецкіх войскаў. У выпадку правалаў эвакуацыйнай палітыкі дырэктывай Саўнаркама СССР і ЦК ВКП(б) ад 29 чэрвеня 1941 г. мясцовым органам улады загадвалася дзейнічаць у духу тактыкі «выпаленай зямлі». Так былі

разбураны ДнепраГЭС, мноства прамысловых прадпрыемстваў. Маршал Г. К. Жукаў назваў савецкую эвакуацыю другой найвялікшай бітвай вайны.

Нароўні з эвакуацыяй патрабавалася ў сціслыя тэрміны наладзіць выпуск прамысловай і сельскагаспадарчай прадукцыі. У лістападзе 1941 г. узровень штомесячнай прамысловай вытворчасці быў самы нізкі за ўсе гады вайны. Ён склаў каля 52 % ад агульнага аб'ёму вытворчасці ў лістападзе 1940 г. Але ўжо з 1942 г. пачаўся яго рост, і СССР неўзабаве перагнаў Германію па выпуску ўзбраення. На вайну працавала практычна ўся савецкая прамысловасць. Тыя прадпрыемствы, якія раней выпускалі цывільную прадукцыю, пераарыентаваліся на ваенную вытворчасць. Перабудова тылу на ваенны лад завяршылася ў 1942 г.

Асноўнымі рэгіёнамі размяшчэння прамысловасці сталі Урал, Заходняя і Усходняя Сібір, Казахстан і Сярэдняя Азія, Паволжа. Усяго было эвакуіравана 1500 буйных прадпрыемстваў. Маючы меншы, чым Германія, прамысловы патэнцыял, СССР вырабіў за гады вайны амаль удвая больш ваеннай тэхнікі і боепрыпасаў.

Абаронная прамысловасць. Перамога савецкага народа ў Вялікай Айчыннай вайне кавалася ў тыле. У Чэлябінску, празваным у народзе Танкаградам, была наладжана масавая вытворчасць лепшых на той час цяжкіх танкаў KB-1 і сярэдніх T-34 — лепшых танкаў гэтага тыпу Другой сусветнай вайны. З чэрвеня 1941 г. па верасень 1945 г. было выпушчана больш за 100 тыс. найноўшых танкаў (за гэты ж перыяд у Германіі — усяго 65 590 танкаў і лёгкіх браневікоў).

У 1942 г. сталі серыйна вырабляць самалёты Ла-5 — аднаматорныя знішчальнікі, якія па пэўных параметрах перасягалі знакаміты нямецкі знішчальнік «Месершміт-109». З 1940 г. у серыйную вытворчасць быў запушчаны штурмавік Іл-2, адзін з самых эфектыўных самалётаў Другой сусветнай вайны.

Савецкія авіяканструктары.
Злева направа: С. А. Лавацкін, А. М. Тупалеў,
А. С. Якаўлеў, А. І. Мікаян

Самай масавай аўтаматычнай зброяй Чырвонай Арміі стаў пісталет-кулямёт Г. С. Шпагіна — ППШ, які вылучаўся надзейнасцю ў баі, прастатой у эксплуатацыі і доглядзе і невялікім коштам вытворчасці.

Вялікую ролю ў росце ваеннай прамысловасці адыгралі навукоўцы і тэхнікі. Ручная зварка танкаў была заменена аўтаматычнай, што дазволіла істотна павялічыць вытворчасць. Так, час вытворчасці адной дэталі скараціўся з 36 гадз да 1,5 гадз. Для вырабу касак была распрацавана адмысловая пласцічная і ў той жа час вельмі трывалая марка сталі. У самыя сціслыя тэрміны

ўдалося ўдасканаліць тэхналогію вырабу абутковага скуразамяняльніка — знакамітай кірзы. Масавая вытворчасць кірзавых ботаў дазволіла абуць да канца вайны 10 млн савецкіх салдат.

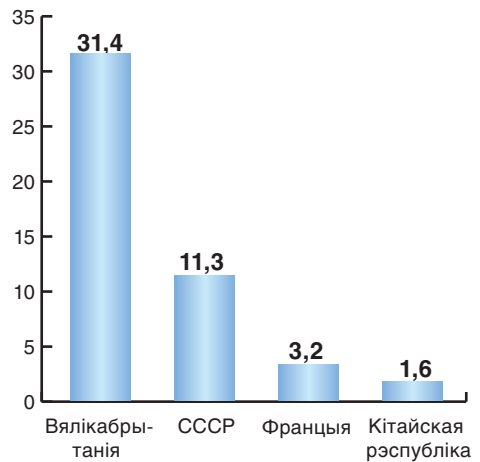
Будучы стваральнік савецкай атамнай бомбы І. В. Курчатаў распрацаваў метады размагнічвання, які абараняў ад магнітных мін караблі і падводныя лодкі. Падчас вайны былі спраектаваны верталёты, ракеты, рэактыўная зброя — знакамітыя «Кацюшы», праведзена першая кіраваная ядзерная рэакцыя.

Аднак у ваеннай эканоміцы СССР меліся пэўныя заганы. Задавальняючы свае патрэбы ў танках і самалётах, Савецкі Саюз адчуваў востры дэфіцыт аўтамабіляў і марской авіяцыі. Часткова гэтая праблема была вырашана з дапамогай ЗША. 11 сакавіка 1941 г. кангрэс ЗША прыняў закон аб *ленд-лізе*. Гэтыя пастаўкі ў СССР называлі «другім фронтам». Агульны іх аб'ём складаў прыкладна 4 % валавой прамысловай вытворчасці СССР у гады вайны. Але па асобных відах узбраенняў пастаўкі былі вельмі значныя: аўтамабілі — каля 70 %, танкі — 12 %, самалёты — 10 %. СССР разлічваўся за гэтыя пастаўкі сродкамі з залатога запасу краіны.

Працоўны гераізм савецкага народа. Паспяхова эвакуацыя, паскоранае аднаўленне ваеннай прамысловасці шмат у чым былі абумоўлены наяўнасцю велізарных працоўных рэсурсаў. Асноўнай крыніцай дадатковых працоўных рэсурсаў у перыяд вайны стала насельніцтва, раней не занятае ў вытворчасці, — перш за ўсё жанчыны, моладзь і падлеткі, мужчыны, не прыдатныя да службы ў арміі. Доля жанчын у народнай

Рэактыўная ўстаноўка «Кацюша»

Аб'ёмы паставак па ленд-лізе ў 1941—1945 гг. (млрд дол.)

Высветліце, які ўнёсак у дасягненне перамогі зрабілі дзеячы культуры.

Дыктар Усесаюзнага радыё Юрий Левітан у гады вайны чытаў па радыё зводкі Саўінфармбюро. Для ўсёй краіны ён стаў «голосам Перамогі»

гаспадарцы дасягнула ў 1944 г. 57,4 %. У прамысловасці яны выконвалі нават самыя цяжкія працы (машыністы, кавалі, вальшчыкі лесу, грузчыкі).

Становішча ў сельскай гаспадарцы было больш складаным, чым у прамысловасці. Да 1942 г. агульная тэрыторыя пасяўных плошчаў зменшылася на 42 %, ураджайнасць культур знізілася ў 2 разы. У гэтых умовах дзяржава пайшла на павелічэнне прысядзібных участкаў для калгаснікаў. У канцы вайны $\frac{3}{4}$ занятых у сельскай гаспадарцы складалі жанчыны.

У красавіку 1942 г. у СССР былі выдадзеныя загады аб мабілізацыі жанчын у войскі сувязі, ваенна-паветранага флоту і тылавых часці. Больш за 1 млн савецкіх жанчын у гады вайны апынуліся на фронце. 87 жанчын сталі Героямі Савецкага Саюза.

Германія таксама прыняла закон аб мабілізацыі жанчын з зімы 1943 г. Аднак нямецкія жанчыны працавалі толькі ў штабах, і нават медыцынскі персанал складалі выключна медбраты. У ніводнай арміі свету, акрамя савецкай, не было жанчын-танкістаў, кулямётчыц, снайпераў і лётчыц. У іншых краінах жанчыны-добраахвотніцы маглі адпраўляцца на мужчынскія працы, прычым толькі тыя, хто не меў дзяцей.

Руская Праваслаўная Царква ў гады вайны. З самага пачатку вайны насельніцтва ўсё часцей звярталася да праваслаўнай веры. *Мітрапаліт Сяргій* бласлаўляў усіх праваслаўных на абарону Радзімы. Разгарнуўся збор грашовых сродкаў, каштоўнасцяў і рэчаў для патрэб фронту. Людзі часта аддавалі апошніяе, робячы добраахвотныя ахвяраванні ў імя перамогі.

Падлетак працуе на свідравальным станку на абаронным заводзе

Патрыятычная дзейнасць святароў паслужыла штуршком да збліжэння ўлады і Рускай Праваслаўнай Царквы. У 1943 г. адбыўся абмен пасланнямі мітрапаліта Сяргія і І. В. Сталіна. У выніку ўзнавілася дзейнасць Святога Сінода (найвышэйшага органа кіравання Рускай Праваслаўнай Царквы), адкрываліся духоўныя навучальныя ўстановы, выдавалася царкоўная літаратура. Неўзабаве Сяргій быў абраны патрыярхам Маскоўскім і ўсяе Русі. Да гэтага патрыяршы пасад пуставаў 18 гадоў. З канца 1943 г. сталі адкрывацца для службы храмы, пачалі вяртацца з лагераў

Танкавая калона «Дзмітрый Данскі». 1944 г.
На грошы, сабраныя Рускай Праваслаўнай Царквой,
Чырвонай Арміі былі перададзены танкавая калона
«Дзмітрый Данскі» і авіяэскадрылля
«Аляксандр Неўскі»

рэпрэсаваныя служыцелі царквы, спыніўся ўціск вернікаў.

Паўсядзённае жыццё савецкіх людзей у тыле. Да канца 1941 г. па ўсёй краіне была ўведзена картаная сістэма продажу харчавання, а ў 1942 г. — і прамысловых тавараў. Рыначныя цэны на прадукты дасягнулі вельмі высокага ўзроўню. Важнай крыніцай прадуктаў харчавання сталі падсобныя гаспадаркі прадпрыемстваў, індывідуальнае і калектыўнае агародніцтва.

Значная доля сямейнага бюджэту ішла на дзяржаўныя падаткі і пазыкі. З 1942 г. урад увёў ваенны падатак, які пашыраўся на ўсіх людзей, што працавалі ў тыле. Стала абавязковай і падпіска на ваенныя пазыкі. За гады вайны іх было чатыры, і іх агульная сума склала 72 млрд руб. Сродкі, якія паступілі ад ваенных пазык, пакрылі 15 % ваенных выдаткаў краіны.

Становішча ў блакадным Ленінградзе (8 верасня 1941 г. — 27 студзеня 1944 г.). З самага пачатку вайны германскае камандаванне імкнулася любой цаной захапіць Ленінград (цяпер Санкт-Пецярбург) — найбуйнейшы прамысловы цэнтр, сімвал сацыялістычнай рэвалюцыі для савецкага народа. Гераічная абарона горада доўжылася 872 дні — з **8 верасня 1941 г.** па **27 студзеня 1944 г.** Блакаднае кальцо было прарвана **18 студзеня 1943 г.** Да

З 1942 па 1945 г.
рэгулярна праводзіліся
ваенныя пазыкі
і выпускаліся аблігацыі
рознага наміналу

Піскароўскія мемарыяльныя
могілкі — адно з месцаў масавых
пахаванняў ахвяр блакады
Ленінграда і воінаў
Ленінградскага фронту

пачатку блакады насельніцтва Ленінграда не паспела эвакуіравацца. Тут заставалася амаль 3 млн чалавек, у тым ліку 400 тыс. дзяцей. На абарону роднага горада ўзняліся ўсе жыхары Ленінграда. Яны фарміравалі дывізіі народнага апалчэння, будавалі абарончыя рубяжы, тушылі тысячы запальных бомбаў, скінутых на горад ворагам. Калектывы абаронных прадпрыемстваў выраблялі ваенную тэхніку і зброю.

У лістападзе 1941 г. становішча гараджан рэзка пагоршылася. Пачаўся голад, смяротнасць насельніцтва стала масавай. За час блакады ад голаду, хвароб, варожых бомбаў і снарадаў загінула каля 1 млн жыхароў. У бітве за Ленінград людскія страты былі большымі, чым у Англіі і ЗША за ўвесь час вайны. Гераічная абарона горада стала сімвалам мужнасці савецкага народа.

1. Што трэба было зрабіць савецкаму кіраўніцтву, каб перавесці народную гаспадарку на ваеннае становішча? Выкарыстайце картасхему на с. 117.
2. Якія навуковыя адкрыцці і дасягненні былі зроблены ў гады вайны? Падрыхтуйце прэзентацыю «Зброя Перамогі». Выкарыстайце дадатковыя крыніцы інфармацыі.
3. Ахарактарызуйце дзейнасць Рускай Праваслаўнай Царквы ў гады вайны. Як і чаму змяніліся ўзаемаадносіны царквы і Савецкай дзяржавы?
4. Апішыце паўсядзённае жыццё людзей у савецкім тыле. Ацаніце ўнёсак працаўнікоў тылу ў разгром ворага.
5. Чаму нямецкае камандаванне імкнулася захапіць Ленінград? У чым праявіліся гераізм і мужнасць абаронцаў блакаднага Ленінграда?

Пытанне аб значэнні ленд-лізу выклікала і выклікае спрэчкі. Адны лічаць, што без ваенных паставак з ЗША і Англіі СССР не змог бы выйграць вайну, іншыя — што роля гэтых паставак зусім неістотная. Якое ж значэнне меў ленд-ліз для разгрому нацысцкай Германіі?

Са Звароту мітрапаліта Маскоўскага і Каломенскага Сергія. 22 чэрвеня 1941 г.

Але не першы раз даводзіцца рускаму народу вытрымліваць такія выпрабаванні... Нашы продкі не падалі духам і пры горшым становішчы, бо памяталі не пра асабістыя небяспекі і выгады, а пра свяшчэнны свой абавязак перад Радзімай і верай і выходзілі пераможцамі. Не пасаромім жа іх слаўнага імя і мы — праваслаўныя... Айчына абараняецца зброяй і агульным народным подзвігам, агульнай гатоўнасцю службы Айчыне ў цяжкую гадзіну выпрабавання ўсім, чым кожны можа. Тут ёсць справа рабочым, сялянам, навукоўцам, жанчынам і мужчынам, юнакам і старым. Кожны можа і павінен унесці ў агульны подзвіг сваю долю працы, клопату і майстэрства.

У чым бачыў вытокі перамогі мітрапаліт Сергій?

§ 24. Заклучны этап Другой сусветнай вайны

1. Растлумачце паняцце «карэнны пералом у ходзе вайны». 2. Якія падзеі прывялі да карэна-нага пералому ў Другой сусветнай і Вялікай Айчыннай войнах?

У пачатку 1944 г. Чырвоная Армія разгарнула наступленне на ўсіх франтах. Яна ажыццявіла шэраг бліскучых ваенных аперацый, адыграўшы вырашальную ролю ў перамозе над нацысцкай Германіяй і мілітарысцкай Японіяй.

Пачатак вызвалення Чырвонай Арміяй еўрапейскіх краін. Вясной — летам 1944 г. завяршылася вызваленне СССР. Найбуйнейшая з наступальных аперацый Чырвонай Арміі насіла назву «*Баграціён*». Была знята блакада Ленінграда, вызвалены большая частка Прыбалтыкі, Беларусь, Украіна і Малдавія. Пачаўся вызваленчы паход Чырвонай Арміі ў Еўропу.

Амаль без супраціўлення палі два саюзнікі Германіі: Румынія і Балгарыя. Сафія — сталіца Балгарыі — радасна сустракала савецкіх воінаў. З жорсткім супраціўленнем сутыкнуліся войскі Чырвонай Арміі ў Венгрыі. Аднак самыя цяжкія баі разгарнуліся за Польшчу, якую немцы разглядалі як апошні бастыён перад Германіяй. За вызваленне гэтай краіны ад нямецка-фашысцкай акупацыі Савецкі Саюз заплаціў самую вялікую цану — загінула 600 тыс. воінаў.

Адкрыццё другога фронту. Вызваленне СССР і паспяховае наступленне савецкіх войскаў у Еўропе прымусілі саюзнікаў паспяхацца з адкрыццём **другога фронту**. Бо яны выдатна разумелі, што СССР і без іх можа вызваліць усю Еўропу і прайсці да Атлантыкі. Менавіта такога развіцця падзей Англія і ЗША імкнуліся не дапусціць.

У **чэрвені 1944 г.** англа-франка-канадскія і амерыканскія войскі высадзіліся ў Нармандыі (Паўночная Францыя). Так пачалася найбуйнейшая ваенна-стратэгічная аперацыя саюзнікаў у гады вайны. Да гэтай аперацыі пад кодавай назвай «*Оверлорд*» былі падрыхтаваны дзве амерыканскія, адна англійская і адна канадская арміі пад агульным камандаваннем генерала **Д. Эйзенхаўэра**. У ваенных дзеяннях узялі ўдзел больш за 3 мільёны чалавек, якія пераправіліся праз праліў Ла-Манш у Нармандыю. Бітва за Нармандыю працягвалася больш за два месяцы. Яна скончылася

Жыхары Сафіі (Балгарыя) сустракаюць Чырвоную Армію. Верасень 1944 г.

вызваленнем Парыжа і выхадам саюзных войскаў да германскай мяжы ў канцы жніўня 1944 г.

Урад Вішы быў звергнуты, і Францыя, якую ўзначаліў генерал Ш. дэ Голь, вярнулася ў склад антыгітлераўскай кааліцыі. Наступным этапам стала вызваленне Бельгіі і Італіі. У пачатку 1945 г. баі перамясціліся на тэрыторыю Германіі, якая апынулася ў коле франтоў.

Крымская (Ялцінская) канферэнцыя. У гэты ж час (4—11 лютага 1945 г.) у Ялце адбылася другая сустрэча лідараў краін антыгітлераўскай кааліцыі: СССР, ЗША і Вя-

Вызваленне краін Заходняй Еўропы і разгром фашысцкай Германіі (1944—1945)

лікабрытаніі. Канферэнцыя была прысвечана ўсталяванню пасляваеннага сусветнага парадку і будучаму падзелу свету паміж краінамі-пераможцамі. І. В. Сталін, Ф. Д. Рузвельт і У. Чэрчыль дамовіліся аб каардынацыі сваіх ваенных планаў на завяршальным этапе вайны. Крымская канферэнцыя канчаткова вызначыла лёс пасляваеннай Германіі.

Лідары антыгітлераўскай кааліцыі дамовіліся аб падзеле Германіі на чатыры акупацыйныя зоны, а горада Берліна — на чатыры акупацыйныя сектары. Былі прыняты рашэнні аб пасляваеннай *дэмілітарызацыі* Германіі, ліквідацыі яе ўзброеных сіл і ваеннай прамысловасці, знішчэнні нацысцкай партыі і пакаранні ваенных злачынцаў, аб кампенсацыі страт, нанесеных Германіяй саюзнікам у ходзе вайны.

Вострыя дыскусіі вяліся з нагоды ўсходняй мяжы Польшчы. У выніку было прынята рашэнне захаваць Заходнюю Беларусь і Заходнюю Украіну ў складзе СССР. Прадугледжвалася таксама, што Польшча павінна атрымаць прырашчэнні тэрыторыі на поўначы і захадзе за кошт Германіі. Урад Польшчы ствараўся на аснове камуністычнага Часовага ўрада, які размяшчаўся ў Любліне. СССР пагадзіўся праз два-тры месяцы пасля заканчэння баявых дзеянняў у Еўропе выступіць супраць Японіі. У абмен Савецкі Саюз атрымліваў Курылы і Паўднёвы Сахалін, страчаны ў выніку руска-японскай вайны.

Капітуляцыя Германіі. Улічваючы магчымасць заключэння сепаратнага аб'яднання Германіі з ЗША і Англіяй, савецкае кіраўніцтва прыняло рашэнне тэрмінова і самастойна штурмаваць Берлін. Бітва за Берлін — апошняя буйная бітва Вялікай Айчыннай вайны.

Берлінская наступальная аперацыя (16 красавіка — 8 мая 1945 г.) была, па ацэнцы Г. К. Жукава, «адной з найцяжэйшых аперацый Другой сусветнай вайны». У наступленні на Берлін удзельнічалі войскі 1-га і 2-га Беларускіх і 1-га Украінскага франтоў пад кіраўніцтвам *Г. К. Жукава, К. К. Ракасоўскага і І. С. Конева*. З абодвух бакоў у бітве ўдзельнічалі каля 3,5 млн чалавек. Аперацыя працягвалася 23 дні. Нават тады, калі сталіца Германіі апынулася ў акружэнні войскаў Чырвонай Арміі, вораг працягваў упарта супраціўляцца. 30 красавіка пачаўся штурм рэйхстага. Разведчыкі *М. А. Ягораў і М. В. Кантарыя* ўстанавілі чырвоны Сцяг Перамогі над

Дрэздэн пасля бамбардзіровак англа-амерыканскай авіяцыяй. Люты 1945 г.

Падпісанне Акта аб безагаворачнай капітуляцыі фашысцкай Германіі.
Калектыў мастакоў Кукрыніксы. 1946 г.

рэйхстагам. У гэты ж дзень А. Гітлер скончыў жыццё самагубствам. 2 мая гарнізон Берліна капітуляваў.

Берлін не стаў нямецкім Сталінградам. Насуперак спадзяванням нацысцкіх правадыроў савецкія войскі ўзялі горад за 5 дзён. **8 мая 1945 г.** позна вечарам у прыгарадзе Берліна Германія падпісала *Акт аб безагаворачнай капітуляцыі*. Ад імя саюзнікаў яго прынялі маршал Г. К. Жукаў

і военачальнікі Вялікабрытаніі, ЗША і Францыі.

У час падпісання капітуляцыі ў Маскве ўжо настала **9 мая 1945 г.** Гэты дзень і быў абвешчаны ў СССР *Днём Перамогі*.

Патсдамская канферэнцыя. Лёс пасляваеннага ўладкавання свету абмяркоўваўся на канферэнцыі трох дзяржаў-пераможцаў, якая прайшла ў прыгарадзе Берліна *Патсдаме 17 ліпеня — 2 жніўня 1945 г.* Савецкую дэлегацыю ўзначальваў І. В. Сталін, амерыканскую — Г. Трумэн, англійскую — У. Чэрчыль. У ходзе канферэнцыі Чэрчыль змяніў новы англійскі прэм'ер-міністр К. Этлі.

Ключавое месца на канферэнцыі займала германскае пытанне. Пераможцы прынялі рашэнне захаваць Германію як адзіную дзяржаву, але пры гэтым цалкам раззброіць яе і аднавіць грамадзянскія свабоды, ліквідаваць рэшткі фашысцкага рэжыму (дэнацыфікацыя), выявіць і пакараць нацысцкіх злачынцаў. Меркавалася ўвесці на тэрыторыю Германіі войскі краін-пераможцаў, уключаючы Францыю, і часова падзяліць яе на чатыры зоны акупацыі: англійскую, амерыканскую, савецкую і французскую. Берлін таксама дзяліўся на чатыры акупыйныя сектары.

У Еўропе ўсталяваліся новыя межы. Прызнаваліся даваенныя межы СССР, яму ж перадавалася частка Усходняй Прусіі з горадам Кёнігсберг (цяпер Калінінградская вобласць Расіі). Тэрыторыя Польшчы таксама павялічвалася за кошт германскіх зямель (частка Усходняй Прусіі і землі па рэках Одэр і Нейсэ).

Было вырашана арганізаваць міжнародны суд над нацысцкімі правадырамі; падзяліць пароўну паміж саюзнікамі ваенны і гандлёвы флот Германіі і рэпарацыі (прамысловае абсталяванне, сыравіну і г. д.). Палова рэпарацый належала Савецкаму Саюзу. На канферэнцыі ЗША і Вялікабрытанія атрымалі асабістае пацвярджэнне ад І. В. Сталіна, што СССР далучыцца да вайны з Японіяй.

Паражэнне Японіі. Згодна з рашэннямі Ялцінскай і Патсдамскай канферэнцый саюзнікі пачалі сумесныя ваенныя дзеянні супраць Японіі. 5 жніўня 1945 г. яны абвясцілі Японіі ўльтыматум з патрабаваннем аб яе капітуляцыі. Пасля гэтага ЗША скінулі першыя атамныя бомбы на японскія гарады Хірасіма і Нагасакі. Ваеннай неабходнасці ў атамнай бамбардзіроўцы не было.

Вялікі ўнёсак у агульную перамогу над Японіяй зрабіў Савецкі Саюз. На працягу трох тыдняў войскі Чырвонай Арміі разграмілі мільённую Квантунскую армію і вызвалілі Маньчжурію, Паўднёвыя Сахалін, Курыльскія астравы і паўночную частку Карэі. **2 верасня 1945 г.** пераможаная Японія падпісала *Акт аб капітуляцыі*. Другая сусветная вайна, якая доўжылася 6 гадоў, скончылася.

Заснаванне Арганізацыі Аб'яднаных Нацый. Напярэдадні Патсдамскай канферэнцыі ў Сан-Францыска (ЗША) завяршыла сваю працу канферэнцыя 50 дзяржаў, якія ваявалі супраць Германіі і яе саюзнікаў. **26 чэрвеня 1945 г.** яна прыняла рашэнне аб стварэнні *Арганізацыі Аб'яднаных Нацый (ААН)* і ўхваліла яе Статут, які ўступіў у сілу **24 кастрычніка 1945 г.** Гэты дзень па рашэнні Генеральнай асамблеі ААН абвешчаны *Днём Арганізацыі Аб'яднаных Нацый*. У Статуте ААН паведамлялася, што арганізацыя створана з мэтай «абараніць будучыя пакаленні ад жахаў вайны». Дзеля выканання гэтай задачы сябры ААН абавязаліся вырашаць усе свае спрэчкі мірным шляхам. Разам з дэлегацыяй СССР у арганізацыі ААН удзельнічалі дэлегацыі Беларускай ССР і Украінскай ССР.

Кіраўнік дэлегацыі СССР А. А. Грамыка падпісвае Статут ААН. Сан-Францыска (ЗША). 26 чэрвеня 1945 г.

Сувязь часоў

Хірасіма пасля атамнай бамбардзіроўкі 6 жніўня 1945 г. У 1967 г. Японія абвясціла тры прынцыпы: не вырабляць ядзерную зброю, не мець і не ўвозіць яе

Падрыхтуйце прэзентацыю
«Палкаводцы Перамогі».

№ 23

Цана і значэнне перамогі.

Цана перамогі ў вайне была выключна вялікая. Вайна спустошыла многія дзяржавы. Незлічоныя былі людскія страты: загінула каля 65 млн чалавек.

У СССР вайна забрала жыцці 27 млн чалавек. Вораг знішчыў нацыянальны здабытак многіх краін: індустрыю, гарады, шляхі зносін і цэнтры культуры. Найбольшыя страты панёс Савецкі Саюз: 25 млн чалавек засталіся без прытулку, было разбурана 1710 гарадоў і пасёлкаў, больш за 70 тыс. вёсак, 6 млн будынкаў, 32 тыс. прамысловых прадпрыемстваў.

Перамога над фашызмам змяніла суадносіны сіл у свеце. Узрос аўтарытэт Савецкага Саюза, пашырылася зона яго ўплыву. Германія, Італія і Японія, якія пацярпелі паражэнне, выбылі на час з ліку вялікіх дзяржаў. Саслабілі пазіцыі Францыі і нават Вялікабрытаніі. У той жа час надзвычай узрасла моц ЗША, якія ператварыліся ў гегемона капіталістычнага свету і гаранта заходняй цывілізацыі. Сумесныя ваенна-палітычныя дзеянні краін антыгітлераўскай кааліцыі ў гады Другой сусветнай вайны прадугледжвалі працяг супрацоўніцтва СССР, ЗША і Вялікабрытаніі. Але гэтага, на жаль, не адбылося.

Такім чынам, Вялікая Перамога ў Другой сусветнай вайне была дасягнута агульнымі намаганнямі народаў антыфашысцкай кааліцыі. Вырашальную ролю ў разгроме фашысцкага блока адыграў Савецкі Саюз і яго Узброеныя Сілы. На ўсіх этапах Другой сусветнай вайны савецка-германскі фронт быў галоўным фронтам вайны.

1. Якія стратэгічныя аперацыі ажыццявіла Чырвоная Армія ў 1944—1945 гг.? Складзіце храналагічную табліцу. Выкарыстайце картасхему на с. 124.

Дата	Стратэгічная аперацыя	Вызваленая тэрыторыя

2. Ці была неабходнасць атамных бамбардзіровак Злучанымі Штатамі японскіх гарадоў Хірасіма і Нагасакі? Дайце ацэнку дзеянням ЗША.
3. Якія асноўныя рашэнні былі прынятыя на Крымскай і Патсдамскай канферэнцыях? Ахарактарызуйце значэнне гэтых канферэнцый для далейшага ходу гістарычнага развіцця.
4. Назавіце крыніцы перамогі СССР і краін антыгітлераўскай кааліцыі ў вайне супраць агрэсіўнага блока дзяржаў.
5. Якія асноўныя вынікі Другой сусветнай вайны? Якія ўрокі неабходна засвоіць чалавецтву?
6. Дакажыце, што Другая сусветная вайна была самым буйным ваенным канфліктам у гісторыі чалавецтва. Для адказу выкарыстайце картасхему на першым форзацы і дадатковыя крыніцы інфармацыі.

Усё далей у гісторыю адыходзіць Другая сусветная вайна, але не сціхаюць дыскусіі на тэму «Хто адыграў галоўную ролю ў перамозе над фашысцкай арміяй?». Які ўнёсак у перамогу зрабілі СССР, ЗША і Вялікабрытанія?

Частка II. СУСВЕТНАЯ ГІСТОРЫЯ НАВЕЙШАГА ЧАСУ 1945 — пачатак XXI ст.

§ 25. Асноўныя тэндэнцыі развіцця краін свету пасля Другой сусветнай вайны

1. Як складваліся ўзаемаадносіны паміж СССР і ЗША ў гады Другой сусветнай вайны? 2. Калі і з якой мэтай упершыню была выкарыстана ядзерная зброя?

Пасля заканчэння Другой сусветнай вайны найбольшым уплывам у свеце карысталіся дзве вялікія дзяржавы — СССР і ЗША. Была сфарміравана сістэма міжнародных адносін, якая характарызавалася расколам свету на варожыя грамадска-палітычныя сістэмы — капіталістычную і сацыялістычную. Супрацьстаянне і канфлікты паміж імі ўвайшлі ў гісторыю пад назвай «**халоднай вайны**», якая скончылася развалам СССР і сацыялістычнай сістэмы. Выбітнай падзеяй сучаснай гісторыі стаў распад каланіяльнай сістэмы. Былыя каланіяльныя краіны пачалі звацца краінамі, якія сталі на шлях развіцця, альбо краінамі «трэцяга свету».

«Халодная вайна». Яшчэ падчас Патсдамскай канферэнцыі 1945 г. у лагеры саюзнікаў пачаліся рознагалосці. Дух супрацоўніцтва паступова знікаў. ЗША сур'ёзна асцерагаліся нарастання магутнасці Савецкага Саюза, які пачаў кантраляваць краіны Усходняй Еўропы: Польшчу, Чэхаславакію, Балгарыю, Югаславію, Румынію, Венгрыю, Усходнюю Германію, Албанію. Захад імкнуўся не дапусціць пранікнення сацыялістычных ідэй за межы ўсходнееўрапейскіх дзяржаў. У 1946 г. У. Чэрчыль выступіў з ваяўнічай прамовай у г. Фултан (ЗША), што, як лічыцца, паклала пачатак «халоднай вайне». Ён заклікаў да стварэння саюзу дзяржаў, перш за ўсё Англіі і ЗША, для барацьбы з савецкім уплывам.

У 1947 г. пачалася кансалідацыя (згуртаванне) сіл Захаду ў барацьбе супраць СССР. У ЗША быў прыняты так званы **план Маршала**,

Выступленне У. Чэрчыля ў Вестмінстэрскай каледжы ў г. Фултан (ЗША). 1946 г.

які прадугледжваў дапамогу ў эканамічным аднаўленні Еўропы на ўмовах доўгатэрміновых крэдытаў або зусім бязвыплатна. Аднак дапамога абумоўлівалася палітычнымі патрабаваннямі. У выніку ЗША атрымлівалі магутныя рычагі ўздзеяння на еўрапейскія краіны. Іх уплыў асабліва ўзмацніўся пасля афармлення ў **1949 г.** ваенна-палітычнага блока вядучых краін Захаду — *Арганізацыі Паўночнаатлантычнай дамовы (НАТА)*.

№ 24

Сацыялістычныя краіны Еўропы таксама аб'ядналіся ў **1955 г.** у міжнародны ваенна-палітычны саюз — *Арганізацыю Варшаўскай дамовы (АВД)*. Супрацьстаянне стала адкрытым і надзвычай небяспечным для ўсяго свету. Пачалася гонка ўзбраенняў, якая выматвала сілы абодвух бакоў, пачалі ўзнікаць лакальныя канфлікты.

Самым вострым і небяспечным міжнародным канфліктам у другой палове XX ст. стаў **Карыбскі крызіс 1962 г.** Пагроза сусветнай ядзернай вайны яшчэ ніколі не была такой рэальнай, як у той час. Карыбскі крызіс стаў пераломным момантам у гісторыі сучаснага свету. СССР і ЗША канчаткова зразумелі катастрофічныя наступствы нічым не абмежаванай гонкі ўзбраенняў. На парадак дня міжнароднай палітыкі было пастаўлена пытанне аб прадухіленні пагрозы сусветнай ядзернай катастрофы.

Разрадка міжнароднай напружанасці. Успышкі «халоднай вайны» паміж Усходам і Захадам чаргаваліся з перыядамі *разрадкі міжнароднай напружанасці*. Самая доўгатэрміновая стадыя пачалася ў 1970-я гг. Менавіта ў той час СССР і ЗША заключылі шэраг важных дамоў аб абмежаванні ўзбраенняў. Упершыню абодва бакі прызналі існаванне парытэту (роўнасці) сваіх стратэгічных сіл і неабходнасць яго захавання як асновы ўстойлівых мірных адносін. Савецка-амерыканская дамова 1972 г. дэкларавала недапушчальнасць ядзернай вайны ў адносінах паміж гэтымі дзяржавамі. У мэтах захавання парытэту СССР і ЗША дамовіліся аб абмежаванні сістэм проціракетнай абароны (ПРА).

Пагадненне ПРА (1972) дапамагала пазбегнуць новага вітка гонкі ўзбраенняў. У тым жа годзе была падпісана першая дамова аб абмежаванні стратэгічных узбраенняў (АСУ-1), якая вызначала для бакоў максімальна дапушчальную колькасць ядзернай зброі.

Кульмінацыяй разрадкі міжнароднай напружанасці стала *Нарада па бяспецы і супрацоўніцтве ў Еўропе (НБСЕ)* з удзелам ЗША, Канады і 33 еўрапейскіх дзяржаў, за выключэннем Албаніі. Вынікам работы Нарады стала падпісанне ў **1975 г.** у Хельсінкі *Заклучнага акта*. Краіны Еўропы,

Падпісанне Заклучнага акта Нарады па бяспецы і супрацоўніцтве ў Еўропе. Хельсінкі.
1 жніўня 1975 г.

ЗША і Канады давалі ўзаемныя абавязкі паважаць цэласнасць межаў дзяржаў, іх суверэнітэт, базавыя правы чалавека, прымаць захады па ўзмацненні міжнароднай бяспекі.

Нягледзячы на паляпшэнне міжнароднага становішча, прычыны «халоднай вайны» не былі ліквідаваны. Намаганні змяніць суадносіны сіл у глабальным маштабе не спыняліся. Асаблівае месца ў супрацьстаянні двух ваенна-палітычных блокаў займалі лакальныя канфлікты.

Паварот ад разрадкі да канфрантацыі. На мяжы 1970—1980-х гг. у міжнародных адносінах зноў адбыўся паварот да канфрантацыі паміж СССР і ЗША. Абвастрыліся супярэчнасці ў розных рэгіёнах свету. Ускладніліся адносіны паміж вялікай групай краін «трэцяга свету» і развітымі капіталістычнымі краінамі. У 1975 г. былі створаны рэвалюцыйна-дэмакратычныя ўрады ў Анголе і Мазамбіку, у 1978 г. адбылася рэвалюцыя ў Афганістане, а ў 1979 г. — антыманархічная рэвалюцыя ў Іране. Разбурылася сусветная сістэма каланіялізму, і ўзрасла роля краін Азіі і Афрыкі на міжнароднай арэне. Усё гэта разглядалася як знешнепалітычныя паразы ЗША і іх саюзнікаў у барацьбе з СССР.

У краінах Захаду разгарнулася антысавецкая кампанія, пачалася новая фаза гонкі ўзбраенняў. У канцы 1983 г. урады Англіі, ФРГ і Італіі далі згоду на размяшчэнне амерыканскіх ракет з ядзернымі боегалоўкамі на тэрыторыі сваіх краін. Такім чынам, адбыўся паварот ад разрадкі міжнароднай напружанасці да канфрантацыі.

Распад СССР і яго наступствы. У сярэдзіне 1980-х гг. у Савецкім Саюзе пачаліся маштабныя рэформы, больш вядомыя як *перабудова*. Мэтай рэформаў была пабудова «сацыялізму з чалавечым тварам». Савецкае кіраўніцтва на чале з М. С. Гарбачовым узяло курс на ўсталяванне атмасферы даверу і ўзаемапаразумення з краінамі Захаду. У выніку такая палітыка прывяла да распаду СССР і сацыялістычнага лагера ў цэлым.

Напрыканцы 1980-х гг. у сацыялістычных краінах Усходняй Еўропы адбыліся дэмакратычныя рэвалюцыі. СССР не перашкаджаў гэтым зменам. *Злісманда 1989 г.* пачаўся дэмантаж *Берлінскай сцяны* — сімвала палітычнага падзелу Еўропы. Пасля падзення ў 1989—1990 гг. камуністычных рэжымаў у краінах Цэнтральнай і Усходняй Еўропы існаванне Арганізацыі Варшаўскай дамовы як ваенна-палітычнага альянсу краін сацыялізму страціла сэнс. АВД была распушчана. Савецкія войскі пакінулі Венгрыю, Чэхаславакію, Польшчу, а Усходняя Германія аб'ядналася з ФРГ. Былыя сацыялістычныя дзяржавы ўзялі курс на збліжэнне з краінамі Захаду.

Напрыканцы 1991 г. усе рэспублікі, якія ўваходзілі ў склад СССР, абвясцілі незалежнасць. Такім чынам, 15 незалежных дзяржаў, створаных на месцы СССР, сталі суб'ектамі міжнародных адносін. Гэта падзея стала найбуйнейшай у сучаснай сусветнай гісторыі. Распад СССР рэзка змяніў геапалітычную сітуацыю ў свеце на карысць ЗША і іх саюзнікаў.

Лідары неакансерватызму. Злева направа:
М. Тэтчэр, Г. Коль, Р. Рэйган

Неакансерватыўная рэвалюцыя. Развіцця краіны Захаду таксама сутыкнуліся з сур'ёзнымі цяжкасцямі. У 1970-я гг. яны перажылі шэраг эканамічных крызісаў. У ЗША, напрыклад, у многіх галінах спад дасягаў 20—30 %. Дзяржава «ўсеагульнага дабрабыту», якую стваралі сацыял-дэмакраты і лібералы, у выніку перастала спраўляцца са сваёй роляй. Ідэя «ўсеагульнага дабрабыту» патрабавала вялікіх выдаткаў на сацыяльныя патрэбы. Актыўнае ўмяшальніцтва дзяржавы ў гаспадарчае жыццё падрывала стымулы прадпрымальніцкай дзейнасці. Сацыял-дэмакраты і лібералы ў кіраўніцтве не змаглі спыніць інфляцыю і эканамічныя спады. Неабходна было нешта прадпрымаць.

У гэтых умовах на палітычную арэну выйшлі кансерватыўныя групы кіроўнага класа. Кансерватары востра раскрытыкавалі ідэю «ўсеагульнага дабрабыту» і выступілі супраць умяшальніцтва дзяржавы ў эканоміку. Пасля прыходу да ўлады яны правялі шэраг маштабных рэформаў, якія суправаджаліся наступнымі мерамі: распродажам (**прыватызацыяй**) дзяржаўнай уласнасці; зніжэннем падаткаў на прыбытак прадпрымальнікаў; скарачэннем праграм дапамогі малазабяспечаным пластам насельніцтва і выдаткаў на адукацыю і ахову здароўя.

Такая перабудова эканамічнага рэгулявання атрымала назву «**неакансерватыўнай рэвалюцыі**». У асноўным яна была паспяховай і дала штуршок для далейшага развіцця.

Паглыбленне інтэграцыі і глабалізацыя. Для міжнароднага становішча пачатку 1990-х гг. было характэрна далейшае паглыбленне заходнееўрапейскай і паўночнаамерыканскай эканамічнай інтэграцыі, развіццё інтэграцыйных працэсаў у Лацінскай Амерыцы, Паўднёва-Усходняй Азіі і Афрыцы. У 1992 г. у горадзе Маастрыхт (Нідэрланды) была падпісана дамова, якая паклала пачатак Еўрапейскаму Саюзу (ЕС). Адначасова ў краінах Усходняй Еўропы і СССР абвастрыліся цэнтрабежныя працэсы, узніклі нацыянальныя канфлікты ў Югаславіі, Чэхаславакіі, СССР.

Такім чынам, у свеце адбываліся два рознакіраваныя працэсы: з аднаго боку, інтэрнацыяналізацыя, інтэграцыя гаспадарчых сувязяў у капіталістычным свеце, з другога — распад шматнацыянальных дзяржаў і ўтварэнне нацыянальных дзяржаў у краінах Цэнтральнай і Паўднёва-Усходняй Еўропы і ў СССР. Дэзінтэграцыя ў краінах, якія складалі сусвет-

№ 25

Складзіце кароткую гістарычную даведку аб Еўрапейскім Саюзе згодна з планам:

- мэты стварэння;
- асноўныя вехі гісторыі;
- інстытуты і сімвалы;
- дасягненні і праблемы развіцця.

ную сістэму сацыялізму, у далейшым прывяла да распаду іх міжнародных арганізацый — Савета эканамічнай узаемадапамогі і АВД.

1. Ахарактарызуйце «халодную вайну» згодна з планам: прычыны, варожыя блокі, храналагічныя рамкі, у чым праяўлялася, асноўныя падзеі.
2. Якія былі дасягненні перыяду разрадкі міжнароднай напружанасці?
3. Чаму напрыканцы 1980-х — пачатку 1990-х гг. зрабіліся магчымымі дэмакратычныя рэвалюцыі ў краінах Усходняй Еўропы?
4. Растлумачце, чаму ў 1980-х гг. атрымалі перавагу ідэі неакансерватызму. У чым сутнасць неакансерватыўнай рэвалюцыі?
5. Як праяўляюцца інтэграцыйныя і дэзінтэграцыйныя працэсы ў розных рэгіёнах свету? Прывядзіце прыклады. Чаму інтэграцыю і дэзінтэграцыю можна разглядаць як два бакі адзінага працэсу?
6. Як вы лічыце, чаму пасля распаду сістэмы каланіялізму ўзрасла роля краін Азіі і Афрыкі?

Пасля Другой сусветнай вайны была сфарміравана двухполюсная мадэль сусветнага развіцця. Як бы вы ахарактарызавалі сучасную геапалітычную сітуацыю: як аднаполюсную, двухполюсную альбо шматполюсную?

3 прамовы У. Чэрчыля «Мускулы свету». 5 сакавіка 1946 г. Фултан (ЗША)

Ніводны чалавек, ні ў адной краіне на нашай зямлі не пачаў горш спаць па начах ад таго, што сакрэт вытворчасці атамнай зброі, а таксама адпаведная тэхналагічная база і сыравіна засяроджаны сёння... у амерыканскіх руках. Але я не думаю, што мы ўсе спалі б гэтак жа спакойна, калі б... манаполіяй на гэты жудасны сродак масавага знішчэння авалодала — хаця б на час — якая-небудзь камуністычная або неафашысцкая дзяржава. Аднаго толькі страху перад атамнай бомбай было б дастаткова, каб яны змаглі навязаць вольнаму, дэмакратычнаму свету адну са сваіх таталітарных сістэм...

Мне складана ўявіць, што забеспячэнне эфектыўных мер па прадухіленні новай вайны... было магчыма без стварэння таго, што я б назваў брацкім саюзам англамоўных краін. Пад гэтым я разумею асаблівыя адносіны паміж Вялікабрытаніяй і Брытанскай Садружнасцю нацый, з аднаго боку, і Злучанымі Штатамі Амерыкі — з другога...

Ніхто не можа сказаць, чаго можна чакаць у бліжэйшай будучыні ад Савецкай Расіі і міжнароднай камуністычнай супольнасці, якой яна кіруе, і якія межы... іх экспансіянісцкіх памкненняў і настойлівых намаганняў перавярнуць увесь свет у сваю веру...

Працягнуўшыся праз увесь кантынент ад Штэтына на Балтыцы і да Трыеста на Адрыятыцы, на Еўропу апусцілася «жалезная заслона».

Што непакоіла У. Чэрчыля? Пра якую «жалезную заслону» ён гаварыў?

§ 26. Злучаныя Штаты Амерыкі

1. Якую ролю адыгралі ЗША ў пасляваенным аднаўленні краін Заходняй Еўропы? 2. Якія асноўныя палітычныя партыі вядуць барацьбу за ўладу ў Злучаных Штатах?

Падчас Другой сусветнай вайны ЗША мелі нязначныя страты ў параўнанні з іншымі заходнімі краінамі. З вайны Злучаныя Штаты выйшлі магутнымі эканамічна і палітычна. На іх прыходзілася больш за палову прамысловасці капіталістычнага свету. ЗША валодалі манополіяй на атамную зброю. Амерыканскія ваенныя базы былі раскіданы па ўсім свеце.

Сацыяльна-эканамічнае і палітычнае развіццё. Пасля смерці Ф. Рузвельта ў 1945 г. прэзідэнтам ЗША стаў *Гары Трумэн*. Ён заявіў, што ЗША бяруць на сябе «сусветную адказнасць». З палітыкай нейтралітэту і ізаляцыі 1930-х гг. было скончана. Для дасягнення лідарства на міжнароднай арэне ЗША ажыццявілі эканамічную дапамогу Заходняй Еўропе па плане дзяржсакратара ЗША Дж. Маршала.

У 1946 г. адбыўся спад у амерыканскай эканоміцы ў сувязі з яе пераходам на «мірныя рэйкі». У той жа час велізарнага размаху дасягнуў забастовачны рух. Улады былі вымушаны пайсці на шэраг важных рэформаў. Была павышана мінімальная заробковая плата, пачалося будаўніцтва таннага жылля, стала вырашацца праблема працаўладкавання мільёнаў салдат і афіцэраў, дэмабілізаваных з арміі. Звыш дзвюх тысяч дзяржаўных заводаў і прадпрыемстваў, пабудаваных у часы вайны, былі прададзены за паўцаны прыватным карпарацыям. Адначасова быў прыняты антырабочы *закон Тафта — Хартлі*, які, у прыватнасці, забараняў забастоўкі, што мелі палітычную накіраванасць.

У пачатку 1950-х гг. у ЗША пачаўся хуткі эканамічны рост. Прычынай гэтага стала рэалізацыя дзяржаўнай мадэлі рэгулявання эканомікі, якая была заснавана на павелічэнні зарплат і сацыяльных выдаткаў. Гэта прывяло да ўзрастання спажывецкага попыту, а значыць, і вытворчасці. Улады ўзялі курс на стварэнне «*дзяржавы ўсеагульнага дабрабыту*». Росту спажывецкага попыту спрыяў таксама рост нараджальнасці. Асаблівасцю такой палітыкі стала тое, што амерыканцы прывыкалі жыць у крэдыт пры ўмовах пастаяннай занятасці.

У краіне ўзнік так званы масавы сярэдні клас. Да канца 1950-х гг. большасць амерыканскіх сем'яў карысталіся халадзільнікамі, пральнымі машынамі, тэлевізарамі. Сваё жыллё мелі 60 % насельніцтва. Адбывалася татальная «аўтамабілізацыя». Была пачата будоўля сеткі аўтастрад, што звязала ўсю Амерыку, праводзілася рэканструкцыя водных шляхоў. Укараненне «культуры працвітання» паклала канец калісці традыцыйнай Амерыцы. Пурытанскія каштоўнасці — эканомія, самакантроль, умеранасць — былі выкраслены з жыцця. Іх змянілі імкненне да матэрыяльнага поспеху і пакланенне багачцю.

Адначасова ў амерыканскім грамадстве павялічвалася папулярнасць прыхільнасці і кансерватыўных сіл, а таксама нарасталі антысавецкія і антыкамуністычныя настроі. Асабліва спрыялі такому грамадскаму меркаванню перамога камуністаў у Кітаі, стварэнне ядзернай зброі ў СССР, з'яўленне камуністычных урадаў у краінах Усходняй Еўропы, вайна ў Карэі. Г. Трумэн паклаў пачатак «паляванню на ведзьмаў» — чыстцы дзяржаўнага апарату ад тых, каго падазвавалі ў сімпатыях да камунізму і Савецкага Саюза. Правакансерватыўны паварот у найбольшай ступені праявіўся ў 1950-я гг. у **макартызме**. Гэта быў рух, названы па прозвішчы сенатара Дж. Макакарці. Ён суправаджаўся абвастрэннем антыкамуністычных настрояў і палітычнымі рэпрэсіямі супраць «па-антыамерыканску настроеных» грамадзян. Дзейнасць макартыстаў дэстабілізавала ўнутрыпалітычную сітуацыю, нанесла шкоду міжнароднаму іміджу ЗША. Паступова ўлады здолелі загасіць іх актыўнасць.

Высветліце, у чым праявілася дзейнасць макартыстаў. Хто ў ЗША пацярпеў ад макартызму?

У сярэдзіне 1960-х гг. у ЗША пачалася рэалізацыя маштабнай праграмы сацыяльных пераўтварэнняў «Вялікае грамадства». Мэтай праграмы была ліквідацыя перш за ўсё таго, што тармазіла развіццё эканомікі, — беднасці. Але дасягнуць гэтай мэты ўлады не здолелі. Пачатая прэзідэнтам *Лінданам Джонсанам* вайна ў В'етнаме прымусіла скараціць сацыяльныя выдаткі і прывяла да росту інфляцыі ў краіне.

Расавая праблема. Пасля вайны каля 10 % насельніцтва ЗША складалі афраамерыканцы. На іх не распаўсюджваліся даброты грамадства масавага спажывання. Многія жылі за мяжой беднасці. У дачыненні афраамерыканцаў праводзілася палітыка расавай сегрэгацыі.

№ 26

Паліцэйскія накіроўваюць у турму групу амерыканскіх школьнікаў — удзельнікаў акцыі пратэсту супраць расавай дыскрымінацыі. Горад Бірмінгем (штат Алабама). 4 мая 1963 г.

Масавы рух супраць расавай сепрэгацыі ўзначаліў пратэстанцкі святар *Марцін Лютэр Кінг*. Ён актыўна выступаў за роўнасць у правах афраамерыканцаў, выкарыстоўваючы пры гэтым негвалтоўныя метады барацьбы. Аднак гэта не спыніла росту радыкальных настрояў, і з сярэдзіны 1960-х гг. пачаліся масавыя бунты афраамерыканцаў. У 1968 г. М. Л. Кінг быў забіты. Улады з вялікімі цяжкасцямі здолелі стабілізаваць становішча ў краіне. У выніку былі прыняты законы, якія рабілі пакаранне за расавую сепрэгацыю больш жорсткім.

«Неакансерватыўная рэвалюцыя».

У 1968 г. перамогу на прэзідэнцкіх выбарах пад лозунгам «Закон і парадак» атрымаў рэспубліканец *Рычард Ніксан*.

Падчас яго праўлення былі рэзка скарачаны выдаткі на барацьбу з беднасцю і будаўніцтва таннага жылля. А ў 1974—1975 гг. у сувязі з ростам цэн на нафту адбыўся сушэсны энергетычны крызіс. У ЗША пачаліся спад вытворчасці, інфляцыя і рост беспрацоўя.

Задача вываду амерыканскай эканомікі з крызісу была вырашана прэзідэнтам *Рональдам Рэйганам*, які прыйшоў да ўлады ад рэспубліканскай партыі ў 1980 г. Ён выступаў за рашучае згортванне кіроўнай ролі дзяржавы ў эканамічнай і сацыяльнай сферах. Дзяржава адмовілася ад кантролю над коштамі, зняла абмежаванні для прадпрыемальніцкай дзейнасці, скараціла дзяржаўныя выдаткі і сацыяльныя праграмы. Новы сацыяльна-эканамічны курс атрымаў назву «*рэйганомікі*». Ён прывёў да росту беспрацоўя і беднасці, умацнення сацыяльнай няроўнасці. Багатыя сталі багацейшымі, бедныя — бяднейшымі. Нягледзячы на гэта, кіраўніцтва не сутыкнулася з сур'ёзным пратэстным рухам. У пачатку 1980-х гг. самая складаная фаза крызісу скончылася і становішча пачало паступова паляпшацца, павысіўся ўзровень жыцця асноўнай масы амерыканцаў. Праўда, праз дзесяць гадоў усе эканамічныя паказчыкі ЗША зноў пагоршыліся.

Пераадоленне эканамічнага крызісу і вырашэнне сацыяльных праблем. У 1992 г. да ўлады прыйшоў кандыдат ад дэмакратычнай партыі *Біл Клінтан*, які выступіў з рэзкай крытыкай «рэйганомікі». Ён прапанаваў вярнуцца да актыўнай сацыяльнай палітыкі. Гэта азначала, што перыяд «неакансерватыўнай палітыкі» ў ЗША скончыўся. Асноўную ўвагу кіраўніцтва звяртала на развіццё сацыяльнага забеспячэння, аховы здароўя, адукацыі і г. д.

Такая палітыка забяспечыла перамогу Клінтана і на наступных выбарах. Акрамя таго, на працягу 1990-х гг. у ЗША назіраўся бесперапынны эканамічны ўздым. Найбольшую выгаду амерыканскія карпарацыі атрымалі ад распаду СССР і ўсяго сацыялістычнага лагера. Упершыню за трыццаць гадоў было адзначана перавышэнне даходаў у бюджэт над выдаткамі. У канцы 1990-х гг. дзве трэці бюджэту ЗША складалі траты на развіццё сацыяльнай сферы. Скарацілася беспрацоўе, зменшылася доля амерыканцаў, якія жылі за мяжой беднасці. Аднак разрыў паміж багатай элітай і асноўнай масай насельніцтва ўсё ж працягваў расці.

Знешняя палітыка. Пасля Другой сусветнай вайны ЗША не маглі змірыцца з ростам уплыву СССР на міжнароднай арэне. Іх непакоіла рэальная магчымасць прыходу да ўлады левых сіл у асобных краінах Заходняй Еўропы, Азіі і Афрыкі. ЗША і Савецкі Саюз апынуліся ў стане «халоднай вайны».

У 1947 г. Злучаныя Штаты выступілі з так званай *дактрынай Трумэна*. У ёй было сфармулявана іх памкненне стрымаць распаўсюджванне савецкага ўплыву ў свеце. Амерыканцы нават рыхтаваліся выкарыстаць ядзерную зброю супраць СССР і краін сацыялістычнага блока. Але ў сувязі са стварэннем савецкімі вучонымі ракетна-ядзернай зброі ЗША вярнуліся да палітыкі стрымлівання.

У 1962 г. адбыўся Карыбскі крызіс, які быў выкліканы размяшчэннем савецкіх ракет на тэрыторыі Кубы. З вялікімі цяжкасцямі лідары ЗША і СССР пераадолелі абвастрэнне адносін. Але гэта не спыніла гонкі ўзбраенняў і стварэння ваенных баз па ўсім свеце.

ЗША пачалі пашыраць кантакты ў эканоміцы і культуры з краінамі Усходняй Еўропы, г. зн. праводзіць палітыку «навадзення мастоў». Мэтай гэтай палітыкі быў раскол сацыялістычнага лагера.

У 1973 г. ЗША пацярпелі цяжкае паражэнне ў вайне супраць В'етнама. У сярэдзіне 1970-х гг. яны фактычна прайгравалі ў «халоднай вайне». Таму Злучаныя Штаты прапанавалі Савецкаму Саюзу перайсці ад супрацьстаяння да палітыкі разрадкі і абмежавання гонкі ўзбраенняў. У 1970-х гг. былі падпісаны дамовы аб абмежаванні

Штаб-кватэра кампаніі Intel (штат Каліфорнія, ЗША).
У 1990-я гг. кампанія стала вядучым вытворцам працэсараў для персанальных камп'ютараў і зрабіла істотны ўнёсак у развіццё камп'ютарнай тэхнікі

12 чэрвеня 2018 г. у Сінгапуры прайшла першая ў гісторыі сустрэча прэзідэнта ЗША Дональда Трампа з лідарам Паўночнай Карэі Кім Чэн Ынам

проціракетнай абароны (ПРА) і аб абмежаванні стратэгічных узбраенняў (АСУ). Аднак разрадка была нядоўгай. Скарыстаўшыся ўвядзеннем савецкіх войскаў у Афганістан у 1979 г., ЗША перайшлі да жорсткай канфрантацыі. Амерыканскае кіраўніцтва ўзяло курс на дасягненне безумоўнай ваеннай перавагі і вядзенне палітыкі з пазіцыі сілы. Пасля распаду СССР у 1991 г. стала зразумела, што ў «халоднай вайне» перамогу атрымалі ЗША.

У далейшым для Злучаных Штатаў аказалася вельмі непажаданым з'яўленне Расійскай Федэрацыі ў выглядзе моцнага праціўніка на міжнароднай арэне.

Яны падтрымлівалі імкненне краін Цэнтральнай і Усходняй Еўропы ўступіць у НАТА, г. зн. далучыцца да амерыканскай сферы ўплыву. ЗША праводзілі палітыку эканамічнай і культурнай экспансіі ў краінах СНД.

У 1999 г. амерыканская авіяцыя сумесна з саюзнікамі НАТА ў абыход ААН удзельнічала ў бамбардзіроўцы Югаславіі, пад масіраваныя ўдары трапілі ў 1998 і 2003 гг. Ірак, у 2011 г. — Лівія, у 2013 г. — Сірыя.

У 2015 г. было заключана пагадненне аб скарачэнні іранскай ядзернай праграмы і змякчэнні эканамічных санкцый у дачыненні Ірана — так званая ядзерная здзелка. Аднак у 2018 г. новы прэзідэнт Злучаных Штатаў *Дональд Трамп* абвясціў аб выхадзе ЗША з гэтага пагаднення і ўвёў дадатковыя санкцыі ў адносінах да Ірана. Пачалі абваstraцца адносіны з яшчэ адной краінай, якая распрацоўвае ядзерную зброю, — Паўночнай Карэяй. Гэта сведчыць аб тым, што Злучаныя Штаты па-ранейшаму імкнунца захаваць сваю гегемонію ў свеце.

1. Чаму пасля Другой сусветнай вайны ЗША змаглі заняць галоўнае становішча ў заходнім свеце?
2. З якімі ўнутранымі праблемамі сутыкнуліся Злучаныя Штаты ў другой палове ХХ ст.? Ці вырашаны гэтыя праблемы ў цяперашні час?
3. Чаму пасля вайны ў ЗША ўзмацніўся рух за грамадзянскія правы афраамерыканцаў? Які палітычны дзеяч зрабіў найбольшы ўнёсак у гэты рух? Складзіце яго палітычны партрэт.
4. Якія фактары аказваюць уплыў на правядзенне знешняй палітыкі Злучаных Штатаў? У чым выяўляецца роля ЗША як «сусветнага паліцэйскага»?
5. Хто з палітычных дзеячаў, на вашу думку, адыграў найбольш значную ролю ў пасляваеннай гісторыі Злучаных Штатаў? Сваё меркаванне аргументуйце.

Цягам доўгіх гадоў мадэль фарміравання амерыканскай нацыі называлі «плавільным катлом». У 1970-я гг. пачалі гаварыць пра тое, што ёй на змену прыходзіць канцэпцыя «салатніц». Як могуць быць вырашаны нацыянальныя пытанні, каб былі ўлічаны інтарэсы як дзяржавы, так і асобнага чалавека?

3 прамовы Марціна Лютэра Кінга «У мяне ёсць мара». 28 жніўня 1963 г.

Сто гадоў таму вялікі амерыканец... падпісаў Пракламацыю аб вызваленні неграў... Але па сканчэнні ста гадоў мы вымушаны зноў прызнаць трагічны факт, што негр усё яшчэ не вольны... жыццё негра, на жаль, па-ранейшаму нявечыцца кайданамі сегрэгацыі і путамі дыскрымінацыі... негр жыве на пустынным востраве беднасці пасярод агромністага акіяна матэрыяльнага росквіту... негр па-ранейшаму пакутуе на задворках амерыканскага грамадства і аказваецца ў высылцы на сваёй уласнай зямлі...

Растлумачце значэнне паняццяў «сегрэгацыя» і «дыскрымінацыя». Успомніце, калі ў ЗША было адменена рабства. Чаму афраамерыканцам у ЗША даводзілася змагацца за свае правы? Што вы можаце сказаць пра становішча афраамерыканцаў і іншых нацыянальных меншасцяў у ЗША ў цяперашні час?

§ 27. Вялікабрытанія

1. Хто ўзначальваў кіраўніцтва Вялікабрытаніі ў гады Другой сусветнай вайны? 2. Якія краіны з'яўляліся калоніямі Вялікабрытаніі?

Пасля заканчэння Другой сусветнай вайны ўнутры Вялікабрытаніі пашыралася імкненне да прагрэсіўных змен, а ў народаў брытанскіх калоній — да нацыянальнага вызвалення. У краіне адбыліся значныя змены ва ўнутранай палітыцы. У знешняй палітыцы яна імкнулася да аб'яднання капіталістычных краін для барацьбы супраць сацыялістычнага лагера і нацыянальна-вызваленчага руху. Широкае распаўсюджанне па ўсім свеце атрымала англійская мова, што прывяло да ўзмацнення ўплыву брытанскай культуры ў свеце.

Распад брытанскай каланіяльнай імперыі. Вялікабрытанія выйшла з Другой сусветнай вайны перамождай. Як і пасля Першай сусветнай вайны, яна ўзяла актыўны ўдзел ва ўладкаванні пасляваеннага свету. Але яе эканоміка была аслаблена. Матэрыяльныя страты ад вайны складалі мільярды фунтаў стэрлінгаў. Рэзка павялічыўся імпорт прадуктаў харчавання і сыравіны, зменшыўся экспарт брытанскіх тавараў. Краіна стала даўжніком ЗША і **дамініёнаў**. Народы калоній настойліва патрабавалі незалежнасці, а брытанцы ўжо

не маглі ўтрымліваць свае пазіцыі ў каланіяльных уладаннях. Гэтую неадназначнасць вынікаў вайны для Вялікабрытаніі У. Чэрчыль назваў «трыумфам і трагедыяй».

Ва ўмовах пасляваеннага ўздыму нацыянальна-вызваленчага руху брытанскі ўрад вырашыў адмовіцца ад прымянення ўзброенай сілы з мэтай захавання каланіяльнай імперыі. Такое рашэнне дазволіла Вялікабрытаніі пазбегнуць каланіяльных войнаў і захаваць свой уплыў у былых калоніях. Крах Брытанскай імперыі не быў аднамомантным актам, ён расцягнуўся на паўтара дзесяцігоддзя. Незалежнасць атрымалі Індыя, Бірма, Цэйлон, Малайзія, а таксама такія буйныя афрыканскія краіны, як Гана, Нігерыя, Кенія і інш.

Унутраная і знешняя палітыка (1945—1964). У 1945 г., адразу пасля вайны, у палітычным жыцці Вялікабрытаніі адбылася важная падзея. На парламенцкіх выбарах Кансерватыўная партыя атрымала нечаканае паражэнне. Упершыню абсалютная большасць галасоў у Палаце абшчын была аддадзена Лейбарысцкай партыі, якая сфарміравала першы пасляваенны ўрад. З гэтага часу кансерватары і лейбарысты сталі галоўнымі і пастаяннымі сапернікамі ў палітычнай барацьбе за ўладу.

Лейбарысцкая партыя прапанавала народу прывабную праграму «Тварам да будучыні». Яе канчатковай мэтай абвешчалася пабудова «Сацыялістычнай садружнасці Вялікабрытаніі». Шляхі дасягнення гэтай мэты лейбарысты бачылі ў павелічэнні ўдзельнай вагі дзяржаўнай маёмасці ў эканоміцы краіны і правядзенні шырокамашабных мерапрыемстваў у сацыяльнай сферы. Гаворка ішла пра стварэнне сацыяльна накіраванай «краіны ўсеагульнага дабрабыту», а не сацыялізму ў марксісцкім разуменні.

Лейбарысцкае кіраўніцтва пачало актыўна ажыццяўляць сваю праграму. У найкарацейшы тэрмін адбылася нацыяналізацыя прадпрыемстваў ключавых галін прамысловасці. Уводзілася бясплатнае медыцынскае абслугоўванне. Пашыралася жыллёвае будаўніцтва. Новая сістэма сацыяльнага страхавання ўсталёўвала права на атрыманне пенсій па старасці і ў сувязі з удаўством, адлічэнне дапамог па цяжарнасці, хваробе, беспрацоўі і г. д. Ужо ў 1948 г. быў дасягнуты даваенны ўзровень развіцця. Лейбарысты лічылі, што з дапамогай паступовых рэформаў Вялікабрытанія прыйдзе да «дэмакратычнага сацыялізму».

Аднак ажыццяўленне сацыяльных рэформаў патрабавала вялікіх дзяржаўных сродкаў. У краіне ўзніклі фінансавыя цяжкасці. Для пакрыцця выдаткаў, якія ўсё павялічваліся, кіраўніцтва вымушана было пайсці на непاپулярныя меры: часовае замарожванне заробтнай платы, павелічэнне падаткаў і дзяржаўнага доўгу. Амаль на трэць абясцэніўся фунт стэрлінгаў. Усё гэта негатыўна адбілася на ўзроўні жыцця большасці насельніцтва. Таму на пазачарговых парламенцкіх выбарах у 1951 г. перамогу атрымала Кансерватыўная партыя. Прэм’ер-міністрам стаў яе былы лідар У. Чэрчыль, які займаў гэтую пасаду да 1955 г.

Кансерватары атрымалі ўрок пасля паражэння ў 1945 г. Яны не адмянілі сацыяльных рэформаў лейбарыстаў, не адмовіліся ад ідэі «дзяржавы ўсеагульнага дабрабыту». Гэта дазволіла ім пратрымацца ва ўладзе 13 гадоў (1951—1964).

Захаваўшы ў цэлым ранейшы курс, кансерватыўнае кіраўніцтва ўнесла ў яго заўважныя папраўкі. Частка нацыяналізаваных прадпрыемстваў (сталеліцейныя заводы і аўтадарожны транспарт) былі вернуты былым уладальнікам. Скараціліся выдаткі на ахову здароўя, адукацыю, будаўніцтва жылля, сацыяльнае страхаванне. Галоўная ўвага надавалася развіццю авіябудаўніцтва, аўтамабільнага транспарту, атамнай і хімічнай прамысловасці. У 1950-я гг. кансерватары здолелі павысіць тэмпы прамысловай вытворчасці. Аднак, нягледзячы на некаторыя эканамічныя поспехі, Вялікабрытанія адставала ад Францыі, ФРГ, Італіі, ужо не кажучы пра ЗША і Японію.

У галіне знешняй палітыкі кансерватары зыходзілі з таго, што Вялікабрытанія павінна адыгрываць галоўную ролю ў міжнародных справах у якасці вялікай дзяржавы. Значная ўвага надавалася супрацоўніцтву з ЗША.

Урад Чэрчыля падтрымліваў даследаванні ў галіне атамнай энергіі. У 1952 г. брытанцы выпрабавалі сваю першую атамную бомбу. Аднак у 1956 г. палітыка «з пазіцыі сілы» пацярпела сур'ёзную няўдачу. Удзел Вялікабрытаніі сумесна з Францыяй і Ізраілем у вайне з Егіптам за кантроль над Суэцкім каналам завяршыўся поўным прашламам.

Прэстыж Кансерватыўнай партыі ўпаў, і ў 1964 г. да ўлады зноў прыйшлі лейбарысты. У перыяд іх шасцігадовага кіравання з новай сілай разгарэўся рэлігійна-палітычны канфлікт у Паўночнай Ірландыі.

Ірландская (ольстэрская) праблема і шляхі яе вырашэння. Вытокі ірландскай (ольстэрскай) праблемы ляжаць у каланіяльнай палітыцы Вялікабрытаніі. У 1949 г. яна прадаставіла незалежнасць Ірландыі, але захавала ў сваім складзе шэсць графстваў Паўночнай Ірландыі (Ольстэр) з пераважна пратэстанцкім насельніцтвам. У канцы 1960-х гг. каталіцкая меншасць Ольстэра пачала барацьбу за свае грамадзянскія правы, супраць «засілля» пратэстанцкай большасці. Рух пратэсту хутка ператварыўся ў масавыя беспарадкі. У 1969 г. у Ольстэр былі ўведзены брытанскія войскі. У адказ католікі стварылі сакрэтную ваенную арганізацыю — Ірландскую рэспубліканскую армію (ІРА), якая выступала за аб'яднанне

Каралева Елізавета II, якая і зараз кіруе краінай, у час цырымоніі каранавання ў Вестмінстэрскай абацтве 2 чэрвеня 1953 г. Сярод брытанскіх манархаў яна даўжэй за ўсіх знаходзіцца на троне

Брытанскі салдат у сталіцы Паўночнай Ірландыі Белфасце

з астатняй Ірландыяй. Так быў пакладзены пачатак доўгатэрмінаваму Ольстэрскаму крызісу.

Толькі праз 30 гадоў, у 1998 г., Англія і Ірландыя заключылі мірнае пагадненне па Паўночнай Ірландыі. Ірландыя адмаўлялася ад прэтэнзій на Ольстэр, а мясцевыя графства атрымлівала статус палітычнай аўтаноміі. У пачатку XXI в. ІРА прыняла рашэнне скласці зброю. Але некаторыя яе фарміраванні не прытрымліваюцца яго дагэтуль.

Вялікабрытанія ў канцы XX — пачатку XXI ст. У 1970-х гг. Вялікабрытанія перажывала глыбокі крызіс. На поўдні краіны развіваліся індустрыяльныя цэнтры, а на поўначы адбываўся заняпад тэкстыльнай, сталеліцейнай, вуглездабыўной прамысловасці і суднабудаўнічых верфяў. Расло беспрацоўе, прагрэсіравала інфляцыя. Становішча пагаршалася Ольстэрскім крызісам. Невыпадкава Вялікабрытанію ў гэты час пачалі называць «хворым чалавекам Еўропы».

Становішча ў краіне змаглі стабілізаваць кансерватары. На парламенцкіх выбарах 1979 г. яны перамаглі. Урад узначаліла *Маргарэт Тэтчэр*, новы лідар Кансерватыўнай партыі. Упершыню прэм’ер-міністрам Вялікабрытаніі стала жанчына, якая кіравала на працягу 11 гадоў (1979—1990).

М. Тэтчэр і яе аднадумцы распрацавалі праграму барацьбы з крызісам і інфляцыяй. У ёй яны поўнасю адкінулі ідэю «дзяржавы ўсеагульнага дабрабыту», у якой бачылі вытокі ўсіх праблем і крызісаў. Яны адмовіліся таксама ад ідэі дзяржаўнага ўмяшання ў эканоміку і непамерных выдаткаў на сацыяльныя патрэбы. Чалавек «павінен зрабіць сябе сам», — лічылі рэфарматары. Унутраная палітыка кіраўніцтва М. Тэтчэр пазней атрымала назву «*тэтчэрызм*».

Урад Тэтчэр пачаў з таго, што абмежаваў у абарачэнні грашовую масу і скараціў выдаткі. Гэта прывяло да зніжэння інфляцыі, але павялічыла беспрацоўе. Затым урад распачаў прыватызацыю — перадачу малаэфектыўных або стратных прадпрыемстваў у прыватныя рукі. Пасля гэтага адбыўся распродаж жыллёвага фонду муніцыпалітэтаў і гарадоў. Мільёны сем’яў змаглі выкупіць кватэры і дамы па льготных коштах. Дзяржаўная сацыяльная палітыка захоўвалася толькі для беспрацоўных, маці-адзіночак, інвалідаў і г. д.

Рэформы суправаджаліся ростам сацыяльнага расслаення грамадства. Асабліва цяжкімі былі 1981—1983 гг. — перыяд «*шокавай тэрапіі*», калі ўзровень беспрацоўя перавысіў 10 %. Пачаліся стыхійныя моладзевыя дэманстрацыі, сутычкі з паліцыяй. Аднак кансерватары захавалі асноўныя кірункі сваёй палітыкі: зніжэнне падаткаў на высокія і звышвысокія даходы, скарачэнне сацыяльных праграм. Урад груба задушыў забастоўкі. Невыпадкава М. Тэтчэр празвалі «жалезнай лэдзі».

У цэлым рэформы былі паспяховымі. Іх вынікам стаў эканамічны рост. Павысіліся прадукцыйнасць працы і ўзровень жыцця насельніцтва. Эфектыўнасць вытворчасці ў 1980-я гг. была самай высокай у свеце.

У знешняй палітыцы кансерватыўнае кіраўніцтва таксама прытрымлівалася жорсткай пазіцыі. Гэта асабліва наглядна праявілася ў перыяд ваеннага канфлікту з Аргенцінай у 1982 г. з-за Фалклендскіх астравоў. Для абароны сваіх інтарэсаў Англія накіравала туды буйныя злучэнні брытанскага флоту і авіяцыі.

Па-ранейшаму «асаблівыя адносіны» захоўваліся з ЗША. Пры іх пасрэдніцтве было дасягнута пагадненне аб адмове Ірландыі ад прэтэнзій на Ольстэр. У дачыненні еўрапейскай інтэграцыі М. Тэтчэр выступіла за скарачэнне ўзносаў у бюджэт Еўрапейскай эканамічнай супольнасці (ЕЭС) і супраць адзінай сельскагаспадарчай палітыкі. Адносіны Вялікабрытаніі з СССР палепшыліся з пачаткам перабудовы.

У 1997—2010 гг. улада належала лейбарысцкай партыі. Да гэтага часу лейбарысты ідэалагічна моцна зблізіліся з кансерватарамі. Іх урад працягнуў курс «жорсткай эканамічнай палітыкі», падтрымаў вайну ЗША супраць Ірака (2003). У перыяд знаходжання кансерватараў у кіраўніцтве (з 2010 г.) найважнейшай падзеяй унутры- і знешнепалітычнага жыцця стала рашэнне аб выхадзе Вялікабрытаніі з Еўрасаюза.

Забастоўка брытанскіх шахцёраў 1984—1985 гг. стала адным з самых значных класавых супрацьстаянняў у Вялікабрытаніі

1. Ахарактарызуйце становішча Вялікабрытаніі пасля Другой сусветнай вайны. Якая праблема была для яе найбольш вострай у першыя пасляваенныя гады?
2. У чым сутнасць ольстэрскай праблемы? Ці вырашана ольстэрская праблема на сённяшні дзень?
3. Параўнайце тэтчэрызм і рэйганоміку. Якімі былі дасягненні і недахопы тэтчэрызму?
4. Прааналізуйце статыстычныя дадзеныя эканамічнага развіцця Вялікабрытаніі ў канцы 1990-х гг. і зрабіце выснову.

Сфера вытворчасці	Валавы ўнутраны прадукт (ВУП),%	Колькасць занятых, %
Прамысловасць і будаўніцтва	31,4	26,4
Сельская гаспадарка	1,8	2,1
Сфера паслуг	66,8	71,5

№ 27

Членства ў Еўрапейскім Саюзе не дало Злучанаму Каралеўству пажаданай гармоніі. Пытанне аб адносінах з ЕС стала лакмусавай паперкай для брытанскіх палітыкаў і прынесла шмат непрыемнасцяў не аднаму прэм'еру. У чым жа прычына прыняцця Вялікабрытаніяй рашэння аб выхадзе з ЕС?

Маргарэт Хільда Тэтчэр (1925—2013), дзяржаўны і палітычны дзеяч Вялікабрытаніі. Нарадзілася ў сям'і дробнага бакалейшчыка. Пра бацьку, які вельмі моцна паўплываў на фарміраванне яе характару, яна заўсёды казалася з захапленнем, падкрэсліваючы яго вырашальную ролю ва ўсім, чаго яна дасягнула ў жыцці. З пяці гадоў вучылася граць на фартэпіяна, а ў 9 гадоў стала пераможцай конкурсу паэзіі. Дапамагала бацьку весці справы ў краме, дзякуючы гэтай авалодала навыкамі прадпрымальніцкай дзейнасці. Скончыла Оксфардскі ўніверсітэт.

У 1970—1974 гг. узначальвала міністэрства адукацыі, была адзінай жанчынай ва ўрадзе. З 1974 г. — лідар Кансерватыўнай партыі. Зрабіўшыся прэм'ер-міністрам, актыўна рэфармавала брытанскую эканоміку неакансерватыўнымі метадамі. Аўтар некалькіх кніг. Атрымала пажыццёвае пэрства і ў якасці баранэсы заняла месца ў палаце лордаў. У лютым 2007 г. Тэтчэр стала першым прэм'ер-міністрам Вялікабрытаніі, якому пры жыцці ўстанавілі помнік у брытанскім парламенце.

§ 28. Францыя

1. Якім было становішча Францыі ў гады Другой сусветнай вайны? 2. Хто ўзначаліў барацьбу французскага народа супраць германскіх акупантаў?

Эканоміка Францыі ў гады Другой сусветнай вайны вельмі сур'ёзна пацярпела. Пасля заканчэння вайны ўнутрыпалітычнае становішча краіны з'яўлялася надта цяжкім. Дзяржаўныя структуры, створаныя рэжымам Вішы, былі разбураны. Генерал Шарль де Голь, кіраўнік французскага Супраціўлення ў гады вайны, вярнуўшыся ў вызвалены Парыж, адзначыў: «Усё на месцы, не хапае толькі дзяржавы».

Рэжым Чацвёртай рэспублікі. У 1944 г. *Шарль дэ Голь* сфарміраваў Часовы ўрад. Ён ажыццяўляў нацыяналізацыю прадпрыемстваў вугальнай і нафтапрапрацоўчай прамысловасці, машынабудаўніцтва, грамадзянскай авіяцыі і гандлёвага флоту. Дзякуючы плану Маршала ўжо ў 1948—1949 гг. у Францыі быў дасягнуты даваенны ўзровень вытворчасці і нацыянальнага даходу. Пачалі стварацца новыя галіны прамысло-

васці: атамная, авіяракетная і радыёэлектронная. Значна пашырылася сацыяльнае забеспячэнне працоўных.

На лідарскія пазіцыі ў краіне выйшлі левыя партыі. Гэта адбылося дзякуючы іх актыўнаму ўдзелу ў руху Супраціўлення. Прыхільнікі дэ Голя ў 1947 г. стварылі новую партыю — *Аб'яднанне французскага народа*. Яна ператварылася ў другую па сваім уплыве палітычную сілу пасля камуністаў.

Важнай падзеяй у пасляваеннай Францыі стала прыняцце на рэферэндуме ў 1946 г. Канстытуцыі *Чацвёртай рэспублікі*. Францыя абвешчалася парламенцкай рэспублікай і сацыяльнай дзяржавай з правамі грамадзян на адпачынак, сацыяльнае забеспячэнне, адукацыю. Прэзідэнт абіраўся абедзвюма палатамі парламента на 7 гадоў. Яго паўнамоцтвы былі абмежаваны. Усе акты прэзідэнта патрабавалі пацвярджэння кіраўніцтвам.

Аднак існаванне Чацвёртай рэспублікі характарызавалася палітычнай нестабільнасцю. За 1946—1958 гг. у Францыі змянілася 22 урады. Адной з прычын гэтага стаў шматпартыйны прынцып фарміравання кабінетаў. У 1954 г. пачалося нацыянальна-вызваленчае паўстанне ў Алжыры — заморскім дэпартаменце Францыі. Алжырскі крызіс да крайнасці абвастрыў унутрыпалітычную сітуацыю.

Высветліце, у чым сутнасць алжырскай праблемы.

Распад французскай каланіяльнай імперыі.

Пасля вайны пачаўся распад французскай каланіяльнай сістэмы. Францыя спрабавала захаваць свае пазіцыі пры дапамозе зброі. Каланіяльныя войны ў В'етнаме (1946—1954) і Алжыры (1954—1962) у выніку прывялі да краху Чацвёртай рэспублікі.

Замест французскай каланіяльнай імперыі была створана *Французская супольнасць*, якая складалася з Францыі, дванаццаці яе афрыканскіх калоній, заморскіх дэпартаментў і тэрыторый у Ціхім, Індыйскім акіянах, Паўднёвай і Паўночнай Амерыцы, Карыбскім моры. У канцы 1950-х гг. Гвінея, Того і Камерун атрымалі суверэнітэт, у 1960-я гг. большасць астатніх членаў Французскай супольнасці таксама сталі незалежнымі. Аднак Францыя захавала ў сваіх былых калоніях значны эканамічны і палітычны ўплыў. Танная праца замежных рабочых, якія прыбывалі адтуль, забяспечыла «эканамічны цуд» у Францыі ў 1946—1974 гг.

Пятая рэспубліка. Французы стаміліся ад пастаяннай змены ўраду. У краіне нарастаў рух у падтрымку моцнай прэзідэнцкай улады. Былі незадаволены палітыкай, што існавала, і вярхі французскай арміі, якія душылі алжырскае нацыянальнае паўстанне. Яны асцерагаліся, што ўрад адмовіцца ад «французскага Алжыра» і пойдзе на ўступкі паўстанцам. У маі 1958 г. ваенныя ў Алжыры паднялі мяцеж, патрабуючы перадачы ўлады генералу дэ Голю.

У чэрвені 1958 г. парламент прыняў рашэнне аб назначэнні генерала дэ Голя прэм'ер-міністрам з надзвычайнымі паўнамоцтвамі. Дэ Голь падрыхтаваў праект новай канстытуцыі, якая была зацверджана на агульнанацыянальным рэферэндуме

Ш. дэ Голь у Алжыры. 1958 г.

ў **1958 г.** Кіраўнік дзяржавы, згодна з канстытуцыяй, атрымліваў самыя шырокія паўнамоцтвы ва ўнутранай і знешняй палітыцы. У снежні *Шарль дэ Голь* быў абраны прэзідэнтам, засяродзіўшы ў сваіх руках усю паўнату ўлады. Галоўнай яго мэтай з'явілася аднаўленне велічы і магутнасці Францыі. З гэтага часу ў Францыі пачынаецца гісторыя *Пятай рэспублікі* з моцнай прэзідэнцкай уладай.

Знешняя палітыка. У 1949 г. Францыя ўступіла ў НАТА, пасля чаго ператварылася ў плацдарм амерыканскага ўплыву ў Еўропе. Аднак у перыяд прэзідэнцтва Ш. дэ Голя яна пачала праводзіць незалежную знешнюю палітыку. Дэ Голь адмовіўся ад каланіяльнай спадчыны. Ён вырашыў алжырскую праблему, даўшы Алжыру незалежнасць у 1962 г. Яго палітыка насіла антыамерыканскі характар.

Дэ Голь імкнуўся скончыць з двухполюсным светам, стварыўшы трэцюю сілу — аб'яднаную Еўропу без Амерыкі.

У 1966 г. Францыя выйшла з НАТА і дамаглася вываду ўсіх амерыканскіх войскаў і баз са сваёй тэрыторыі. Асновай магутнасці французскіх узброеных сіл стала ядзерная зброя, распрацаваная ў 1960-я гг. Дэ Голь пачаў збліжэнне з СССР, першым сярод заходніх лідараў прызнаў сацыялістычную Германскую Дэмакратычную Рэспубліку. Прэзідэнт адкрыта асудзіў амерыканскую інтэрвенцыю ў В'етнаме.

Эканамічны ўздым у Францыі ў канцы 1950—1960-х гг. У галіне эканомікі дэ Голь праводзіў палітыку эканамічнай мадэрнізацыі. У перыяд яго прэзідэнцтва ўзмацнілася ўмяшальніцтва дзяржавы ў сферу эканомікі і сацыяльных адносін. Пры падтрымцы ўрада развіваліся галіны, звязаныя з навукова-тэхнічным прагрэсам, — атамная энергетыка, касмічныя тэхналогіі і ракетабудаванне, вытворчасць ЭВМ, радыёэлектроніка. Эфектыўнасць вытворчасці і прадукцыйнасць працы ў Францыі перавышалі сярэднія паказчыкі па Заходняй Еўропе. Па тэмпах росту французская эканоміка саступала толькі японскай. Пры падтрымцы дзяржавы невялікія сялянскія гаспадаркі ператварыліся ў сучасныя фермерскія. Францыя стала буйнейшым у Заходняй Еўропе экспарцёрам прадуктаў харчавання.

У краіне няўхільна расла вытворчасць тавараў масавага ўжытку. Узровень жыцця ў Францыі быў адным з самых высокіх у свеце. У 1960-х гг. Францыя разлічылася з усімі пазыкамі і зноў стала дзяржавай-крэдыторам.

Паліцыя і дэманстранты ў Лацінскім квартале Парыжа.
6 мая 1968 г. У пратэстах у гэты дзень узяло ўдзел больш за 20 тыс. студэнтаў

Палітычны крызіс 1968 г. Эканамічная палітыка не падмацоўвалася ўвагай да сацыяльнай сферы. Рэальная зарплата павышалася павольна, у некаторых галінах нават змяншалася. Мадэрнізацыя вытворчасці прывяла да росту беспрацоўя. Французскі бізнес адчуваў цяжар ад умяшання дзяржавы ў эканоміку, а прафсаюзы былі незадаволены жорсткай рэгламентацыяй працоўных адносін. Акрамя таго, шмат каму не падабаўся аўтарытарны стыль праўлення прэзідэнта. Яны лічылі, што дэ Голь ужо выканаў сваю місію, пазбавіўшы краіну ад пагрозы дзяржаўнага перавароту.

Штуршком да палітычнага крызісу ў *май 1968 г.* сталі студэнцкія хваляванні ў Парыжы. Пачаліся крывавае сутыкненні з паліцыяй. Гістарычны цэнтр горада — Лацінскі квартал — пакрыўся барыкадамі.

Працоўныя і служачыя падтрымалі студэнтаў. 29 мая прафсаюзы арганізавалі 800-тысячную дэманстрацыю рабочых Парыжа, якая прайшла пад лозунгамі «Народнае кіраўніцтва!» і «Дэ Голя ў адстаўку!». Усяго ў канцы мая — пачатку чэрвеня ў краіне баставалі амаль 10 млн чалавек. Пратэстны рух быў настолькі моцны, што ўрад і гаспадары прадпрыемстваў адразу пайшлі на ўступкі. Была павышана зарплата і павялічаны дапаможныя выплаты па беспрацоўі.

Пасля майскага крызісу дэ Голь ініцыяваў шэраг важных рэформаў. Але, не падтрыманы левымі сіламі, у красавіку 1969 г. ён добраахвотна склаў свае паўнамоцтвы.

Францыя ў канцы XX — пачатку XXI ст. Пераемнікі дэ Голя аслаблялі створаную ім сістэму дзяржаўнага рэгулявання эканомікі, скарачалі сацыяльныя праграмы. Яны адмовіліся ад яго ўнутранай і знешняй палітыкі і прызналі сусветнае палітычнае лідарства ЗША. Усе наступныя 6 прэзідэнтаў толькі ўзмацнялі праамерыканскі курс.

У 1981 г. да ўлады прыйшлі сацыялісты. Прэзідэнтам краіны стаў *Франсуа Мітэран*. У Францыі пачаўся так званы «левы эксперымент». У адпаведнасці з новым курсам былі пашыраны правы прафсаюзаў, скарачаны пенсійны ўзрост, павялічана мінімальная зароботная плата і дапамога па беспрацоўі, «замарожаны» кошты на некаторыя тавары масавага ўжытку, праведзена нацыяналізацыя

№ 28

Мітынг супраць імігрантаў
у Парыжы. 2014 г.

найбуйнейшых і перадавых галін прамысловасці. Рэформы патрабавалі вялікіх сродкаў і праводзіліся за кошт дзяржавы. Гэта прывяло да бюджэтнага дэфіцыту і інфляцыі. Таму ў 1983 г. рэформы былі спынены.

З гэтага часу ўлады Францыі праводзілі палітыку, накіраваную на скарачэнне дзяржаўнага сектара эканомікі і сацыяльных праграм. Гэта адпавядала асноўным напрамкам «неакансерватыўнай рэвалюцыі». Пасля чарговай хвалі прыватызацый у 1993 г. у Францыі ў дзяржаўнай уласнасці засталіся толькі чыгунка, метро, частка тэлебачання і некаторыя вугальныя шахты.

У выніку беспрацоўе набыло масавы характар, вырасла сацыяльная дыферэнцыяцыя — 10 % французцаў валода-

юць 50 % усяго грамадскага багацця. На фоне пагаршэння эканамічнага становішча сфарміравалася новая сацыяльна неўладкаваная група насельніцтва — мігранты, якія не мелі поўнай гарантаванай занятасці.

У 2015 г. у Францыі абвастрыўся міграцыйны крызіс з прычыны надзвычай вялікага патоку бежанцаў з дзяржаў Паўночнай Афрыкі, Бліжняга Усходу і Паўднёвай Азіі. Але французскі буйны бізнес, як і ў цэлым еўрапейскі, адкрыта прызнаў, што для яго гэты прыток мігрантаў стаў сапраўдным падарункам, які забяспечыў танную працоўную сілу.

1. Ахарактарызуйце стан Францыі пасля Другой сусветнай вайны. Якім шляхам вырашалася праблема аднаўлення эканомікі?
2. У чым заключалася супярэчлівасць палітыкі Францыі ў каланіяльным пытанні? Чаму падзеі ў Алжыры прывялі да падзення Чацвёртай рэспублікі?
3. Калі была ўсталявана Пятая рэспубліка? Якія змены адбыліся ў форме дзяржаўнага ўладкавання?
4. Што выклікала беспарадкі ў Францыі ў 1968 г.? Якія наступствы яны мелі?
5. Вызначце асаблівасці знешняй палітыкі Францыі ў другой палове XX — пачатку XXI ст.
6. Ахарактарызуйце сучаснае становішча краіны. Выкарыстайце інфармацыю СМІ і інтэрнэту.

З нагоды двухсотгоддзя рэвалюцыі 1789 г. у Францыі было праведзена апытанне, у якім французаў папрасілі назваць найбольш рэвалюцыйных, па іх меркаванні, гістарычных дзеячаў. Па выніках апытання першае месца заняў дэ Голь.

Чаму французы лічаць Ш. дэ Голя адным з нацыянальных герояў? Ахарактарызуйце значэнне яго дзейнасці для сучаснай Францыі.

Шарль дэ Голь (1890—1970) — французскі ваенны і палітычны дзеяч, заснавальнік і першы прэзідэнт Пятай рэспублікі. Нарадзіўся ў дваранскай сям'і. З ранняга дзяцінства вельмі любіў чытаць, асабліва кнігі па гісторыі. У сям'і панаваў дух каталіцызму і патрыятызму.

У гады Першай сусветнай вайны Ш. дэ Голь быў тройчы паранены, трапіў у палон да немцаў, з якога спрабаваў уцячы шэсць разоў. У гады Другой сусветнай вайны ён узначаліў у Лондане камітэт «Змагарная Францыя», стаў сімвалам французскага Супраціўлення. Імкнуўся да аднаўлення прэстыжу Францыі як вялікай дзяржавы. Аўтар кніг «Ваенныя мемуары» і «Мемуары на дзеі».

§ 29. Германія

1. Як было вырашана германскае пытанне на канферэнцыях у Ялце і Патсдаме? 2. Якія ўнутраныя праблемы засталіся ў Германіі пасля заканчэння Другой сусветнай вайны?

Германія, якая развязаўла Другую сусветную вайну, больш за іншыя краіны Еўропы ад яе і пацярпела. Людскія і эканамічныя страты былі велізарныя. Больш за 13 млн немцаў не вярнуліся з вайны. Акрамя таго, Германія спыніла сваё існаванне як суверэнная дзяржава. Яна была расколота на акупацыйныя зоны краін антыгітлераўскай кааліцыі. У заходняй частцы ўлада належала ваеннай адміністрацыі ЗША, Вялікабрытаніі і Францыі, ва ўсходняй частцы — савецкай ваеннай адміністрацыі.

Утварэнне ФРГ і ГДР. У 1946—1947 гг. англійская, амерыканская і французская зоны акупацыі былі аб'яднаны. Ва ўмовах «халоднай вайны» дамовіцца аб аб'яднанні ўсіх зон акупацыі было немагчыма. Заходняя Германія атрымала эканамічную дапамогу згодна з планам Маршала. Тут пад кантролем акупацыйных улад фарміраваліся органы кіравання. Аднаўляліся і ствараліся новыя палітычныя

Зоны акупацыі Германіі. 1945—1949 гг.

На якой тэрыторыі ўтварылася ФРГ, а на якой — ГДР?

партыі. У 1945 г. быў створаны Хрысціянска-дэмакратычны саюз (ХДС). Прыкметную ролю пачала адыгрываць Свабодная дэмакратычная партыя (СвДП). Па-ранейшаму ўплывовай сілай заставалася Сацыял-дэмакратычная партыя Германіі (СДПГ), якая канчаткова пазбавілася камуністычнага ўплыву. У 1948 г. была ўведзена новая марка. У маі **1949 г.** акупацыйныя ўлады прынялі і зацвердзілі канстытуцыю новай заходнегерманскай дзяржавы — *Федэратыўнай Рэспублікі Германіі (ФРГ)*, якая стала парламенцкай рэспублікай. Лідар партыі або кааліцыі партый, якая перамагла на выбарах у бундэстаг (парламент), абіраўся парламентам федэральным канцлерам.

Ва ўсходняй зоне акупацыі кіраўніцтва СССР падтрымлівала палітычныя сілы левай арыентацыі. 7 кастрычніка **1949 г.** тут было абвешчана ўтварэнне *Германскай Дэмакратычнай Рэспублікі (ГДР)*. Прэм’ер-міністрам урада ГДР стаў сацыял-дэмакрат, а кіраўніком парламента — камуніст. На чатыры зоны быў падзелены і Берлін. Яго ўсходняя частка (савецкая зона) абвешчалася сталіцай ГДР. Адбыўся раскол Германіі.

Сацыяльна-эканамічнае і палітычнае развіццё ФРГ. ФРГ апынулася ў сферы ўплыву ЗША. У 1949 г. канцлерам ФРГ стаў лідар ХДС *Конрад Адэнаўэр*. Пад яго кіраўніцтвам ФРГ узяла ўдзел у стварэнні Еўрапейскага аб’яднання вугалю і сталі (ЕАВС, 1951),

Еўрапейскага эканамічнага супольніцтва (ЕЭС, 1957), у 1955 г. уступіла ў НАТА.

У другой палове 1950-х гг. К. Адэнаўэр змог забяспечыць Заходняй Германіі хуткі эканамічны рост — «нямецкі эканамічны чуд». Краіна выйшла на трэцяе месца ў заходнім свеце па аб'ёме прамысловай вытворчасці. Павысіўся ўзровень жыцця насельніцтва. Па гэтым паказчыку ФРГ неўзабаве дагнала галоўныя заходнія краіны. Асновай «цуду» сталі канкрэтныя перадумовы: фінансавая дапамога згодна з планам Маршала, адносна танная працоўная сіла, асабліва пасля перамяшчэння з усходніх зямель 9 млн немцаў, выкарыстанне перадавых тэхналогій, невялікія выдаткі на абарону, нарэшце, працавітасць нямецкага народа.

Пераемнікі К. Адэнаўэра пашыралі дзяржаўнае рэгуляванне эканомікі і сацыяльныя праграмы. У галіне знешняй палітыкі арыентаваліся на ЗША, але пры гэтым імкнуліся палепшыць стасункі з Францыяй і ўмацаваць уплыў ФРГ ва Усходняй Еўропе.

Канцлер *Вілі Брант* (1969—1974), лідар сацыял-дэмакратаў, праводзіў так званую «*новую ўсходнюю палітыку*», або палітыку «наведзення мастоў». У межах гэтай палітыкі ў 1970 г. быў падпісаны Маскоўскі дагавор паміж ФРГ і СССР, у 1972 г. — Дагавор аб асновах адносін паміж ГДР і ФРГ. Такім чынам, ГДР была прызнана суверэннай дзяржавай. В. Брант падтрымліваў актыўны ўдзел ФРГ у працэсе еўрапейскай інтэграцыі. У той жа час у перыяд кіравання сацыял-дэмакратаў на тэрыторыі ФРГ была размешчана ядзерная зброя НАТА.

У 1982 г. пасада канцлера перайшла да лідара ХДС *Гельмута Коля*, які быў прыхільнікам неакансерватыўнай палітыкі. Ён кіраваў 16 гадоў. Лозунгам эканамічнай стратэгіі Г. Коля стала адраджэнне свабоднай рыначнай эканомікі. Была праведзена падатковая рэформа, якая дала вялікія падатковыя льготы прамысловаму капіталу. Былі скарачаны дзяржаўнае рэгуляванне эканомікі і сацыяльныя праграмы. У выніку ўзрасла маёмасная дыферэнцыяцыя грамадства і беспрацоўе. Аднак урад Г. Коля імкнуўся максімальна змякчыць сацыяльныя выдаткі новага курсу. З 1983 г. у ФРГ пачаўся паступовы эканамічны ўздым, які доўжыўся амаль 7 гадоў. Заходнегерманская марка стала адной

Вілі Брант 7 снежня 1970 г. укланчыўся перад манументам ахвярам нацызму ў Варшаўскім гета. Гэтым сімвалічным учынкам ён прасіў прабачэння за злачынствы гітлераўскага рэжыму перад чалавецтвам

з асноўных валют свету. А галоўнай мэтай знешняй палітыкі Г. Коля было аб'яднанне дзвюх нямецкіх дзяржаў.

Будаўніцтва і крызіс сацыялізму ў ГДР. Для падтрымкі ГДР у 1950 г. савецкі ўрад удвая скараціў памеры рэпарацыйных плацяжоў, правёў індустрыялізацыю, нарасціў пастаўкі сыравіны і тэхнікі. У 1952 г. Сацыялістычная адзіная партыя Германіі (САПГ), якая ў той час кіравала і стаяла на марксісцкіх пазіцыях, узяла курс на будаўніцтва асноў сацыялістычнага ладу. Аднак процідзеянне прыватнаму гандлю, масавая нацыяналізацыя прадпрыемстваў прывялі ў *чэрвені 1953 г.* да пратэстаў рабочых і студэнтаў ва Усходнім Берліне, Лейпцыгу і іншых гарадах. Антыўрадавыя выступленні былі задушаны з дапамогай савецкіх войскаў.

Пасля масавых хваляванняў урад ГДР унёс змяненні ў ход правядзення рэформаў. Пры падтрымцы СССР была павышана зароботная плата і зніжаны цэны на асноўныя спажывецкія тавары. Павялічыліся інвестыцыі ў лёгкаю прамысловасць і жыллёвае будаўніцтва. Адначасова ўзмацніўся палітычны кантроль над грамадствам, была пашырана дзейнасць службы дзяржаўнай бяспекі. Пасля стварэння Арганізацыі Варшаўскага дагавора ў 1955 г. граніцы ГДР сталі лініяй супрацьстаяння з ваенна-палітычным блокам НАТА. Каб не дапусціць уцёкаў усходніх немцаў у ФРГ, у *1961 г.* на граніцы Заходняга і Усходняга Берліна была пабудавана бетонная сцяна. Яна стала сімвалам «жалезнай заслоны».

У 1970—1980-я гг. у ГДР удалося захаваць адносна высокі ўзровень матэрыяльнага дабрабыту насельніцтва. Яна стала ўзорнай «вітрынай» сацыялістычнага лагера ў Еўропе. Аднак усходнегерманская эканоміка знаходзілася ў залежнасці ад знешняй дапамогі. Насельніцтва ўсё больш арыентавалася на заходнія спажывецкія стандарты і на ўзровень жыцця ў ФРГ.

Прадвеснікам краху сацыялізму ў ГДР стаў масавы прыток бежанцаў у Аўстрыю і ФРГ у 1989 г. Унутры кіроўнай партыі актывізавалася апазіцыя. Яна сфарміравала

ўрад, але ўтрымаць кантроль над становішчам у краіне не магла. У лістападзе **1989 г.** немцы з абодвух бакоў разбурылі *Берлінскую сцяну* — сімвал падзелу краіны.

Падзенне Берлінскай сцяны сімвалізавала заканчэнне «халоднай вайны». 11 лістапада 1989 г.

Аб'яднанне Германіі. У сакавіку 1990 г. на выбарах у парламент перамогу атрымала антыкамуністычная апазіцыя. Новы ўрад ГДР узяў курс на далучэнне да ФРГ. Народная палата (парламент) 23 жніўня прагаласавала за далучэнне ГДР да ФРГ.

Пасля гэтага канчатковае вырашэнне пытання аб аб'яднанні Германіі перайшло да краін-пераможцаў у Другой сусветнай вайне: СССР, ЗША, Вялікабрытаніі і Францыі. Савецкае кіраўніцтва не было супраць аб'яднання дзвюх дзяржаў. Толькі Францыя беспаспяхова спрабавала перашкодзіць стварэнню аб'яднанай Германіі, баючыся страціць свой палітычны ўплыў у Еўропе.

У выніку 12 верасня 1990 г. быў падпісаны Дагавор аб канчатковым урэгуляванні адносін з Германіяй. Усе абавязкі і правы былых саюзнікаў у дачыненні Германіі ануляваліся, германскае пытанне было вырашана канчаткова.

3 кастрычніка 1990 г. у адпаведнасці з Канстытуцыяй ФРГ было абвешчана далучэнне ГДР да ФРГ. Новая Германія становілася членам НАТА. У 1994 г. з былой тэрыторыі ГДР былі выведзены савецкія войскі пры захаванні амерыканскіх на тэрыторыі ФРГ.

ФРГ у канцы XX — пачатку XXI ст. Галоўнай праблемай аб'яднанай Германіі было ўключэнне ўсходнегерманскіх зямель у эканамічнае, палітычнае і культурнае жыццё ФРГ. Вырашэнне гэтай праблемы патрабавала вялікіх фінансавых уліванняў, таму давялося скараціць сацыяльныя выдаткі. Толькі ў 1993 г. на адраджэнне «новых зямель» было патрачана 182 млрд марак. Не дзіва, што ў ФРГ узніклі фінансавыя і эканамічныя цяжкасці.

У 1998 г. да ўлады прыйшла СДПГ. Новы ўрад пайшоў на непапулярныя меры: зменшыў бюджэтныя выдаткі на пенсійныя, сацыяльныя выплаты і на ахову здароўя, а таксама зменшыў падатковыя льготы.

У час падпісання Дагавора
аб канчатковым
урэгуляванні адносін
з Германіяй. Масква.
12 верасня 1990 г.
ЮНЕСКА афіцыйна
прылічыла гэты дагавор
да найважнейшых
дакументаў чалавецтва

У 2005 г. федэральным канцлерам Германіі стала лідар ХДС Ангела Меркель. Яна працягнула ўнутраную палітыку папярэдняга ўрада. Адным з найбольш важных на-прамкаў яе знешнепалітычнай дзейнасці стала далейшае паглыбленне еўрапейскай інтэграцыі і ўмацаванне эканамічнага супрацоўніцтва з ЗША.

У пачатку XXI ст. у Германіі абвастрылася праблема іміграцыі. У краіну штогод прыбываюць сотні тысяч імігрантаў з былых сацыялістычных краін, азіяцкіх і афрыканскіх дзяржаў. Прыём і ўладкаванне імігрантаў патрабуюць вялікіх фінансавых выдаткаў. Яшчэ адной сур'ёзнай праблемай з'яўляецца актывізацыя ў краіне дзейнасці неанацистскіх арганізацый.

1. Чаму пасля Другой сусветнай вайны Германія была падзелена на дзве дзяржавы? Пры адказе выкарыстайце картасхему на с. 150.
2. Якія палітычныя партыі ўзніклі ў ФРГ у пасляваенны перыяд? Якія з гэтых партый існуюць цяпер?
3. Параўнайце варыянты эканамічнага развіцця ФРГ і ГДР у пасляваенны перыяд. Чаму ў ФРГ стаў магчымым «нямецкі эканамічны чуд»?
4. Як складваліся адносіны ФРГ з ГДР, СССР, Францыяй?
5. Апішыце працэс аб'яднання ФРГ і ГДР. Складзіце гістарычны календар «Аб'яднанне Германіі».
6. У пасляваенны перыяд Германія здолела не толькі хутка аднавіць сваю эканоміку, але і стаць найбольш паспяховай краінай Еўропы. Як вы думаеце, у чым сакрэт поспехаў эканамічнага развіцця Германіі?

Успамінаючы працэс аб'яднання, немцы цяпер не толькі святкуюць, але і аналізуюць нядаўнія падзеі гістарычнага мінулага. Якія пазітыўныя і негатыўныя наступствы аб'яднання Германіі?

Гельмут Коль (1930—2017) — нямецкі дзяржаўны і палітычны дзеяч, член ХДС, федэральны канцлер ФРГ (1982—1998). У юнацтве пераспрабаваў самыя розныя спосабы заробку: ад гадоўлі трусаў і тутавага шаўкапрада да працы на будоўлі ў якасці грузчыка і вадзіцеля грузавіка. Вывучаў сацыяльныя і палітычныя навукі ў Франкфурцкім і Гейдэльбергскім універсітэтах. Разам са сваім блізім саюзнікам, прэзідэнтам Францыі Франсуа Мітэранам, Коль вызначыў контуры Еўрапейскага Саюза і заклаў асновы ўвядзення адзінай еўрапейскай валюты. Пасля таго як СССР адмовіўся ад кантролю над Усходняй Еўропай, выступіў з ініцыятывай аб уз'яднанні Германіі. Наладзіў партнёрскія адносіны з М. С. Гарбачовым і Б. М. Ельцыным. У 1999 г. быў абвінавачаны ў незаконным фінансаванні ХДС і мусіў пакінуць пасаду лідара партыі.

§ 30. Італія

1. Чаму ў Італіі стаў магчымы прыход фашыстаў да ўлады? 2. Якія палітычныя рэжымы існавалі ў краіне ў гады Другой сусветнай вайны?

Для Італіі Другая сусветная вайна завяршылася поўным паражэннем. Аднак дзякуючы руху Супраціўлення краіна — саюзнік фашысцкай Германіі не страціла сваёй дзяржаўнасці. Важнай пасляваеннай праблемай для Італіі стала пытанне аб форме яе дзяржаўнага ладу. Складвалася шматпартыйная сістэма, што тлумачылася сацыяльнай разнастайнасцю грамадства, гістарычнымі і палітычнымі прычынамі, а таксама ідэалагічнымі традыцыямі.

Пасляваенныя дэмакратычныя пераўтварэнні. Вялікі ўплыў у краіне пасля вайны мелі камуністычная партыя і левыя сілы. Італьянская манархія скампраметавала сябе падтрымкай фашызму, таму большасць насельніцтва на рэферэндуме 1946 г. прагаласавала за рэспубліканскую форму кіравання. На аснове антыфашысцкай кааліцыі руху Супраціўлення быў сфарміраваны ўрад. У яго склад увайшлі камуністы і сацыялісты, а таксама Хрысціянска-дэмакратычная партыя (ХДП). Прэм'ер-міністрам стаў лідар ХДП.

У гэты час прэзідэнт ЗША Г. Трумэн заявіў, што Італія атрымае вельмі неабходную ёй фінансавую дапамогу толькі ў выпадку, калі ва ўрадзе не будзе камуністаў. У маі 1947 г. камуністы былі выведзены са складу ўрада. У знак салідарнасці з імі з урада выйшлі і міністры-сацыялісты. ХДП сфарміравала аднапартыйны ўрад. Так Італія атрымала свае першыя 100 млн долараў ад ЗША.

Важнай падзеяй у палітычным жыцці краіны стала прыняцце ў 1947 г. новай Канстытуцыі. Яна была на той час адной з самых дэмакратычных у свеце. Італія абвешчалася парламенцкай рэспублікай. Замацоўваліся правы народа на працу, адпачынак, забастоўкі, сацыяльнае забеспячэнне, адукацыю. Першыя выбары ў парламент пасля прыняцця Канстытуцыі прынеслі перамогу хрысціянскім дэмакратам.

Сацыяльна-эканамічнае і палітычнае развіццё ў 1950—1970-я гг. У 1950-я гг. у Італіі пачаўся эканамічны ўздым, які перарос у так званы эканамічны цуд. Ён быў шмат у чым абумоўлены амерыканскай дапамогай згодна з планам Маршала. Акрамя таго, важнае значэнне мелі і такія фактары, як дзяржаўнае рэгуляванне магнаполій, а таксама ўваходжанне Італіі ў агульны рынак ЕЭС. За перыяд 1953—1962 гг. аб'ём прамысловай вытворчасці Італіі ўзрос у тры разы. Асабліва незвычайны рост паказалі галіны аўтамабілебудавання, дакладнага машынабудавання і вытворчасці штучных валокнаў. Краіна ўвайшла ў сямёрку індустрыяльна развітых краін свету.

Завод «Lingotto» па вытворчасці аўтамабіляў «Fiat» стаў сімвалам аўтамабільнай прамысловасці Італіі

№ 30

У сярэдзіне 1960-х гг. перыяд эканамічнага росту скончыўся. У 1973—1975 гг. Італію сур'ёзна закрануў сусветны эканамічны крызіс. Жыццёвы ўзровень працоўных упаў, узрасло беспрацоўе, узмацніўся забастовачны рух. Гэта прывяло да таго, што аўтарытэт і ўплыў кіроўнай ХДП прыкметна аслаблі, а пазіцыі Італьянскай камуністычнай партыі (ІКП), наадварот, узмацніліся. ІКП стала самай уплывовай на Захадзе камуністычнай партыяй. У 1976 г. яна дамаглася поспеху на датэрміновых парламенцкіх выбарах. Узнікла рэальная перспектыва прыходу камуністаў да ўлады.

Абвастэрэнне сацыяльных супярэчнасцяў суправаджалася ростам палітычнай нестабільнасці. З канца 1960-х гг. у розныя пласты італьянскага грамадства пачалі актыўна пранікаць левыя ідэі і настроі. Асабліва гэта закранула маладзёжнае асяроддзе. Групоўкі, што ўзніклі, былі прыхільнікамі рэвалюцыйнага насілля і палітычных забойстваў. Яны апраўдвалі сваю дзейнасць імкненнем да «ўсталявання справядлівасці». Адначасова актывізаваліся неафашысцкія групоўкі. ЗША і НАТА разглядалі іх як важны фактар у супрацьстаянні камуністам і «савецкай пагрозе».

У той жа час сапраўдным бедствам для краіны стала *мафія* — тайная злачынная арганізацыя, якая дзейнічае метадамі шантажу, подкупу, гвалту і забойстваў. Яна была цесна звязана з прадстаўнікамі ўлады і дзяржаўнага апарату. Асабліва актыўна мафія дзейнічала на Поўдні краіны. Спробы ўлад аднавіць парадак у краіне былі марнымі.

Праблема Поўдня. Шэсць абласцей паўднёвай часткі Апенінскага паўвострава, а таксама астравы Сіцылія і Сардзінія заўсёды адрозніваліся ад паўночнай часткі Італіі. Гэта быў самы адсталы рэгіён краіны, у якім жыло каля трэці яе насельніцтва. Рэгіён вылучаўся больш нізкім узроўнем сацыяльна-эканамічнага развіцця,

Вінаграднікі
Поўдня Італіі

высокім узроўнем беспрацоўя і злачыннасці, беднасцю. Менавіта тут узнікла мафія. У рэгіёне была слаба развіта прамысловасць і пераважала сельскае насельніцтва. Сотні тысяч чалавек эмігравалі ў пошуках працы на Поўнач або за мяжу.

У 1950-я гг. урад правёў шэраг сур'ёзных мерапрыемстваў у мэтах змянення сітуацыі і развіцця Поўдня. Аднак праблема так і не была вырашана. Эканоміка Поўдня па-ранейшаму заставалася залежнай ад Поўначы, захоўваўся самы нізкі ўзровень жыцця ў краіне.

Унутрыпалітычны крызіс 1970—1980-х гг. Палітычны тэрарызм. Палітычная нестабільнасць дасягнула найбольшага размаху ў 1970-я гг. Тэрарызм літаральна захліснуў краіну. Тэракты ўчыняліся не толькі неафашыстамі, але і ўльтралевымі, анархістамі. Крайне правыя і крайне левыя арганізацыі знаходзілі агульныя інтарэсы на глебе непрымання ліберальнай дзяржавы, безагаворачна атаясамліваючы яе з бюракратызмам і карупцыяй (выкарыстаннем службовых паўнамоцтваў у мэтах асабістай выгады). У Італіі нават планавалася ваенна-фашысцкі пераварот, але ў апошні момант ён быў адменены.

Найбуйнейшай экстрэмісцкай арганізацыяй былі «Чырвоныя брыгады», якія аб'ядналі беспрацоўную моладзь пад ультралевымі лозунгамі. У 1978 г. іх ахвярай стаў *Альда Мора*, лідар ХДП, прыхільнік супрацоўніцтва ХДП з ІКП і праціўнік уваходжання Італіі ў НАТА.

Пасля гібелі А. Мора да ўрады ў ХДП прыйшлі праціўнікі супрацоўніцтва з камуністамі. Да гэтага часу аўтарытэт Італьянскай кампартыі прыкметна ўпаў. На парламенцкіх выбарах 1979 г. яна панесла сур'ёзныя страты, пасля чаго так і не змагла аднавіць свае пазіцыі.

У пачатку 1980-х гг. сітуацыя ў Італіі заставалася напружанай і нестабільнай. Улады не змаглі палепшыць эканамічнае становішча працоўных, спыніць карупцыю

і злачыннасць. У гэтых умовах уплыў ХДП значна зменшыўся. Яна страціла манаполію на фарміраванне ўрада.

У 1983 г. быў сфарміраваны новы ўрад. Акрамя хрысціянскіх дэмакратаў у яго ўвайшлі прадстаўнікі яшчэ чатырох партый. Выйсце з эканамічнага крызісу ён бачыў у частковай прыватызацыі дзяржсектара (здабыўной, сталеліцейнай, суднабудаўнічай і электрамеханічнай прамысловасці). Палітыка жорсткай эканоміі ажыццяўлялася ім за кошт замарожвання зароботнай платы працоўных, скарачэння сацыяльных выдаткаў. Пачалася мадэрнізацыя эканомікі. У выніку да пачатку 1990-х гг. Італія ператварылася ў развітую індустрыяльную краіну. Асноўнай галіной яе эканомікі стала машынабудаванне. Так, па выпуску станкоў яна заняла чацвёртае месца ў капіталістычным свеце.

Палітычныя змены ў 1990-х гг. — пачатку XXI ст. У 1992 г. у межах барацьбы супраць карупцыі італьянская паліцыя ажыццявіла аперацыю «Чыстыя рукі». У ходзе яе выявілася сувязь найбуйнейшых палітычных партый з хабарамі і мафіяй. Абвінавачванні былі агучаны нават былым прэм'ерам.

У выніку асноўныя партыі канчаткова страцілі давер італьянцаў і сышлі з палітычнай арэны. ХДП раскалолася, ІКП была перайменавана. З'явіліся новыя партыі і рухі. Нешматлікія і малаўплывовыя, яны пачалі аб'ядноўвацца ў вялікія палітычныя блокі.

Правыя і праварадыкальныя сілы («Наперад, Італія!», «Ліга Поўначы», неафашысцкі «Нацыянальны альянс») увайшлі ў «Полюс свабоды». Левыя хрысціянскія дэмакраты, частка сацыялістаў і сацыял-дэмакратаў і іншыя палітычныя сілы левай арыентацыі склалі левацэнтрыйскі блок «Аліўкавая галіна».

Прадстаўнікі гэтых кааліцый папераменна фарміравалі ўрады. Аднак змена ўлады істотна не ўплывала на сацыяльна-эканамічны курс. Праводзілася палітыка «жорсткай эканоміі», скарачэння сацыяльных выдаткаў дзяржавы. Да 2018 г. пенсійны ўзрост павялічыўся да 67 гадоў.

3 1 чэрвеня 2018 г. правацэнтрыйскі ўрад узначаліў беспартыйны палітык *Джузепэ Контэ*. Гэта 65-ы па ліку ўрад у гісторыі рэспубліканскай Італіі.

Складзіце гістарычную даведку аб Ватыкане. Якую ролю ён адыгрывае ў палітычным жыцці дзяржаў Еўропы і свету?

Сучасная Італія сутыкнулася з шэрагам праблем. Адбыўся рэзкі спад нараджальнасці. Працягваецца бескантрольны наплыў імігрантаў. Абвастрылася праблема нелегальнага сектара эканомікі ў Паўднёвай Італіі (гандаль зброяй, наркотыкамі, людзьмі, дзейнасць мафіі).

Знешняя палітыка. Пасляваенны мірны дагавор паміж саюзнікамі і Італіяй быў падпісаны ў 1947 г. Згодна з ім узброеныя сілы Італіі абмяжоўваліся, краіна адмаўлялася ад каланіяльных уладанняў. Яна абавязвалася выплаціць рэпарацыі на карысць СССР, Югаславіі, Грэцыі і Албаніі. Італія стала праводзіць праамерыканскі знешне-

палітычны курс. У красавіку 1949 г. яна ўвайшла ў НАТА. У тым жа годзе Італія далучылася да Еўрапейскага савета, а ў 1951 г. — да Еўрапейскага аб'яднання вугалю і сталі, пазней стала членам ЕЭС і Еўрасаюза.

Італьянскі ўрад падтрымаў курс ЗША на абвастэрэнне адносін з СССР, а ў 2003 г. — ваенную аперацыю ЗША супраць Ірака.

У сувязі з распадам сацыялістычнага блока Італія пачала больш увагі надаваць былой Югаславіі. Яна ўдзельнічала ў Балканскай аперацыі НАТА, у Косаўскай аперацыі. Неўзабаве яна абвясціла Балканы зонай сваёй «адказнасці» ў межах НАТА.

1. Калі і чаму ў Італіі была абвешчана рэспубліка? Якія змены адбыліся ў яе дзяржаўным ладзе?
2. Вызначце асноўныя праблемы эканомікі Італіі.
3. Якія палітычныя партыі аформіліся ў краіне ў другой палове XX — пачатку XXI ст.? Якія партыі сфарміравалі ўрадавую кааліцыю цяпер?
4. У 1970-я гг. павялічыўся ўплыў неафашысцкай партыі «Італьянскі сацыяльны рух». Растлумачце, чаму гэта партыя знайшла масавую падтрымку сярод жыхароў Поўдня Італіі.
5. Растлумачце значэнне паняццяў «мафія» і «карупцыя». Чаму гэтыя негатыўныя з'явы былі шырока распаўсюджаны ў палітычным і эканамічным жыцці Італіі? Як дзяржава змагаецца з гэтымі негатыўнымі з'явамі?

Чаму палітычны рэжым Італіі іншым часам называюць «стабільнай нестабільнасцю»?

Альда Мора (1916—1978) — дзяржаўны і палітычны дзеяч Італіі. Нарадзіўся ў рэлігійнай сям'і школьнага інспектара і настаўніцы пачатковых класаў. Самастойна вывучыў нямецкую мову, каб чытаць Шылера на мове арыгінала. Ва ўзросце 25 гадоў стаў прафесарам філасофіі права. Папулярнасць Мора прынеслі такія якасці яго характару, як інтэлігентнасць, сіла пераканання, нязменны спакой, асабістае абаянне, ветлівасць, уменне слухаць і разумець людзей. Пасля абвешчання Італьянскай рэспублікі А. Мора ўваходзіў у камісію па выпрацоўцы новай Канстытуцыі. У 1948 г. быў выбраны ў парламент. Займаў пасады намесніка міністра замежных спраў, міністра юстыцыі, міністра адукацыі. У 1970-я гг. быў аўтарам так званага гістарычнага праекта, у межах якога камуністам прапаноўвалася ўвайсці ва ўрад. Прэм'ер-міністр у 1963—1969 і 1974—1976 гг. Быў выкрадзены групой «Чырвоныя брыгады». Папа Рымскі Павел VI прапаноўваў у заложнікі замест яго сябе. Праз 54 дні пасля выкрадання А. Мора быў забіты.

§ 31. Краіны Цэнтральнай і Паўднёва-Усходняй Еўропы

Якія еўрапейскія краіны былі вызвалены Чырвонай Арміяй у гады Другой сусветнай вайны?

Гістарычнае развіццё краін Цэнтральнай і Паўднёва-Усходняй Еўропы (ЦПУЕ) пасля Другой сусветнай вайны карэнным чынам адрознівалася ад працэсаў, што адбываліся ў Заходняй Еўропе. Непрацяглы перыяд дэмакратычных пераўтварэнняў у іх змяніўся пераходам да сацыялістычных пераўтварэнняў, якія капіравалі плюсы і мінусы савецкай мадэлі сацыялізму.

Пераўтварэнні першых пасляваенных гадоў. Вынік Другой сусветнай вайны прывёў да росту міжнароднага аўтарытэту СССР, папулярнасці камунізму і фарміравання савецкай палітычнай сферы ўплыву. Практычна ўва ўсіх краінах Усходняй Еўропы, вызваленых Чырвонай Арміяй, адбыліся выбары ў найвышэйшыя органы ўлады. У Румыніі, Польшчы, Балгарыі, Югаславіі, Чэхаславакіі, Венгрыі і Албаніі да ўлады прыйшлі камуністы.

У 1947—1949 гг. яны абвясцілі афіцыйны курс на пабудову асноў сацыялізму. Узорам служыла савецкая мадэль сацыяльна-эканамічнага і палітычнага развіцця. Для яе былі характэрны прыярытэт дзяржавы ў эканоміцы, дыктатура кампартый, гвалтоўнае ўкараненне марксісцкай ідэалогіі, антырэлігійная прапаганда і г. д. Праводзіліся паскораная індустрыялізацыя і калектывізацыя, фактычна ліквідоўвалася прыватная ўласнасць. У мэтах садзейнічання Балгарыі, Венгрыі, Польшчы, Румыніі і Чэхаславакіі ў 1949 г. Савецкім Саюзам быў створаны **Савет эканамічнай узаемадапамогі (СЭУ)**.

Поспехі і цяжкасці сацыялістычнага будаўніцтва. Да сярэдзіны 1950-х гг. краіны Усходняй Еўропы дасягнулі пэўных поспехаў у развіцці прамысловасці. Аднак паскораная індустрыялізацыя прывяла да ўтварэння дыспрапорцый у эканоміцы. Не хапа-

ла сродкаў для сельскай гаспадаркі, марудна развівалася лёгкая прамысловасць, зніжаліся даходы і пакупніцкая здольнасць насельніцтва.

Сувязь часоў

Атамная электрастанцыя «Пакш» (Венгрыя), пабудаваная пры дапамозе СССР у 1970-х — пачатку 1980-х гг. У 2014 г. Расія і Венгрыя падпісалі пагадненне аб будаўніцтве трэцяй чаргі гэтай АЭС (праект «Пакш-2»)

Не было адзінства і ў шэрагу сацыялістычных краін. Так, уплыў СССР не пашыраўся на Югаславію. Лідар Югаславіі І. Броз Ціта лічыў, што сама дзяржава, а не знешнія сілы, павінна вызначаць сродкі дасягнення камунізму. Сталінскае кіраўніцтва СССР жорстка крытыкавала Ціта, і ў 1949 г. паміж дзвюма краінамі адбыўся разрыў.

Нягледзячы на адносны эканамічны прагрэс, многія людзі ў краінах Усходняй Еўропы былі незадаволены палітыкай камуністычнай партыі. Масавыя выступленні рабочых ахапілі ГДР (1953), забастоўкі і вулічныя беспарадкі адбываліся ў Польшчы (1956).

Але найбольшай вастрэні незадавальненне рэжымам дасягнула ў *Венгрыі*. У канцы кастрычніка **1956 г.** краіна фактычна апынулася на парозе грамадзянскай вайны: пачаліся ўзброеныя сутыкненні паміж рабочымі і сіламі правапарадку, усё часцей здараліся выпадкі расправы над камуністамі. У гэтых умовах кіраўніцтва СССР прыняло рашэнне для «аднаўлення парадку» ўвесці ў Будапешт савецкія танкавыя часці. Гэтыя падзеі атрымалі назву «*будапешцкая восень*».

Нарастанне крызісу ва Усходняй Еўропе. Ва ўмовах абвастрэння «халоднай вайны» СССР абвясціў сваё права на ўмяшанне ў справы любой сацыялістычнай дзяржавы дзеля абароны сацыялізму. На Захадзе гэта палітыка атрымала назву «*дактрыны Брэжнева*».

У даволі жорсткай форме яна была рэалізавана ў *Чэхаславакіі*. У лютым **1968 г.** ліберальныя рэформы тут распачаў першы сакратар ЦК Кампартыі *Аляксандр Дубчак*. Ён быў прыхільнікам радыкальнай дэмакратызацыі, галаснасці, свабоды слова і друку, пашырэння ўдзелу рабочых у кіраванні грамадствам і дзяржавай. Яго праграма дзеянняў была накіравана на дасягненне «сацыялізму з чалавечым тварам». Гэты перыяд атрымаў назву «*пражская вясна*». Фактычна рэфарматары выступалі супраць сацыялізму на савецкі ўзор. У адказ кіраўніцтва краін АВД увяло ў Чэхаславакію войскі. Супраціўленне было задушана, а заваёвы «пражскай вясны» ліквідаваны.

У *Польшчы* сацыяльна-палітычная сітуацыя абвастрылася ў **1980 г.** Рост цэн выклікаў хвалю забастовак, якія ахапілі ўсю краіну. Рабочыя патрабавалі зніжэння цэн і зняцця забароны на стварэнне незалежных прафсаюзаў, якія рэальна абаранялі б інтарэсы працоўных. На суднаверфі імя Леніна ў Гданьску было створана аб'яднанне прафсаюзаў «*Салідарнасць*» на чале з *Лехам Валенсам*. Каб пазбегнуць савецкага ўмяшання, кіраўнік польскага ўрада генерал Войцех Ярузельскі ўвёў

Савецкія танкі на вуліцах Прагі. 1968 г.

у краіне ваеннае становішча. Кіраўніцтва «Салідарнасці» было арыштавана, яе дзейнасць забаронена.

«Аксамітныя рэвалюцыі» 1989—1991 гг. Перабудова, якая пачалася ў СССР, паслужыла штуршком для апошняй стадыі рэформаў ва ўсходнееўрапейскіх краінах, дзе палітычная ініцыятыва пераходзіла ў рукі апазіцыйных, антыкамуністычных партый і рухаў. Савецкі лідар М. С. Гарбачоў у адрозненне ад сваіх папярэднікаў не ўмешваўся ва ўнутраныя справы сацыялістычных краін. Ён радыкальна змяніў знешнюю палітыку СССР, узяўшы курс на збліжэнне з краінамі Захаду. У выніку ў 1989 г. ва Усходняй Еўропе адбыліся так званыя **«аксамітныя рэвалюцыі»**, г. зн. бяскроўныя (за выключэннем Румыніі), якія завяршыліся адмовай ад сацыялізму.

Адной з першых на шлях сур'ёзных палітычных рэформаў стала Польшча. У 1989 г. была легалізавана «Салідарнасць» і праведзены свабодныя парламенцкія выбары. У краіне быў сфарміраваны некамуністычны ўрад. Праз год на прэзідэнцкіх выбарах перамогу атрымаў лідар «Салідарнасці» Л. Валенса. Новае кіраўніцтва пачало цяжкі пераход да рыначнай эканомікі.

Масавыя забастоўкі і дэманстрацыі восенню 1989 г. прывялі да адхілення ад улады камуністычных урадаў у ГДР, Чэхаславакіі, Балгарыі, Венгрыі. Была разбурана Берлінская сцяна, і ў 1990 г. адбылося ўз'яднанне нямецкага народа. У Румыніі масавыя дэманстрацыі перараслі ва ўзброеныя сутыкненні. Н. Чаўшэску, які адмовіўся пайсці на ўступкі, быў адхілены ад улады і расстраляны без суда і следства.

Такім чынам, адбыўся распад сацыялістычнай сістэмы, пачалося аднаўленне капіталізму ва ўсходнееўрапейскіх дзяржавах і змяненне расстаноўкі сіл у сусветным маштабе. АВД і СЭУ спынілі сваё існаванне.

№ 31

Прэзідэнт В. Гавел звяртаецца да грамадзян.
25 лютага 1990 г.

Распад Чэхаславакіі. Бурлівыя ўзрушэнні ва ўсходнееўрапейскіх краінах абвастрылі міжнацыянальныя і этнаканфесійныя адносіны. Не вытрымала выпрабавання часам і агульная дзяржаўнасць чэхаў і славакаў. У лістападзе 1989 г. з рэпрэсій супраць студэнцкай дэманстрацыі пачалася «аксамітная рэвалюцыя» ў Чэхаславакіі. Па ініцыятыве пісьменніка, грамадскага дзеяча *Вацлава Гавела* была створана палітычная арганізацыя «Грамадзянскі форум», якая стала галоўнай апазіцыйнай сілай у Чэхіі. Кампартыя Чэхаславакіі адмовілася ад сваёй кіроўнай ролі, а В. Гавел быў

выбраны прэзідэнтам рэспублікі. У 1990 г. Чэхаславакія была перайменавана ў Чэшскую і Славацкую Федэратыўную Рэспубліку.

У 1992 г. адзіная дзяржава мірна падзялілася на Чэхію і Славакію.

Грамадзянская вайна ў Югаславіі. Найбольш негатыўныя наступствы мелі міжнацыянальныя і міжрэлігійныя канфлікты ў Югаславіі. Пасля ўвядзення шматпартыйнай сістэмы на выбарах у югаслаўскіх рэспубліках перамаглі нацыяналістычна настроеныя партыі. У выніку ў 1991—1992 гг. суверэнітэт абвясцілі *Харватыя, Славенія, Македонія, Рэспубліка Боснія і Герцагавіна*. Праваслаўныя Сербія і Чарнагорыя заключылі ў 1992 г. дагавор аб стварэнні новай федэратыўнай дзяржавы — *Саюзнай Рэспублікі Югаславіі (СРЮ)*. Югаслаўская федэрацыя фактычна распалася. У той жа час пачалася вайна ў *Босніі і Герцагавіне* паміж сербскімі і харвацка-мусульманскімі фарміраваннямі, у якую былі ўцягнуты Харватыя і СРЮ. У баснійскім канфлікце 1992—1995 гг. заходнія краіны занялі антысербскую пазіцыю.

У 1998 г. выбухнулі ваенныя дзеянні паміж сербамі і албанцамі ў сербскім краі *Косава*, г. зн. на тэрыторыі СРЮ. Мэтай албанскіх сепаратыстаў было заваяванне незалежнасці краю, які з'яўляўся гістарычным цэнтрам Сербіі. У час канфлікту краіны Захаду пайшлі на крайнія меры ў дачыненні Югаславіі. Вясной 1999 г. войскі НАТА ажыццявілі беспрэцэдэнтную ў гісторыі пасляваеннай Еўропы бамбардзіроўку Бялграда, Косава і іншых раёнаў СРЮ. Пасля гэтага быў скінуты рэжым С. Мілошавіча ў Сербіі, да ўлады прыйшлі пражходнія палітычныя сілы. У 2003 г. Югаславія была

Высветліце, якія падзеі называюць «разварот над Атлантыкай».

24 сакавіка 1999 г. пачаліся паветраныя бамбардзіроўкі Югаславіі, ажыццёленыя аб'яднанымі сіламі НАТА. За 78 дзён бамбардзіровак загінула, паводле розных звестак, да 2500 чалавек

перайменавана ў Дзяржаўны Саюз Сербіі і Чарнагорыі, а ў 2006 г. Чарнагорыя аддзялілася ад Сербіі.

Інтэграцыя ў еўрапейскія структуры і НАТА. Пасля распаду СССР былыя «краіны сацлагера» пераходзілі на рыначную эканоміку, уводзілі прыватную ўласнасць і ўзялі курс на збліжэнне з Еўрасаюзам. Галоўнай умовай іх членства ў ЕС была адмова ад сацыялізму і планавай эканомікі на карысць капіталізму. З такой мэтай урады краін Цэнтральнай і Паўднёва-Усходняй Еўропы ажыццявілі радыкальныя эканамічныя пераўтварэнні, вядомыя пад назвай «шокавая тэрапія». Была праведзена прыватызацыя прадпрыемстваў, ужо не падтрымліваліся адносна нізкія цэны на асноўныя тавары народнага спажывання і паслугі, ліквідоўваліся многія сацыяльныя гарантыі. Усе гэтыя рэформы прывялі да высокага ўзроўню беспрацоўя, росту цэн і злачыннасці. Адбылося выцясненне нацыянальнага сектара прамысловасці і сельскай гаспадаркі заходнееўрапейскімі карпарацыямі. І толькі праз некаторы час быў дасягнуты рост вытворчасці і ўзроўню жыцця асноўнай масы насельніцтва.

У 2004 г. у Еўрасаюз увайшлі Польшча, Чэхія, Венгрыя, Славенія, Славакія, а таксама краіны прыбалтыйскага рэгіёна, у 2007 г. — Румынія і Балгарыя, у 2013 г. — Харватыя.

Нядаўнія сацыялістычныя краіны павярнуліся ў бок не толькі ЕС, але і НАТА. У 1999 г. да гэтай арганізацыі далучыліся Венгрыя, Польшча, Чэхія, у 2004 г. — Балгарыя, Румынія, Славакія і Славенія, а ў 2009 г. — Албанія і Харватыя. У 2017 г. Чарнагорыя стала 29-м членам НАТА.

1. Вылучыце асноўныя этапы пасляваеннага развіцця краін Усходняй Еўропы. Дайце ім сціслую характарыстыку.
2. Растлумачце значэнне паняцця «савецкая мадэль сацыялізму». Чаму яна рэалізавалася ў краінах Усходняй Еўропы?
3. Пералічыце праявы крызісу сацыялізму ў краінах Усходняй Еўропы ў 1950—1960-я гг.
4. Вызначце ўнутраныя і знешнія прычыны краху сацыялізму ва Усходняй Еўропе. Чаму гэта адбылося ў ходзе хуткіх і бяскроўных рэвалюцый? Назавіце імёны новых палітычных лідараў краін Усходняй Еўропы перыяду дэмакратычных пераўтварэнняў 1980-х гг.
5. У чым сутнасць «шокавай тэрапіі»? Якія яе наступствы?
6. Чаму ў краінах Усходняй Еўропы адной з найбольш вострых і балючых праблем постацыялістычнага развіцця стала нацыянальнае пытанне? Як яно было вырашана ў Германіі, Чэхаславакіі, Югаславіі?
7. Дайце ацэнку дзеянням НАТА на тэрыторыі Югаславіі ў 1999 г.

Пасля завяршэння «халоднай вайны» былі вырацаваны праекты пашырэння НАТА на Усход. Абмяркуйце магчымыя аспекты гэтай праблемы.

Лех Валенса (нар. 1943) — польскі палітычны і дзяржаўны дзеяч. Сын цесляра, працаваў электрыкам на Гданьскай суднаверфі. У 1980 г. стварыў першы ва Усходняй Еўропе свабодны, непадкантрольны дзяржаве прафсаюз «Салідарнасць». У канцы 1981 г. «Салідарнасць» была абвешчана па-за законам, а Валенса зняволены амаль на год. Пасля бясспрэчнай перамогі на выбарах 1990 г. выбраны прэзідэнтам Польшчы з вынікам 74,25% галасоў у другім туры. У 1995 г. прайграў выбары А. Квасьнеўскаму. Лаўрэат Нобелеўскай прэміі міру (1983) за дзейнасць у падтрымку правоў рабочых.

§ 32. Навука і культура Заходняй Еўропы і ЗША

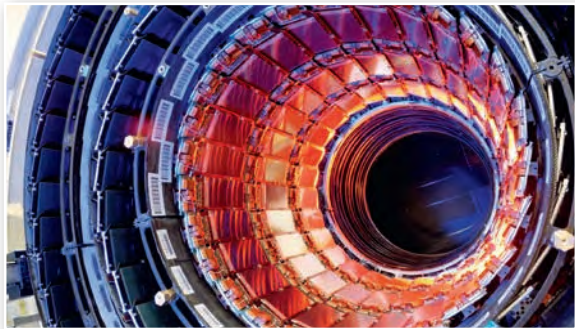
1. Што такое мадэрнізм? 2. Якія найбольш важныя навуковыя адкрыцці і дасягненні адбыліся ў міжваенны перыяд?

Адным з фактараў, якія шмат у чым вызначылі гісторыю сучаснага грамадства, стала навукова-тэхнічная рэвалюцыя (НТР). Дасягненні навукі і тэхнікі не толькі кардынальна змянілі характар вытворчых працэсаў, але і істотна паўплывалі на ўсё жыццё чалавецтва. Найноўшыя тэхналогіі дасягнулі самых аддаленых куткоў планеты, збліжаючы шляхі развіцця асобных краін і народаў.

Развіццё навукі і адукацыі. Сучасная НТР пачалася ў індустрыяльна развітых краінах свету адразу прасля заканчэння Другой сусветнай вайны. Яна прадугледжвала шырокае ўжыванне ў прамысловасці найноўшых тэхналогій, іх укараненне не толькі ў вытворчы, але і ў кіраўніцкі працэс, выкарыстанне новых відаў энергіі і матэрыялаў. Найважнейшай перадумовай НТР сталі навуковыя адкрыцці ў галіне ядзернай фізікі і квантавай механікі, дасягненні кібернетыкі, мікрабіялогіі, біяхіміі. Навука ператваралася ў непасрэдную прадукцыйную сілу.

СССР зрабіў значны ўнёсак у асваенне касмічнай прасторы. Менавіта савецкі спадарожнік і савецкі чалавек былі першымі ў космасе. Злучаныя Штаты Амерыкі таксама адыгралі вялікую ролю ў гэтым грандыёзным праекце. І ЗША, і СССР вывучалі магчымасць выкарыстання космаса ў ваенных мэтах і сталі запускаяць спадарожнікі-шпіёны на каляязмную арбіту. Толькі пасля заканчэння «халоднай

Вялікі адронны калайдар — самая вялікая
эксперыментальная ўстаноўка ў свеце.
У будаўніцтве і даследаваннях удзельнічаюць
больш за 10 тыс. вучоных і інжынераў
з болей чым 100 краін

напрыклад, згодна з законам 1944 г. 2,2 млн ветэранаў вайны, у адпаведнасці з «Салдацкім білем», атрымалі права фактычна бясплатнага навучання ў ВНУ. У 1946 г. ветэраны вайны складалі 48 % усіх студэнтаў. З 1940 па 1960 г. у ЗША ў два разы павялічылася колькасць маладых людзей, якія атрымлівалі вышэйшую адукацыю.

У Францыі перыяд эканамічнага росту (1945—1974) прывёў да пасляваеннага дэмаграфічнага ўздыму. Акрамя таго, сацыялісты, якія прыйшлі да ўлады, зрабілі сярэдняю і вышэйшую адукацыю больш даступнай. У выніку ўжо ў 1950-я гг. у Францыі пачалося павелічэнне колькасці студэнтаў, другая хваля нарастання гэтай тэндэнцыі прыпала на 1987—1990-я гг.

Аднак у цэлым сістэма заходняй адукацыі складалася з дзвюх частак: элітнай, прызначанай для вярхоў грамадства, і неэлітнай — для асноўнай масы людзей. Больш за 80 % насельніцтва не атрымлівала добрай, класічнай адукацыі. У сувязі з дэкаланізацыяй і з'яўленнем у Еўропе велізарнай колькасці імігрантаў ідэі сегрэгацыі ў сістэме ўніверсітэцкай адукацыі яшчэ больш актуалізаваліся, як і ідэі практычнай накіраванасці навучання.

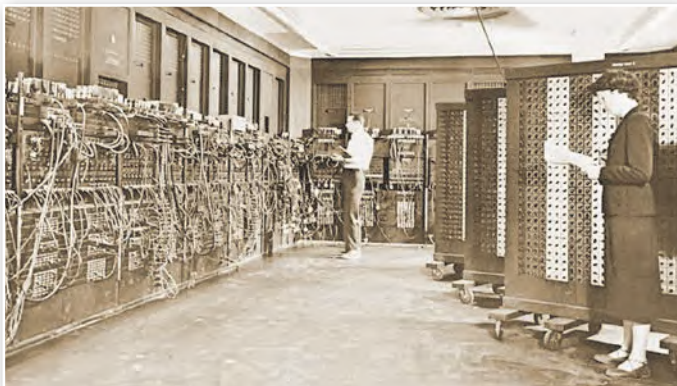
Фарміраванне інфармацыйнага грамадства. У 1940-я гг. з'явіліся першыя камп'ютары, а праз 30 гадоў — персанальныя. У 1980-я гг. была створана сусветная сетка — інтэрнэт. У сістэму дзяржаўнага кіравання, аховы здароўя і адукацыі і іншыя галіны сталі ўкараняцца лічбавыя тэхналогіі. Камп'ютарызацыя прывяла да *інфармацыйнай рэвалюцыі*. Новыя тэхналогіі выклікалі кардынальныя пераўтварэнні практычна ва ўсіх сферах жыцця грамадства, вельмі хутка стварыўшы так званы новы — віртуальны — свет.

вайны» Злучаныя Штаты і Расія сталі супрацоўніцаў у гэтай сферы, распачаўшы распрацоўку сумесных касмічных праектаў.

У пасляваенны перыяд надзвычайных поспехаў дасягнула медыцына: былі вынайздзены новыя антыбіётыкі, вакцыны, новай галіной даследаванняў стала генная інжынерыя. Але ў сувязі з тым, што інавацыйныя распрацоўкі ў галіне медыцыны былі вельмі дарагімі, імі маглі скарыстацца толькі заможныя людзі.

Асновай, на якой грунтавалася заходняе грамадства пасля Другой сусветнай вайны, па-ранейшаму была адукацыя. Яна стала больш даступнай для розных пластоў насельніцтва. У ЗША,

14 лютага 1946 г. у Вашынгтоне
быў прадстаўлены першы
электронны камп'ютар ENIAC
(Electrical Numerical Integrator
and Computer)

Такім чынам, *інфармацыйнае грамадства* — гэта стадыя ў развіцці цывілізацыі, калі сродкі камунікацыі істотна ўздзейнічаюць на ўсе бакі жыцця людзей.

Элітарная і масавая культура. У пасляваенны перыяд на Захадзе склаліся дзве разнавіднасці культуры — элітарная і масавая. *Элітарная культура* — гэта закрытая культура для вузкага, прывілеяванага кола людзей. Для *масавай культуры* характэрны такія прыкметы, як спрошчанасць, відовішчнасць і даступнасць. Яна прызначана забавляць людзей і арыентавана на масавае спажыванне. Яе мэта — фарміраванне пасіўнага члена грамадства з некрытычным мысленнем, які з лёгкасцю паддаецца кантролю і маніпуляванню. Неад'емнымі элементамі сучаснай масавай культуры сталі латарэі, гульнявыя аўтаматы, камп'ютарныя гульні, кіно, тэлебачанне, шоу-бізнес, коміксы, індустрыя спорту, глянцавыя часопісы і г. д.

У 1950—1960-я гг. пачалася інтэрнацыяналізацыя, глабалізацыя масавай культуры. Рухальнай сілай гэтага працэсу былі ЗША. Англіійская мова стала асноўнай мовай міжнародных сувязяў і адукацыі.

Кінематограф. У пасляваенныя гады кіно стала самым масавым відам мастацтва. Сусветнае лідарства ў кінематографе належала Італіі, Францыі, ЗША.

У італьянскім кінамастацтве ўзнік новы прагрэсіўны кірунак — *неарэалізм*. Фільмы гэтага кірунку засноўваліся на дакументальных фактах. Здымкі былі натуральныя, і зазвычай у іх удзельнічалі непрафесійныя выканаўцы. Італьянскі кінематограф падарыў аматарам гэтага мастацтва выдатных рэжысёраў

Джувьета Мазіна і Федэрыка
Феліні з прэміяй «Оскар»
за фільм «Дарога»

Р. Раселіні, Ф. Феліні, Л. Вісконці, М. А. Антаніёні, сусветна вядомымі акцёрамі сталі М. Мастраяні і С. Ларэн.

Французскі кінематограф характарызаваўся багаццем жанраў. У камедыйным жанры вылучыліся такія цудоўныя акцёры, як Л. дэ Фюнэс, Ж. П. Бельмандо, П. Рышар і Бурвіль. Усяму свету вядомы імёны французскіх акцёраў Ж. Габэна, Ж. Марэ, А. Жырардо, А. Дэлоне, Ж. Філіпа і інш.

Самая магутная кінаіндустрыя была створана ў ЗША. Амерыканскія фільмы вылучаліся сваёй маштабнасцю, пошукамі новых тэхнічных сродкаў. У духу неарэалістычнай традыцыі былі пастаўлены першыя фільмы рэжысёра С. Кубрыка, якія прынеслі яму сусветную славу. Адна з самых вядомых яго карцін — навукова-фантастычная кінастужка «2002: Касмічная адзеся».

Супервідовішчныя стужкі ў розных жанрах належаць С. Спілбергу. А адзін з самых наватарскіх фільмаў стварыў у 1970-я гг. Дж. Лукас — фільм-эпапею «Зорныя войны». Заслужаным поспехам да гэтага часу карыстаецца фільм Ф. Ф. Копалы «Апакаліпсіс сёння» пра в'етнамскую вайну, у якім асуджаюцца насілле і мілітарызм.

Сацыяльныя матывы ў мастацкай літаратуры і выяўленчым мастацтве. Асноўнымі кірункамі літаратуры другой паловы ХХ ст. сталі рэалізм і экзистэнцыялізм.

Вядомымі прадстаўнікамі *рэалізму* былі знакамітыя амерыканскія пісьменнікі *У. Фолкнер* і *Э. Хэмінгуэй*, а таксама французскія пісьменнікі старэйшага пакалення *А. Жыд* і *Ф. Марыяк*, якія атрымалі ў пасляваенныя гады Нобелеўскую прэмію па літаратуры. Яшчэ пры жыцці быў прылічаны да класікаў адзін з самых вядомых брытанскіх сатырыкаў ХХ ст. *І. Во*, які апісаў заняпад і разбурэнне каланіяльнай Вялікабрытаніі. У сваіх творах ён з'едліва выказаўся наконт амерыканскага ладу жыцця, лічачы, што ў амерыканцаў адсутнічаюць сапраўдная культура і духоўнасць. У першае пасляваеннае дзесяцігоддзе тэмы вайны і пераадолення фашысцкага мінулага сталі галоўнымі для нямецкіх пісьменнікаў-рэалістаў *Г. Бёля*, *Т. Мана*, *Э. М. Рэмарка*.

Аснову *экзистэнцыялізму* складалі ідэі абсурднасці (недарэчнасці і бессэнсоўнасці) навакольнай рэчаіснасці, адсутнасці сэнсу і парадку ў рэальным свеце. Найвышэйшай каштоўнасцю для чалавека экзистэнцыялісты лічылі свабоду. Асноўную ролю ў гэтым літаратурным кірунку адыгрывалі французы *Ж. П. Сартр* і *А. Камю*.

Пачаўся новы этап развіцця мастацкай культуры, які атрымаў назву *постмадэрнізм*. Яго характэрныя асаблівасці — імкненне ўключыць у сучаснае мастацтва ўсё досвед сусветнай мастацкай культуры, у межах аднаго твора аб'яднаць матывы і прыёмы, уласцівыя розным эпохам, рэгіёнам і субкультурам.

Для выяўлення мастацтва пасля заканчэння Другой сусветнай вайны былі характэрны наяўнасць супярэчлівых тэндэнцый, змена кірункаў, стыляў, школ, пошук новых прыёмаў і матэрыялаў, шырокі дыяпазон эксперыментаў — усё гэта

№ 32

адлюстроўвала крызісныя з’явы ў сучасным грамадстве. Пасля вайны працягвалі працаваць прадстаўнікі многіх авангардысцкіх плыняў, што ўзніклі яшчэ ў даваенны перыяд. Пачынаючы з 1950-х гг. асабліваю папулярнасць набыў *абстракцыянізм*. Вядомым яго прадстаўніком быў амерыканскі мастак *Дж. Полак*. Ён заснаваў «абстрактны экспрэсіянізм», для якога характэрна хаатычнае накладанне фарбаў на палатно.

У тыя ж гады вялікай папулярнасцю на Захадзе карыстаўся *сюррэалізм*. Найбольш вядомым прадстаўніком гэтага кірунку быў іспанскі мастак *С. Далі*.

Архітэктура. Пасля вайны працягвала развівацца *арганічная архітэктура*. Атрымалі далейшае развіццё прынцыпы *функцыяналізму*, сфармуляваныя яшчэ ў 1920-я гг., калі архітэктурная форма вызначалася практычным прызначэннем збудавання. Вядомымі архітэктарамі — прадстаўнікамі гэтага кірунку былі *Ле Карбюзье* (Францыя), *Якабус Аўд* (Нідэрланды). Спрабуючы надаць функцыяналізму новае дыханне, некаторыя архітэктары пачалі ўзводзіць будынкі, агаляючы іх першааснову — камунікацыі, сістэму інжынернага абсталявання. Самым вядомым такім збудаваннем стаў Нацыянальны цэнтр мастацтва і культуры імя Ж. Пампіду ў Парыжы.

Складзіце спіс з 10 выдатных архітэктурных збудаванняў другой паловы XX — пачатку XXI ст. Растлумачце свой выбар.

Нацыянальны цэнтр мастацтва і культуры імя Ж. Пампіду.

Цэнтр Пампіду ўключае ў сябе музей сучаснага мастацтва, бібліятэку, Цэнтр прамысловага дызайну, Інстытут даследавання і каардынацыі акустыкі і музыкі, канцэртныя і выставачныя залы, некалькі кіназалаў

У сярэдзіне 1970-х гг. на змену функцыяналізму прыйшоў постмадэрнізм. Ён грунтаваўся на кантрасным злучэнні архітэктурных формаў мінулых стагоддзяў (антычныя ордары, гатычная накіраванасць увышыню, дэкаратыўнасць барока) з элементамі функцыяналізму.

1. Назавіце асноўныя мастацкія кірункі, якія атрымалі развіццё ў краінах Захаду ў другой палове XX — пачатку XXI ст.
2. Якія асноўныя праблемы знайшлі сваё адлюстраванне ў мастацтве? Як вы можаце растлумачыць з'яўленне новых сродкаў уздзеяння на гледача (слухача)?
3. Складзіце абагульняльную табліцу «Культура краін Захаду ў другой палове XX — пачатку XXI ст.».
4. Падрыхтуйце паведамленне на адну з тэм: «Рок і класіка: супрацьстаянне і сінтэз», «Інтэрнэт як глабалізацыя інфармацыйнай прасторы».
5. Як бы вы маглі апісаць жыццё чалавека ў сучасным заходнім грамадстве? Якім чынам звязаны паміж сабой навукова-тэхнічны прагрэс, развіццё культуры і паўсядзённае жыццё чалавека?

Апошнім часам часта кажуць пра тое, што кіно, камп'ютар, інтэрнэт выцясняюць з жыцця тэатр і кнігі. Ці згодны вы з гэтым пунктам гледжання? Аргументуйце свой адказ.

Ле Карбюзье (сапр. імя і прозвішча — Шарль Эдуард Жанерэ-Гры; 1887—1965) — французскі архітэктар і тэарэтык архітэктуры. Нарадзіўся ў сям'і рамесніка. У 1922 г. заснаваў уласную архітэктурную майстэрню. Сваю канцэпцыю сучаснай архітэктуры ўпершыню выклаў у 1920—1925 гг. Сфармуляваў «пяць зыходных пунктаў сучаснай архітэктуры»: узняты на апорах-слупах будынак, плоскі дах-сад, свабодная ўнутраная планіроўка, стужачнае акно, неапорная фасадная сцяна. Для яго пабудов характэрны простыя геаметрычныя формы, белыя плоскасці фасадаў, вялікія зашклёныя паверхні. Горадабудаўнічыя праекты развівалі ідэю «вертыкальнага» горада-саду з высокай шчыльнасцю насельніцтва і вялікімі азялененымі прасторами, падзелам шляхоў руху пешаходаў і транспарту, зон жылля, дзелавой актыўнасці і прамысловасці. Ле Карбюзье працаваў у розных галінах выяўленчага мастацтва: ствараў карціны, выконваў насценныя роспісы, эскізы дываноў і скульптурных кампазіцый. Яго летняя рэзідэнцыя на беразе Міжземнага мора мела памер 3,66 × 3,66 м.

Абагульняльныя пытанні і заданні да раздзела V

1. У нашы дні агульнапрынятай з'яўляецца трохстадыйная тэорыя развіцця грамадства. Закончыце ў сшытку складанне табліцы «Стадыі грамадскага развіцця».

Стадыя развіцця грамадства	З'ява, якая садзейнічала пераходу да новай стадыі	Прыкладны час пачатку пераходу да новага этапу	Вызначальная сфера эканомікі
Аграрнае грамадства	Земляробства і жывёлагадоўля	IV тыс. да н. э.	Сельская гаспадарка
Індустрыяльнае грамадства	Прамысловая рэвалюцыя	Канец XVIII ст.	Прамысловасць
Постіндустрыяльнае грамадства			

2. Вылучыце асноўныя тэндэнцыі і этапы сацыяльна-эканамічнага развіцця краін Захаду ў другой палове XX — пачатку XXI ст. Дайце ім абагульненую характарыстыку.

3. Якія краіны Усходняй Еўропы пасля Другой сусветнай вайны пайшлі па сацыялістычным шляху развіцця? Вызначце асаблівасці сацыялістычнай мадэлі гэтых краін. Назавіце агульныя прычыны краху ў іх камуністычных рэжымаў. Ахарактарызуйце палітычную карту Еўропы ў нашы дні.

4. Назавіце найбольш выдатных, на ваш погляд, палітычных дзеячаў заходніх краін пасляваеннага перыяду. Свой адказ аргументуйце.

5. Раствлумачце значэнне паняцця «навукова-тэхнічная рэвалюцыя». Назавіце асноўныя дасягненні сучаснай навукі. З якімі праблемамі сутыкнулася чалавецтва ў выніку навукова-тэхнічнага прагрэсу?

6. Мастацтва другой паловы XX ст. характарызуецца суіснаваннем дзвюх асноўных тэндэнцый: развіццём традыцыйных рэалістычных прынцыпаў і пошукам новых формаў і прыёмаў (авангардныя кірункі). Чым вы можаце растлумачыць гэты факт? Прыведзіце прыклады.

VI

Раздзел
**ГІСТОРЫЯ СССР
 І РАСІЙСКОЙ
 ФЕДЭРАЦЫІ**

§ 33. СССР у 1945—1953 гг.

? 1. Якія краіны былі саюзнікамі СССР у гады Другой сусветнай вайны? 2. Што такое «халодная вайна»?

СССР выйшаў з Другой сусветнай вайны звышдзяржавай. Савецкая сфера ўплыву пашырылася ад Балтыкі да Балканаў. Але перамога не прынесла стомленаму народу ўсяго таго, на што ён так спадзяваўся. Камандна-адміністрацыйная сістэма кіравання ў цэлым так і засталася без змяненняў. А галоўнай задачай, якая стаяла перад краінай у першыя пасляваенныя гады, было аднаўленне разбуранай вайной народнай гаспадаркі.

Аднаўленне народнай гаспадаркі. У гады Вялікай Айчыннай вайны СССР панёс велізарныя людскія страты. На франтах вайны і на акупаваных тэрыторыях загінулі амаль 27 млн чалавек. Усяго за гады вайны насельніцтва краіны скарацілася з 196,8 да 162,4 млн чалавек.

Незлічонымі былі і матэрыяльныя страты. У руінах ляжалі 1700 гарадоў, больш за 70 тыс. вёсак. Засталіся без пры-

Жыхары Мінска расчышчаюць ад руін вуліцы горада. 1944 г.

тулку больш за 25 млн чалавек. Былі разбураны амаль 32 тыс. прамысловых прадпрыемстваў, якія давалі напярэдадні вайны 70 % усёй вытворчасці сталі і 60 % вугалю. У ходзе вайны са строю было выведзена 65 тыс. км чыгуначных пуней. Прадукцыя сельскай гаспадаркі ў 1945 г. складала каля 60 % ад даваеннага ўзроўню.

Цяжкае аднаўленне народнай гаспадаркі ўскладняла вельмі моцная засуха 1946 г., якая прывяла да голаду і людскіх страт у асобных рэгіёнах еўрапейскай часткі СССР. У той жа час нарасталая «халодная вайна», і нядаўнія саюзнікі па антыгітлераўскай кааліцыі прыпынілі пастаўкі ў СССР сыравіны, тэхнікі і прамысловага абсталявання. Савецкаму народу даводзілася разлічваць толькі на ўласныя сілы. На Захадзе прадказвалі, што СССР спатрэбіцца не менш як 25 гадоў, каб аднавіць разбураную вайной эканоміку і дасягнуць даваеннага ўзроўню.

Цаной вялікіх намаганняў былі адбудаваны старыя і створаны новыя магутныя прамысловыя прадпрыемствы. Як і ў 1930-я гг., асноўная ўвага надавалася сталеліцейнай, вугальнай прамысловасці і цяжкаму машынабудаванню, а таксама развіццю навукі, тэхналогій і ўзбраенняў.

Усяго за гады чацвёртай пяцігодкі (1946—1950) былі адноўлены і нанова пабудаваны 6200 вялікіх прадпрыемстваў. Паводле афіцыйных звестак, узровень прамысловай вытворчасці ў 1950 г., уключаючы рэпарацыі і прадукцыю сумесных савецка-ўсходнегерманскіх прадпрыемстваў, перавысіў даваенны паказчык на 73 %.

Адраджэнне народнай гаспадаркі ажыццяўлялася звычайнымі камандна-адміністрацыйнымі метадамі і шмат у чым адбывалася за кошт аграрнага сектара. Цэны на прамысловую прадукцыю штучна завышаліся, а дзяржаўныя закупачныя цэны на сельскагаспадарчую прадукцыю, наадварот, штучна зніжаліся і мелі сімвалічны характар. Шырока выкарыстоўвалася прыцягненне працоўнай сілы ваенных і зняволеных.

Першы савецкі аўтобус
ЗИС-154. 1946 г.

Газета «Правда» ад 1 красавіка 1953 г.
3 1946 г. у СССР сталі рэгулярна
зніжацца цэны на прадметы
першай неабходнасці

Праца савецкіх людзей у першыя пасляваенныя гады мала адрознівалася ад працы ў ваенны час: пастаянны недахоп прадуктаў, цяжкія ўмовы побыту, распаўсюджванне захворванняў, высокі ўзровень смяротнасці. Многія сем'і жылі ў зямлянках і бараках. Сяляне амаль нічога не атрымлівалі за працу ў калгасе, існавалі ў асноўным за кошт дапаможнай гаспадаркі і прысядзібных участкаў. Пры гэтым кожная гаспадарка абкладалася падаткам. Калгаснікі не маглі свабодна перамяшчацца па краіне, бо не мелі пашпартоў, ім не плацілі пенсіі па ўзросце. Памеры іх прысядзібных гаспадарак і агародаў скарачаліся. З дапамогай прымусовых мер і цаной цяжкай працы мільёнаў сялян сельская гаспадарка краіны выйшла на даваенны ўзровень у пачатку 1950-х гг.

Аднак пагроза ядзернага нападу і гонка ўзбраенняў аказвалі адмоўны ўплыў на развіццё народнай гаспадаркі. Эканоміка па-ранейшаму была моцна мілітарызаванай. У краіне выраблялася недастаткова прадметаў народнага спажывання. Падтрымліваць высокія тэмпы развіцця можна было толькі за кошт эксплуатацыі ўнутраных рэсурсаў, што ў будучым пагражала эканамічнай катастрофай.

Палітычнае развіццё краіны. У галіне ўнутранай палітыкі савецкае кіраўніцтва вымушана было лічыцца з думкамі і пачуццямі савецкіх людзей, якія прайшлі Вялікую Айчынную вайну. Многія з іх пабывалі за мяжой, убачылі іншую рэчаіснасць. Немалаважным было ўсведамленне таго, што менавіта савецкі народ зрабіў вялікі ўнёсак у перамогу над фашызмам.

У пасляваенны перыяд барацьба з рэлігіяй стала не такой жорсткай, людзі пачалі больш свабодна выказвацца. У краіне намеціўся паступовы адыход ад прынцыпаў дыктатуры пралетарыяту. Найбольш яскрава гэты працэс праявіўся ў адмове ад гра-

І. В. Сталін выступае на заключным пасяджэнні XIX з'езда КПСС. 14 кастрычніка 1952 г.

мадска-палітычных тэрмінаў, уведзеных бальшавікамі, і вяртанні да агульнапрынятых у сусветнай практыцы.

І. В. Сталін лічыў, што пасля перамогі ў вайне завяршыўся пераходны этап у жыцці савецкага грамадства і таму неабходна адмовіцца ад такіх паняццяў, як «народны камісар» або «камісарыят». У 1946 г. Савет Народных Камісараў СССР быў пераўтвораны ў *Савет Міністраў*. А XIX з'езд Усесаюзнай камуністычнай партыі (бальшавікоў), што адбыўся ў 1952 г., змяніў назву партыі. Цяпер яна стала называцца *Камуністычнай партыяй Савецкага Саюза (КПСС)*, ужо без спасылкі на бальшавізм. У краіне рэгулярна пачалі праводзіцца выбары ў Вярхоўныя Саветы СССР і саюзных рэспублік, гэтым Саветам згодна з Канстытуцыяй належала ўся ўлада ў краіне.

Савецкі лідар сур'ёзна захапіўся ідэяй паступовага адхілення партыі ад непасрэднага кіравання краінай. Неканстытуцыйная пасада Генеральнага сакратара Цэнтральнага Камітэта КПСС была скасавана. Вышэйшай пасадай у Савецкім Саюзе стала пасада Старшыні Савета Міністраў СССР, якую займаў І. В. Сталін.

Палітычныя рэпрэсіі. Пасля 1945 г. у краіне зноў узмацніліся палітычныя рэпрэсіі.

Адным з самых гучных палітычных працэсаў пасляваеннага часу стала «*Ленінградская справа*», развязаная ў 1949—1950 гг. Асноўнай прычынай была празмерная незалежнасць ленінградскай партыйнай арганізацыі і яе намер адрадзіць рэальную дзяржаўнасць РСФСР з пераносам сталіцы Расіі ў Ленінград. Па «Ленінградскай справе» было арыштавана каля 2 тыс. чалавек. Амаль усіх партыйных кіраўнікоў Ленінграда абвінавацілі ў падрыхтоўцы дзяржаўнага перавороту і пакаралі смерцю.

У канцы 1940-х гг. у краіне пачалася кампанія па барацьбе з «бязродным касмапалітызмам». Ярлык «каспапаліт» у СССР навешвалі прадстаўнікам інтэлігенцыі, найчасцей асобам яўрэйскай нацыянальнасці. Касмапалітам маглі абвясціць любога чалавека, які цікавіўся заходняй культурай, мастацтвам, жывапісам. І толькі смерць І. В. Сталіна 5 сакавіка 1953 г. спыніла новыя палітычныя рэпрэсіі.

Знешняя палітыка. Перамога ў вайне змяніла статус Савецкага Саюза на міжнароднай арэне. Ён стаў адным з лідараў сусветнай супольнасці, якія вызначалі пасляваеннае развіццё свету. Вырашалыні ўнёсак СССР у перамогу ў Другой сусветнай вайне садзейнічаў росту сімпатыі да яго на Захадзе.

У адказ на рост уплыву і ўмацаванне пазіцый Савецкага Саюза ў свеце ЗША і Вялікабрытанія ўзмацнілі палітыку стрымлівання «савецкай экспансіі». Карыстаючыся ядзернай манаполіяй, ваенна-палітычнае кіраўніцтва ЗША ўжо з 1945 г. распрацавала планы нанясення атамных удараў па СССР.

Нядаўнія саюзнікі па антыгітлераўскай кааліцыі фактычна апынуліся ў стане неаб'яўленай вайны. Таму намаганні савецкага кіраўніцтва невыпадкава былі

29 жніўня 1949 г. СССР ажыццявіў выпрабаванне атамнай бомбы

накіраваны на ўмацаванне ўласнай ваеннай магутнасці і найхутчэйшую ліквідацыю ядзернай манаполіі ЗША. Першае выпрабаванне атамнай зброі СССР у 1949 г. стала важным стрымальным фактарам у развіцці савецка-амерыканскіх адносін, які не дазволіў «халоднай вайне» перарасці ў «гарачую».

Доўгі час савецкае кіраўніцтва лічыла, што супярэчнасці паміж сацыялізмам і капіталізмам невырашальныя. Але бліжэй да канца жыцця І. В. Сталін крыху змяніў сваю пазіцыю па гэтым пытанні. У час карэйскай вайны ён заявіў аб сваім жаданні спыніць ваенныя дзеянні і сустрэцца з новым прэзідэнтам ЗША Д. Эй-

зенхаўэрам. Кіраўнікі вялікіх дзяржаў пачыналі разумець, што ад жорсткай знешняй палітыкі не выйграе ніхто.

1. Ахарактарызуйце сацыяльна-эканамічнае становішча СССР пасля заканчэння Вялікай Айчыннай вайны. Якія праблемы паўсталі перад Савецкім Саюзам?
2. Колькі часу спатрэбілася СССР для таго, каб аднавіць разбураную вайной эканоміку? Якія фактары гэтаму садзейнічалі? Ахарактарызуйце вынікі аднаўлення перыяду.
3. Якія змены адбыліся ва ўнутранай палітыцы савецкага кіраўніцтва?
4. Ці існавала рэальная апазіцыя вярхоўнай уладзе ў Савецкім Саюзе?
5. Растлумачце значэнне паняцця «каспалітызм». Чаму пасля вайны пачалася барацьба з каспалітамі?
6. Якія задачы ў галіне знешняй палітыкі савецкае кіраўніцтва лічыла прыярытэтнымі? Як вы думаеце, ці была распрацоўка ядзернай зброі СССР неабходнай?

Агульны стан савецкага грамадства ў першае пасляваеннае дзесяцігоддзе можна ахарактарызаваць наступнымі словамі: надзея і расчараванне. Што ўсёляла ў савецкіх людзей надзею, а што выклікала расчараванне?

3 пісьма членаў праўлення калгаса «Кызыл Маяк» Горна-Алтайскай аўтаномнай вобласці. 13 верасня 1948 г.

Мы звяртаемся да Вас з просьбай растлумачыць, у чым прычына, што тут у нас з году ў год увесь ураджай даводзіцца здаваць, не размяркоўваць ні грама на працадні, чым падрываецца эканоміка калгасаў і падрываецца ў калгаснікаў жаданне працаваць. Мы разумеем, што ў перыяд вайны патрабавалася для забеспячэння арміі больш хлеба, мы з радасцю аддавалі ўсё... не шкадавалі нічога, каб перамагчы ворага. 1945—1946—1947 гг. — неўраджай — таксама здалі ўсё, каб як мага хутчэй аднавіць народную гаспадарку. 1948 г. — мы спадзяваліся, што ў гэтым годзе, выканаўшы дзяржаўны план хлебаздачы, зможам размеркаваць на працадні прыкладна па адным кілаграме. Цяпер мы дзяржаўны план выканалі датэрмінова на 200%... Але, нягледзячы на гэта, абкам ВКП(б) і райкам давялі нам і ўсім калгасам цвёрдае заданне на звышпланавую здачу, якая перавышае ў некалькі разоў дзяржаўныя планы, таму на працадні размяркоўваць няма чаго, і нават насенне не хопіць засыпаць поўнасьцю, каб пасеяць у 1949 г.

Калгаснікі... жывуць у вельмі цяжкіх умовах... хлеб не бачым, жывём на бульбе, а вясной канчаецца і бульба — пераходзім на траву...

Якімі былі метады кіравання сельскай гаспадаркай, што выкарыстоўваліся ў СССР? Ахарактарызуйце ўзровень жыцця калгаснікаў. Якія вынікі для развіцця сельскай гаспадаркі мела такое кіраванне?

§ 34. СССР у 1953 г. — сярэдзіне 1960-х гг.

1. Якімі былі прыярытэты эканамічнага развіцця СССР у 1945—1953 гг.? 2. Які характар мелі адносіны паміж СССР і ЗША пасля Другой сусветнай вайны?

Цэлая эпоха ў жыцці СССР завяршылася са смерцю І. В. Сталіна. Адсутнасць легітымных механізмаў перадачы вярхоўнай улады выклікала зацяжны крызіс і барацьбу ў вышэйшым кіраўніцтве партыі і дзяржавы. Краіна стаяла на парозе вялікіх зменаў у ўсіх сферах жыцця.

СССР пасля смерці І. В. Сталіна. Пасля смерці І. В. Сталіна паміж яго паплечнікамі разгарнулася жорсткая барацьба за ўладу. Партыйна-дзяржаўнае кіраўніцтва ўзначалілі Г. М. Маленкоў і Л. П. Берыя. Абодва лідары выступалі за перадачу ўладных паўнамоцтваў ад партыйных структур да дзяржаўных. Былі спынены ўсе палітычныя працэсы, праведзена ўсеагульная амністыя. Берыя выказваўся за адмену калгаснага ладу і збліжэнне з Захадам.

Аднак у кіраўніцтве партыі пачала складацца змова супраць Берыі, якую ўзначаліў М. С. Хрушчоў, што займаў тады пасаду сакратара ЦК КПСС. У выніку

М. С. Хрушчоў

ў чэрвені 1953 г. Л. П. Берыя быў арыштаваны і неўзабаве расстраляны як «вораг народа» і «замежны шпіён». Пасля гэтага на чале ўлады апынуліся Г. М. Малянкеў і М. С. Хрушчоў.

У краіне было адноўлена аднаасобнае кіраванне партыяй. Першым сакратаром Цэнтральнага камітэта КПСС стаў **М. С. Хрушчоў**, які імкнуўся ператварыць гэту пасаду ў асноўны цэнтр улады. Пасада кіраўніка ўрада, якая з'яўлялася галоўнай у СССР у 1939—1953 гг., страчвала сваё значэнне. У краіне ўзрастала роля партыйнага апарату. У сакавіку 1958 г. Хрушчоў заняў пасаду Старшыні Савета Міністраў СССР. Гэтыя падзеі азнаменавалі канчатковае замацаванне М. С. Хрушчова на чале партыі і дзяржавы.

XX з'езд КПСС і яго рашэнні. У перыяд знаходжання пры ўладзе М. С. Хрушчова былі ажыццёўлены важныя палітычныя і эканамічныя рэформы.

№ 33

На **XX з'ездзе КПСС**, што праходзіў у **лютым 1956 г.**, Хрушчоў зрабіў сакрэтны даклад, у якім выкрываўся культ асобы Сталіна. На І. В. Сталіна ўскладалася ўся адказнасць за рэпрэсіі 1930-х — пачатку 1950-х гг.

Пасля з'езда па ўсёй краіне пачалі зносіць помнікі Сталіну, пераймяноўваць вуліцы і гарады, якія насілі яго імя. Афіцыйная прапаганда паспрабавала выкрасліць імя Сталіна з гісторыі.

У краіне спыніліся палітычныя рэпрэсіі, больш дэмакратычныя адносіны пачалі складвацца і ўнутры партыі. Былі прыняты абноўленыя Асновы крымінальнага заканадаўства, якія адмянялі паняцце «вораг народа», павышалі ўзрост надыходу крымінальнай адказнасці з 14 да 16 гадоў, забаранялі атрыманне прызнання ў час следства шляхам пагроз і насілля. У 1956—1961 гг. было *рэабілітавана* каля 700 тыс. чалавек, у тым ліку шэраг вядомых дзеячаў арміі і партыі.

XXII з'езд КПСС, што адбыўся ў *кастрычніку 1961 г.*, зноў асудзіў культ асобы Сталіна. На з'ездзе была прынята новая *Праграма партыі*, арыентаваная на пабудову камунізму ў СССР.

Рэформы другой паловы 1950-х — першай паловы 1960-х гг. Значныя змены адбываліся ў эканоміцы. Яшчэ ў 1953 г. Г. М. Малянкеў паставіў пытанне аб павароце эканомікі «тварам да чалавека», аб павелічэнні вытворчасці прадуктаў харчавання і прадметаў народнага спажывання.

Такая канцэпцыя эканамічнага развіцця СССР пачала рэалізоўвацца пасля прыходу да ўлады М. С. Хрушчова. У гады сямігодкі (1959—1965) ішло актыўнае будаўніцтва

Высветліце, што такое ўсесаюзныя ўдарныя камсамольскія будоўлі. Якія аб'екты былі ўзведзены пры актыўным удзеле камсамола?

прадпрыемстваў лёгкай прамысловасці, а таксама таннага і практычнага жылля. Станоўчыя вынікі гэтага курсу не прымусілі сябе чакаць. Стаў вышэйшым узровень жыцця простых грамадзян. У іх сталі з'яўляцца тэлевізары, халадзільнікі, радыё-прыёмнікі, больш якаснае адзенне. Многія савецкія людзі, якія жылі ў камунальных кватэрах і бараках, атрымалі асобнае жыллё.

Важныя змены адбыліся ў сельскай гаспадарцы. Значна выраслі дзяржаўныя закупачныя цэны на сельгаспрадукцыю. Так, у верасні 1953 г. на малако яны павысіліся ўдвая, на жывёлу і птушку — у 5 разоў. Былі ліквідаваны машынна-трактарныя станцыі, у залежнасці ад якіх знаходзіліся калгасы. Цяпер тэхніка перадавалася непасрэдна ў гаспадарку, праўда, за выкуп па высокай цане. Уводзілася грашовая аплата працы калгаснікаў замест сістэмы аплаты па працаднях. Сяляне пачалі больш зарабляць. У гэты ж перыяд быў адменены падатак на асабістую дапаможную гаспадарку, упершыню ўведзена пенсія для калгаснікаў, ім пачалі выдавацца пашпарты. Прырост сельгаспрадукцыі ў 1953—1958 гг. склаў 34 % у параўнанні з папярэднім пяцігоддзем.

У 1954 г. пачалася праграма асваення *цаліны* — урадлівых неўзараных зямель Казахстана. І хоць многія яе крытыкавалі, але яна дала магчымасць хуткімі тэмпамі павялічыць вытворчасць збожжа і гарантаваць харчовую бяспеку краіны. У канцы 1950-х гг. на цалінных землях вырошчвалася амаль 40 % збожжавых у СССР.

Але ўжо з 1950-х гг. пачалося наступленне на дапаможную гаспадарку. Гэта непрадуманая мера прывяла да абвастрэння харчовай праблемы. Надзеі вырашыць яе з дапамогай павелічэння пасеваў кукурузы не апраўдаліся, паколькі з прычыны скарачэння пасеваў пшаніцы і жыта адбылося агульнае зніжэнне збору збожжавых. Сітуацыю ўскладнілі таксама неўраджаі на цалінных землях у 1962—1963 гг. Пра крызіс сельскай гаспадаркі сведчылі першыя за доўгія гады масавыя закупкі збожжа за мяжой. Рост цэн на харчовыя тавары выклікаў масавае незадавальненне людзей. Аўтарытэт улады ў вачах народа стаў падаць.

У той жа час савецкая дзяржава ажыццявіла магутны тэхналагічны прарыв. СССР першым у свеце пабудаваў атамную электрастанцыю (1954), запусціў у космас штучны спадарожнік Зямлі (1957), спусціў на ваду атамны ледакол «Ленін» (1959). **12 красавіка 1961 г.** адбыўся першы ў свеце палёт чалавека ў космас. Яго здзейсніў савецкі касманаўт **Ю. А. Гагарын**. Сапраўдны штурм нязведаных прастораў Сусвету стаў своеасаблівым сімвалам савецкага навукова-тэхнічнага прагрэсу.

Першыя хрушчоўкі, пабудаваныя ў 1956—1958 гг. у Маскве ў раёне Чаромушкі

М. С. Хрушчоў і першыя савецкія касманаўты П. Паповіч, Г. Цітоў, А. Нікалаеў, Ю. Гагарын, В. Церашкова, В. Быкоўскі на трыбуне Маўзалея. Масква. 1963 г.

4 кастрычніка 1957 г.	Запушчаны першы штучны спадарожнік Зямлі
1959 г.	Савецкі касмічны карабэль упершыню дасягнуў Месяца, пакінуўшы на ім вымпел СССР
12 красавіка 1961 г.	На калязямную арбіту запушчаны першы пілатаваны карабэль «Усход» з чалавекам на борце. Палёт здзейсніў Ю. А. Гагарын
6—7 жніўня 1961 г.	Другі савецкі касманаўт Г. С. Цітоў здзейсніў арбітальны палёт на касмічным караблі «Усход-2»
1962 г.	Праведзены першы групавы касмічны палёт А. Р. Нікалаева і П. Р. Паповіча
1963 г.	У космасе пабывала першая жанчына — В. У. Церашкова

Асваенне космасу ў СССР

Змяненне стаўлення да асобы ў краіне атрымала назву «адліга». Знікла пачуццё страху, так характэрнае для сталінскай эпохі, пачалі шанавацца асноўныя правы і свабоды, у друку з'явіліся смелыя публікацыі.

Нягледзячы на дасягненні, М. С. Хрушчовым было дапушчана нямаля сур'ёзных памылак: **валюнтарызм** у прыняцці рашэнняў, непаслядоўнасць і частыя хістанні з боку ў бок, пастаянныя перастаноўкі кадраў, што выклікала незадаволенасць вярхоў партыйнага апарату. У выніку ўпершыню ў гісторыі СССР кіраўнік такога рангу, як М. С. Хрушчоў, быў зняты ў *кастрычніку 1964 г.* з усіх пасадак, якія займаў.

Знешняя палітыка. Пасля смерці І. В. Сталіна ў СССР назіраліся два розныя падыходы да знешняй палітыкі краіны. Міністр замежных спраў В. М. Молатаў выступаў за захаванне жорсткага супрацьстаяння дзвюх грамадска-палітычных сістэм. Малянкаў, а затым і Хрушчоў лічылі, што ў ядзернае стагоддзе адзіна магчымай асновай міждзяржаўных адносін можа быць *палітыка мірнага суіснавання*.

СССР і ЗША пачалі рабіць першыя крокі ў пошуках кампрамісу. У 1958 г. паміж краінамі былі заключаны пагадненні аб супрацоўніцтве ў галіне эканомікі і культуры, а ў наступным годзе ўпершыню ў гісторыі адбыўся візіт лідара СССР у ЗША. Перагаворы на вышэйшым узроўні не прыпынілі «халоднай вайны». Абедзве краіны імкнуліся да аднаасобнага дамінавання ў свеце. У пачатку 1960-х гг. адносіны паміж СССР і ЗША зноў пагоршыліся, дасягнуўшы выбухованебяспечнага стану ў час Карыбскага крызісу.

Супярэчлівы характар мелі адносіны СССР і з краінамі сацыялістычнага блока. З аднаго боку, савецкае кіраўніцтва імкнулася іх развіваць і ўмацоўваць. З іншага боку, яно адкрыта ўмешвалася ва ўнутраныя справы ГДР (1953, 1961), Польшчы (1956), Венгрыі (1956).

Ва ўмовах «халоднай вайны» і крызісу каланіяльнай сістэмы савецкае кіраўніцтва стала надаваць асаблівую ўвагу краінам «трэцяга свету» ў мэтах распаўсюдзіць на іх свой уплыў. У 1957—1964 гг. былі падпісаны больш за 20 дагавораў аб супрацоўніцтве з краінамі Азіі і Афрыкі. Дынамічнае развіццё адносін СССР з Індыяй, Інданезіяй, Бірмай, Афганістанам, Егіптам выклікала занепакоенасць заходніх краін, якія імкнуліся процістаяць росту савецкага ўплыву ў краінах, што сталі на шлях развіцця.

Асаблівы характар мелі адносіны СССР з Кітаем. Кіраўніцтва КНР адмоўна ставілася да выкрыцця культу асобы Сталіна. Яно прэтэндавала на ролю другога лідара ў сацыялістычным лагеры і міжнародным камуністычным руху. Неўзабаве ідэалагічныя рознагалосі паміж КПСС і Камуністычнай партыяй Кітая негатыўна паўплывалі і на міждзяржаўныя адносіны.

Сувязь часоў

Закладка Парку Дружбы ўдзельнікамі
VI Сусветнага фестывалю
моладзі і студэнтаў.
Масква. 1 жніўня 1957 г.
У 2017 г. Расія прыняла фестываль трэці раз

1. Якія змяненні адбыліся ў кіраўніцтве краіны пасля смерці І. В. Сталіна? Што змянілася ва ўнутранай палітыцы? Чаму новае савецкае кіраўніцтва пачало правядзенне рэформаў?
2. Якое значэнне ў гісторыі Савецкага Саюза меў XX з'езд КПСС?
3. Які перыяд у гісторыі СССР называюць «адлігай»? Прывядзіце прыклады праяў «адлігі» ў духоўным і культурным жыцці савецкага грамадства. Выкарыстайце дадатковыя крыніцы інфармацыі.
4. Ахарактарызуйце эканамічнае развіццё СССР у 1953—1964 гг. Што было зроблена ў галіне сацыяльнай палітыкі?

5. Вызначце асноўныя напрамкі знешняй палітыкі СССР у другой палове 1950-х — першай палове 1960-х гг.
6. У чым заключаўся супярэчлівы характар дзейнасці М. С. Хрушчова?

У цэлым, калі гаварыць пра аб'ектыўныя вынікі палітыкі М. С. Хрушчова, то яна мела масавую падтрымку насельніцтва. Чаму ж яго адстаўка не атрымала ніякага рэзанансу ў савецкім грамадстве?

3 Праграмы КПСС. 1961 г.

У Савецкай краіне ўвасоблены ў жыццё прынцып сацыялізму: «Ад кожнага — па здольнасцях, кожнаму — па працы»... Пабудова камуністычнага грамадства стала непасрэднай практычнай задачай савецкага народа.

Галоўная эканамічная задача партыі і савецкага народа — у тым, каб на працягу двух дзесяцігоддзяў стварыць матэрыяльна-тэхнічную базу камунізму...

Зыходзячы з таго, КПСС намячае павялічыць аб'ём прамысловай прадукцыі:

на працягу бліжэйшых 10 гадоў — прыкладна ў два з паловай разы і перасягнуць узровень прамысловай вытворчасці ЗША;

на працягу 20 гадоў — не менш як у шэсць разоў і пакінуць далёка ззаду цяперашні агульны аб'ём прамысловай вытворчасці ЗША.

Якая задача была пастаўлена ў Праграме КПСС? Як вы лічыце, ці было рэальным выкананне гэтай задачы?

§ 35. СССР у сярэдзіне 1960-х — пачатку 1980-х гг.

1. Якія з'явы ў развіцці эканомікі СССР сведчылі аб неабходнасці правядзення рэформаў?
2. Якія прычыны прывялі да зняцця М. С. Хрушчова? 3. Чым характарызавалася знешняя палітыка СССР у 1953—1964 гг.?

Пасля зняцця М. С. Хрушчова лідарам СССР стаў **Л. І. Брэжнеў**, які знаходзіўся на чале ўлады да сваёй смерці ў 1982 г. Гэты перыяд характарызаваўся максімальнай палітычнай і эканамічнай стабільнасцю. Тады быў дасягнуты самы высокі ў гісторыі СССР узровень матэрыяльнага дабрабыту большасці насельніцтва. У той жа час менавіта ў брэжнеўскі перыяд былі закладзены непасрэдныя перадумовы, якія прывялі да распаду СССР.

Эпоха «развітога сацыялізму». Брэжнеўскі перыяд у гісторыі СССР называюць эпохай «развітога сацыялізму». Асабліва паспяховымі для СССР былі 1964—1977 гг. У 1965 г. пачала праводзіцца эканамічная рэформа. Яе ініцыятарам стаў старшыня

Савета Міністраў СССР *А. М. Касыгін*. Мэтай рэформы была замена адміністрацыйных метадаў кіравання новымі, эканамічнымі.

У сельскай гаспадарцы прадугледжвалася павелічэнне дзяржаўных выдаткаў на развіццё матэрыяльнай і сацыяльнай базы вёскі, пашырэнне сеткі ўстаноў аховы здароўя, адукацыі і культуры, аказанне бытавых паслуг насельніцтву, павышэнне закупачных цэн на сельскагаспадарчыя прадукты, увядзенне надбавак да цэн на звышпланавую прадукцыю і гарантаванай аплаты працы калгаснікаў, адмену абмежаванняў на выдзенне асабістай дапаможнай гаспадаркі.

Першыя вынікі былі станоўчымі. Ажывілася сельскагаспадарчая вытворчасць, павялічыліся пастаўкі сельгаспрадукцыі ў гарады. У вёсцы хуткімі тэмпамі сталі будаваць жыллё і аб'екты сацыяльна-культурнага прызначэння.

Аднак распачатыя захады аказаліся недастатковымі. Да пачатку 1980-х гг. сельская гаспадарка зноў апынулася ў крызісным стане. У 1980 г. закупкі сельгаспрадукцыі, рыбы і рыбапрадуктаў за мяжой узраслі больш як у 10 разоў у параўнанні з 1965 г.

Галоўным у рэформе 1965 г. у галіне *прамысловасці* сталі змяненне ўмоў планавання і ўзмацненне эканамічнага стымулявання. Колькасць планаваных паказчыкаў скарачалася да мінімуму пры захаванні строгіх нарматываў па аб'ёме прадукцыі. Дзейнасць прадпрыемства павінна была ацэньвацца не па валавых паказчыках вырабленай прадукцыі, а па яе рэалізацыі. Для эканамічнага стымулявання вытворцаў прадпрыемствам дазвалялася пакідаць сабе частку даходаў. Такім чынам, рэформа прадугледжвала ўмацаванне гаспадарчага разліку і павышэнне самастойнасці прадпрыемстваў, а таксама захаванне ў іх большай долі прыбытку.

Байкала-Амурская магістраль (БАМ) стварыла аснову для гаспадарчага асваення Далёкага Усходу і Поўначы Расіі.

Пасля заканчэння школы камсамольцы цэлымі класамі накіроўваліся на будаўніцтва БАМа

ВАЗ 2121 «Нива» (1977) стаў першым аўтамабілем з пастаянным поўным прыводам, першым у свеце пазадарожнікам малога класа, з якога пачалася эпоха кросовераў

№ 34

У цэлым рэформа дала немалы эканамічны вынік. Аб'ём прамысловай вытворчасці за гады восьмай пяцігодкі (1966—1970) вырас у паўтара разу. У краіне было пабудавана каля 1900 вялікіх прадпрыемстваў. Але да канца 1960-х гг. рэформу давялося згарнуць, бо стала зразумела, што планавую эканоміку не атрымліваецца сумясціць з асобнымі прыёмамі рыначных адносін.

Дзяржава зноў перайшла да строгай адміністрацыйна-каманднай сістэмы і знайшла новае выйсце са становішча. Сітуацыя была палепшана не з дапамогай рэформаў, а шляхам выкарыстання прыродных рэсурсаў. У 1970-я гг. павялічыўся продаж нафты і газу за мяжу. Такая палітыка першапачаткова дапамагала ажыўляць эканоміку і паліпшаць жыццё людзей. Але пасля спаду сусветных цэн на нафту і газ у пачатку 1980-х гг. Савецкая дзяржава не змагла падтрымліваць такі даход, як у папярэднія дзесяцігоддзе. Эканоміка, якая прывыкла да валютных даходаў ад экспарту нафты, уступіла ў паласу глыбокага крызісу. Татальны дэфіцыт неабходных тавараў і недахоп прадуктаў харчавання сталі характэрнымі рысамі таго часу.

Адміністрацыйна-камандная сістэма была не ў стане задаволіць элементарныя эканамічныя патрэбы краіны. У гэты ж час намецілася адставанне СССР ад развітых краін Захаду. У іх ужо адбылася тэхналагічная інфармацыйная рэвалюцыя, пачалася камп'ютарызацыя. На першае месца выйшлі высокія тэхналогіі, у адрозненне ад 1930-х гг., калі ўсё вырашала цяжкая прамысловасць.

Грамадска-палітычнае жыццё. Брэжнеўскі перыяд характарызаваўся паступовай адмовай ад пабудовы камунізму. Савецкім людзям была прапанавана ідэя аб пабудове ў СССР развітога сацыялістычнага грамадства. З цягам часу яна аформілася ў тэорыю, або канцэпцыю, *«развітога сацыялізму»*. У адпаведнасці з гэтай канцэпцыяй лічылася, што савецкае грамадства аднароднае, унутры яго няма рэальных супярэчнасцяў і канфліктаў і канчаткова вырашана нацыянальнае пытанне.

Аднак жыццё савецкіх людзей шмат у чым было далёкім ад таго, якое выкладалася ў канцэпцыі «развітога сацыялізму». Асабліва цяжкае ўражанне стварала ўвядзенне ў многіх рэгіёнах краіны размеркавання прадуктаў па картках.

Найбольш важныя палажэнні канцэпцыі «развітога сацыялізму» былі адлюстраваны ў *Канстытуцыі 1977 г.* У параўнанні з Канстытуцыяй 1936 г. да сацыяльна-эканамічных правоў савецкіх грамадзян дадаваліся і новыя: на працу, бясплатную адукацыю, медыцынскую дапамогу, адпачынак, пенсійнае забеспячэнне, жыллё.

У пачатку 1970-х гг. узмацніўся ідэалагічны кантроль за сродкамі масавай інфармацыі, устаноўамі адукацыі і культуры. Стала больш прыкметным у параўнанні з хрушчоўскім перыядам непрыняцце ўладай іншадумства. У асяроддзі навуковай і творчай інтэлігенцыі ўзнік *дысідэнцкі рух*, г. зн. рух нязгодных з тагачаснай ідэалогіяй і ўладай.

Многія дысідэнты прайшлі праз турмы і лагеры. Па палітычных матывах з СССР высылаліся або вымушаны былі выехаць за мяжу выдатныя прадстаўнікі творчай інтэлігенцыі.

22—30 мая 1972 г. адбыўся афіцыйны візіт прэзідэнта ЗША Р. Ніксана ў СССР.

Гэта быў першы ў гісторыі візіт найвышэйшага амерыканскага кіраўніка ў Савецкі Саюз

Праблемы знешняй палітыкі СССР. У гэты перыяд савецкае кіраўніцтва імкнулася да змякчэння адносін з краінамі Захаду. Пачатак 1970-х гг. быў азнаменаваны працэсам разрадкі міжнароднай напружанасці.

У 1970 г. быў падпісаны савецка-заходнегерманскі дагавор. Абодва бакі прызнавалі пасляваенныя граніцы ў Еўропе і адмаўляліся ад выкарыстання сілы. У маі 1972 г. адбыўся візіт прэзідэнта ЗША Р. Ніксана ў СССР. У ходзе візіту паміж СССР і ЗША былі падпісаны дагаворы аб асновах узаемаадносін дзвюх краін, аб абмежаванні ўзбраенняў. У ходзе візіту Л. І. Брэжнева ў ЗША ў 1973 г. адбылося падпісанне пагаднення аб прадукіненні ядзернай вайны. Важнай падзеяй стала Нарада па бяспецы і супрацоўніцтве ў Еўропе (1975).

Разрадка была сарвана пасля таго, як на Захадзе пачалася кампанія ў падтрымку правоў чалавека ў СССР, а Савецкі Саюз увёў свае войскі ў Афганістан у снежні 1979 г.

Па меры таго як краіны Азіі і Афрыкі вызваліліся ад каланіяльнай залежнасці, яны знаходзілі падтрымку або ў СССР, або ў ЗША. Абедзве звышдзяржавы, якія сапернічалі адна з адной, шчодро забяспечвалі сваіх саюзнікаў ваеннай і эканамічнай дапамогай. Іншым разам лакальныя канфлікты ў афра-азіяцкім рэгіёне перарасталі ў вялікія супрацьстаянні «халоднай вайны» паміж СССР і ЗША.

Савецкі Саюз дапамагаў Дэмакратычнай Рэспубліцы В'етнам у яе барацьбе супраць амерыканскай агрэсіі (1964—1973), арабскім краінам у ходзе і пасля пачатку араба-ізраільскай вайны на Блізкім Усходзе (1967). Пры падтрымцы СССР Ангола, Мазамбік, Гвінея (Бісау) у сярэдзіне 1970-х гг. дабіліся вызвалення ад партугальскіх каланізатараў. Ваенную дапамогу атрымлівалі Эфіопія, якая абвясціла пасля 1974 г. сацыялістычны шлях развіцця, і нікарагуанскія паўстанцы, што скінулі ў 1979 г. рэакцыйны рэжым Самосы.

Пасля ўводу ў Чэхаславакію ў 1968 г. войскаў СССР, Польшчы, Венгрыі, ГДР і Балгарыі ўзмацніўся раскол сярод сацыялістычных краін. Кітай, Румынія, Югаславія ўсё больш аддаляліся ад Савецкага Саюза, пра выхад з АДЗ заявіла Албанія. Абвастэрэнне савецка-кітайскіх адносін у канцы 1960-х гг. нават прывяло да ўзброеных сутыкненняў на граніцы і кароткатэрміновай вайны паміж КНР і В'етнамам у 1979 г.

З усіх знешнепалітычных падзей найбольш негатыўныя наступствы для СССР мела ўмяшанне ва ўнутраныя справы Афганістана. *Афганская вайна (1979—1989)* знясілівала савецкую эканоміку. Яна адмоўна ўплывала на маральна-палітычны стан савецкага грамадства.

У цэлым перыяд кіравання Л. І. Брэжнева пазней быў ахарактарызаваны тэрмінам «застой». З аднаго боку, у гэты перыяд адсутнічалі сур'ёзныя ўзрушэнні ў грамадстве, з другога — гэта было толькі «зацішша перад бурай», бо на працягу доўгага часу не ажыццяўляліся неабходныя рэформы ў эканоміцы і грамадскім жыцці, што не магло не паўплываць на далейшае развіццё краіны.

1. Чым была выклікана неабходнасць правядзення эканамічных рэформаў у сярэдзіне 1960-х гг.? Ахарактарызуйце сутнасць і вынікі гэтых рэформаў. Чаму яны былі спынены?
2. Якія былі прычыны «застою» ў эканамічным развіцці СССР?
3. Чаму пры Л. І. Брэжневе адбылося змяненне ідэалагічнай канцэпцыі Савецкага Саюза?
4. Ахарактарызуйце палітычны рэжым у СССР, які склаўся ў брэжнеўскую эпоху. Якія метады барацьбы з іншадумствам выкарыстоўваліся ў сярэдзіне 1960-х — пачатку 1980-х гг.?
5. Вызначце асноўныя напрамкі знешняй палітыкі СССР у сярэдзіне 1960-х — пачатку 1980-х гг.
6. Дайце ацэнку дзейнасці Л. І. Брэжнева. Вызначце станоўчыя і адмоўныя бакі яго дзейнасці ва ўнутранай і знешняй палітыцы.

На XXI з'ездзе КПСС (1971) было агучана тэарэтычнае палажэнне аб савецкім народзе як новай гістарычнай супольнасці, для якой былі характэрны адданасць справе камунізму, савецкі патрыятызм і сацыялістычны інтэрнацыяналізм, высокая працоўная і грамадска-палітычная актыўнасць, сацыялістычны калектывізм і таварыская ўзаемадапамога, непрыняцце эксплуатацыі і прыгнёту, нацыянальнай і расавай варожасці, ворагаў міру, дружбы і свабоды народаў, класавая салідарнасць з працоўнымі ўсіх краін.

Ці адпавядала гэта палажэнне рэчаіснасці? Свой адказ аргументуйце.

Канстытуцыя (Асноўны Закон)

Саюза Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік. 7 кастрычніка 1977 г.

Арт. 6. Сілай савецкага грамадства, якая кіруе і накіроўвае, ядром яго палітычнай сістэмы, дзяржаўных і грамадскіх арганізацый, з'яўляецца Камуністычная партыя Савецкага Саюза. КПСС існуе для народа і служыць народу.

...Камуністычная партыя вызначае генеральную перспектыву развіцця грамадства, лінію ўнутранай і знешняй палітыкі СССР, кіруе вялікай стваральнай дзейнасцю савецкага народа, надае планамерны навукова абгрунтаваны характар яго барацьбе за перамогу камунізму.

Якую ролю павінна была адыгрываць КПСС у палітычнай сістэме СССР? Як вы ацэньваеце ўключэнне ў Канстытуцыю такога артыкула?

§ 36. Палітыка перабудовы і распад СССР

1. Чаму да пачатку 1980-х гг. СССР уступіў у паласу глыбокага эканамічнага крызісу?
2. З якой прычыны савецкія людзі страцілі веру ў ідэалы сацыялізму?

Лідары СССР шчыра верылі ў тое, што капіталістычны лад асуджаны на пагібель, а будучыня — за савецкім камунізмам. Аднак іх надзеі не спраўдзіліся. Наадварот, у 1980-я гг. савецкая эканоміка пачала слабець. Рэформы, праведзеныя ў другой палове 1980-х гг. і вядомыя як «перабудова», прывялі Савецкі Саюз да аслаблення, а затым і да распаду.

Крызіс 1980-х гг. Да сярэдзіны 1980-х гг. у СССР усё больш прыкметнымі сталі крызісныя з'явы: спад вытворчасці, харчовыя складанасці, дэфіцыт у эканоміцы. Адміністрацыйна-каманднае планаванне не магло забяспечыць далейшага развіцця эканомікі ва ўмовах НТР. СССР страчваў прыбыткі з прычыны спаду цен на нафту і гонкі ўзбраенняў, калі канкурыраваў з высокаразвітымі індустрыяльнымі дзяржавамі, якія з'ядналіся вакол ЗША. Адчуванне чалавека ад уласнасці, ураўнаважанне ў зарплате спараджалі незадаволенасць. Большасць людзей страцілі веру ў абвешчаныя ідэалы сацыяльнай справядлівасці на фоне росту дабрабыту многіх прадстаўнікоў улады. Пачынаючы з канца 1980-х гг. урад

Першая вялікая шахцёрская забастоўка Кузбаса. Міжрэчанск. Ліпень 1989 г.

Чарга ў прадуктовага магазіна ў Маскве.
Канец 1980-х гг.

шукаў выйсце з такога становішча. Перад ім стаяла альтэрнатыва: або абмежаваная палітыка тыпу нэпа, або цэнтралізаванае каманднае кіраванне з апорай на дзяржаўную ўласнасць і задушэнне прыватнай ініцыятывы.

Перабудова і крах палітыкі М. С. Гарбачова. У сакавіку 1985 г. Пленум ЦК выбраў Генеральным сакратаром КПСС **М. С. Гарбачова**, які неаднаразова заяўляў, што імкнецца рэфармаваць неэфектыўную сістэму кіравання і эканоміку.

Курс на «паскарэнне і перабудову» быў замацаваны на XXVII з'ездзе КПСС. Сэнс «паскарэння» быў у тым, каб за 15 гадоў (1986—2000) пабудаваць вялікую колькасць новых прадпрыемстваў і выпусціць вялізны аб'ём прадукцыі — столькі ж, колькі было выраблена за ўсе папярэднія 70 гадоў савецкай улады.

Неўзабаве стала зразумела, што СССР не зможа рэалізаваць курс на паскарэнне. Да пачатку 1987 г. ад першапачатковага лозунга «паскарэнне і перабудова» ва ўжытку застаўся толькі другі тэрмін — **перабудова**.

На пачатковым этапе перабудовы адбыліся значнае абнаўленне і амаладжэнне партыйных і дзяржаўных кіраўнікоў усіх узроўняў.

На прадпрыемствах уводзіліся гаспадарчы разлік, выбары дырэктараў, адраджалася кааперацыя. Адна з эканамічных праграм ставіла сабе за мэту даць кожнай савецкай сям'і асобную кватэру да 2000 г.

У краіне праводзілася палітыка *галаснасці*, якая першапачаткова азначала адкрытае асвятленне негатыўных бакоў жыцця савецкага грамадства. Пачалося пераасэнсаванне мінулага і сучаснасці. Жорстка крытыкавалася дзейнасць І. В. Сталіна і Л. І. Брэжнева.

У знешняй палітыцы М. С. Гарбачоў імкнуўся завяршыць «халодную вайну», якая дорага каштавала. Савецкі Саюз ужо не навязваў іншым краінам сваю мадэль развіцця і пачаў імкнуцца да паляпшэння адносін з краінамі Захаду. Паміж СССР і ЗША быў падпісаны дагавор аб ліквідацыі ядзерных ракет сярэдняй далёкасці ў Еўропе. Знешняя палітыка Савецкага Саюза, які адмовіўся ад ідэі супрацьстаян-

№ 35

ня сацыялістычнай і капіталістычнай сістэм, атрымала назву «*новое палітычнае мысленне*».

На першым этапе пераўтварэнняў было дапушчана нямаля сур'ёзных памылак: размытасць мэт і стыхійнасць перабудовы, вылучэнне заведама невыканальных планаў, празмернае ачарненне гістарычнага мінулага, грэбаванне нацыянальнымі інтарэсамі, каб дагадзіць заходнім краінам.

У 1988 г. пачаўся крызіс перабудовы. Яго паказчыкам перш за ўсё стала адсутнасць еднасці ў вышэйшым кіраўніцтве партыі і дзяржавы. Звальненне з пасады і цікаванне ў 1987—1988 гг. аднаго з партыйных кіраўнікоў Б. М. Ельцына садзейнічалі яго папулярнасці сярод апазіцыйных лідараў.

Літаральна на вачах КПСС страчвала свой аўтарытэт. Міжнацыянальныя канфлікты прывялі да беспарадкаў у 1986 г. у Казахстане, хваляванняў у Прыбалтыцы ў 1987 г., узброеных сутыкненняў паміж армянамі і азербайджанцамі ў Сумгаіце ў 1988 г. Трагічным сімвалам крызісу стала аварыя **26 красавіка 1986 г.** на *Чарнобыльскай АЭС*.

Пераломнай падзеяй перабудовы стала *XIX Усесаюзная партыйная канферэнцыя*, праведзеная **28 чэрвеня — 1 ліпеня 1988 г.**, якая мела на мэце знайсці выйсце з крызісу. Партканферэнцыя прыняла рашэнне аб правядзенні палітычнай рэформы ў СССР. Асноўны змест гэтай рэформы быў у тым, каб ператварыць Саветы ў рэальныя органы ўлады, заснаваць новы палітычны орган — **З'езд народных дэпутатаў СССР**, правесці выбары **З'езда народных дэпутатаў СССР**, **з'ездаў** **Вярхоўных Саветаў** саюзных рэспублік і іншых Саветаў усіх узроўняў на дэмакратычнай аснове.

Рэформа палітычнай сістэмы і яе наступствы. *I З'езд народных дэпутатаў СССР* адбыўся 25 мая — 9 чэрвеня 1989 г. Са свайго складу **З'езд** сфарміраваў **Вярхоўны Савет СССР**, які працаваў пастаянна. Старшынёй **Вярхоўнага Савета СССР** быў абраны **М. С. Гарбачоў**. Упершыню ў гісторыі СССР была створана парламенцкая апазіцыя (кіраўнікі — **Б. М. Ельцын**, акадэмік **А. Д. Сахараў** і інш.), якая выступіла з крытыкай **КПСС** і савецкага ладу. Пасля заснавання **З'езда народных дэпутатаў**, які ператварыўся ў новы цэнтр улады, значнасць вышэйшых партыйных органаў **КПСС** пачала зніжацца.

У той жа час СССР усё часцей рабіў аднабаковыя ўступкі заходнім краінам. У 1989 г. савецкія войскі былі поўнаасцю

А. Д. Сахараў выступае на I З'ездзе народных дэпутатаў СССР. Масква. 1989 г.

Вывад савецкіх войскаў з Афганістана. 1989 г.

выведзены з Афганістана. Са згоды СССР была аб'яднана Германія. Затым савецкае кіраўніцтва пагадзілася вывесці свае войскі з аб'яднанай Германіі, якая ўступала ў НАТА. СССР заняў пазіцыю неўмяшання ў працэсы, якія прывялі да падзення сацыялістычных рэжымаў і ўлады кампартый у сацкраінах. У 1991 г. былі распушчаны СЭУ і АДВ без усялякіх крокаў у адказ з боку Паўночнаатлантычнага блока.

Непаслядоўнасць і нерашучасць М. С. Гарбачова прывялі да фарміравання новага радыкальнага палітычнага напрамку.

Яго сімвалам стаў Б. М. Ельцын, які выступіў з крытыкай найвышэйшага кіраўніцтва КПСС і за павышэнне ролі Саветаў. Пачалася барацьба за ўладу паміж Гарбачовым і Ельцыным. М. С. Гарбачоў паспрабаваў умацаваць свае пазіцыі і ў 1990 г. стаў Прэзідэнтам СССР.

У той жа час у саюзных рэспубліках узмацніліся нацыяналістычныя настроі, узніклі экстрэмісцкія групы. Тэрытарыяльныя і этнічныя праблемы прывялі да абвастрэння нацыянальных канфліктаў, якія асабліва моцна праявіліся ў Нагорным Карабаху, Малдове, Абхазіі, Ферганскай вобласці і інш. Спрабуючы ўратаваць СССР, Гарбачоў адначасова выступіў з ініцыятывай стварэння новага Саюза на дагавора і дэманстраваў сілавы падыход. У 1990—1991 гг. у Ерэван, Баку, Тбілісі, Вільнюс былі ўведзены войскі.

У адказ пачаўся «парад суверэнітэтаў», г. зн. прыняцце Вярхоўнымі Саветамі рэспублік дэкларацый аб незалежнасці. Масква пачала эканамічную блакаду, што не раз'яднала, а яшчэ больш з'яднала людзей. Такім чынам, у СССР пачалася барацьба паміж цэнтрам і саюзнымі рэспублікамі.

Складзіце храналогію прыняцця саюзнымі рэспублікамі дэкларацый аб суверэнітэце.

Жнівеньскі палітычны крызіс 1991 г. і распад СССР. Каб выратаваць сваю ўладу і захаваць СССР, М. С. Гарбачоў 17 сакавіка 1991 г. правёў рэферэндум, у ходзе якога за існаванне абноўленага (федэратыўнага) СССР выказалася каля 80 % удзельнікаў галасавання. У мэтах выканання гэтага рашэння да 20 жніўня быў падрыхтаваны новы Саюзны дагавор.

Нечакана 19 жніўня ў Маскве кансерватыўна настроеныя найвышэйшыя чыноўнікі з асяроддзя Гарбачова заявілі ў яго адсутнасць аб стварэнні *Дзяржаўнага камітэта па надзвычайным становішчы (ДКНС)* у мэтах аднаўлення старога парадку. У Маскву былі ўведзены войскі. Аднак абурэнне «путчам» у Маскве і саюзных рэспубліках прывяло да арышту членаў Дзяржаўнага камітэта па надзвычайным становішчы.

М. С. Гарбачоў, які вярнуўся ў сталіцу, спрабуючы выратаваць свой аўтарытэт, адмовіўся ад пасады Генеральнага сакратара ЦК КПСС. Ініцыятыва перайшла да Б. М. Ельцына. У гэты час кіраўнікі саюзных рэспублік, якія былі напалоханы непрадказальнасцю Масквы і не жадалі ўпускаць уладу, вырашылі замацаваць незалежнасць.

8 снежня 1991 г. лідары Расіі, Украіны і Беларусі Б. М. Ельцын, Л. М. Краўчук і С. С. Шушкевіч абвясцілі роспуск СССР і стварэнне *Садружнасці Незалежных Дзяржаў (СНД)*. 21 снежня да іх далучыліся кіраўнікі яшчэ васьмі рэспублік (Азербайджана, Арменіі, Казахстана, Кыргызстана, Малдовы, Таджыкістана, Туркменістана і Узбекістана).

25 снежня 1991 г. Гарбачоў склаў паўнамоцтвы Прэзідэнта СССР. Савецкая дзяржава спыніла сваё існаванне.

Выступленне Б. М. Ельцына перад дэманстрантамі ў час жнівеньскага палітычнага крызісу 1991 г.

1. Якія задачы ставіў М. С. Гарбачоў, пачынаючы перабудову ў СССР? Растлумачце, чаму рэфармаванне грамадства ў СССР пачалося «зверху».
2. У чым была супярэчлівасць правядзення эканамічных рэформаў? Якім быў іх вынік?
3. Што прадугледжвала дэмакратызацыя палітычнай сістэмы ў СССР? Раскажыце пра яе вынікі.
4. Якія змены адбыліся ў сістэме дзяржаўнага ўладкавання СССР у гады перабудовы?
5. Чаму перабудовачныя працэсы выклікалі абвастранне нацыянальнага пытання?
6. Сфармулюйце прычыны, якія прывялі да распаду СССР.
7. Якая новая палітычная канцэпцыя была вылучана М. С. Гарбачовым у галіне знешняй палітыкі СССР? Прывядзіце прыклады яе рэалізацыі. Як змянілася пазіцыя СССР на міжнароднай арэне?
8. Параўнайце мэты, якія ставіў М. С. Гарбачоў, пачынаючы перабудову, і яе вынікі. Чаму перабудовачныя працэсы набылі бескантрольны, незваротны характар?

Грамадства «развітога сацыялізму» мела шэраг негатыўных праяў. Тым не менш значная частка насельніцтва былога Савецкага Саюза са шкадаваннем згадвае тыя часы. Высветліце, з чым гэта звязана. Правядзіце апытанне сярод прадстаўнікоў старэйшага пакалення. Якое іх стаўленне да хрушчоўскай «адлігі», брэжнеўскага «застоя», гарбачоўскай перабудовы?

Міхаіл Сяргеевіч Гарбачоў (нар. 1931) — расійскі палітычны і дзяржаўны дзеяч, першы і адзіны Прэзідэнт СССР (1990—1991). Працоўную дзейнасць пачаў з 15 гадоў механізатарам МТС. Скончыў юрыдычны факультэт МДУ. Затым перайшоў на камсамольскую, а пасля на партыйную працу. У 1970 г. стаў самым маладым першым сакратаром райкама партыі і праз год быў абраны ў склад ЦК КПСС. Вылучаўся мэтаанакіраванасцю, напорыстасцю, высокай працаздольнасцю. У 1980 г. стаў самым маладым членам Палітбюро. У сакавіку 1985 г. быў аднагалосна выбраны Генеральным сакратаром ЦК і пачаў перабудову. Удасцелены Нобелеўскай прэміі міру «ў знак прызнання яго істотнай ролі ў мірным працэсе» (1990).

§ 37. Расійская Федэрацыя

1. Які перыяд гісторыі СССР называюць перабудовай? 2. Калі была ўтворана Садружнасць Незалежных Дзяржаў?

РСФСР, найбуйнейшая па тэрыторыі і колькасці насельніцтва рэспубліка, дамінавала ў СССР. Аднак уласнай дзяржаўнасці ў савецкі перыяд яна фактычна не мела. Палітыка перабудовы прывяла да распаду СССР, стварэння на яго тэрыторыі незалежных дзяржаў, у тым ліку Расійскай Федэрацыі.

Расія на шляху да суверэнітэту. Працэс палітычнага рэфармавання РСФСР

Інаўгурацыя Прэзідэнта РСФСР
Б. М. Ельцына. 1991 г.

пачаўся пасля выбараў народных дэпутатаў у сакавіку 1990 г. У выніку гэтых выбараў каля паловы дэпутацкіх месцаў атрымалі прадстаўнікі дэмакратычных сіл, лідарам якіх стаў былы першы сакратар Маскоўскага гаркама КПСС Б. М. Ельцын. У маі 1990 г. ён быў абраны старшынёй Вярхоўнага Савета РСФСР.

Важнымі крокамі на шляху пабудовы новай дзяржаўнасці сталі прыняцце *Дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце РСФСР*, якое адбылося 12 чэрвеня 1990 г., і ўвядзенне пасады прэзідэнта РСФСР, які выбіраўся ўсенародна. Уся паўната суверэнітэту цяпер належала Расіі ў асобе яе найвышэйшых дзяржаўных органаў. Першым Прэзідэнтам РСФСР 12 чэрвеня 1991 г. быў абраны Б. М. Ельцын. Расія

аднавіла свае гістарычныя дзяржаўныя сімвалы і стала афіцыйна называцца *Расійскай Федэрацыяй (РФ)*, або *Расіяй*. Расійскае грамадства ўступіла ў паласу складанай і супярэчливай трансфармацыі.

Радыкальная эканамічная рэформа. У выніку жнівеньскіх падзей 1991 г. і распаду СССР да ўлады ў Расійскай Федэрацыі прыйшлі радыкальна настроеныя рэфарматары. Іх лідары былі апантанымі прыхільнікамі свабодных рыначных адносін. Яны лічылі, што свабодны рынак зменіць эканоміку Расіі, сфарміруе сярэдні клас і закладзе ўстойлівыя асновы палітычнай дэмакратыі.

Якія вынікі мела радыкальная эканамічная рэформа пачатку 1990-х гг.?

Стаўку зрабілі на жорсткія сродкі паскоранай лібералізацыі і палітыку «шокавай тэрапіі». У 1992—1993 гг. рэфарматары ажыццявілі шэраг мерапрыемстваў, найважнейшымі з якіх былі ўвядзенне вольных цэн, лібералізацыя гандлю і прыватызацыя дзяржаўных прадпрыемстваў і жылля.

Першыя вынікі рэформаў пераўзышлі самыя змрочныя чаканні і мелі драматычныя наступствы. Цэны ўзраслі больш як у 10 разоў. Рост зарплаты і пенсій не паспяваў за ростам цэн. Далейшае правядзенне палітыкі «шокавай тэрапіі» прывяло да банкруцтва прадпрыемстваў лёгкай і абароннай прамысловасці, сельскагаспадарчага комплексу. Большасць насельніцтва апынулася за мяжой беднасці, а надзеі на фінансавую дапамогу Захаду не спраўдзіліся. У грамадстве расла масавая незадаволенасць. Урадавы курс на радыкальныя рэформы і «шокавую тэрапію» не быў падтрыманы Вярхоўным Саветам Расійскай Федэрацыі.

Кастрычніцкія падзеі 1993 г. і прыняцце Канстытуцыі РФ. Восенню 1993 г. паміж заканадаўчай і выканаўчай уладай узнік востры палітычны канфлікт. У цэнтры яго было пытанне аб форме дзяржаўнага ладу ў Расіі: быць краіне парламенцкай або прэзідэнцкай рэспублікай. 21 верасня 1993 г. Прэзідэнт Расійскай Федэрацыі Б. М. Ельцын выдаў указ аб спыненні паўнамоцтваў найвышэйшых органаў заканадаўчай улады — З’езда народных дэпутатаў і Вярхоўнага Савета. Замест іх меркавалася стварэнне прафесійнага парламента, які б складаўся з дзвюх палат — *Дзяржаўнай Думы і Савета Федэрацыі*. Аднак Вярхоўны Савет не падпарадкаваўся ўказу, лічачы дзеянні Прэзідэнта антыканстытуцыйнымі, і зрабіў спробу стварэння новага ўрада. У адказ Прэзідэнт Ельцын звярнуўся да сілавых дзеянняў.

Танкі абстрэльваюць будынак Вярхоўнага Савета Расіі. Масква. Кастрычнік 1993 г.

3—4 кастрычніка будынак Вярхоўнага Савета быў блакаваны, абстраляны і ўзяты штурмам войскамі, а кіраўнікі супраціўлення арыштаваны.

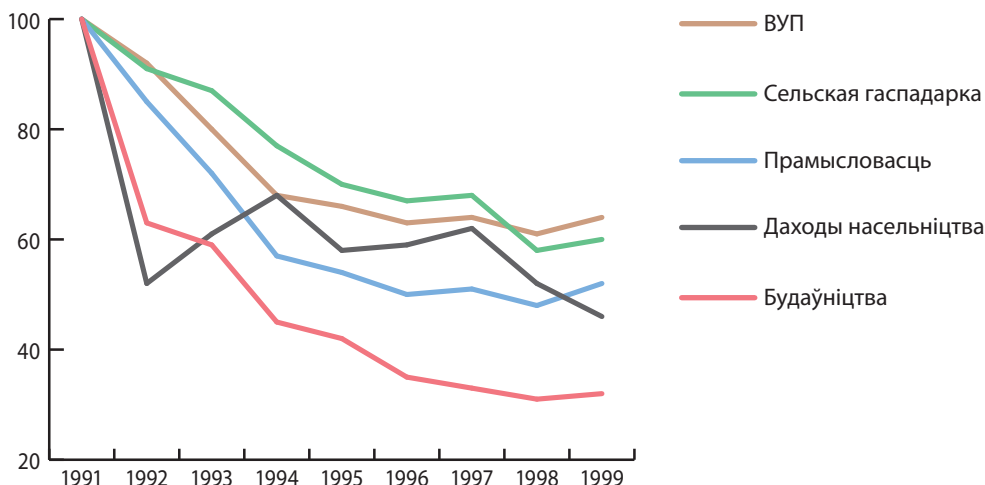
№ 36

Вынікам трагічных падзей стала радыкальнае змяненне палітычнай сістэмы расійскага грамадства. Новая Канстытуцыя, прынятая ў выніку рэферэндуму 12 снежня 1993 г., завяршыла працэс ліквідацыі сістэмы Саветаў народных дэпутатаў. Прэзідэнт Расійскай Федэрацыі надзяляўся шырокімі паўнамоцтвамі, атрымаў права назначаць кіраўніка ўрада, распускаць Дзяржаўную Думу і абвешчаць новыя выбары. Расія, такім чынам, становілася *прэзідэнцкай рэспублікай*.

Сацыяльна-эканамічнае і палітычнае развіццё Расіі ў 1994—1999 гг. Радыкальная эканамічная рэформа ў цэлым завяршылася да сярэдзіны 1994 г. Яе вынікам стала разбурэнне камандна-адміністрацыйнай сістэмы кіравання і стварэнне асноў рыначнай капіталістычнай эканомікі. Урад здолеў паступова знізіць тэмпы інфляцыі, забяспечыць рост зароботнай платы, умацаваць рубель як плацёжны сродак, папоўніць золатавалютныя рэзервы краіны.

Аднак многія праблемы так і не былі вырашаны. Эканамічная палітыка на працягу 1990-х гг. была арыентавана на экспартныя галіны вытворчасці (нафту, газ і іншыя віды сыравіны). Рэгіёны Расійскай Федэрацыі, не звязаныя з вытворчасцю сыравіны, апынуліся ў крызісным стане. Узровень вытворчасці ў іх працягваў імклівы спад. Перыядычна не выплачвалася зарплата працаўнікам цэлых галін народнай гаспадаркі, што прыводзіла да масавых антыўрадавых выступленняў. Расія трапіла ва ўсё большую залежнасць ад замежных крэдытораў.

Эканамічныя паказчыкі Расіі, % ад узроўню 1991 г.

Істотна ўплываў на ўнутрыпалітычную сітуацыю *чачэнскі канфлікт*, які меў глыбокія гістарычныя карані. Абвешчэнне кіраўніцтвам Чачні поўнай незалежнасці ад Расіі прывяло да ваенных дзеянняў у **1994—1996 гг.** Але і пасля падпісання пагаднення аб міры гэта рэспубліка фактычна развівалася як незалежная дзяржава, і на яе тэрыторыі не спынялася тэрарыстычная дзейнасць.

У жніўні 1998 г. у Расіі пачаўся глыбокі фінансавы крызіс. Адбыўся спад рубля ў адносінах да долара ў 4 разы, што мела катастрофічныя наступствы для эканомікі. Гаспадарчыя адносіны па ўсёй краіне былі паралізаваны, прыпыніліся інвестыцыі (укладанні капіталу), парушылася нармальнае функцыянаванне банкаў, збанкрутавала мноства прадпрыемстваў і фінансавых структур. З вялікай цяжкасцю стала магчыма нармалізаваць сітуацыю і спыніць далейшы спад рубля. У жніўні 1999 г. Б. М. Ельцын прапанаваў на пасаду старшыні ўрада кіраўніка Федэральнай службы бяспекі і сакратара Савета бяспекі **У. У. Пуціна**.

Расія ў пачатку XXI ст. У канцы 1999 г. у палітычным жыцці Расіі адбылася важная падзея: 31 снежня тагачасны прэзідэнт Б. М. Ельцын добраахвотна пайшоў са сваёй пасады. У адпаведнасці з Канстытуцыяй выкананне прэзідэнцкіх абавязкаў было ўскладзена на старшыню расійскага ўрада. На праведзеных у сакавіку 2000 г. выбарах Прэзідэнтам РФ быў абраны **У. У. Пуцін**.

Асноўнымі задачамі ўнутранай і знешняй палітыкі У. У. Пуціна сталі ўзмацненне ролі дзяржавы, стабілізацыя сітуацыі ў эканоміцы і эканамічны рост, барацьба з тэрарызмам, інтэграцыя з Рэспублікай Беларусь, выраўноўванне раней залежных адносін з асноўнымі краінамі Захаду.

Новая адміністрацыя павяла рашучую барацьбу супраць розных праяў сепаратызму як галоўнай пагрозы тэрытарыяльнай цэласнасці Расіі. У шэрагу суб'ектаў Расійскай Федэрацыі былі адменены заканадаўчыя акты, якія супярэчылі Канстытуцыі. Заслугай У. У. Пуціна стала канчатковае ўрэгуляванне чачэнскага канфлікту ў 2004 г.

На перагаворах
прэм'ер-міністра Індыі
Нарэндры Модзі
з Прэзідэнтам Расіі
Уладзімірам Пуціным.
21 мая 2018 г.

Д. А. Мядзведзеў

Унутраная і знешняя палітыка РФ не змянілася і пасля выбарання ў 2008 г. Прэзідэнтам *Д. А. Мядзведзева*. У 2012 і 2018 гг. Прэзідэнтам краіны зноў быў абраны У. У. Пуцін.

Адносна ўстойліваму эканамічнаму росту Расіі ў пачатку XXI ст. садзейнічала спрыяльная сітуацыя для расійскіх тавараў і сыравіны на знешніх рынках. У краіне была ажыццёўлена зямельная рэформа, уведзена прыватная ўласнасць на зямлю. Былі прыняты законы, накіраваныя на падтрымку малога і сярэдняга бізнесу. У апошнія гады прыкметна ўзмацнілася сацыяльная накіраванасць палітыкі расійскага ўрада. Адбываецца павольнае аднаўленне жыццёвага ўзроўню насельніцтва.

Нягледзячы на станючыя тэндэнцыі, эканоміка Расіі ўсё часцей адчувае вялікія цяжкасці. Эканамічнае развіццё па-ранейшаму мае экстенсіўны характар, захоўваецца залежнасць краіны ад экспарту нафты, газу і іншых прыродных рэсурсаў. Сапраўдным бічом стала пашырэнне карупцыі ў дзяржаўным апарате, а таксама арганізаванай злачыннасці ў эканамічнай сферы.

Знешнепалітычныя выклікі. Пасля развалу СССР Расія скараціла свой ядзерны патэнцыял. Але яна па-ранейшаму мае вялікі ваенны і ядзерны арсенал, што дазваляе ёй захоўваць статус сусветнай дзяржавы. Злучаныя Штаты, яе даўні сапернік, спадзяваліся, што Расія будзе дапамагаць ім у вырашэнні разнастайных сусветных праблем. Аднак цяпер відавочна, што гэтага так і не адбылося. ЗША і многія іншыя краіны Захаду заклапочаны імкненнем Расійскай дзяржавы аднавіць сваю былую магутнасць. У сваю чаргу, Расія з хваляваннем назірае за пашырэннем НАТА на Усход, не без падстаў бачачы ў гэтым пагрозу сваёй нацыянальнай бяспекцы.

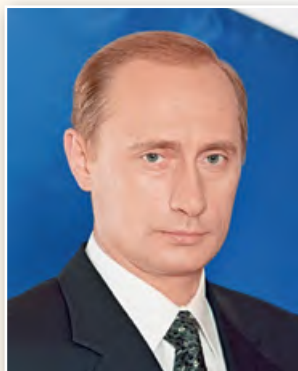

1. Складзіце храналагічную табліцу палітычнага развіцця Расіі ў постперабудовачны перыяд.
2. Прасачыце эвалюцыю расійскай дзяржаўнасці ў постперабудовачны перыяд. Складзіце схему дзяржаўнага кіравання ў сучаснай Расіі.
3. Раствлумачце значэнне паняцця «шокавая тэрапія». Якія наступствы мела такая палітыка ў Расіі ў 1990-я гг.?
4. Чаму ў перыяд перабудовы абвастрыліся міжнацыянальныя праблемы? У чым сутнасць чачэнскай праблемы?
5. Якія асноўныя напрамкі знешняй палітыкі РФ? Вызначце дасягненні і праблемы краіны ў міжнародных адносінах.

Ацаніце змяненні, якія адбываюцца ў Расійскай Федэрацыі ў сацыяльна-эканамічнай сферы і на міжнароднай арэне. Выкарыстайце для гэтага інфармацыю СМІ.

Уладзімір Уладзіміравіч Пуцін (нар. 1952) — расійскі дзяржаўны і палітычны дзеяч. Скончыў юрыдычны факультэт Ленінградскага ўніверсітэта. Пасля атрымання дыплама па размеркаванні амаль 10 гадоў служыў у органах дзяржбаспекі. У 1991 г. падаў рапарт на звальненне і стаў памочнікам рэктара па міжнародных пытаннях Ленінградскага ўніверсітэта. Тады ж узначаліў Камітэт па знешніх сувязях мэрыі Санкт-Пецярбурга, а з 1994 г. стаў першым намеснікам старшыні ўрада Санкт-Пецярбурга. 26 сакавіка 2000 г. Уладзімір Пуцін абраны Прэзідэнтам Расійскай Федэрацыі і знаходзіцца на гэтай пасадзе да цяперашняга часу (з перапынкам: у 2008—2012 гг. прэм’ер-міністр).

§ 38. Навука і культура ў СССР і Расійскай Федэрацыі

1. Які мастацкі метад быў пакладзены ў аснову развіцця савецкай літаратуры і мастацтва?
2. Назавіце найбольш значныя дасягненні савецкай навукі міжваеннага перыяду і ў гады Вялікай Айчыннай вайны.

Духовнае і культурнае жыццё ў СССР у 1945—1991 гг. характарызавалася супярэчлівымі тэндэнцыямі. У пасляваенныя гады (1945—1953) зноў адбываліся рэпрэсіі, праводзіліся пастаянныя ідэалагічныя прапрацоўкі. Час «адлігі» (1953—1964) быў часам адноснай дэмакратызацыі ў грамадстве. У перыяд «застою» (1964—1985) разам з яркімі дасягненнямі ў галіне навукі і культуры назіраліся негатывыя з’явы, як і ў цэлым у жыцці савецкага грамадства.

Адукацыя. Паспяховае аднаўленне народнай гаспадаркі ў пасляваенны перыяд дало магчымасць значна пашырыць колькасць навучэнцаў. У снежні 1958 г. быў прыняты закон, згодна з якім замест сямігадовай адукацыі ўводзілася ўсеагульная абавязковая васьмігадовая адукацыя.

У 1970-я гг. у краіне разгарнулася падрыхтоўчая работа па ўвядзенні ўсеагульнай сярэдняй адукацыі. У той жа час узрасла колькасць навуковых устаноў, павялічыўся выпуск спецыялістаў з ВНУ. У 1960—1980-я гг., нягледзячы на колькасны рост навучэнцаў з сярэдняй адукацыяй (у 1975 г. 86 % моладзі мела поўную сярэдняю адукацыю), агульны ўзровень падрыхтоўкі не адпавядаў патрабаванням часу. У школах вучняў рыхтавалі да працягу адукацыі ў ВНУ, у той час як грамадству востра не хапала кваліфікаваных спецыялістаў сярэдняга звяна. У 1983—1984 гг. была зроблена спроба ажыццявіць рэформу школы, каб зарыентаваць яе на патрэбы эканомікі. Але крызісныя з’явы ў СССР не далі магчымасці ажыццявіць запланаванае.

Навука. Пасля заканчэння вайны пачалася праца па аднаўленні і адкрыцці новых навуковых цэнтраў, навукова-даследчых інстытутаў. Кіраўніцтва СССР выдаткавала вялікія сродкі на мадэрнізацыю навукі. У сувязі з пачаткам «халоднай вайны» трэба было пераадольваць тэхналагічнае і навуковае адставанне ад наймацнейшага саперніка — ЗША. Рост патрэбы ў спецыялістах стымуляваў павелічэнне колькасці ВНУ, звязаных з перадавымі тэхналогіямі: рэактыўнай тэхнікай, радыёэлектронікай, ядзернай энергетыкай, аўтаматыкай і інш. Аднак даследаванні, якія здаваліся кіраўніцтву краіны непerspектыўнымі і шкоднымі (квантавая механіка, кібернетыка, генетыка), не фінансаваліся. Грамадазнаўчыя навукі знаходзіліся пад пастаянным ідэалагічным кантролем.

За кароткі тэрмін для забеспячэння ваенна-прамысловага комплексу СССР былі пабудаваны шматлікія заводы і цэлыя навуковыя гарады. Першым такім цэнтрам стаў Арзамас-16, размешчаны недалёка ад Горкага. Усяго ў СССР да 1991 г. налічвалася 47 такіх «закрытых» цэнтраў з насельніцтвам 1,5 млн чалавек.

У пасляваенныя гады квітнелі навуковыя школы, якія стваралі абаронную моц краіны. Працавалі закрытыя канструктарскія бюро пад кіраўніцтвам *А. М. Тупалева, С. У. Ільюшына, П. В. Сухога, С. П. Каралёва, М. Ц. Калашнікава*. У 1949 г. быў паспяхова ажыццёўлены атамны праект.

У гады рэформаў *М. С. Хрушчова* адбылася рэарганізацыя Акадэміі навук. Сусветную вядомасць атрымалі працы савецкіх фізікаў — акадэмікаў *Л. Д. Ландау, М. А. Леантовіча, І. Я. Тама, М. М. Багалюбава* і інш. Пачалася вытворчасць айчыннай вылічальнай тэхнікі. Важнае тэарэтычнае і прыкладное значэнне мелі працы акадэмікаў *Л. А. Арцімовіча, М. У. Келдыша, М. А. Лаўрэнцьева*, якія выкарыстоўваліся ў тэорыі ядзернага сінтэзу, тэорыі поля, гідрадынаміцы, аэрадынаміцы і іншых галінах навукі.

У цэлым савецкая навука толькі ў фундаментальных галінах не адставала ад навукі заходніх краін, а вось у прыкладнай галіне, і асабліва ў камп’ютарызацыі, яна была далёка ззаду. Найбольшыя поспехі былі дасягнуты савецкай навукай у галіне

Складзіце Топ-10 вучоных і канструктараў СССР. Свой выбар аргументуйце.

фізікі, хіміі, у асваенні космасу. Пастаянны навуковы прагрэс назіраўся ў ваенных галінах.

Перабудовачныя працэсы прынеслі навуцы істотныя страты. Многія вучоныя змянілі характар сваёй дзейнасці або наогул пакінулі краіну.

Мастацкая культура і літаратура. Асноўнай тэндэнцыяй развіцця літаратурна-мастацкага працэсу ў СССР стаў паступовы адыход творчай інтэлігенцыі ад прынцыпаў «партыйнага мастацтва» і пераарыентацыя на гуманістычныя ідэалы і агульначалавечыя каштоўнасці.

У пасляваенныя гады асабліва ўзмацніўся ціск партыйна-дзяржаўнага кіраўніцтва на літаратуру. Пачынаючы з 1946 г. быў праведзены шэраг ідэалагічных кампаній, дзе асноўны ўдар наносіўся па творчай інтэлігенцыі, якая працавала не «пад сцягам чысціні сацыялістычнага рэалізму». У час гэтых кампаній пацярпелі *М. Зощанка, Г. Ахматава, В. Пудайкін, С. Эйзенштэйн, А. Аляксандраў, П. Пракоф'еў, В. Мурадэлі, А. Хачатуран, Д. Шапастовіч*. Партыйныя дыскусіі завяршаліся выступленнямі І. В. Сталіна, пасля чаго ён абвешчаўся знаўцам усіх навук: гісторыі, мовазнаўства, эканомікі, біялогіі.

У перыяд «адлігі» адзначаўся прыкметны ўздым у літаратуры і мастацтве, чаму нямала садзейнічала рэабілітацыя часткі дзеячаў культуры. Разам з тым партыйныя кіраўнікі па-ранейшаму ўмешваліся ў літаратуру, жывапіс, навуку, спрабуючы падпарадкаваць ідэалагічным штампам творчы працэс. У 1957—1962 гг. праводзіліся сустрэчы кіраўнікоў партыі і ўрада з дзеячамі культуры і мастацтва, прадстаўнікамі інтэлігенцыі, на якіх гучалі вельмі рэзкія ацэнкі такіх твораў, як раманы «Не хлебам адзіным» У. Дудзінцава, «Рычагі» А. Яншына,

№ 37

Паэт Р. Гамзатаў, міністр культуры СССР у 1960—1974 гг. К. А. Фурцава і кінарэжысёр С. А. Герасімаў

«Уласная думка» Д. Граніна, «Сем дзён тыдня» С. Кірсанава; фільм «Застава Ільіча» М. Хуцыева быў названы ачарненнем. Б. Пастэрнак за раман «Доктар Жывага» быў выключаны з Саюза пісьменнікаў СССР. 1 снежня 1962 г. М. С. Хрушчоў наведаў выставу маскоўскіх мастакоў у Манежы, што завяршылася яго разгромным выступленнем. У 1964 г. было пачата судовое праследаванне пісьменнікаў Ю. Даніэля і А. Сіняўскага за публікацыю «антысавецкіх» літаратурных твораў.

Развіццё літаратуры ў 1960—1980-я гг. мела супярэчлівы характар. Пастаянная «апека» з боку дзяржаўнага апарату, і перш за ўсё Міністэрства культуры, прыводзіла да зніжэння мастацкага ўзроўню літаратуры. У той жа час у гэты перыяд з'явіўся шэраг твораў прозы і паэзіі, якія прыкметна вылучаліся з асноўнай масы. Сярод пісьменнікаў можна адзначыць *М. Шолахава, В. Аксёнава, В. Быкава, Ю. Бондарэва, А. Бітава, Ф. Іскандэра*, паэтаў *І. Бродскага, М. Каржавіна, А. Галіча*. Літаратурныя творы, непажаданыя рэжыму, не публікаваліся. Кінафільмы заставаліся на паліцах, не даходзячы да шырокага гледача. Дзеячы культуры, якія не прымалі «правілаў гульні» і выступалі з уласнымі ацэнкамі, меркаваннямі,

сумненнямі, часцей за ўсё апыналіся за межамі СССР або пазбаўляліся магчымасці працаваць з поўнай аддачай. У 1970-х — пачатку 1980-х гг. на чужыну трапілі пісьменнікі *В. Аксёнаў, А. Салжаніцын, У. Максімаў, В. Някрасаў, У. Вайновіч, паэт І. Бродскі, кінарэжысёр А. Таркоўскі, тэатральны рэжысёр Ю. Любімаў, вяланчэліст М. Растрпаковіч, оперная спявачка Г. Вішнеўская, паэт і выканаўца А. Галіч і інш.* Пад строгім кантролем Міністэрства культуры была дзейнасць асобных прадстаўнікоў мастацкай інтэлігенцыі: *А. Германа, Т. Абуладзе, Э. Неізвеснага, М. Шамякіна.*

Яркімі музычнымі творамі была адзначана творчая дзейнасць кампазітараў *Д. Шапастаковіча, Г. Свірыдава, А. Хачатуряна, А. Шнітке, А. Пятрова, М. Фрадкіна, Я. Фрэнкеля.* Атрымалі значнае пашырэнне запісы бардаўскіх песень і сатырычных выступленняў. Прызнанымі лідарамі тут былі *У. Высоцкі, А. Галіч, Б. Акуджава, А. Райкін, М. Жванецкі.*

Э. Неізвесны. Помнік М. С. Хрушчову на Новадзявочых могілках у Маскве

З пачаткам перабудовы паступова знік партыйна-дзяржаўны кантроль. Выйшлі ў свет новыя або раней забароненыя цэнзурай творы, кнігі і фільмы. Аднак адмова ад дзяржаўнай падтрымкі культуры, стомленасць грамадства ад палітыкі і засілле не лепшых узораў масавай культуры прывялі да таго, што за наступныя гады з'явілася мала новых яркіх імёнаў і сапраўды моцных твораў.

Духоўнае жыццё Расіі ў канцы XX — пачатку XXI ст. Пасля распаду СССР духоўнае і культурнае жыццё Расіі ішло ў новых гістарычных умовах. Найбольш важнымі фактарамі культурнага працэсу сталі атрыманне творчай свабоды, зняцце цэнзурных абмежаванняў, рэзкае скарачэнне дзяржаўных выдаткаў на развіццё ўстаноў культуры і матэрыяльная залежнасць ад спонсараў і мецэнатаў. На краіну абрынуўся патак нізкапробных падробак з заходніх краін, што адыграла пэўную ролю ў падзенні маралі, асабліва сярод моладзі.

Ужо ў канцы 1980-х гг. рэзка крытыкаваўся адзіны афіцыйна прызнаны мастацкі метада ў СССР — метада сацыялістычнага рэалізму. Многія дзеячы культуры звярнуліся да авангарднага мастацтва — *канцэптуалізму, постмадэрнізму, неаавангардызму*. Аднак мастацтва авангарда прызначалася для эліты, даволі вузкага кола людзей — аматараў і знаўцаў. Таму ў Расіі ў 1990-я гг., як, зрэшты, і ў наступныя, прызнанне атрымлівалі творы мастацтва, створаныя ў традыцыйным рэалістычным ключы.

Характэрнай асаблівасцю літаратуры 1990-х гг. стала захапленне публіцыстыкай. Многія пісьменнікі, у тым ліку А. Салжаніцын, В. Бялоў і інш., спрабавалі з крытычных пазіцый асэнсаваць пачаткі пераўтварэнні. Расійская літаратура гэтага часу адлюстроўвала разгубленасць, неразуменне і настальгію людзей па эпосе, што адыходзіла пасля распаду некалі вялікай дзяржавы. Асаблівае месца ў гэтым шэрагу займалі творы пісьменнікаў старэйшага пакалення — В. Аксёнава, Ф. Іскандэра, Л. Лявонава, В. Распуціна.

Пісьменнікі малодшага пакалення кіраваліся іншымі ўяўленнямі, выкарыстоўвалі іншыя жанры і мастацкія прыёмы. Для іх твораў былі характэрны фантастычнасць сюжэтаў, іранічнае стаўленне да ўсяго савецкага.

У галіне кінематаграфіі назіралася творчае зацішша, абумоўленае фінансавым крызісам. Праўда, некалькі кінастужак выклікалі прыкметны грамадскі інтарэс: «Стомленыя сонцам» і «Сібірскі цырульнік» М. Міхалкова, «Каўказскі нявольнік»

Мая Плісецкая ў харэаграфічнай мініяцюры
«Лебедзь, што памірае»

С. Бадрова-старэйшага, «Малох» А. Сакурава, «Востраў» П. Лунгіна, «Брэсцкая крэпасць» А. Кота і інш.

У жывапісе развіваліся розныя напрамкі. Карціны сацыяльнай праблематыкі савецкага перыяду саступілі месца як абстракцыянісцкім, так і рэалістычным жывапісным палотнам, пейзажам і нацюрмортам. Узрасла цікавасць да гісторыі. Героямі многіх твораў мастацтва сталі гістарычныя асобы, якія неадназначна, а часам і адмоўна ацэньваліся ў савецкі перыяд.

1. Вылучыце асноўныя этапы ў развіцці культуры савецкага і расійскага грамадства пасляваеннага перыяду.
2. Чым тлумачылася неабходнасць правядзення рэформаў у адукацыі? Якія змяненні ў сістэме адукацыі адбываліся ў пасляваенны перыяд?
3. Назавіце імёны вучоных, якія зрабілі значны ўнёсак у развіццё навукі.
4. Ахарактарызуіце развіццё мастацкай культуры і літаратуры ў савецкі перыяд. Якія змены ў развіцці культуры адбыліся ў перыяд перабудовы? Назавіце новыя праблемы, што ўзніклі ў развіцці постсавецкай расійскай культуры.
5. Якія з'явы ахарактызуюць сучасную расійскую культуру?
6. З творчасцю якіх дзеячаў савецкай і расійскай культуры вы знаёмы? Выкажыце сваё ўражанне ад іх творчасці.

Як вы думаеце, чаму, нягледзячы на цэнзуру і ідэалагічны ціск, у савецкі перыяд была створана вялікая колькасць высокамастацкіх твораў культуры?

З запіскі КДБ пры Савеце Міністраў СССР у Сакратарыят ЦК КПСС. 21 снежня 1970 г.

Аналіз так званай «самвыдавецкай» літаратуры, што распаўсюджваецца ў колах інтэлігенцыі і навучэнскай моладзі, паказвае, што «самвыд» перажыў за апошнія гады якасныя змены. Калі пяць гадоў таму адзначалася хаджэнне па руках галоўным чынам ідэйна заганных мастацкіх твораў, у цяперашні час усё большае распаўсюджанне атрымліваюць дакументы праграмна-палітычнага характару. За перыяд з 1965 г. з'явілася больш за 400 розных даследаванняў і артыкулаў па эканамічных, палітычных і філасофскіх пытаннях, у якіх з розных бакоў крытыкуецца гістарычны вопыт сацыялістычнага будаўніцтва ў Савецкім Саюзе, рэвізуецца знешняя і ўнутраная палітыка КПСС, вылучаюцца розныя праграмы апазіцыйнай дзейнасці...

Цэнтрамі распаўсюджвання нецэнзурных матэрыялаў па-ранейшаму застаюцца Масква, Ленінград, Кіеў, Горкі, Новасібірск, Харкаў.

Што такое «самвыд»? Чым выклікана яго з'яўленне? Якая літаратура была «самвыдам»? Сярод якіх пластоў насельніцтва яна пераважна распаўсюджвалася?

Абагульняльныя пытанні і заданні да раздзела VI

1. Дайце сціслую характарыстыку эканамічнаму развіццю СССР у названыя перыяды. Запоўніце табліцу ў сшытку.

1945—1953 гг.	
1953—1964 гг.	
1964—1985 гг.	
1985 — канец 1990-х гг.	
2000-я гг.	

2. Прааналізуйце звесткі табліцы і зрабіце выснову аб характары развіцця савецкай эканомікі.

Развіццё сродкаў вытворчасці і прадметаў спажывання ў агульным аб'ёме прамысловай вытворчасці СССР (1940—1986),%						
Паказчык	Гады					
	1940	1960	1970	1980	1985	1986
Уся прадукцыя прамысловасці	100	100	100	100	100	100
У тым ліку:						
група «А» (тавары прамысловай вытворчасці)	61,0	72,5	73,4	73,8	74,8	75,3
група «Б» (спажывецкія тавары)	39,0	27,5	16,6	26,2	25,2	24,7

3. Перабудова, пачатая М. С. Гарбачовым, да гэтага часу выклікае супярэчлівыя ацэнкі сучаснікаў. Якое, на ваш погляд, гістарычнае значэнне мела гэта палітыка? Свой адказ аргументуйце.

4. Сярод навукоўцаў няма адзінага пункту гледжання наконт таго, якія прычыны прывялі да распаду СССР. Якія вы вылучылі б аб'ектыўныя і суб'ектыўныя прычыны распаду СССР?

5. Параўнайце працэс стварэння і функцыянавання СНД з СССР і ЕС. У чым вы бачыце падабенства? Чым яны прынцыпова адрозніваюцца? На аснове інфармацыі са СМІ падрыхтуйце паведамленне аб дзейнасці СНД.

6. З якімі праблемамі ў галіне нацыянальных адносін сутыкнулася Расійская Федэрацыя? Як яны вырашаюцца ў цяперашні час?

7. Параўнайце асноўныя напрамкі знешняй палітыкі СССР і Расійскай Федэрацыі. Як змянілася роля новай Расіі ў сістэме міжнародных зносін?

8. У якіх галінах навукі і тэхнікі СССР дасягнуў найбольш значных поспехаў? Якімі новымі з'явамі характарызуецца развіццё навукі, адукацыі і мастацтва ў Расійскай Федэрацыі? Якія праблемы развіцця навукі і мастацтва існавалі ў СССР, а якія існуюць цяпер у Расійскай Федэрацыі?

Раздел VII

КРАІНЫ АЗІІ, АФРЫКІ І ЛАЦІНСКАЙ АМЕРЫКІ ПАСЛЯ ДРУГОЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ

§ 39. Распад каланіяльнай сістэмы

Як паўплывала на палітычнае развіццё каланіяльных і залежных краін Другая сусветная вайна?

Пасля Другой сусветнай вайны рэзка змяніліся суадносіны сіл на міжнароднай арэне. Уплыў еўрапейскіх краін зменшыўся, у той час як ЗША і СССР сталі звышдзяржавамі. Але самай істотнай зменаю быў крах каланіяльнай сістэмы і з'яўленне новых незалежных дзяржаў.

Атрыманне незалежнасці. Працэс вызвалення народаў Азіі і Афрыкі ад каланіяльнага панавання пасля Другой сусветнай вайны ўвайшоў у гісторыю пад назвай «**дэкаланізацыя**». Яе можна ўмоўна падзяліць на тры этапы.

Першы этап (1945 — сярэдзіна 1950-х гг.) — незалежнасць атрымалі больш за дзесяць дзяржаў Азіі і Афрыкі.

Другі этап (сярэдзіна 1950-х — сярэдзіна 1960-х гг.) — вызваленне ад каланіяльнай залежнасці значнай часткі Афрыканскага кантынента. У 1960 г. Генеральная Асамблея ААН прыняла Дэкларацыю «Аб наданні незалежнасці каланіяльным краінам і народам». З таго часу дэкаланізацыя была пастаўлена на міжнародны кантроль.

Трэці этап (1975—1990-я гг.) характарызаваўся крушэннем партугальскай каланіяльнай імперыі, у выніку чаго тэрыторыя Афрыкі стала вольнай ад каланіялізму.

Краіны, якія сталі на шлях развіцця. Новыя дзяржавы Азіі і Афрыкі, а таксама краіны Лацінскай Амерыкі пачалі называць **краінамі, якія сталі на шлях развіцця**, або

країнамі «трэцяга свету». Тэрмін «трэці свет» выкарыстоўваўся для абазначэння дзяржаў з менш развітымі тэхналогіямі, чым «першы свет» (заходнія індустрыяльныя дзяржавы і Японія) або «другі свет» (краіны сацыялістычнага лагера).

Дзяржавы «трэцяга свету» істотна адрозніваліся паміж сабой. Але ў іх была адна агульная задача — правядзенне мадэрнізацыі. Гэта прадугледжвала ліквідацыю

Дэкаланізацыя Афрыкі

На мяжы 1950—1960-х гг. узнікла больш за чатыры дзясяткі незалежных дзяржаў, якіх раней не існавала.

1960 г. быў у далейшым названы годам Афрыкі, бо тады незалежнасць атрымалі 17 афрыканскіх дзяржаў

каланіяльнай спадчыны і эканамічнай адсталасці. Большасць краін, што сталі на шлях развіцця, сталі членамі ААН, дзе яны часта аб'ядноўваліся і выступалі адзіным блокам. Многія з іх сталі адыгрываць прыкметную ролю ў глабальных палітычных і эканамічных працэсах.

«Халодная вайна» і «трэці свет». Стварэнне новых дзяржаў прыпала на перыяд «халоднай вайны». ЗША і СССР змагаліся за ўплыў у свеце, прапаноўваючы краінам, якія сталі на шлях развіцця, эканамічную і ваенную дапамогу. Звышдзяржавы імкнуліся распаўсюдзіць сваю ідэалогію і мадэль развіцця: капіталізм або сацыялізм. Шэраг новых дзяржаў аддалі перавагу сацыялізму галоўным чынам з той

прычыны, што іх старыя каланіяльныя валадары былі капіталістамі. Іншыя дзяржавы прыцягвалі эканамічная магутнасць і матэрыяльны дабрабыт Захаду.

Многія маладыя дзяржавы адмовіліся далучацца да ваенных блокаў. Захоўваючы нейтралітэт, яны арганізоўвалі рэгулярныя сустрэчы кіраўнікоў дзяржаў або міністраў замежных спраў, узгаднілі свае дзеянні ў міжнародных арганізацыях. Так у 1961 г. канчаткова аформіўся *Рух недалучэння*. Асноўнай яго мэтай было аслабленне міжнароднай напружанасці і правядзенне выгаднай для краін, што сталі на шлях развіцця, эканамічнай палітыкі. Лідарам гэтага руху стала Індыя.

У краінах Азіі, Афрыкі і Лацінскай Амерыкі даволі часта ўспыхвалі лакальныя канфлікты. Іншым часам «халодная вайна» ператваралася ў сапраўдную. ЗША і СССР, як правіла, падтрымлівалі варожыя бакі. Выкарыстоўваючы такія канфлікты, звышдзяржавы ўскосна, а не адкрыта, ваявалі адна з адной. Яскравым прыкладам таго з'яўляюцца карэйская і в'етнамская войны. А адным з самых зацяжных і вострых канфліктаў стала араба-ізраільскае супрацьстаянне на Блізкім Усходзе. Важную ролю ва ўрэгуляванні гэтых канфліктаў адыгрывала ААН. Заканчэнне «халоднай вайны» не прывяло да ліквідацыі лакальных канфліктаў у нестабільных рэгіёнах.

Новыя дзяржавы ў пошуках стабільнасці. Многія краіны, якія сталі на шлях развіцця, асабліва ў Афрыцы, сутыкнуліся з сур'ёзнымі праблемамі. Тут маладыя дзяржавы атрымалі ў спадчыну тэрыторыі, на якіх жылі людзі з рознай моўнай, рэлігійнай і этнічнай прыналежнасцю. Асобныя дзяржавы былі слаба падрыхтаваны да самакіравання: нярэдка багатая еўрапейская эліта кантралявала і ўрад, і эканоміку. Пераважная большасць насельніцтва краін, якія сталі на шлях развіцця, заставалася беднай.

№ 38

Асаблівае месца сярод дзяржаў займае Паўднёва-Афрыканскі Саюз (з 1961 г. — Паўднёва-Афрыканская Рэспубліка (ПАР)). У 1948 г. тут на ўсеагульных выбарах перамагла Нацыянальная партыя. Яна правяла законы, якія абмяжоўвалі правы чарнаскурага насельніцтва. Гэта палітыка атрымала назву *апартэіду* і азначала, што карэннае насельніцтва было абавязана пражываць у спецыяльных рэзервацыях, займацца нізкааплатнай працай, а таксама пазбаўлялася ўсіх грамадзянскіх правоў. Канчатковай мэтай было стварэнне «Паўднёвай Афрыкі для белых». Толькі ў 1994 г. адбыліся ўсеагульныя дэмакратычныя выбары, прызнаныя міжнароднай супольнасцю, і перыяд апартэіду ў ПАР завяршыўся.

Расавая сепрэгацыя ў ПАР
(на лаўцы пазначана, што гэта месца
для еўрапейцаў)

Па меры нарастання праблем да ўлады ў новых дзяржавах прыходзілі ваенныя або аўтарытарныя лідары. Часта гэта былі тыя ж людзі, якія актыўна змагаліся за нацыянальнае вызваленне. Яны наводзілі парадак у краіне, усталяваўшы аднапартыйную дыктатуру і забараняючы іншыя палітычныя партыі.

У 1975 г., атрымаўшы перамогу ў грамадзянскай вайне, да ўлады ў Кампучыі прыйшлі «чырвоныя хмеры» на чале з Пол Потам, якія ўзялі на ўзбраенне марксісцкую ідэалогію. Яны развязалі ў краіне генацыд супраць уласнага народа, а праз тры гады — вайну з В'етнамам. У 1979 г. в'етнамскія войскі скінулі рэжым «чырвоных хмераў».

У шэрагу краін Азіі, Афрыкі і Лацінскай Амерыкі ў канцы 1980-х — пачатку 1990-х гг. адбыліся дэмакратычныя пераўтварэнні. У выніку шматпартыйных выбараў былі скасаваны дыктатарскія рэжымы і аднапартыйныя сістэмы кіравання. Наступствы дэмакратычнага эксперымента аказаліся неадназначнымі з прычыны ўзнікнення эканамічных праблем і адсутнасці вопыту канстытуцыйнага кіравання ў гэтых дзяржавах.

Перашкоды на шляху развіцця. Некаторыя краіны, што сталі на шлях развіцця, напрыклад, Рэспубліка Карэя, Малайзія, Інданезія, Тайланд, Філіпіны, паспяхова мадэрнізавалі свае эканомікі. Іх нават назвалі «новыя індустрыяльныя краіны». Іншыя дзяржавы не дабіліся адчувальных вынікаў. Прычыны няўдач былі рознымі.

У многіх рэгіёнах геаграфічныя ўмовы сталі сур'ёзнай перашкодай на шляху прагрэсу. Асобныя дзяржавы, якія маюць невялікую тэрыторыю, адчувалі недахоп прыродных рэсурсаў, неабходных для самастойнага развіцця. Складаныя кліматычныя ўмовы, недахоп зямлі, прыдатнай для сельскай гаспадаркі, стваралі дадатковыя праблемы.

Рост насельніцтва стаў яшчэ адной сур'ёзнай перашкодай. Паляпшэнне медыцынскага абслугоўвання і якасці харчавання прывяло да зніжэння смяротнасці і дэмаграфічнага выбуху, аднак адваротным бокам павелічэння колькасці насельніцтва стаў рост беднасці і галечы.

Эканамічныя адносіны, што ўсталяваліся ў эпоху імперыялізму, істотна не змяніліся і пасля 1945 г. Большасць новых краін захавалі залежнасць ад сваіх былых метраполій. Яны па-ранейшаму пастаўляюць сельскагаспадарчую прадукцыю і сыравіну індустрыяльнаму свету і маюць патрэбу ў заходніх прамысловых таварах, тэхналогіях і інвестыцыях. У многіх краінах, якія сталі на шлях развіцця, захавана вытворчасць аднаго пэўнага віду прадукцыі, напрыклад, цукру або какавы. Таму іх эканомікі знаходзяцца ў поўнай залежнасці ад попыту на міжнародным рынку. Большая частка прыродных рэсурсаў ідзе на выплату працэнтаў па запазычанасцях.

Такім чынам, краіны, што сталі на шлях развіцця, апынуліся ў залежнасці ад розных відаў дапамогі з боку былых метраполій. Вялікабрытанія, Францыя і іншыя краіны Захаду праводзілі палітыку, накіраваную на захаванне свайго ўплыву ў былых калоніях новымі, больш гібкімі эканамічнымі метадамі. Гэта палітыка атрымала назву **неакаланіялізму**.

Пасля атрымання незалежнасці многія краіны разлічвалі, што менавіта сацыялістычны шлях развіцця дапаможа ім хутка мадэрнізаваць эканоміку. Сваю эканамічную палітыку яны будавалі на ўзор Кітая або СССР, якія дабіліся хуткага індустрыяльнага росту. У 1950—1960-я гг. сацыялістычныя краіны, якія сталі на шлях развіцця, змаглі ажыццявіць пэўны прарыв. Аднак замацаваць гэты поспех не атрымалася. Пад ціскам Захаду ў 1980-я гг. краіны пачалі пераходзіць да рыначнай эканомікі. Распад СССР канчаткова паставіў кропку на сацыялістычнай арыентацыі краін, што сталі на шлях развіцця.

Вырашэнню сацыяльных праблем і эканамічнаму развіццю ў краінах Азіі і Афрыкі перашкаджалі грамадзянскія войны і іншыя канфлікты. Ваенныя дыктатары і аўтарытарныя кіраўнікі трацілі грошы на зброю, а не на адукацыю, жыллё або ахову здароўя. Сальвадор у Цэнтральнай Амерыцы, Ліван на Блізкім Усходзе, Камбоджа ў Паўднёва-Усходняй Азіі і Мазамбік у Афрыцы — вось няпоўны пералік краін, што сталі на шлях развіцця і асабліва пацярпелі ад унутраных канфліктаў і грамадзянскіх войнаў.

1. Растлумачце значэнне паняцця «дэкаланізацыя». Апішыце працэс дэкаланізацыі. Выкарыстайце картасхему на с. 205.
2. Чаму дзяржавы, якія вызваліліся ад каланіяльнай залежнасці, сталі называць краінамі «трэцяга свету»? З якімі праблемамі яны сутыкнуліся?
3. Як паўплывала на развіццё краін «трэцяга свету» «халодная вайна»? Назавіце асноўныя шляхі, па якіх пайшло развіццё вызваленых краін.
4. Чаму заходнія дзяржавы імкнуліся захаваць свой уплыў у былых калоніях? Якую назву атрымала гэта палітыка? У чым была яе сутнасць?

№ 39

5. Чаму ў вызваленых краінах актыўную ролю ў палітыцы адыгрываюць ваенныя і часта ўсталёўваюцца аўтарытарныя рэжымы? Прывядзіце прыклады.
6. Чаму новыя дзяржавы імкнуцца да стварэння міждзяржаўных арганізацый? Прывядзіце прыклады.

Як вы думаеце, чаму ў краінах Азіі, Афрыкі і Лацінскай Амерыкі цяжка прыжываецца дэмакратычная форма кіравання?

§ 40. Кітай у 1945—1978 гг.

1. Калі была абвешчана Кітайская Савецкая Рэспубліка? 2. Якія палітычныя партыі змагаліся за ўладу ў Кітаі ў міжваенны перыяд? 3. Ахарактарызуйце становішча Кітая ў гады Другой сусветнай вайны.

У гісторыі Кітая другой паловы XX — пачатку XXI ст. можна вылучыць два асноўныя перыяды. Першы перыяд (1949—1978) ахоплівае сацыялістычныя эксперыменты на мааіскай аснове. Другі перыяд (з 1978 г.) адкрывае пераход КНР да рыначнай эканомікі — своеасаблівага варыянта перабудовы кітайскага грамадства.

Утварэнне КНР. У жніўні 1945 г. завяршылася вызваленне Кітая ад японскай акупацыі. Актыўны ўдзел у вызваленчай барацьбе ўзялі дзве найбуйнейшыя палітычныя сілы краіны — Гаміньдан і Камуністычная партыя Кітая (КПК).

Лідар Гаміньдана Чан Кайшы ўзначальваў урад Кітайскай Рэспублікі. Яго партыя выступала за развіццё эканомікі на аснове рыначных адносін і ўмацаванне сувязяў з заходнімі краінамі.

Камуністы на чале з Маа Цзэдунам першапачаткова кантралявалі невялікую тэрыторыю — так званы Асаблівы раён на поўначы краіны. Гэты раён быў шматгадовай базай Народна-вызваленчай арміі Кітая (НВАК). Да канца вайны НВАК кантралявала 19 «свабодных раёнаў» з плошчай каля 1 млн км² і насельніцтвам каля 100 млн чалавек. Колькасць КПК перасягнула мільён, партыя ператварылася ў сілу, з якой даводзілася лічыцца гаміньданаўскаму ўраду. Кітайскія камуністы атрымлівалі дапамогу ад Масквы — узбраенне і грошы. Гэта падтрымлівала іх імкненне да сацыялістычнай рэвалюцыі і пабудовы грамадства паводле савецкай мадэлі.

СССР зрабіў вялікі ўнёсак у разгром японцаў на Далёкім Усходзе. Савецкія войскі нанеслі паражэнне Квантунскай арміі і часова акупавалі тэрыторыю Маньчжурый. У жніўні 1945 г. паміж Савецкім Саюзам і гаміньданаўскім Кітаем быў заключаны Дагавор аб дружбе і саюзе. Гаміньдан і КПК пачалі перагаворы аб стварэнні кааліцыйнага ўрада. Аднак супярэчнасці паміж імі былі настолькі вострыя, што перамовы не завяршыліся поспехам.

У гэты час савецкі ўрад прыняў канчатковае рашэнне ў сваёй палітыцы адносна Кітая арыентавацца толькі на КПК. У красавіку 1946 г. Савецкі Саюз вывеў свае

войскі з Маньчжурый. Гаміньданаўскі ўрад адразу аддаў загад аб наступленні на паўночным напрамку. У Кітаі зноў пачалася грамадзянская вайна.

Першапачаткова перавага была на баку гаміньданаўскіх войскаў. Але ўжо вясной 1947 г. НВАК перайшла ў наступленне і ў студзені 1949 г. заняла Пекін. Затым НВАК захапіла Шанхай і сталіцу гаміньданаўцаў Нанкін, фарсіравала Янцзы і завяршыла разгром Гаміньдана. Чан Кайшы з рэшткамі сваёй арміі перабраўся на востраў Тайвань, абвясціўшы тут *Кітайскую Рэспубліку*.

У канцы верасня 1949 г. у Пекіне было прынята рашэнне аб стварэнні ўрада на чале са старшынёй ЦК КПК Маа Цзэдунам. Галоўнай мэтай камуністаў стала ператварэнне Кітая ў «моцную прамыслова развітую дзяржаву з кіроўнай роляй рабочага класа» і «будаўніцтва ў перспектыве сацыялістычнага грамадства». **1 кастрычніка 1949 г.** на шматтысячным мітынг у Пекіне новы кіраўнік Кітая абвясціў утварэнне *Кітайскай Народнай Рэспублікі (КНР)*.

Аднаўленчы перыяд. Пасля трыццацігадовага перыяду войнаў і рэвалюцый эканоміка КНР знаходзілася ў вартым жалю становішчы. На дапамогу прыйшоў Савецкі Саюз. У 1950 г. паміж КНР і СССР быў падпісаны Дагавор аб дружбе, саюзе і ўзаемнай дапамозе. Савецкая падтрымка стала найважнейшым фактарам сацыяльна-эканамічнага развіцця КНР.

У краіне пачала праводзіцца аграрная рэформа. Каля 90 % насельніцтва краіны складалі сяляне і толькі 2 % — рабочыя. Значная частка памешчыцкіх зямель нацыяналізавалася, а астатняя перадавалася ў валоданне сельскім жыхарам. Адначасова ствараўся дзяржаўны сектар эканомікі за кошт канфіскацыі ўласнасці буйной нацыянальнай буржуазіі і замежнага капіталу. У 1952 г. быў адноўлены даваенны ўзровень вытворчасці ў прамысловасці і сельскай гаспадарцы.

У 1953 г. у КНР пачаліся «сацыялістычныя пераўтварэнні». Пры дапамозе СССР было пабудавана больш за 500 вялікіх прамысловых аб'ектаў. У 1956 г. прамысловасць і гандаль былі практычна поўнасю нацыяналізаваны, праведзена паўсюднае каапераванне сельскай гаспадаркі.

У 1954 г. адбыліся выбары ў новы аднапалатны парламент — *Усекітайскі сход народных прадстаўнікоў (УСНП)*. Старшынёй КНР быў абраны Маа Цзэдун.

Палітыка «трох чырвоных сцягоў». У маі 1958 г. КПК прыняла план эканамічнага развіцця краіны, які атрымаў назву «трох чырвоных сцягоў». Пад імі меліся на ўвазе «генеральная лінія», «вялікі скачок» і «народныя камуны».

«Генеральная лінія» азначала фарсіраванае будаўніцтва камунізму шляхам «вялікага скачка» ў прамысловасці і сельскай гаспадарцы. У дварах прадпрыемстваў, устаноў, камун пачалі будавацца маленькія прымітыўныя домны для выплаўкі чыгуну і сталі. За пяцігоддзе 1958—1962 гг. планавалася павялічыць вытворчасць сталі ў 20 разоў. Адначасова мільёны людзей працавалі на будаўніцтве каналаў і іншых гіганцкіх збудаванняў. Масавая кампанія па рэалізацыі палітыкі «вялікага скачка» праходзіла пад лозунгам: «Тры гады ўпартай працы — 10 тысяч гадоў шчасця!».

У той жа час у вёсцы сотні тысяч кааператываў былі пераўтвораны ў 26 тыс. «народных камун». Мэтай камун было павелічэнне сельскагаспадарчай вытворчасці і «выхаванне новага чалавека».

Аднак курс на «вялікі скачок» у 1960 г. пацярпеў правал. Прамысловая і сельскагаспадарчая вытворчасць скарацілася. Мільёны тон выплаўленай сталі былі нізкай якасці, ды і новых заводаў у дастатковай колькасці не пабудавалі. Акрамя таго, у гэты час пагоршыліся савецка-кітайскія адносіны. СССР скараціў дапамогу Кітаю, а ў 1960 г. і зусім спыніў яе. У асобных раёнах Кітая пачаўся голад.

«Курс на рэгуляванне эканомікі». Пасля правалу «вялікага скачка» трэба было зноў аднаўляць краіну і наладжваць нармальнае жыццё. У 1961 г. пленум ЦК КПК прыняў рашэнне аб выпраўленні памылак і абвясціў «курс на рэгуляванне эканомікі».

У выніку новага курсу сялянам былі вернуты прысядзібныя ўчасткі. Ім дазволілі трымаць дробную жывёлу і птушку, займацца рамёствамі і гандляваць на рынку. Паўсюль уводзіўся прынцып матэрыяльнай зацікаўленасці ў выніках працы.

Дзякуючы прынятым мерам да 1965 г. у краіне ў цэлым была адноўлена вытворчасць і пераадолены голад. Тым не менш унутрыпалітычная сітуацыя заставалася складанай. Усё часцей у адрас Маа Цзэдуна чуліся крытычныя выказванні інтэлігенцыі і часткі партыйнага апарату. У краіне і партыі фарміравалася цалкам рэальная апазіцыя Маа.

«Культурная рэвалюцыя». У гэтых умовах Маа Цзэдун і яго прыхільнікі адважыліся на правядзенне чарговай масавай кампаніі. У Кітаі была абвешчана «Вялікая пралетарская культурная рэвалюцыя» (1966—1976). Яна павінна была падавіць крытыкаў і апазіцыянераў, ліквідаваць «збяднякаў», якія перашкаджалі будаваць «узорнае камуністычнае грамадства» ў адпаведнасці з вучэннем Маа. Галоўнай рухальнай сілай «культурнай рэвалюцыі» была кітайская моладзь.

Першы этап «культурнай рэвалюцыі» (1966—1969) характарызаваўся разгулам масавага насілля. Пачалі стварацца атрады хунвейбінаў — «чырвоных ахоўнікаў» са школьнай і студэнцкай моладзі і атрады цзаафаняў — «бунтароў» з маладых рабочых і служачых.

Карныя органы «культурнай рэвалюцыі» наводзілі жах на ўсіх кітайцаў, незалежна ад іх становішча ў грамадстве. Хунвейбіны і цзаафаны грамілі партыйных камітэты і міністэрствы, захоплівалі прадпрыемствы і навучальныя ўстановы,

Кітайскі агітацыйны
платат эпохі
Маа Цзэдуна

№ 40

Група хунвейбінаў, якая здзейсніла самасуд над выкладчыкамі Індустрыяльнага ўніверсітэта г. Харбіна. 1967 г.

праводзілі паказальныя «судовыя працэсы» над усімі западозранымі ў нелаяльнасці да камуністычнай улады. Больш за ўсё пацярпелі прадстаўнікі інтэлігенцыі і ўсё тыя, хто апрачаў замежнае адзенне і рабіў модныя прычоскі. Іх білі, зрывалі адзенне, стрыглі дагала. На вуліцах палалі вогнішчы з «буржуазных» кніг і пласцінак. Бібліятэкі і музеі былі разрабаваны. Гары Кітая ахапілі насілле і хаос.

У ходзе «культурнай рэвалюцыі» многія прадстаўнікі кіроўнай эліты былі адхілены ад улады або рэпрэсаваны. У канцы 1967 г. міністр абароны атрымаў загад узяць пад кантроль арміі сітуацыю ў краіне. У выніку мільёны маладых людзей былі

адпраўлены на перавыхаванне ў вёскі. Маа дамогся поўнага панавання ў партыі. Яго ідэі былі прызнаны «пуцяводнай зоркай для ўсяго чалавецтва». Пасля гэтага «культурная рэвалюцыя» перайшла ў новую стадыю свайго развіцця.

Другі этап «культурнай рэвалюцыі» (1969—1976) характарызаваўся ўмацаваннем рэжыму асабістай улады Маа Цзэдуна, эканамічнай нестабільнасцю і вострай унутрыпалітычнай барацьбой. Кітайскага лідара сталі называць не інакш, як «Чырвонае сонца» і «Вялікі рулявы».

Аднак сітуацыя ў краіне па-ранейшаму заставалася складанай і нестабільнай. Таму кіроўныя вярхі партыі і дзяржавы вымушаны былі аднавіць частку рэпрэсаваных кадраў на даволі высокіх дзяржаўных пасадах. У іх ліку быў будучы рэфарматар Кітая Дэн Сяапін.

9 верасня 1976 г. 82-гадовы Маа Цзэдун памёр, пакінуўшы пасля сябе краіну адсталай і ізаляванай ад усяго свету. На працягу некалькіх гадоў пасля смерці Маа за захаванне сваёй улады вяла барацьбу так званая «банда чатырох». Гэта была група высокапастаўленых членаў КПК, якая вылучылася ў перыяд «культурнай рэвалюцыі». У ходзе гэтай барацьбы перамаглі прыхільнікі Дэн Сяапіна.

1. Якія фактары паўплывалі на развіццё эканомікі Кітая пасля Другой сусветнай вайны?
2. Ахарактарызуйце палітыку «трох чырвоных сцягоў» у адпаведнасці з планам: а) перыяд правядзення; б) асноўныя мэты; в) метады правядзення; г) вынікі.
3. З якой мэтай Маа Цзэдун і яго прыхільнікі арганізавалі правядзенне «культурнай рэвалюцыі»? Назавіце асноўных і найбольш актыўных яе ўдзельнікаў. Якія вынікі і наступствы мела «культурная рэвалюцыя»?
4. Дайце ацэнку дзейнасці Маа Цзэдуна і яго метадам пабудовы камунізму.

5. Ахарактарызуйце эканамічнае становішча Кітая пасля правядзення эксперыменту ў ходзе «вялікага скачка» і «культурнай рэвалюцыі».

Маа Цзэдун (1893—1976) — дзяржаўны і палітычны дзеяч Кітая. Адзін з заснавальнікаў КПК, старшыня ЦК КПК з 1943 г. Скончыў педагагічнае вучылішча, працаваў у бібліятэцы Пекінскага ўніверсітэта. Адыграў вялікую ролю ў барацьбе супраць Гаміньдана і ў працэсе ўтварэння КНР. Пасля ўтварэння КНР узначальваў урад краіны. Маа лічыў, што ўзброеная барацьба, тэрор і насілле маюць вырашальнае значэнне ў гісторыі. Такімі метадамі ён імкнуўся як хутчэй пабудаваць сацыялізм і камунізм у Кітаі. Маа лічыў, што класавыя супярэчнасці абвастраюцца ў ходзе будаўніцтва сацыялізму, таму вёў пастаянную ідэалагічную барацьбу супраць сваіх апанентаў. Ён быў таксама прыхільнікам кітайскага нацыяналізму, настойліва падкрэсліваў вядучую ролю кітайскай нацыі ў ходзе рэвалюцыйнага пераўтварэння свету.

§ 41. Кітайская Народная Рэспубліка

1. Ці быў дасягнуты рэзкі ўздым эканомікі Кітая ў ходзе «вялікага скачка»? 2. Чаму ў працэсе «культурнай рэвалюцыі» зведалі ганенні ў першую чаргу высокапастаўленыя чыноўнікі, вядомыя вучоныя, студэнты?

Пасля смерці Маа Цзэдуна ў навейшай гісторыі Кітая настала новая эпоха. Пачаўся працэс рэфармавання кітайскага грамадства. У аснову пераўтварэнняў быў пакладзены пераход да рыначнай эканомікі.

Кітай пасля смерці Маа Цзэдуна. Маа Цзэдун пакінуў пасля сябе краіну ў стане вострага крызісу. Нават паводле афіцыйных звестак у КНР налічвалася 20 млн поўнасяцю беспрацоўных і 8 млн асоб, якія «шукалі» працу, 100 млн чалавек галадала. Асноўныя прадукты харчавання і нехарчовыя тавары размяркоўваліся па картках.

XI з'езд КПК, што адбыўся ў жніўні 1977 г., афіцыйна абвясціў аб завяршэнні «культурнай рэвалюцыі». *Дэн Сяапін* быў абраны на пасады намесніка Прэм'ера Дзяржсавета і намесніка старшыні ЦК КПК. Ён быў ініцыятарам і галоўным ідэолагам рэформаў, якія змянілі выгляд Кітая, самым уплывовым палітычным дзеячам, не займаючы першых пасадаў у партыі і дзяржаве.

Рэфармаванне сацыялістычнага грамадства. Яшчэ ў перыяд «культурнай рэвалюцыі» Дэн Сяапін прапанаваў ідэю «*чатырох мадэрнізацый*», г. зн. вываду на сучасны ўзровень прамысловасці, сельскай гаспадаркі, навукі і арміі.

Дэн Сяапін крытычна ставіўся да тых палітыкаў, якія дагматычна змагаліся за «чысціню ідэй сацыялізму». Вядомая яго крылатая фраза: «Не мае значэння, якога колеру кот — чорнага ці белага. Абы ён лавіў мышэй». У снежні 1978 г. па яго ініцыятыве было прынята рашэнне аб правядзенні ў КНР буйнамаштабнай эканамічнай рэформы ў мэтах пабудовы ў краіне «сацыялізму з кітайскай спецыфікай».

У наступным годзе Дэн Сяапін сфармуляваў «чатыры прынцыпы» рэформаў, якія ўвайшлі ў абноўленую Канстытуцыю КНР 1982 г.: прытрымлівацца сацыялістычнага шляху, дыктатуры пралетарыяту, кіроўнай ролі кампартыі, марксізму-ленінізму і ідэй Маа Цзэдуна.

Асаблівае эканамічных рэформаў была ў тым, што спачатку яны праводзіліся ў сельскай гаспадарцы і толькі затым ахапілі прамысловую сферу.

Рэформы ў сельскай гаспадарцы пачаліся ў канцы 1970-х гг. Іх адметнай асаблівасцю стала паступовая адмова дзяржавы ад умяшання ў працэс вытворчасці і збыту прадукцыі. Істотна пераглядаліся, а часам і зусім здымаліся планавыя заданні. Шырокае распаўсюджанне атрымаў сямейны падрад. Зямля перадавалася на дагаворных пачатках сялянам, якія свабодна распараджаліся вынікамі сваёй працы пасля выплаты падатку дзяржаве. Павышаліся закупачныя цэны, уводзіліся свабодныя цэны на сельгаспрадукцыю. У асабістую ўласнасць сялян пераходзіла сельскагаспадарчая тэхніка.

Рэзкае стымуляванне сялянскай працы прывяло да хуткага росту прадукцыі сельскай гаспадаркі. У 1984 г. ураджай збожжавых склаў 400 млн т — у два разы болей, чым у 1958 г. У сярэдзіне 1990-х гг. вырошчвалі ўжо 450 млн т збожжа ў год. Гэтага было дастаткова, каб задаволіць гіганцкія патрэбы ў прадуктах харчавання насельніцтва, што ўсё расло. Маючы толькі 7 % сусветных ворных зямель, Кітай мусіў пракарміць 21 % насельніцтва Зямлі. Больш за тое, КНР ператваралася з імпарцёра збожжа ў яго экспарцёра. Поспех быў настолькі значны і відавочны, што вельмі здзівіў увесь свет.

У 1984 г. пачалі праводзіцца рэформы ў прамысловасці. У ходзе іх спынілася практыка ўмяшання адміністрацыйных і партыйных органаў у дзейнасць прамысловых прадпрыемстваў, адмянялася абавязковае да таго дырэктывнае планаванне. Прадпрыемствы пераводзіліся на гаспадарчы разлік, ім даваліся шырокія правы. У краіне дазвалялася прыватнапрадпрымальніцкая дзейнасць, дзяржава ўсяляк заахвочвала развіццё дробнага і сярэдняга бізнесу. Стала магчымым стварэнне сумесных прадпрыемстваў і свабодных эканамічных зон з удзелам замежнага капіталу. У прамысловасць рухнуліся патокам замежныя інвестыцыі.

Сярэднегадавы прырост ВУП у 1991—1995 гг. склаў 12 %. Да 2000 г. планавалася павелічэнне ВУП у 4 разы, але гэты вынік быў дасягнуты ўжо ў 1995 г. У канцы XX ст. даход на душу насельніцтва павялічыўся да 840 долараў. З цягам часу Кітай ператварыўся ў другую сусветную эканоміку па аб'ёме ВУП.

Пратэсты на плошчы
Цяньаньмэнь. 1989 г.

Эканамічныя рэформы ў Кітаі ажыццяўляліся ў цеснай сувязі з рэфармаваннем палітычнай сістэмы. У 1981 г. на пленуме ЦК КПК былі асуджаны культ асобы Маа Цзэдуна, палітыка «вялікага скачка», «культурная рэвалюцыя». У той жа час падкрэслівалася, што заслугі памерлага правадыра перад партыяй і дзяржавай «займаюць галоўнае, а памылкі — другараднае месца».

З сярэдзіны 1980-х гг., ва ўмовах укаранення элементаў рыначнай эканомікі, у кітайскім грамадстве пачалі нарастаць дэмакратычныя тэндэнцыі. Студэнцтва, інтэлігенцыя, многія рабочыя патрабавалі лібералізацыі палітычнай сістэмы, сапраўднай шматпартыйнасці, захавання асноўных правоў чалавека. У шэрагу гарадоў Кітая прайшлі выступленні студэнтаў і нават сутыкненні з уладамі. Узмацніліся рознагалосі ўнутры кіраўніцтва партыі і дзяржавы.

Вясной 1989 г. незадаволенасць адсутнасцю палітычных свабод вылілася ў мільённыя мітынгі ў Шанхаі, Нанкіне і іншых гарадах. На цэнтральнай плошчы Пекіна *Цяньаньмэнь* бесперапынна праходзілі мітынгі студэнтаў. У сталіцы было ўведзена ваеннае становішча, а ў чэрвені супраць дэманстрантаў былі накіраваны танкі і бронемашыны. 9 красавіка на плошчы Цяньаньмэнь пралілася кроў, былі шматлікія чалавечыя ахвяры. Кіраўніцтва КПК расцаніла выступленні студэнтаў як «контррэвалюцыйны бунт». У 1992 г. на XIV з'ездзе КПК была канчаткова вызначана афіцыйная сацыяльна-эканамічная мэта рэформаў — будаўніцтва «сацыялістычнай рыначнай эканомікі».

Смерць Дэн Сяпіна ў 1997 г. не змяніла курсу рэформаў. Кіраўніцтва КНР вынесла ўрок з падзей 1989 г., развалу СССР і змен, што адбыліся ў краінах Усходняй Еўропы. Яно прытрымлівалася палітыкі кампрамісу і старалася арыентавацца на ўсе пласты кітайскага грамадства, а таксама рашуча вызваляла эканоміку ад кантролю з боку дзяржавы.

Сі Цзіньпін

Новае пакаленне лідараў КНР не было схільнае крытыкаваць былых кіраўнікоў. Яно клапацілася ў першую чаргу пра рух краіны наперад. Пры *Ху Цзіньтаа* прадпрымальнікам дазволілі ўступіць у камуністычную партыю. Рэфарматарскага курсу прытрымліваецца і цяперашні лідар КНР *Сі Цзіньпін*.

Знешняя палітыка КНР. Знешняя палітыка Кітая ў другой палове XX — пачатку XXI ст. зведала значныя змены. У 1950-я гг. яна вызначалася ў цэлым дружалюбнымі адносінамі з СССР. Пераломным стаў 1956 г., калі ў СССР быў асуджаны культ асобы Сталіна. Савецкае кіраўніцтва агучыла на міжнароднай арэне ідэю «мірнага суіснавання» з Захадам, і перш за ўсё з ЗША, якія ўпарта не прызнавалі КНР і падтрымлівалі Тайвань. Гэта ідэя не адпавядала палітычнай лініі Маа Цзэдуна, які баяўся «змовы» дзвюх звышдзяржаў супраць Кітая.

У 1960-я гг. савецка-кітайскія адносіны былі поўнасьцю згорнуты. КНР спрабавала сфарміраваць на міжнароднай арэне з краін, што сталі на шлях развіцця, групоўку дзяржаў пад сваёй эгідай. Але гэта спроба не мела поспеху. Недавер да кітайскага кіраўніцтва спараджалі ўзброеныя канфлікты Кітая з суседзямі.

Пэўную выгаду КНР змагла атрымаць з савецка-амерыканскага проціборства. У 1970 г. пачалося збліжэнне паміж Кітаем і ЗША, якія, у сваю чаргу, хацелі скарыстацца ў сваіх мэтах рознагалоссямі паміж КНР і СССР. ЗША далі згоду на вяртанне кантынентальнага Кітая ў ААН замест Тайваня. КНР стала пастаянным членам Савета Бяспекі ААН.

Пасля 1985 г. пачалася нармалізацыя савецка-кітайскіх адносін. Да сярэдзіны 1990-х гг. склаліся партнёрскія адносіны паміж КНР і пераемніцай СССР Расіяй. Былі ўрэгуляваны пагранічныя праблемы. Намаганнямі Кітая і Расіі была створана *Шанхайская арганізацыя супрацоўніцтва* (2001). У наступныя гады ўсё больш і больш умацоўваліся дружалюбныя адносіны паміж гэтымі краінамі.

Дэн Сяапін на сустрэчы з прэм'ер-міністрам Вялікабрытаніі Маргарэт Тэтчэр у Пекіне 19 снежня 1984 г.

Сфарміраваліся ўстойлівыя партнёрскія адносіны паміж КНР і Рэспублікай Беларусь. Рэгулярнымі сталі сустрэчы Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь А. Р. Лукашэнкі з вышэйшым кіраўніцтвам КНР. Адначасова Пекін умацоўваў адносіны з ЗША і іншымі краінамі Захаду.

У 1997 г. у склад КНР быў вернуты Сянган, або Ганконг, а ў 1999 г. — Аамынь, або Макаа. Аднак так і засталіся не ўрэгуляванымі адносіны з Тайванем. Кіраўніцтва КНР прытрымліваецца формулы «адна дзяржава — дзве сістэмы» і імкнецца прымусіць тайваньцаў увайсці ў склад КНР. Большасць краін свету прызнае, што існуе адзін Кітай і ўрад КНР з'яўляецца адзіным яго законным прадстаўніком.

Такім чынам, кітайская «перабудова», якая пачалася на шэсць гадоў раней за савецкую, у выніку не прывяла да негатывных наступстваў.

1. Параўнайце план «чатырох мадэрнізацый» з палітыкай «вялікага скачка». У чым заключалася іх прынцыповае адрозненне? У чым, на вашу думку, сакрэт поспеху праведзеных рэформаў?
2. Растлумачце сутнасць «сацыялізму з кітайскай спецыфікай».
3. Чаму ў другой палове 1980-х гг. насельніцтва Кітая стала патрабаваць дэмакратызацыі палітычнай сістэмы?
4. Вызначце асноўныя кірункі знешняй палітыкі Кітая цяпер. Растлумачце сэнс палітыкі «адна дзяржава — дзве сістэмы».
5. Якія дасягненні сучаснага Кітая? Што, на вашу думку, дало магчымасць дабіцца станоўчых вынікаў?
6. Складзіце палітычны партрэт Дэн Сяпіна.

Ці можна разглядаць Кітай як прыклад дзяржавы, у якой пры захаванні моцнай палітычнай улады фактычна пабудавана і дзейнічае рыначная эканоміка?

3 даклада Старшыні КНР Цзян Цзэміна на XVI Усекітайскім з'ездзе КПК. 8 лістапада 2002 г.

На аснове структурнай аптымізацыі і павышэння эфектыўнасці пастарацца павялічыць да 2020 г. валавы ўнутраны прадукт у чатыры разы супраць 2000 г., значна ўзмацніць сукупную магутнасць краіны і нашу міжнародную канкурэнтаздольнасць. Ажыццявіць у асноўным індустрыялізацыю, стварыць дасканалую сістэму сацыялістычнай рыначнай эканомікі і больш жыццядзейную і адкрытую эканамічную сістэму. Значна падняць удзельную вагу гарадскога насельніцтва і паступова ліквідаваць тэндэнцыю да павелічэння адрозненняў паміж прамысловасцю і сельскай гаспадаркай, горадам і вёскай, асобнымі рэгіёнамі. Зрабіць больш дасканалай сістэму сацзабеспячэння і больш поўнай грамадскую занятасць, паўсюль прымножыць сямейную маёмасць і забяспечыць народу больш заможнае жыццё.

Якія задачы былі пастаўлены перад партыяй і краінай на бліжэйшае дваццацігоддзе?

§ 42. Японія

Як скончылася Другая сусветная вайна для Японіі?

Пасля капітуляцыі Японіі 2 верасня 1945 г. краіна была акупавана амерыканскімі войскамі, што дзейнічалі ад імя саюзных дзяржаў. З таго часу і да Сан-Францыскага мірнага дагавора вярхоўная ўлада ў краіне знаходзілася ў руках ЗША. Палітыка саюзных дзяржаў прадугледжвала выкараненне ў Японіі мілітарызму і дэмакратызацыю грамадства.

Пасляваенная Японія. Пад кіраўніцтвам амерыканскага генерала *Дугласа Макаруры* акупаваная Японія зведала самыя радыкальныя рэформы з часоў рэвалюцыі Мэйдзі. У краіне былі ліквідаваны палітычная паліцыя і жандармерыя, ваеннае і марское міністэрствы, а таксама міністэрства ўнутраных спраў, выпушчаны на волю палітычныя вязні. Камеры, што вызваліліся ў турмах, запоўнілі японскія ваенныя злачынцы. Адначасова пачалася чыстка дзяржаўнага апарату, сродкаў масавай інфармацыі і сферы адукацыі ад асоб, якія супрацоўнічалі з мілітарыстамі. Пад гэтыя рэпрэсіі падпала да 200 тыс. чалавек. Пад суд былі аддадзены 28 прадстаўнікоў кіроўных вярхоў Японіі, 7 з іх былі пакараны смерцю.

Буйныя манаполіі (дзайбацу) былі распушчаны, раздроблены на дзясяткі кампаній, іх аперацыі апынуліся пад амерыканскім кантролем. Такім чынам, ЗША аслаблялі свайго асноўнага гандлёва-прамысловага канкурэнта ва Усходняй Азіі.

Ваенная база ЗША
на востраве Акінава

Паступова ў Японіі аднавілі дзейнасць палітычныя партыі і прафсаюзы. 10 красавіка 1946 г. прайшлі ўсеагульныя выбары ў парламент. Затым была апублікавана новая Канстытуцыя, распрацаваная ў штабе акупацыйных войскаў. Яна ўступіла ў сілу 3 мая 1947 г.

Абсалютная манархія ліквідоўвалася, а імператар быў ператвораны ў «сімвал адзінства нацыі» і пазбаўлены палітычнай улады. Носьбітам суверэннай улады ў Японіі быў абвешчаны народ. Згодна з новай Канстытуцыяй грамадзянамі сталі лічыцца як мужчыны, так і жанчыны. Уводзілася ўсеагульнае выбарчае права, скасоўвалася патрыярхальная сямейная сістэма, дэклараваліся грамадзянскія правы. Канстытуцыя прадугледжвала парламенцкую сістэму брытанскага ўзору з выбарным кабінетам, адказным перад палатай прадстаўнікоў. Самым знамянальным новаўвядзеннем стаў 9-ы артыкул Канстытуцыі, які абвешчаў адмову японскага народа ад вайны. Існаванне ў краіне ўзброеных сіл не дапускалася.

Радыкальныя змяненні адбыліся ў аграрнай сферы. Зямельная рэформа прывяла да адчужэння зямлі ў памешчыкаў і продажу яе па льготных цэнах сялянам-арандатарам. У выніку ў японскай вёсцы ўтварыўся шматлікі слой сялян-уласнікаў. У лістападзе 1948 г. амерыканцы прапанавалі японскаму ўраду свой план эканамічнай праграмы — курс «шокавай тэрапіі». Але гэта не прынесла чаканага выніку. Краіну ахапіла працяглая інфляцыя.

Выратавала японскую эканоміку вайна ў Карэі (1950—1953). Японія ператварылася ў тылавую базу амерыканскіх войскаў, што справакавала ў краіне своеасаблівы эканамічны бум. За гады вайны валавы нацыянальны прадукт (ВНП) Японіі павялічыўся ў два разы. Яна становілася стратэгічным саюзнікам ЗША. Ужо да 1957 г. было завершана пасляваеннае аднаўленне эканомікі.

Сан-Францыскі дагавор. У 1951 г. у Сан-Францыска адбылася мірная канферэнцыя, якая падвяла вынікі вайны на Ціхім акіяне. Акупацыя Японіі завяршылася. Адначасова паміж Японіяй і ЗША быў заключаны Дагавор бяспекі, які прадугледжваў захаванне на японскай тэрыторыі амерыканскіх ваенных баз. Урад Японіі скараціў ваенныя выдаткі да мінімуму і зрабіў асноўны ўпор на эканамічнае развіццё. У 1956 г. была падпісана савецка-японская Сумесная дэкларацыя, якая нармалізавала адносіны паміж абедзвюма краінамі. СССР абяцаў падтрымаць просьбу Японіі аб уступленні ў ААН. Аднак мірны дагавор бакі так і не заключылі.

У студзені 1960 г., у разгар «халоднай вайны», Вашынгтон і Токія заключылі новы Дагавор бяспекі. Правы амерыканскіх вайскоўцаў у Японіі ўразіліся, але самі ваенныя базы заставаліся недатыкальнымі. Скарыстаўшыся гэтым, Савецкі Саюз у аднабаковым парадку перагледзеў умовы Сумеснай дэкларацыі і адмовіўся абмяркоўваць тэрытарыяльныя прэтэнзіі Японіі. Гэта прыкметна ўскладніла савецка-японскія, а затым і расійска-японскія адносіны.

№ 41

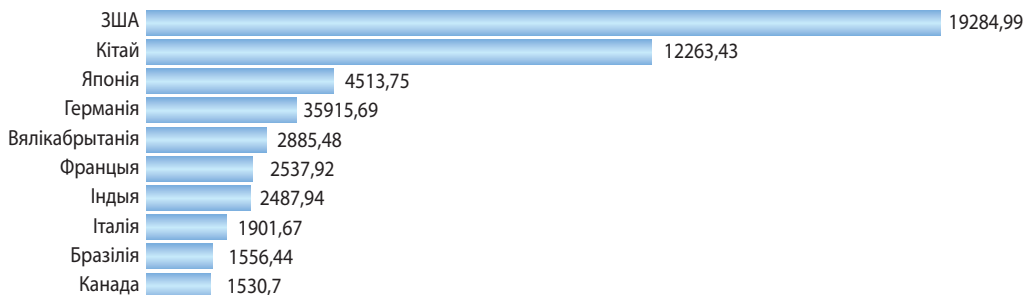
Эканамічнае развіццё. Развіццё японскай эканомікі ў пасляваенны перыяд было выключна паспяховым. За 15 гадоў (1958—1973) ВВП Японіі павялічыўся ў 6,5 раза, а аб’ём прамысловай вытворчасці — у 10 разоў. У свеце пачалі гаварыць пра «японскі эканамічны цуд». Да канца 1960-х гг. краіна заняла другое месца ў свеце па аб’ёме прамысловай вытворчасці, а ў пачатку 1970-х — і па аб’ёме ВВП.

Існавалі дзясяткі прычын «эканамічнага цуду» Японіі. Найважнейшай з іх было рэгуляванне дзяржавай сацыяльна-эканамічнай сферы. Ажыццяўляліся дзяржкантроль над экспартам-імпартам капіталу; пратэкцыянізм у гандлёвай сферы, усялякае заахвочванне імпарту сучасных заходніх тэхналогій; падтрымка нацыянальнага вытворцы; спыненне банкаўска-фінансавых спекуляцый; прымяненне строгіх санкцый да японскіх фірмаў, якія канкурыравалі паміж сабой на сусветным рынку.

Аж да канца 1960-х гг. тэмпы росту эканомікі забяспечваліся высокай ступенню эксплуатацыі рабочай сілы. Праца японца аплатавалася ў 3—5 разоў меней, чым праца амерыканскага рабочага. Японія шырока выкарыстоўвала навукова-тэхнічныя дасягненні краін Захаду. Яна закупляла за бясплату дзясяткі тысяч ліцэнзій і патэнтаў, дапрацоўвала іх і хутка ўкараняла ў вытворчасць. Варта ўлічваць і тое, што Японія будавала эканоміку ва ўмовах адсутнасці ваенных выдаткаў.

Немалаважную ролю адыгралі канфуцыянскія каштоўнасці японцаў, а таксама наяўнасць адной з лепшых у свеце сістэм адукацыі і прафарыентацыі. Дзякуючы гэтаму японцам удалося ажыццявіць «рэвалюцыю якасці» — галоўнай умовы канкурэнтаздольнасці японскіх тавараў на сусветным рынку.

Аднак сучасная японская эканоміка надзвычай неабаронена. Яна шмат у чым залежыць ад краін, якія валодаюць сыравіннымі рэсурсамі або кантралююць іх здабычу і транспартіроўку. Толькі 17 % тэрыторыі краіны прыдатныя для сельскагаспадарчай вытворчасці, таму існуе харчовая залежнасць ад ЗША. Акрамя таго, на долю Злучаных Штатаў прыпадае 20 % японскага экспарту. Рынкі краін,

ВУП 10 найбольш развітых краін свету ў 2018 г. (трлн долараў)

Імператар Акіхіта з жонкай наведваюць тэрыторыі, разбураныя землятрусам, у прэфектуры Фукусіма. 2011 г.

што сталі на шлях развіцця, на якія арыентаваны японскі экспарт, таксама знаходзяцца пад кантролем краін Захаду.

Палітычнае развіццё. Палітычная сістэма Японіі пасля Другой сусветнай вайны грунтавалася на шматпартыйнай парламенцкай дэмакратыі з захаваннем імператара ў якасці намінальнага кіраўніка дзяржавы. У студзені 1989 г. 125-м імператарам Японіі стаў 55-гадовы Акіхіта. У 2019 г. на прастол узыхоў прынц Нарухіта.

Умацаванне левых партый, актыўнасць рабочага руху, нарастанне барацьбы супраць выкарыстання атамнай зброі і існавання амерыканскіх ваенных баз на тэрыторыі Японіі падштурхнулі буржуазныя партыі да аб'яднання. У 1955 г. была створана *Ліберальна-дэмакратычная партыя (ЛДП)*. Яна прадстаўляла інтарэсы манапалістычнага капіталу, але выкарыстоўвала лозунг стварэння «дзяржавы ўсеагульнага дабрабыту». ЛДП да пачатку 1970-х гг. заставалася самай уплывовай партыяй Японіі дзякуючы славе арганізатара «эканамічнага цуду». Аднак міжфракцыйныя супярэчнасці і карупцыя прыкметна знізілі яе папулярнасць. У 1980—1990-я гг. працягвалася пашырэнне шматпартыйнай сістэмы, абвастрылася барацьба за выбаршчыкаў. У 1993 г. настаў канец манapolіі ЛДП. Да ўлады ў Японіі прыйшоў кааліцыйны ўрад.

У другой палове 1990-х гг. адбылася перагрупоўка палітычных сіл. Самым значным апанентам ЛДП у пачатку XXI ст. стала цэнтрыйская *Дэмакратычная партыя*, якая знаходзілася пры ўладзе з 2009 па 2012 г. Другой па колькасці апазіцыйнай партыяй была Партыя чыстай палітыкі (Камэйта), створаная адной з будыйскіх груп. Цяпер яна падтрымлівае ЛДП, што знаходзіцца на чале ўлады, і яе намаганні па пераглядзе 9-га артыкула Канстытуцыі. У 2015 г. быў прыняты законпраект, які дае Японіі права ўдзельнічаць у ваенных аперацыях за мяжой.

Сучасная Японія. З канца 1980-х гг. сталі з'яўляцца першыя прыкметы крызісу ў японскай эканоміцы. У 1991 г. пачалася надзвычай зацяжная дэпрэсія. Ужо ў 1992 г. рост ВВП Японіі прыпыніўся, у 1993 г. ён склаў усяго 0,1 % ад узроўню 1992 г. Вясной 1995 г. беспрацоўе ўзрасло да 3,2 % (самае высокае з 1953 г.).

Крызісныя з’явы высветлілі сур’ёзныя праблемы: адставанне ў сацыяльнай сферы, зніжэнне канкурэнтаздольнасці японскіх тавараў на сусветным рынку, рост долі пенсіянераў у грамадстве, рэзкае павышэнне цэн на нерухомую маёмасць, залежнасць ад амерыканскіх тэхналогій, адсутнасць прарываў у вядучых галінах (авіябудаванне, асваенне космасу і інш.).

У знешняй палітыцы Японія накіравала ўсе намаганні на наладжванне дыпламатычных адносін з суседзямі. Асновай сучаснай знешняй палітыкі застаецца саюз з ЗША, якія захоўваюць у Японіі свае ваенныя базы. У 1987 г. было заключана пагадненне аб удзеле Японіі ў праграме «зорных войнаў». З лістапада 1975 г. яна стала ўдзельніцай усіх штогадовых сустрэч кіраўнікоў найбольш развітых капіталістычных краін — «вялікай сямёркі». Дзелавыя колы Японіі прапрацоўваюць варыянты арганізацыі «азіяцкай зоны свабоднага гандлю». Мяркуецца, што ў яе нароўні з Японіяй увайдучь Паўднёвая Карэя, Тайвань, Сінгапур, Ганконг, Тайланд і Малайзія. Вялікую ўвагу Токіа надае наладжванню адносін з Пекінам. Японія разглядае Кітай як перспектывуны ёмісты рынак для сваіх тавараў, а таксама крыніцу энерганосьбітаў і іншых відаў сыравіны.

1. Якія асноўныя праблемы неабходна было вырашыць у Японіі пасля заканчэння Другой сусветнай вайны? У чым праяўлялася дваістасць палітыкі ЗША ў краіне?
2. Якія змяненні былі ажыццёўлены ў дзяржаўным уладкаванні Японіі ў пасляваенны перыяд? Пабудуйце схему яе дзяржаўнага ладу ў адпаведнасці з Канстытуцыяй 1947 г.
3. Якія прычыны садзейнічалі японскаму «эканамічнаму цуду»? Параўнайце «эканамічны цуд» у Германіі і Японіі.
4. Складзіце табліцу «Асноўныя палітычныя партыі Японіі».

Дата стварэння	Назва палітычнай партыі	Чые інтарэсы прадстаўляе

5. Ахарактарызуйце сацыяльна-эканамічнае становішча Японіі ў канцы XX — пачатку XXI ст.
6. Якія асноўныя кірункі знешняй палітыкі Японіі ў пасляваенныя гады? У чым заключаецца асноўная дактрына яе сучаснай знешняй палітыкі?
7. Як складваліся адносіны Японіі з СССР, а затым — з Расійскай Федэрацыяй?

Як вы думаеце, чаму, нягледзячы на неаднаразовыя абвінавачванні ў карупцыі і злоўжываннях уладай, Ліберальна-дэмакратычная партыя не страціла падтрымкі японскіх выбаршчыкаў?

§ 43. Індыя

1. Якая партыя ўзначаліла нацыянальна-вызваленчы рух у Індыі ў міжваенны перыяд? 2. Які ўплыў на нацыянальна-вызваленчы рух у Індыі аказала Другая сусветная вайна?

Пасля заканчэння Другой сусветнай вайны ў Індыі пачаўся ўздым нацыянальна-вызваленчага руху. Лідары Індыйскага нацыянальнага кангрэса (ІНК) запатрабавалі ад Англіі поўнай незалежнасці. Барацьба супраць каланіяльных улад набыла сапраўды ўсенародны характар. Кампаніі негвалтоўнага супраціўлення літаральна захліснулі краіну. Брытанскае панаванне ў Індыі дажывала апошнія дні.

Дасягненне незалежнасці. Англія выдатна разумела ступень пагрозы і марнасць выкарыстання насілля. Яна вырашыла мірным шляхам перадаць уладу памяркоўным прадстаўнікам нацыянальнага руху. Перагаворы праходзілі ва ўмовах узростання інфляцыі і народных маніфестацый пад кіраўніцтвам ІНК і яго лідараў Махатмы Гандзі і Джавахарлала Неру.

Англіійскі план прадугледжваў падзел краіны па рэлігійным прынцыпе і стварэнне на яе тэрыторыі дзвюх дзяржаў — індускай і мусульманскай. Мусульманская ліга ўхваліла гэты план. Бо яна і сама імкнулася да стварэння ўласнай дзяржавы Пакістан («зямля чыстых»). Дж. Неру таксама дапускаў заснаванне мусульманскай дзяржавы, але толькі пры ўмове, што яна захавасць з Індыяй федэратыўныя адносіны.

У 1946 г. у Індыі быў сфарміраваны ўрад Нацыянальнага кангрэса. Мусульманская ліга заклікала мусульман не падпарадкоўвацца гэтаму ўраду. Паміж індусамі і мусульманамі пачаліся крывавае сутыкненні. У выніку Неру вымушаны быў пагадзіцца на падзел Індыі.

Індыя — брытанскі дамініён. 14 жніўня 1947 г. уступіў у сілу закон аб незалежнасці Індыі. Яе тэрыторыя была падзелена на два дамініёны — *Індыйскі саюз* і *Пакістан* — фактычна незалежныя дзяржавы ў складзе Брытанскай імперыі. У 1949 г. яны ўвайшлі ў Брытанскую Садружнасць, якая аб'яднала Вялікабрытанію і яе былыя дамініёны і калоніі, што сталі незалежнымі дзяржавамі.

Паколькі граніцы паміж дзвюма новымі дзяржавамі былі праведзены без уліку нацыянальных і рэлігійных асаблівасцяў, сыход англічан прывёў да абвастрэння адносін паміж індусамі і мусульманамі. Гэта супрацьстаянне суправаджалася маштабнымі перасяленнямі і ахвярамі. У *кастрычніку 1947 г.* паміж Індыяй і Пакістанам выбухнула вайна за кантроль над Кашмірам. 30 студзеня 1948 г. індусам-фанатыкам быў забіты М. Гандзі, які выступаў за мір паміж дзвюма дзяржавамі. Сікхскае

Генерал-губернатар Індыі лорд Маўнтбетэн з жонкай і генерал-губернатар Пакістана М. А. Джына (у цэнтры). 1947 г.

населенства штата Пенджаб таксама апынулася падзеленым і стала патрабаваць прызнання сваёй аўтаноміі.

Утварэнне рэспублікі. «Курс Неру».

У 1950 г. уступіла ў сілу Канстытуцыя Індыі, згодна з якой краіна становілася суверэннай парламенцкай рэспублікай і захоўвала сваё членства ў Садружнасці нацый.

Дзяржаўным будаўніцтвам незалежнай Індыі заняўся *Джавахарлал Неру*. Перад ім стаяла цяжкая задача: пераадолець каланіяльнае мінулае і зрабіць Індыю сапраўды незалежнай дзяржавай. У аснову палітычнага «курсу Неру» была пакладзена канцэпцыя «індыйскага сацыялізму», якая прадугледжвала абмежаванне прыватнай уласнасці, прадухіленне нацыянальна-рэлігійнага разладу і сацыяльны кампраміс.

Урад Неру правёў рэформы ў эканоміцы і дзяржаўным кіраванні, нацэленыя на пераадоленне адсталасці і мадэрнізацыю краіны. Улады імкнуліся спалучаць прыватны і дзяржаўны сектары эканомікі. Развіццё цяжкай прамысловасці стварала эканамічную аснову для незалежнасці. З 1953 г. у краіне пачалася адміністрацыйная рэформа, накіраваная на рэарганізацыю тэрыторыі штатаў па нацыянальна-моўным прынцыпе.

У знешняй палітыцы Неру прытрымліваўся прынцыпаў мірнага суіснавання і недалучэння да ваенных блокаў. Індыя ўсталявала дружалюбныя адносіны з СССР, з дапамогай якога ажыццяўлялася індустрыялізацыя краіны. Узаемаадносіны з паўночна-ўсходнімі суседзямі — КНР — былі напружанымі. У тыбецкім рэгіёне паміж дзвюма дзяржавамі адбываліся ваенныя сутыкненні.

Джавахарлал Неру са сваёй дачкой Індзірай Гандзі

Сацыяльна-эканамічнае і палітычнае развіццё Індыі ў 1964 г. — пачатку XXI ст.

Смерць Дж. Неру ў 1964 г. прывяла да актывізацыі ў ІНК правых сіл і выхаду іх з радыў партыі. Імкнучыся аднавіць папулярнасць ІНК, дачка Неру *Індзіра Гандзі*, якая ўзначаліла з 1966 г. урад, абвясціла аб правядзенні ў краіне новых рэформаў. Яны ўключалі пашырэнне сферы дзяржсектара, абмежаванне

дзеінасці манаполій, заахвочванне дробнага бізнесу. Аднак ва ўмовах дэмаграфічнага выбуху і засухі 1972—1975 гг. у краіне пагоршылася эканамічная сітуацыя. Пачаліся забастовачны рух і студэнцкія хваляванні. У выніку на ўсеагульных выбарах у парламент у 1975 г. большасць галасоў выбаршчыкаў атрымалі апазіцыйныя сілы. Яны змаглі пратрымацца на чале ўлады да 1980 г., калі перамогу на выбарах зноў атрымаў ІНК.

Новы ўрад І. Гандзі, заручыўшыся фінансавай падтрымкай Міжнароднага валютнага фонду, пайшоў на скарачэнне дзяржсектара і лібералізацыю эканомікі. Праўда, прынятыя меры прывялі толькі да павелічэння знешніх даўгоў. У гэты перыяд на прарэдні план выйшаў новы фактар палітычнага жыцця краіны — сепаратызм. На поўдні Індыі пачалі дзейнічаць тамільскія сепаратысты. Актывізаваліся сутыкненні паміж мусульманамі і індусамі ў штаце Джаму і Кашмір. У штаце Пенджаб з патрабаваннямі аддзялення ад Індыі выступілі сікхі, што прывяло да ўзброенага сутыкнення з урадавымі войскамі. 31 кастрычніка 1984 г. Індзіра Гандзі была забіта сікхамі-тэарыстамі.

На парламенцкіх выбарах у студзені 1985 г. упэўненую перамогу атрымаў ІНК на чале з *Раджывам Гандзі*. У якасці першачарговай задачы ўрад абвясціў захаванне адзінства краіны. Была аб'яўлена таксама новая праграма сацыяльна-эканамічнага развіцця, накіраваная на лібералізацыю эканомікі. Адначасова па ініцыятыве Раджыва Гандзі з дапамогай СССР у Індыі ішло ўкараненне высокіх тэхналогій.

Аднак з прычыны імклівага росту насельніцтва ўзровень жыцця індыйцаў пагаршаўся. Усё большым уплывам у краіне стаў карыстацца блок правых палітычных партый. Вядучую ролю ў ім адыгрывала «*Бхаратыя Джаната парці*» (БДП). Гэтая партыя стала галоўным апанентам ІНК. У канцы 1990-х — пачатку 2000-х гг. кааліцыя на чале з БДП здолела ненадоўга прыйсці да ўлады. Дзеля захавання сваіх пазіцый ІНК таксама вымушаны быў уступаць у кааліцыі.

Незалежна ад палітычнай арыентацыі ўсе вядучыя партыі ўсведмлялі неабходнасць правядзення ліберальных рэформаў. Гэтым заняліся кааліцыйныя ўрады 1990-х гг. Рэформы прыкметна палепшылі становішча краіны. Спачатку тэмпы росту эканомікі складалі 3,9 %, у 2000 г. яны ўзраслі да 9 %. Цяпер Індыя ўмацоўвае золатавалютныя рэзервы і пашырае здабычу нафты. Паспяхова развіваецца і сельская гаспадарка: з 1992 г. Індыя экспартуе збожжа.

Прэм'ер-міністр Індыі Раджыў Гандзі і прэм'ер-міністр Пакістана Беназір Бхута на саміце Паўднёва-Азіяцкай асацыяцыі рэгіянальнага супрацоўніцтва. 1989 г.

Краіна нарошчвае экспарт тавараў высокіх тэхналогій. Па колькасці высакласных прафесійных кадраў у галіне камп'ютарнага праграмавання Індыя займае другое месца ў свеце.

Аднак перад краінай па-ранейшаму стаяць цяжковырашальныя сацыяльна-эканамічныя праблемы. Адна з іх — аграрная перанаселенасць. Далейшае павелічэнне плошчы ворнай зямлі практычна немагчымае. Вострай сацыяльнай праблемай з'яўляецца няроўнасць у даходах: 20 % насельніцтва спажываюць больш як палову нацыянальнага даходу. Індыя ўсё яшчэ застаецца краінай масавай галечы, хоць колькасць жабракоў прыкметна паменшылася.

Праблемы знешняй палітыкі. Забеспячэнне міру, нацыянальнай бяспекі, абарона суверэнітэту і тэрытарыяльнай цэласнасці з'яўляюцца асноўнымі задачамі знешняй палітыкі сучаснай Індыі. Першачарговае значэнне для іх вырашэння маюць адносіны з Кітаем, Пакістанам, ЗША і Расіяй.

Праблема ўзаемаадносін паміж Індыяй і КНР узнікла пасля акупацыі Кітаем Тыбета ў 1954 г. Паваротнай падзеяй стала заява новага кітайскага лідара Дэн Сяпіна пра тое, што пытанне аб межах з Індыяй павінна быць вырашана толькі мірным шляхам.

Асаблівае месца ў знешняй палітыцы Індыі займаюць адносіны з Пакістанам. Прычынай абвастрэння індыйска-пакістанскіх адносін (аж да вайны ў 1971 г.) стала несумяшчальнасць падыходаў абодвух бакоў да вырашэння пытання аб прыналежнасці штата Джаму і Кашмір. Лінія спынення агню, усталяваная пад эгідай ААН у 1949 г., падзяліла Кашмір на дзве часткі — індыйскую і пакістанскую. Аднак прэтэнзіі Пакістана на мусульманскую частку індыйскага Кашміра захаваліся дагэтуль. Індыйска-пакістанскія супярэчнасці ўскладняюцца наяўнасцю ў абодвух бакоў ядзернай зброі.

Яшчэ адзін важны напрамак знешняй палітыкі Індыі — амерыканскі. У гады «халоднай вайны» Індыя была лідарам Руху недалучэння і арыентавалася ў асноўным на СССР. Злучаныя Штаты, наадварот, падтрымлівалі Пакістан. Палітычнае збліжэнне паміж Індыяй і ЗША пачалося пасля візіту прэзідэнта Б. Клінтана ў Індыю ў 2000 г.

Цэнтр кіравання спадарожнікамі
ISRO ў Хасане

ЗША прызналі Індыю ў якасці ядзернай дзяржавы і знялі ўсе санкцыі, уведзеныя супраць яе раней.

Пасля дасягнення палітычнай незалежнасці Індыя ўсталявала дружалюбныя адносіны з СССР. Савецкі Саюз аказаў дапамогу ў стварэнні прадпрыемстваў у энергетычнай, нафтахімічнай, суднабудаўнічай і іншых галінах прамысловасці і сельскай гаспадаркі. Сімвалам савецка-індыйскай дружбы стаў Бхілайскі металургічны завод. Першы індыйскі спадарожнік быў запушчаны ў космас з дапамогай савецкай ракеты-носьбіта. Індыйская армія на 80 % была ўкамплектавана савецкай зброяй. Пасля развалу СССР Індыя страціла ў яго асобе надзейнага палітычнага саюзніка і дзелавога партнёра. Расійская Федэрацыя наладзіла з Індыяй адносіны, якія традыцыйна маюць дружалюбны характар.

1. Складзіце храналагічную табліцу атрымання Індыяй незалежнасці.
2. Якія праблемы неабходна было вырашыць краіне пасля атрымання незалежнасці?
3. У чым была сутнасць эканамічнай палітыкі Дж. Неру? Як вы думаеце, чаму ў рэгуляванні сацыяльных і эканамічных працэсаў значную ролю адыгрывала дзяржава?
4. Ахарактарызуйце палітычную сістэму Індыі. Якія партыі адыгрываюць вядучую ролю ў палітыцы? Назавіце найбольш значных, на ваш погляд, палітычных дзеячаў Індыі. Дайце ацэнку іх дзейнасці.
5. Якія сацыяльныя і нацыянальныя праблемы існуюць у сучаснай Індыі?
6. Якія асноўныя мэты і кірункі знешняй палітыкі Індыі? Якія нявырашаныя знешнепалітычныя праблемы стаяць перад краінай?

Індыя належыць да ліку самых шматпартыйных краін свету. Так, ва ўсеагульных выбарах удзельнічаюць каля 300 палітычных партый, сярод якіх да 10 — усеіндыйскія. Чым вы можаце патлумачыць такі шырокі спектр палітычных плыняў?

Індзіра Гандзі (1917—1984) — дзяржаўны дзеяч, лідар Індыйскага нацыянальнага кангрэса, адзіная жанчына — прэм'ер-міністр Індыі. Дачка Джавахарлала Неру. Яе дзед быў бліzkім паплечнікам Махатмы Гандзі. У 12 гадоў узначаліла рух дзяцей, якія марылі пра незалежнасць Індыі. Індзіра Гандзі атрымала адукацыю ў Індыі, Швейцарыі, Вялікабрытаніі. Насуперак традыцыям заключыла шлюб з чалавекам не сваёй касты. Садзейнічала актыўнаму развіццю краіны. Пры ёй была запушчана першая АЭС, краіна ўрэшце стала незалежнай ад імпарту прадуктаў харчавання. Паводле версіі апытання брытанскай тэлерадыёвяшчальнай карпарацыі «Бі-бі-сі» ў 1999 г., Індзіра Гандзі стала «Жанчынай тысячагоддзя».

§ 44. Краіны мусульманскага свету

1. Якія краіны называюць краінамі «трэцяга свету»? 2. Растлумачце значэнне паняццяў «дэкаланізацыя», «неакаланізацыя».

Паняцце «ісламскі свет», або «ісламская цывілізацыя», шмат у чым умоўнае. Яно абазначае сукупнасць дзяржаў, насельніцтва якіх у пераважнай большасці вызнае мусульманскую рэлігію.

Агульная характарыстыка. У сучасным свеце налічваецца больш за 1 млрд мусульман. Лічыцца, што іслам — рэлігія, якая найхутчэй распаўсюджваецца па планеце. Навукоўцы прадказваюць, што ў XXI ст. на Зямлі гэта рэлігія будзе пераважнай.

Амаль у 50 краінах свету большасць насельніцтва належыць да традыцыйна мусульманскіх этнасаў. У 28 афра-азіяцкіх дзяржавах іслам абвешчаны дзяржаўнай (або афіцыйнай) рэлігіяй. Характэрнай рысай мусульманскага свету з'яўляецца этнічная неаднастайнасць. У ім выдзяляюцца цюркамоўны, персідскі і арабскі рэгіёны. Стрыжань ісламскага свету — краіны арабскага Усходу.

З другой паловы XX ст. у мусульманскім свеце ўзмацніўся ўплыў ісламу на ўсе сферы жыцця грамадства. Адной з прычын таго з'яўляецца спецыфіка гэтай рэлігійнай сістэмы: іслам — не толькі рэлігія, але і лад жыцця.

Пад ісламскімі лозунгамі актывізаваўся нацыянальна-вызваленчы рух, узніклі ісламскія палітычныя таварыствы і партыі, міжнародныя арганізацыі. Такая актыўнасць ісламу атрымала назву «*ісламскае адраджэнне*». У 1970-я гг., асабліва пасля «ісламскай» рэвалюцыі ў Іране, шырока заявіў пра сябе ў мусульманскім свеце рух, вядомы як **ісламскі фундаменталізм**. Яго галоўная мэта — вяртанне да асноў веры, г. зн. да «чыстага» першапачатковага ісламу часоў прарока Мухамеда, стварэнне грамадства і дзяржавы на прынцыпах Карана і шарыату.

Нацыянальна-вызваленчыя рэвалюцыі ў арабскім свеце. Новы ўздым нацыянальна-вызваленчай барацьбы пачаўся пасля Другой сусветнай вайны. Былі ліквідаваны падмандатныя (каланіяльныя) рэжымы ў Ліване, Сірыі, Палесціне, Іарданіі.

1950—1960 гг. азнаменаваліся цэлым шэрагам рэвалюцыйных падзей у арабскіх краінах. У Егіпце была звергнута манархія (1952), завяршылася брытанская акупацыя краіны. У 1954 г. у Алжыры выбухнула васьмігадовая антыкаланіяльная рэвалюцыйная вайна супраць Францыі. Дабіліся незалежнасці Лівія (1951), Марока, Туніс, Судан (1956). Быў знішчаны манархічны рэжым і абвешчана рэспубліка ў Іраку (1958). Усё гэта прывяло да аслаблення пазіцый Захаду на Блізкім Усходзе.

У 1961—1969 гг. адбылося «палявенне» многіх арабскіх рэжымаў, а таксама завяршэнне працэсу дэкаланізацыі. У 1961 г. прэзідэнт Егіпта Г. А. Насер пачаў «некапіталістычныя» рэформы. У ходзе вызваленчай вайны дабіліся незалежна-

сці алжырцы (1962). Адбылася анты-манархічная рэвалюцыя ў Емене (1962). У лютым 1963 г. Партыя арабскага сацыялістычнага адраджэння, або Баас, прыйшла да ўлады ў Іраку. У 1969 г. быў звергнуты каралеўскі рэжым ў Лівіі.

Егіпет. Гісторыя гэтай дзяржавы ўяўляе сабой асаблівы варыянт мадэрнізацыі. Краіна прайшла складаны шлях ад антыманархічнай рэвалюцыі і сацыялістычнай арыентацыі да ўмацавання і развіцця рыначных адносін і саюзу з Захадам.

Важную старонку ў гісторыі Егіпта адкрыла звяржэнне манархіі ў 1952 г. арганізацыяй «Свабодныя афіцэры» на чале з *Гамалем Абдэль Насерам*. У перыяд кіравання прэзідэнта Насера краіна дасягнула вялікіх поспехаў у эканоміцы. У 1956 г. быў нацыяналізаваны Суэцкі канал. У выніку прагрэсіўнай аграрнай рэформы сяляне атрымалі зямлю. Былі пабудаваны Асуанская вышынная плаціна, якая дала магчымасць арасіць вялізныя плошчы ў даліне Ніла, і шэраг буйных прамысловых прадпрыемстваў. Істотную ваенную і эканамічную дапамогу Егіпет атрымліваў ад Савецкага Саюза. У пачатку 1960-х гг. егіпецкае кіраўніцтва абвясціла курс на пабудову сацыялізму.

Пасля паражэння Егіпта ў вайне 1967 г. з Ізраілем у егіпецкім грамадстве ўзмацніліся праамерыканскія настроі. Пераемнікі Насера ўзялі курс на збліжэнне з Захадам. У сацыяльна-эканамічнай сферы яны сутыкнуліся з цяжкавырашальнай задачай. З аднаго боку, неабходна было паскараць эканамічныя рэформы, з іншага — падтрымліваць беднату, каб не дапусціць сацыяльнага выбуху.

Іран. Пасля Другой сусветнай вайны Іран знаходзіўся пад уплывам Вялікабрытаніі і ЗША, якіх прываблівалі вялікія запасы іранскай нафты і магчымасці выгадна ўкладваць капіталы. Празаходняя палітыка Ірана праявілася ў падпісанні ў 1959 г. пагаднення з ЗША.

У сярэдзіне 1950-х гг. у Іране ўзмацнілася асабістая ўлада шаха *Мухамеда Рэза Пехлеві*. У краіне была забаронена дзейнасць палітычных партый. У пачатку 1960-х гг. пад кіраўніцтвам шаха пачаліся рэформы, якія атрымалі назву «*белай рэвалюцыі*» (белы колер — сімвал манархіі). Найважнейшым складнікам гэтай рэвалюцыі стала аграрная

Злева направа: кароль Саудаўскай Аравіі
Фейсал ібн Абдул-Азіз Аль Сауд, кіраўнік дзяржавы
Вялікая Сацыялістычная Народная Лівійская Арабская
Джамахірыя Муамар Кадафі,
Прэзідэнт Еменскай Арабскай Рэспублікі
Абдэль Рахман аль-Ях'я Ар'ані, Прэзідэнт Егіпта
Гамаль Абдэль Насер. Верасень 1970 г.

Ісламская рэвалюцыя
пад кіраўніцтвам аятаў Хамейні карэнным
чынам змяніла лад жыцця іранцаў

рэформа. Яна падарвала памешчыцкае землеўладанне і ператварыла большасць сялян ва ўласнікаў.

У гады «белай рэвалюцыі» была праведзена прыватызацыя дзяржаўных прадпрыемстваў і нацыяналізацыя лясоў і пашы, а таксама водных рэсурсаў. На землі мячэціў уведзіліся падаткі, што пазбаўляла духавенства даходаў. Прымаліся меры па барацьбе з непісьменнасцю, паляпшалася медыцынскае абслугоўванне сельскага насельніцтва. У Іране з'явіліся новыя галіны прамысловасці: аўтамабільная, алюмініевая, нафтахімічная. Гарады набывалі больш сучаснае аблічча. У Іран пранікала заходняя культура. Жанчынам былі дадзены выбарчыя правы. У краіне ўводзілася свецкае судаводства, бясплатная

васьмігадовая адукацыя. Найважнейшай крыніцай мадэрнізацыі краіны сталі паступленні ад продажу нафты.

Аднак рэзкі курс шаха на паскоранае развіццё Ірана па заходнім узору быў варожа сустрэты значнай часткай іранскага грамадства, уключаючы мусульманскае духавенства, гандлёва-прамысловыя колы і інтэлігенцыю.

У 1978 г. у Іране выбухнула антыманархічная рэвалюцыя, вядомая таксама як «ісламская рэвалюцыя». Магутны антышахскі рух узначаліў аятала Хамейні. Прыхільнікі Хамейні авалодалі Тэгеранам. У краіне быў праведзены рэферэндум, у выніку якога 1 красавіка 1979 г. была абвешчана Ісламская Рэспубліка Іран. Згодна з новай канстытуцыяй вышэйшая ўлада з гэтага часу належала духавенству. Заходнія дзяржавы поўнасьцю пазбаўляліся свайго ўплыву ў краіне. Новае іранскае кіраўніцтва адмовілася ад капіталізму і камунізму. Яно проціпаставіла ім уласны ісламскі шлях развіцця. Эканоміку новай рэспублікі склалі дзяржаўны, кааператыўны і прыватны сектары.

Турцыя. У адрозненне ад Егіпта або Ірана *Турэцкая Рэспубліка* ўяўляла сабой іншы варыянт мадэрнізацыі ў пасляваенны перыяд.

Першы этап (1945—1960). Першае пасляваеннае дзесяцігоддзе ў Турцыі характарызаваўся змякчэннем аўтарытарнасці рэжыму і пашырэннем дэмакратычных асноў улады. Былі прыняты законапраекты аб пераходзе ад аднапартыйнай сістэмы да шматпартыйнай. Нацэлілася збліжэнне з ЗША і іншымі заходнімі краінамі. Турцыя была ўключана ў сферу дзеяння «дактрыны Трумэна» і «плана Маршала». Амерыканская дапамога пайшла пераважна на ваеннае будаўніцтва. У канцы 1950-х гг. краіну ахапілі хваляванні, урад прыняў шэраг мер па падаўленні апазіцыі. У гэтых умовах у маі

1960 г. адбыўся ваенны пераварот. Была адменена Канстытуцыя 1924 г., распущаны парламент, забаронена дзейнасць палітычных партый.

Другі этап (1960—1980) характарызаваўся палітычнай лібералізацыяй. Згодна з новай Канстытуцыяй (1961) Турцыя вызначалася як «сацыяльна-прававая дзяржава». Важнай асаблівасцю *Другой рэспублікі* было ўмацаванне шматпартыйнай сістэмы. У 1960—1970-я гг. Турцыя ператварылася ў аграрна-індустрыяльную краіну. Аднак у эканоміцы не ўдавалася забяспечыць устойлівыя тэмпы росту, а ў палітыцы — ліквідаваць вострае саперніцтва паміж прыхільнікамі этатызму і лібералізацыі і пашырэння прыватнай ініцыятывы. Абвастэрэнню сітуацыі ў краіне спрыяла дзейнасць розных экстрэмісцкіх арганізацый.

Ваеннае кіраўніцтва зноў вырашыла ўзяць ініцыятыву ў свае рукі і ў 1980 г. ажыццявіла дзяржаўны пераварот. Урад быў звергнуты, парламент распущаны, дзейнасць партый і прафсаюзаў прыпынена. Армія заставалася пры ўладзе больш за тры гады.

У 1982 г. была ўведзена ў дзеянне новая Канстытуцыя Турцыі. З таго часу пачала свой адлік *Трэцяя Рэспубліка*. У краіне былі абвешчаны буйнамаштабныя рэформы. «Бацька турэцкіх рэформаў», прэм'ер-міністр *Тургут Азал*, адмовіўся ад строгага дзяржаўнага рэгулявання і абмежавання росту рэальных даходаў насельніцтва. Эканоміка адкрылася для замежных тавараў і капіталаў. Прыярытэтным стала развіццё сярэдняга і малога бізнесу. Тэмпы эканамічнага росту ў 1980—1990 гг. склалі каля 8 % у год.

У гэты час у грамадска-палітычным жыцці краіны ўзмацніўся ўплыў ісламскіх арганізацый. На парламенцкіх выбарах 2002 і 2007 гг. бяспрэчную перамогу атрымала памяркоўная ісламісцкая *Партыя справядлівасці і развіцця (ПСР)*. Прэм'ерам стаў адзін з лідараў ПСР *Рэджэп Тайп Эрдаган*. І хаця партыю абвінавачваюць у ісламізме, яна арыентуецца на заходнія каштоўнасці, такія як рыначная эканоміка і ўступленне ў Еўрапейскі Саюз. За час кіравання ПСР Турцыя перажыла перыяд эканамічнага росту і перамагла шматгадовую гіперінфляцыю. На Захадзе многія называюць кіраванне ПСР самым паспяховым за апошнія пяцьдзесят гадоў.

Злева направа: Прэзідэнт Ірана Хасан Рухані, Прэзідэнт Расійскай Федэрацыі Уладзімір Пуцін і Прэзідэнт Турцыі Рэджэп Тайп Эрдаган на перагаворах у Сочы. Лістапад 2017 г.

1. Ахарактарызуйце сучасную мусульманскую (ісламскую) цывілізацыю. Выкарыстанайце картасхему «Ісламскі свет» на другім форзацы. Якую ролю адыгрывае іслам у жыцці вернікаў?

2. Чаму пасля Другой сусветнай вайны ўзмацніўся ўплыў ісламу ў свеце? Якія ідэі пакладзены ў аснову фундаменталісцкіх плыняў ісламу?
3. Апішыце працэс дэкаланізацыі краін арабскага рэгіёна пасля Другой сусветнай вайны.
4. Ахарактарызуйце егіпецкі варыянт мадэрнізацыі. Высветліце сацыяльна-эканамічнае становішча сучаснага Егіпта.
5. Якія асаблівасці мае працэс мадэрнізацыі ў Іране? Чаму іранскае грамадства не ўспрыняло «белай рэвалюцыі»? Ахарактарызуйце дзяржаўны лад Ісламскай Рэспублікі Іран. Выкарыстайце дакумент.
6. Дайце ацэнку турэцкаму варыянту мадэрнізацыі. Вызначце, у чым супярэчлівасць правядзення мадэрнізацыі ў Турцыі.

Турцыя на працягу доўгага часу спрабуе ўступіць у Еўрапейскі Саюз. Аднак, згодна з апошнімі апытаннямі грамадскай думкі, ад 70 да 90% еўрапейцаў не хочуць бачыць турак у еўрапейскай сям'і. Якія асаблівасці развіцця Турцыі перашкаджаюць яе ўступленню ў ЕС?

3 Канстытуцыі Ісламскай Рэспублікі Іран. 1979 г.

Адметная асаблівасць нашай рэвалюцыі ў параўнанні з іншымі рэвалюцыйнымі рухамі ў Іране за апошняе стагоддзе заключаецца ў яе рэлігійным, ісламскім характары. Прайшоўшы шлях ад антыдэспатычнага руху за канстытуцыйную манархію да руху за нацыяналізацыю нафты, іранскі народ набыў вельмі каштоўны вопыт, які сведчыў, што пералічаныя вышэй рухі не мелі поспеху з прычыны свайго нерэлігійнага характару...

У чым асаблівасць рэвалюцыйнага руху ў Іране?

§ 45. Краіны Лацінскай Амерыкі

1. Якую палітыку адносна краін Лацінскай Амерыкі праводзілі ЗША ў міжваенны перыяд? 2. Чаму ў палітычным жыцці краін Лацінскай Амерыкі вялікую ролю адыгрываюць ваенныя?

Лацінская Амерыка — агульная назва рэгіёна, які ўключае ў сябе тэрыторыі паўднёвай часткі Паўночнай Амерыкі, усю Цэнтральную і Паўднёвую Амерыку, а таксама Вест-Індыю.

Сацыяльна-эканамічнае развіццё. У XX ст. па-ранейшаму захоўвалася традыцыйная арыентацыя эканомікі лацінаамерыканскіх дзяржаў на экспарт прадуктаў харчавання і сыравіны. Тым не менш сусветныя эканамічныя крызісы вымусілі іх

звярнуцца да стварэння ўласнай прамысловай вытворчасці. У выніку эканамічнага ўздыму 1960-х гг. буйная прамысловасць была створана ва ўсіх вялікіх лацінаамерыканскіх краінах — Мексіцы, Бразіліі, Аргенціне і Чылі. Аднак арыентацыя Лацінскай Амерыкі на паўночнаамерыканскі рынак і залежнасць ад капіталу ЗША захоўваліся.

У Лацінскай Амерыцы на працягу ўсяго XX ст. адзначаўся самы высокі прырост насельніцтва ў свеце. Да 2000 г. яго колькасць павялічылася да 500 млн чалавек. Жыхары рэгіёна ў асноўным канцэнтраваліся ў гарадах. «Уцёкі ў гарады» з сельскай мясцовасці ў пошуках заробку сталі адной з самых вострых праблем рэгіёна. Нават у багатай на землі Бразіліі амаль тры чвэрці ўсяго насельніцтва цяпер жыве ў гарадах.

Індустрыялізацыя ж не паспявала за ўрбанізацыяй. Колькасць мігрантаў у сям разоў перасягала колькасць працоўных месцаў, што ствараліся ў гарадах. Вынікам гэтага сталі з'яўленне трушчоб на ўскраінах гарадоў, рост беспрацоўя, дзіцячай беспрытульнасці і злачыннасці.

Вельмі вострымі праблемамі для Лацінскай Амерыкі, звязанымі са збыдненнем вялікіх мас насельніцтва ў ходзе ліберальных рэформаў, сталі наркабізнес і тэразм.

Палітычнае жыццё. На працягу ўсяго XX ст. у Лацінскай Амерыцы суіснавалі, змагаліся і змянялі адна адну кансерватыўная, рэфармісцкая і рэвалюцыйная мадэлі развіцця. Нярэдка яны чаргаваліся ў адной і той жа краіне пры самым актыўным удзеле ваенных колаў.

Кансерватыўныя рэжымы імкнуліся захаваць на чале ўлады традыцыйную буржуазна-памешчыцкую алігархію. Масавыя нацыянал-рэфармісцкія партыі і рухі выступалі ў пасляваенны перыяд за сацыяльны і эканамічны прагрэс, а таксама пабудову справядлівага квітнеючага грамадства на аснове класавага супрацоўніцтва і адзінства нацыі.

Яскравым прыкладам рэвалюцыйнай мадэлі развіцця і курсу на паскоранае «будуўніцтва камунізму» стала Куба. Радыкальныя спробы вырашэння набалелых праблем у пасляваенны дзесяцігоддзі рабіліся ў Гватэмале, Балівіі, Нікарагуа, Сальвадоры. Яны суправаджаліся вострай палітычнай барацьбой і кровапралітнымі грамадзянскімі войнамі. Іншы варыянт рэвалюцыйнага развіцця ўяўляў сабой сацыялістычны «чылійскі эксперымент» 1970—1973 гг.

У 1960—1980 гг. кіроўныя колы большасці лацінаамерыканскіх краін актыўна ажыццяўлялі палітыку мадэрнізацыі, узяўшы на ўзбраенне канцэпцыю «свабоднай рыначнай эканомікі». Гэта канцэпцыя прадугледжвала вядучую ролю прыватнага прадпрыемальніцтва, скарачэнне дзяржаўнага сектара ў эканоміцы, адмову ад пратэкцыянізму, цеснае супрацоўніцтва з замежным капіталам. У такіх умовах выразна праявіўся цікавы феномен: ваенна-дыктатарскія рэжымы нярэдка эфектыўней праводзілі мадэрнізацыю, чым ліберальна-дэмакратычныя ўрады.

Поспех забяспечваўся за кошт рэзкага пагаршэння жыцця большай часткі насельніцтва і гвалтоўнага задушэння апазіцыі. У краінах з канстытуцыйна-дэмакратычнымі ўрадамі такую палітыку праводзіць было нашмат цяжэй. Да пачатку 1990-х гг. ваенныя рэжымы адышлі ў мінулае, і ўпершыню ў гісторыі кантынента амаль паўсюль (за выключэннем Гаіці і Кубы) умацавалася прадстаўнічая дэмакратыя.

Многія ўрады ў пошуках выйсця з крызісу звярнуліся да больш рашучай «лібералізацыі» эканомікі. Толькі за кошт зніжэння ўзроўню жыцця насельніцтва былі дасягнуты пэўныя поспехі. Паводле ацэнак ААН, за мяжой беднасці апынулася амаль палова лацінаамерыканцаў. У канцы 1990-х гг. сацыяльна-эканамічнае і палітычнае становішча ў краінах Лацінскай Амерыкі рэзка пагоршылася. Спачатку ў Мексіцы, затым у Бразіліі пачаўся цяжкі фінансавы крызіс. Самыя масавыя выступленні працоўных і беспарадкі адбыліся ў Аргенціне.

Характэрнай асаблівасцю грамадства Лацінскай Амерыкі дагэтуль застаецца глыбокая палітычная і сацыяльная палярызацыя, і такое становішча выглядае зусім не аптымістычна.

Рэформы, ваенныя дыктатуры і рэвалюцыі (Мексіка, Куба, Чылі, Бразілія). Рэалізацыю кансерватыўнай, рэфармісцкай і рэвалюцыйнай мадэляў развіцця можна прасачыць на прыкладзе асобных дзяржаў.

Мексіка. У гісторыі Лацінскай Амерыкі XX ст. Мексіка займае асаблівае месца. Пасля Другой сусветнай вайны пачалося стварэнне разгалінаванай прамысловай інфраструктуры. Эканамічны ўздым, які Мексіка перажыла ў 1970-я гг. як нафтаздабыўная краіна, падштурхнуў урад да выдаткавання вялікіх сродкаў на інвестыцыі і дарагой сацыяльнай палітыкі. Гэта прывяло ў 1980-я гг. да надзвычай высокай дзяржаўнай запазычанасці.

Дзіўна, што на фоне шматлікіх сацыяльных праблем, з якімі сутыкнулася краіна ў пасляваенны перыяд, палітычнае становішча ў Мексіцы стабільнае. Вельмі вострай з'яўляецца дэмаграфічная праблема. Бурны рост насельніцтва зводзіць на нішто дасягненні ў эканамічнай сферы, вядзе да драбнення сялянскай зямлі і «ўцёкаў» сялян у гарады. Дробнасялянская гаспадарка не вытрымлівае канкурэнцыі з вялікімі сельскагаспадарчымі прадпрыемствамі, арыентаванымі на экспарт. Імкліва ўзрастае розніца ў даходах паміж багатымі і беднымі.

Куба. З 1898 г. Куба практычна з'яўлялася пратэктаратам ЗША, хаця фармальна была незалежнай. ЗША неаднаразова ўмешваліся ва ўнутраныя справы краіны, амерыканскі капітал кантраляваў кубінскую эканоміку. Яе аснову складала монакультура цукровага трыснягу, які вырошчваўся выключна для амерыканскага рынку.

У 1959 г. на Кубе адбыліся вялікія змены. Паўстанне пад кіраўніцтвам **Фідэля Кастра** звергнула праамерыканскі рэжым Батысты і адкрыла новую старонку ў гісторыі кубінскага народа. Гэта рэвалюцыя змяніла палітычную сітуацыю на цэлым кантыненте. Краіна ўзяла курс на пабудову сацыялізму.

Лацінская Амерыка ў другой палове XX — пачатку XXI ст.

Фідэль Кастра (злева) і Чэ Гевара (у цэнтры)
з паўстанцамі ўваходзяць у Гавану.
8 студзеня 1959 г.

На Кубе рэвалюцыйная мадэль дэманстравала значныя поспехі. Аграрная рэформа паклала канец латыфундызму, землі размяркоўваліся сярод безземельных і малаземельных сялян. Усе ўладанні замежных кампаній былі канфіскаваны. Дзякуючы размеркавальна-ўраўняльнай палітыцы ўрада і эканамічнай дапамозе СССР павысіўся жыццёвы ўзровень большасці кубінцаў. Асабліва ўражальныя дасягненні адзначаліся ў сацыяльнай і культурнай галінах: ліквідацыя беспрацоўя, адмена квартплаты, усеагульная адукацыя, бясплатная ахова здароўя, павелічэнне сярэдняй працягласці жыцця да 75 гадоў, усеагульнае і гарантаванае сацыяльнае забеспячэнне. Тым не менш кубінскае кіраўніцтва так і не здолела ліквідаваць залежнасць краіны ад цэн сусветнага рынку на цукар і картэжную сістэму на спажывецкія тавары і прадукты харчавання.

Пасля распаду СССР камуністычны рэжым Кубы ў сярэдзіне 1990-х гг. пачаў ажыццяўляць некаторыя рыначныя рэформы. Краіна дагэтуль сутыкаецца з сур'ёзнымі эканамічнымі цяжкасцямі, але працягвае адстойваць уласны варыянт мадэрнізацыі грамадства.

Чылі. Дзяржава належыць да разраду адносна развітых краін Лацінскай Амерыкі. Пасля кровапралітнай грамадзянскай вайны, якая скончылася ў 1891 г., і ажно да 1973 г. (за выключэннем ваеннага кіравання 1927—1931 гг.) у краіне праводзіліся рэгулярныя парламенцкія выбары, забяспечваўся мірны пераход улады ад адной кааліцыі да другой.

Аднак палітычна прагрэсіўная сістэма знаходзілася ў супярэчнасці з адсталай эканамічнай і сацыяльнай структурай. У сельскай гаспадарцы ўсё яшчэ дамінавала буйное землеўладанне. Дробныя ж гаспадаркі былі непрадукцыйнымі. Як вынік, з'явіліся лішак сельскагаспадарчых рабочых і высокі ўзровень беспрацоўя. Эканоміка пасля Першай сусветнай вайны залежала ад здабычы медзі і замежнага капіталу.

У 1970 г. у выніку дэмакратычных выбараў прэзідэнтам краіны стаў лідар блока некалькіх левых партый і арганізацый (Народнае адзінства) сацыяліст *Сальвадор Альендэ*. Яго ўрад нацыяналізаваў здабыўную прамысловасць, якая належала замежным кампаніям, і банкаўскую сістэму. Пад кантроль дзяржавы перайшоў знешні гандаль. Паскоранымі тэмпамі была праведзена аграрная рэформа, якая ліквідавала панаванне латыфундызму. У знешняй палітыцы пачало развівацца супрацоўніцтва з сацыялістычнымі краінамі. Перамога Народнага

адзінства на парламенцкіх выбарах паскорыла выступленне правай апазіцыі. Пры падтрымцы арміі і ЗША 11 верасня 1973 г. правыя ўзнялі ўзброены мяцеж. Прэзідэнт Альендэ загінуў на сваім пас-ту са зброяй у руках. Да ўлады прыйшла ваенная хунта на чале з генералам Аўгу-ста Піначэтам.

Ваенная дыктатура здолела палеп-шыць эканамічнае становішча ў краіне, скараціць беспрацоўе, рэальна павысіць жыццёвы ўзровень насельніцтва. Чылі ста-ла лідарам Лацінскай Амерыкі па тэмпах росту ўнутранага валавога прадукту. З ся-рэдзіны 1980-х гг. пачалося некаторае змячэнне ваенна-аўтарытарнага рэжыму. На прэзідэнцкіх выбарах 1989 г. перамогу атрымаў прадстаўнік апазіцыі, якому Пі-начэт перадаў уладу.

Бразілія. У 1985 г. у Бразіліі завяршыўся перыяд ваеннай дыктатуры, які доўжыўся 20 гадоў. У гады кіравання прэзідэнта *Фернанду Энрыке Кардозу* (1994—2002) была стабілізавана эканоміка і прыпынена інфляцыя. Цяпер у Бразіліі вялікая ўвага надаецца развіццю сучасных галін прамысловасці на аснове найноўшых тэхналогій. У свеце пачалі гаварыць пра «бразільскі эканамічны цуд».

Бразілія актывізавала свае намаганні па асваенні космасу, актыўна вядзе работу па нарошчванні ядзернага патэнцыялу. Яна адыгрывае вядучую ролю ў інтэграцыйных працэсах у Лацінскай Амерыцы, мае ўсе падставы стаць сталым прадстаўніком у Са-веце Бяспекі ААН.

Злева направа: Прэзідэнт Аргенціны Крысціна Фернандэс дэ Кіршнер, Прэзідэнт Чылі Мішэль Бачэлэт і Прэзідэнт Бразіліі Дылма Русеф. 2014 г.

1. Вызначце асноўныя праблемы развіцця краін Лацінскай Амерыкі ў паслява-енны час.
2. Назавіце асноўныя шляхі мадэрнізацыі ў краінах Лацінскай Амерыкі. Прывядзі-це прыклады.
3. Якую ролю ў гісторыі гэтых краін адыгрываюць ЗША?
4. Што характарызуе сучаснае жыццё краін Лацінскай Амерыкі? Для адказу выка-рыстайце матэрыялы са сродкаў масавай інфармацыі.
5. Падрыхтуйце паведамленні: «Кубінская рэвалюцыя: учора і сёння», «Інтэграцыя краін Лацінскай Амерыкі».
6. Назавіце імёны палітычных дзеячаў краін Лацінскай Амерыкі, якія адыгралі вы-значальную ролю ў яе гісторыі пасляваеннага перыяду.

Чаму ў краінах Лацінскай Амерыкі не вельмі актыўна выкарыстоўваецца вопыт мадэрнізацыі грамадства, які ёсць у ЗША і заходнееўрапейскіх краінах?

Эрнеста Чэ Гевара (1928—1967) — лаціаамерыканскі рэвалюцыянер, адзін з кіраўнікоў Кубінскай рэвалюцыі. Нарадзіўся ў сям’і архітэктара ў Аргенціне, атрымаў прафесію ўрача. У гады кіравання Х. Перона быў вымушаны эміграваць з Аргенціны. У 1955 г. у Мексіцы сустраўся з Ф. Кастра і з таго часу звязаў свой лёс з барацьбой кубінскага народа за незалежнасць. Пасля перамогі Кубінскай рэвалюцыі актыўна ўдзельнічаў у пабудове сацыялізму на Кубе. Быў начальнікам гарнізона крэпасці Ла-Кабанья (Гавана), дырэктарам Упраўлення прамысловага развіцця краіны, прэзідэнтам Нацыянальнага банка Кубы, міністрам прамысловасці. Пазней удзельнічаў у арганізацыі партызанскага руху ў Конга і Балівіі. У адным з баёў у Балівіі створаны ім партызанскі атрад быў акружаны і разгромлены. Гевара быў паранены, захоплены ў палон і забіты.

§ 46. Лакальныя войны і канфлікты

Пасля Другой сусветнай вайны свет фактычна падзяліўся на сферы ўплыву двух блокаў на чале з СССР і ЗША, што ўвесь час знаходзіліся ў процідзеянні. Канфрантацыя паміж імі ўвайшла ў гісторыю пад назвай «халодная вайна». Гэта процістаянне не вылілася ў сусветную вайну, але прыводзіла да войнаў і канфліктаў у асобных краінах і рэгіёнах свету. Аднак і пасля распаду СССР лакальныя войны і канфлікты не спыніліся.

Араба-ізраільскі канфлікт. У 1947 г. Генеральная Асамблея ААН прыняла рашэнне аб спыненні брытанскага мандата на Палесціну і стварэнні на яе тэрыторыі дзвюх дзяржаў: арабскай і яўрэйскай. У **1948 г.** была абвешчана яўрэйская дзяржава *Ізраіль*. Суседнія арабскія дзяржавы адразу ж пачалі супраць яе вайну. Пры падтрымцы СССР і ЗША Ізраіль атрымаў важную перамогу над больш слабымі арабскімі арміямі. У ходзе вайны Ізраіль захапіў большую частку тэрыторыі Палесціны, адведзеную ААН для Палесцінскай арабскай дзяржавы, і заходнюю частку Іерусаліма.

Затым адбыліся канфлікты ў **1956, 1967, 1973 і 1982 гг.**, у выніку якіх Ізраіль яшчэ больш умацаваў свае пазіцыі. Да гэтага часу ён захоўвае пад сваім кантролем захоплены

ныя ў Сірыі Галанскія вышыні і Іерусалім. Але стрыжнем блізкаўсходняга канфлікту з'яўляецца палесцінская праблема.

ААН прызнала і пацвердзіла права арабаў Палесціны на ўласную дзяржаўнасць. Барацьбу за стварэнне Палесцінскай дзяржавы ўзначаліла *Арганізацыя вызвалення Палесціны (АВП)*. У 1993 г. прадстаўнікі Ізраіля і АВП дамовіліся аб умяшэнні палесцінскай аўтаноміі на Заходнім беразе Іардана і ў сектары Газа. Ізраіль вывеў адтуль свае войскі, іх месца занялі палесцінская паліцыя і адміністрацыя. Гэта быў важны крок на шляху стварэння незалежнай Палесцінскай дзяржавы.

Вайна ў В'етнаме. З XIX ст. В'етнам разам з Лаосам і Камбоджай быў часткай Французскага Індакітая. У гады Другой сусветнай вайны краіну захапіла Японія. В'етнамскі народ пад кіраўніцтвам камуністычнага лідара *Хо Шы Міна* ў жніўні 1945 г. здзейсніў вызваленчую рэвалюцыю, у выніку якой была ўтворана Дэмакратычная Рэспубліка В'етнам (ДРВ).

Францыя не змірылася са стратай калоніі і пры падтрымцы ЗША накіравала ў В'етнам свае войскі. Хо Шы Мін заклікаў да ўсенароднай вайны супраць французскіх каланізатараў. Вырашальная бітва завяршылася перамогай В'етнамскай народнай арміі. У ходзе мірных перамоў у 1954 г. былі падпісаны *Жэнеўскія пагадненні*. Яны прызнавалі незалежнасць В'етнама. Яго тэрыторыя была часова падзелена па 17-й паралелі. Аднак з'яднаць поўдзень і поўнач не атрымалася. У Паўднёвым В'етнаме ўмацаваўся праамерыканскі палітычны рэжым.

У 1960 г. у Паўднёвым В'етнаме быў утвораны Нацыянальны фронт вызвалення, які сфарміраваў уласныя ўзброеныя сілы. Дзякуючы падтрымцы Паўночнага В'етнама партызаны дзейнічалі ўсё больш і больш паспяхова. Гэта прымусіла ЗША ўзмацніць ваенную дапамогу паўднёва-в'етнамскаму ўраду, а затым і пачаць вайну супраць ДРВ. З лютага 1965 г. амерыканскія ВПС ажыццяўлялі бамбардзіроўкі в'етнамскай тэрыторыі з выкарыстаннем спецыяльных хімічных рэчываў, шарыкавых бомбаў і напалму. Сімвалам пакут і мужнасці в'етнамскага народа стала спаленая вёска Сангмі. На баку ДРВ ваявалі савецкія добраахвотнікі — ваенныя спецыялісты і лётчыкі.

У 1968 г. у Парыжы пачаліся перамовы паміж ДРВ і ЗША, якія доўжыліся чатыры гады. Вынікам стаў выхад ЗША з вайны ў 1973 г. У сакавіку 1975 г. войскі ДРВ пачалі маштабны наступ і занялі Паўднёвы В'етнам. 2 ліпеня 1976 г. была абвешчана

Злева направа: палесцінскі лідар Ясір Арафат, міністр замежных спраў Ізраіля Шымон Перэс, прэм'ер-міністр Ізраіля Іцхак Рабін на ўручэнні Нобелеўскай прэміі міру. 1994 г.

Дэмілітарызаваная зона каля вёскі
Пханмунджом за 52 км ад Сеула

Сацыялістычная Рэспубліка В'етнам (СРВ). Так ЗША пацярпелі паражэнне ў В'етнамскай вайне.

Карэйская вайна. Пасля руска-японскай вайны над Карэяй быў усталяваны пратэктарат Японіі. 8 жніўня 1945 г. СССР далучыўся да вайны супраць Японіі. Карэя трапіла ў зону дзеянняў савецкіх войскаў. Каб не дапусціць пераходу пад кантроль СССР усяго паўвострава, ЗША распрацавалі план яго падзелу на перыяд ваенных дзеянняў на савецкую і амерыканскую акупацыйныя зоны па 38-й паралелі. У выніку ў 1945 г. у Карэю на поўначы ўвайшла Чырвоная Армія, а на поўдні высадзіліся войскі ЗША.

15 жніўня 1948 г. у Паўднёвай Карэі была абвешчана Рэспубліка Карэя і ўсталяваўся праамерыканскі аўтарытарны рэжым. А на поўначы 9 верасня 1948 г. было абвешчана стварэнне Карэйскай Народнай Дэмакратычнай Рэспублікі (КНДР) на чале з былым партызанскім камандзірам *Кім Ир Сенам*.

Пасля вываду савецкіх і амерыканскіх войскаў паміж «дзвюма Карэямі» выбухнула малая пагранічная вайна (1948—1950). *25 чэрвеня 1950 г.* пры падтрымцы Кітая паўночнакарэйскія камуністы пачалі паспяховую наступальную аперацыю супраць Паўднёвай Карэі. У Паўночную Карэю было адпраўлена 5 тыс. савецкіх ваенных спецыялістаў. Па рашэнні Савета Бяспекі ААН авіяцыя ЗША пачала ажыццяўляць «дывановыя бамбардзіроўкі» Паўночнай Карэі. Амерыканцы тайна высадзілі ў Карэі пяхотныя часці. У выніку паўночнакарэйскія сілы былі адкінуты да сухапутнай граніцы з Кітаем. На дапамогу КНДР прыйшлі вялікія атрады кітайскіх «народных добраахвотнікаў». 5 снежня 1950 г. яны адбілі Пхеньян, а ў студзені 1951 г. занялі Сеул. Пагадненне аб перамір'і было заключана *27 ліпеня 1953 г.*, краіна была падзелена па 38-й паралелі. Мірны дагавор так і не быў падпісаны. З 1953 г. на паўвостраве існуюць дзве дзяржавы. Тым самым было ажыццёўлена размежаванне сфер уплыву ў Азіі паміж СССР і ЗША.

Войны ў Афганістане. У 1973 г. група армейскіх афіцэраў скінула каралеўскую ўладу. У краіне ўсталявалася ваенная дыктатура. Актыўную барацьбу супраць яе вяла Народна-дэмакратычная партыя Афганістана (НДПА), якая абвясціла сваёй мэтай пабудову сацыялізму. 27 красавіка 1978 г. часці афганскай арміі, якія падтрымлівалі НДПА, узялі паўстанне, захапілі прэзідэнцкі палац і скінулі ўрад. Рэвалюцыйны савет, што прыйшоў да ўлады, абвясціў 30 красавіка 1978 г. Дэмакратычную Рэспубліку Афганістан (ДРА). Але сацыялістычныя рэформы і жорсткія меры новай улады, якія ў шэрагу выпадкаў уключалі расправы з асобнымі плямёнамі, сутыкнуліся

з супраціўленнем буйных землеўладальнікаў, сялян і рэлігійных дзеячаў. У Афганістане пачалася грамадзянская вайна. У снежні 1978 г. паміж урадамі ДРА і СССР быў заключаны Дагавор аб дружбе, добрасуседстве і супрацоўніцтве. У сваю чаргу, афганскія антыўрадавыя сілы атрымлівалі дапамогу ад ЗША.

У верасні 1979 г. у Афганістане адбылася спроба дзяржаўнага перавароту. Па запрашэнні афганскага боку 27 снежня 1979 г. Савецкі Саюз увёў свае войскі ў гэту дзяржаву. У выніку СССР быў уцягнуты ў працяглы і кровапралітны канфлікт. Апазіцыйныя сілы атрымлівалі актыўную ваенную дапамогу ад Злучаных Штатаў. У канцы 1988 — пачатку 1989 г. СССР вывёў свае войскі з Афганістана. Рэвалюцыйны рэжым паў пасля спынення ў 1992 г. эканамічнай дапамогі з боку Расіі. Аднак грамадзянская вайна працягнулася. У выніку Афганістан апынуўся пад поўным кантролем ЗША.

Войны ў зоне Персідскага заліва. У канцы XX ст. у небяспечны ачаг напружанасці ператварылася зона Персідскага заліва — адзін з найбуйнейшых нафтаносных рэгіёнаў свету. 2 жніўня 1990 г. іракскія войскі пад кіраўніцтвам прэзідэнта Садама Хусейна анексавалі багаты на нафту Кувейт. ЗША і іх саюзнікі не маглі дапусціць узмацнення Ірака ў блізкаўсходнім рэгіёне. У студзені 1991 г. яны ажыццявілі паветраную аперацыю «Бура ў пустыні». С. Хусейн быў вымушаны пакінуць Кувейт і знішчыць аб'екты, якія будаваліся для вытворчасці ядзернай зброі. Гэта вайна да мяжы аслабіла пазіцыі рэжыму Хусейна ў рэгіёне.

Аднак ЗША імкнуліся да ўсталявання поўнай гегемоніі на Блізкім Усходзе. Пад выглядам неабходнасці знішчэння зброі масавага паражэння англа-амерыканская кааліцыя без санкцыі Савета Бяспекі ААН 19 сакавіка **2003 г.** ажыццявіла масіраваныя бамбардзіроўкі іракскай тэрыторыі. Праз тры тыдні войскі кааліцыі задушылі апошні ачаг супраціўлення іракскай арміі. Прычынай хуткага падзення рэжыму С. Хусейна стаў раскол іракскага грамадства, здрада ў найвышэйшым кіраўніцтве іракскай арміі і істотная перавага войскаў кааліцыі ва ўзбраенні. У выніку вайны была разбурана інфраструктура іракскіх гарадоў, краіна апынулася на мяжы гуманітарнай катастрофы. ЗША ўзялі пад свой кантроль іракскія нафтавыя радовішчы. Свае войскі з Ірака яны вывелі толькі ў **2011 г.**

Аперацыя «Бура ў пустыні»

1. Растлумачце значэнне паняццяў «лакальныя войны», «рэгіянальныя канфлікты».
2. Якія найбольш вострыя палітычныя і ваенныя канфлікты адбыліся ў другой палове XX — пачатку XXI ст.? Вызначце агульныя прычыны лакальных войнаў і канфліктаў.
3. Якую ролю ў іх адыгрывалі ЗША і СССР? Складзіце табліцу «Лакальныя войны і канфлікты».
4. У чым вы бачыце небяспеку лакальных войнаў? Якія асаблівасці сучасных лакальных войнаў і канфліктаў?
5. Чым вы можаце растлумачыць той факт, што ў традыцыйных войнах 90 % страт складалі ўдзельнікі баявых дзеянняў, а ў сучасных лакальных войнах і канфліктах амаль 80 % загінулых і параненых — цывільнае насельніцтва?

Уваходзячы ў новае тысячагоддзе, чалавецтву неабходна падвесці некаторыя вынікі. Якія ўрокі яно павінна вынесці з XX ст.? Ці дапамагае гісторыя лепей разумець свет вакол нас?

Абагульняльныя пытанні і заданні да раздзела VII

1. Якія фактары садзейнічалі актывізацыі нацыянальна-вызваленчага руху ў краінах Азіі і Афрыкі ў другой палове XX ст.? Ахарактарызуйце працэс дэкаланізацыі. Вызначце яго значэнне.

2. Растлумачце значэнне паняцця «неакаланіялізм». У якіх формах ён праяўляецца? Чаму стаў магчымы?

3. З якімі праблемамі мадэрнізацыі сутыкнуліся краіны, што сталі на шлях развіцця? Якія асаблівасці мадэрнізацыі ў ісламскіх краінах Блізкага Усходу, Паўночнай Афрыкі? Чым тлумачыцца ўздым ісламскага фундаменталізму ў гэтых краінах?

4. Прааналізуйце наступныя звесткі і зрабіце высновы: у Бразіліі з 1960 па 1990 г. удзельная вага працоўнай сілы, занятай у сельскай гаспадарцы, скарацілася з 52 да 23 %, у прамысловасці ўзрасла з 18 да 23 %, у сферы паслуг — з 30 да 54 %. У 1980-я гг. сярэднегадавыя тэмпы прыросту ВВП у Лацінскай Амерыцы складалі 1,7 %, у 1990-я гг. яны ўзраслі да 3,2 %. З 1980 па 1995 г. аб'ём знешняй запазычанасці Бразіліі скараціўся з 31,2 % кошту ВВП да 24 %. Рэзкі рост даўгоў назіраўся толькі ў Мексіцы (з 30,5 да 69,9 % ВВП).

5. Якія прычыны асаблівай палітычнай нестабільнасці ў краінах Азіі, Афрыкі і Лацінскай Амерыкі? Чым растлумачыць слабасць дэмакратычных рэжымаў у гэтых дзяржавах? Ці можна лічыць, што перыяд ваенных дыктатур для іх пройдзены?

6. Групу краін Паўднёва-Усходняй Азіі і Лацінскай Амерыкі, у якіх у канцы XX ст. адбыўся якасны скачок сацыяльна-эканамічных паказчыкаў, сталі называць «новымі індустрыяльнымі краінамі». Назавіце краіны, якія да іх належаць. Якія ўрокі можна атрымаць з вопыту іх мадэрнізацыі?

7. Ці можна ўзброеныя канфлікты ў краінах «трэцяга свету» разглядаць як адну з праяў «халоднай вайны»?

Храналагічная табліца

25 кастрычніка (7 лістапада) 1917 г.	Кастрычніцкае ўзброенае паўстанне ў Петраградзе
1917—1922 гг.	Грамадзянская вайна і ваенная інтэрвенцыя ў Расіі
3 сакавіка 1918 г.	Заклучэнне Брэсцкага мірнага дагавора паміж Савецкай Расіяй і Германіяй
Ліпень 1918 г.	Прыняцце Канстытуцыі РСФСР
4 лістапада 1918 г. — 3 мая 1919 г.	Лістападаўская буржуазна-дэмакратычная рэвалюцыя ў Германіі
11 лістапада 1918 г.	Падпісанне перамір'я паміж Германіяй і краінамі Антанты. Заканчэнне Першай сусветнай вайны
18 студзеня 1919 г. — 21 студзеня 1920 г.	Парыжская мірная канферэнцыя
1919—1923 гг.	Нацыянальная рэвалюцыя ў Турцыі
28 чэрвеня 1919 г.	Падпісанне Версальскага мірнага дагавора з Германіяй. Утварэнне Лігі Нацый
1919—1921 гг.	Польска-савецкая вайна
Лістапад 1921 г. — люты 1922 г.	Вашынгтонская канферэнцыя
1922 г.	Падпісанне Рапальскага дагавора паміж Германіяй і Савецкай Расіяй
30 снежня 1922 г.	Утварэнне СССР
1929—1933 гг.	Сусветны эканамічны крызіс
11 верасня 1931 г.	Абвясчэнне Кітайскай Савецкай Рэспублікі (КСР)
1933 г.	Прыход фашыстаў да ўлады ў Германіі
Ліпень 1936 г. — красавік 1939 г.	Грамадзянская вайна ў Іспаніі
1937—1945 гг.	Акупацыя Кітая Японіяй
29—30 верасня 1938 г.	Мюнхенская канферэнцыя
23 жніўня 1939 г.	Падпісанне германа-савецкага Дагавора аб ненападзе
1 верасня 1939 г.	Напад Германіі на Польшчу. Пачатак Другой сусветнай вайны
1939—1940 гг.	Савецка-фінляндская вайна
22 чэрвеня 1941 г.	Напад Германіі на СССР. Пачатак Вялікай Айчыннай вайны

8 верасня 1941 г. — 27 студзеня 1944 г.	Блакада Ленінграда (прарвана 18 студзеня 1943 г.)
30 верасня 1941 г. — 20 красавіка 1942 г.	Бітва за Маскву
Снежань 1941 г.	Напад Японіі на амерыканскую ваенна-марскую базу Пёрл-Харбар. Уступленне ЗША ў Другую сусветную вайну
1 студзеня 1942 г.	Падпісанне Дэкларацыі Аб'яднаных Нацый
17 ліпеня 1942 г. — 2 лютага 1943 г.	Сталінградская бітва
Кастрычнік — лістапад 1942 г.	Бітва пры Эль-Аламейне (Егіпет)
5 ліпеня — 23 жніўня 1943 г.	Бітва на Курскай дузе
3 верасня 1943 г.	Капітуляцыя Італіі
28 лістапада — 1 снежня 1943 г.	Тэгеранская канферэнцыя
Чэрвень 1944 г.	Адкрыццё другога фронту
4—11 лютага 1945 г.	Крымская (Ялцінская) канферэнцыя
16 красавіка — 8 мая 1945 г.	Берлінская наступальная аперацыя Чырвонай Арміі
8 мая 1945 г.	Падпісанне Акта аб безумоўнай капітуляцыі Германіі
9 мая 1945 г.	Завяршэнне Вялікай Айчыннай вайны. Дзень Перамогі
17 ліпеня — 2 жніўня 1945 г.	Патсдамская канферэнцыя
2 верасня 1945 г.	Падпісанне акта аб безумоўнай капітуляцыі Японіі. За- вяршэнне Другой сусветнай вайны
24 кастрычніка 1945 г.	Дзень Арганізацыі Аб'яднаных Нацый
1946—1958 гг.	Чацвёртая рэспубліка ў Францыі
1947 г.	Набыццё незалежнасці Брытанскай Індыяй, яе падзел на Індыю і Пакістан
1948 г.	Абвяшчэнне дзяржавы Ізраіль
1949 г.	Стварэнне Арганізацыі Паўночнаатлантычнага дагавора (НАТА)
1949 г.	Утварэнне Федэратыўнай Рэспублікі Германіі (ФРГ) і Гер- манскай Дэмакратычнай Рэспублікі (ГДР)
1 кастрычніка 1949 г.	Абвяшчэнне Кітайскай Народнай Рэспублікі (КНР)
1949—1991 г.	Дзейнасць Савета эканамічнай узаемадапамогі (СЭУ)
1950—1953 гг.	Вайна ў Карэі

1955—1991 гг.	Дзейнасць Арганізацыі Варшаўскага дагавора (АВД)
Люты 1956 г.	XX з’езд КПСС
1956 г.	«Будапешцкая восень»
1958 г. — да гэтага часу	Пятая рэспубліка ў Францыі
1958—1960 гг.	Палітыка «вялікага скачка» ў Кітаі
1959 г.	Перамога Кубінскай рэвалюцыі
12 красавіка 1961 г.	Першы ў свеце палёт чалавека ў космас, здзейснены са- вецкім касманаўтам Ю. Гагарыным
1962 г.	Карыбскі крызіс
1966—1976 гг.	«Вялікая пралетарская культурная рэвалюцыя» ў Кітаі
1968 г.	«Пражская вясна»
1968 г.	Масавыя хваляванні ў Францыі («чырвоны май»)
1975 г.	Падпісанне заключнага акта Нарады па бяспецы і су- працоўніцтве ў Еўропе (НБСЕ)
1978—1979 гг.	Ісламская рэвалюцыя ў Іране
1979—1989 гг.	Афганская вайна
26 красавіка 1986 г.	Аварыя на Чарнобыльскай АЭС
1989 г.	Разбурэнне Берлінскай сцяны
3 кастрычніка 1990 г.	Аб’яднанне Германіі
1991 г.	Распад СССР і ўтварэнне Садружнасці Незалежных Дзяржаў (СНД)
1992 г.	Падпісанне Маастрыхцкага дагавора і стварэнне Еўра- пейскага Саюза (ЕС)
1994—1996 гг.	Чачэнскі канфлікт
1999 г.	Ваенная аперацыя НАТА супраць Сербіі
2003—2011 гг.	Вайна ў Іраку
2004 г.	Заснаванне сацыяльнай сеткі Facebook

Гістарычны слоўнік

«Аксамітныя рэвалюцыі» — працэс бяскроўнага адмаўлення ад камуністычнага рэжыму ва ўсходнееўрапейскіх краінах (акрамя Румыніі) у канцы 1980-х — пачатку 1990-х гг.

Акупация — часовы захоп войскамі адной дзяржавы тэрыторыі іншай дзяржавы (або яе часткі) з усталяваннем уласных законаў і адміністрацыі.

Анексія — гвалтоўнае далучэнне, захоп адной дзяржавай тэрыторыі іншай дзяржавы.

Антыгітлераўская кааліцыя — саюз дзяржаў, якія змагаліся ў гады Другой сусветнай вайны супраць фашысцкай Германіі і яе саюзнікаў. Да канца вайны налічвала больш за 50 дзяржаў.

Аншлюс — уключэнне Аўстрыі ў склад Германіі, што адбылося ў сакавіку 1938 г.

Арганізацыя Аб'яднаных Нацый (ААН) — міжнародная арганізацыя, створаная ў 1945 г. на аснове добраахвотнага аб'яднання суверэнных дзяржаў у мэтах падтрымання міру і бяспекі, а таксама развіцця мірнага супрацоўніцтва паміж дзяржавамі.

Арганізацыя Варшаўскага дагавора (АВД) — ваенны саюз еўрапейскіх сацыялістычных дзяржаў, які дзейнічаў у 1955—1991 гг. пры галоўнай ролі СССР. Краіны-ўдзельніцы падпісалі Дагавор аб дружбе, супрацоўніцтве і ўзаемнай дапамозе, больш вядомы як Варшаўскі дагавор.

Аўтаномія — самастойнае ажыццяўленне дзяржаўнай улады або шырокае ўнутранае самакіраванне, якое даецца асобнай тэрыторыі або народу, што кампактна пражывае ў межах дзяржавы.

Аўтарытарны палітычны рэжым — рэжым, пры якім улада сканцэнтравана ў руках аднаго чалавека або групы людзей. Яго характэрнымі прыметамі з'яўляюцца поўная або частковая адсутнасць дэмакратычных свабод грамадзян, абмежаванне дзейнасці палітычных партый і арганізацый, уцёск апазіцыі, адсутнасць падзелу ўлад.

Ваенная дыктатура — форма кіравання, пры якой уся ўлада належыць ваенным, якія зазвычай захопліваюць яе ў выніку дзяржаўнага перавароту.

«Ваенны камунізм» — унутраная палітыка Савецкай Расіі, якая праводзілася ў час Грамадзянскай вайны.

Валонтарызм — адвольныя рашэнні ў гаспадарчай практыцы, якія не ўлічваюць аб'ектыўных умоў і навукова абгрунтаваных рэкамендацый.

Версальска-Вашынгтонская сістэма міжнародных адносін — сукупнасць дагавораў і пагадненняў, заключаных па выніках Першай сусветнай вайны на канферэнцыях у Парыжы (1919—1920) і Вашынгтоне (1921—1922).

Вялікая Айчынная вайна (22.06.1941—09.05.1945) — вайна савецкага народа супраць гітлераўскай Германіі і яе саюзнікаў; складнік Другой сусветнай вайны. Распачата Германіяй, завяршылася поўным разгромам краін фашысцкага блока.

Гандзізм — сацыяльна-палітычнае і рэлігійна-філасофскае вучэнне, якое ўзнікла ў перыяд барацьбы Індыі за незалежнасць. Атрымала назву па імені яго заснавальніка — М. Гандзі.

Генацыд — знішчэнне асобных груп насельніцтва па расавай, нацыянальнай або рэлігійнай прымеце; адно з найцяжэйшых злачынстваў супраць чалавецтва.

Глабалізацыя — комплексны працэс міжнароднай інтэграцыі, абумоўлены неабходнасцю вырашэння абвостраных сусветных праблем.

Дамініён — дзяржава ў складзе Брытанскай імперыі, якая прызнавала кіраўніком дзяржавы англійскага караля (караву). Непасрэднае кіраванне ім ажыццяўлялася генерал-губернатарам.

«Дзіўная вайна» — становішча на Заходнім фронце ў першыя дзевяць месяцаў (верасень 1939 г. — май 1940 г.) Другой сусветнай вайны, калі англа-французскія і скандэнаўскія супраць іх германскія войскі фактычна бяздзейнічалі.

Другая сусветная вайна (01.09.1939—02.09.1945) — самая вялікая ў гісторыі чалавецтва вайна дзвюх сусветных ваенна-палітычных кааліцый. Фашысцкаму блоку Германіі, Італіі і мілітарысцкай Японіі процістаяла антыгітлераўская кааліцыя СССР, ЗША і Вялікабрытаніі.

Другі фронт — фронт ваенных дзеянняў супраць фашысцкай Германіі, які ЗША і Вялікабрытанія адкрылі ў чэрвені 1944 г. уварваннем сваіх войскаў у Нармандыю (Паўночная Францыя).

Дэкаланізацыя — працэс набыцця незалежнасці і поўнага суверэнітэту дамініёнамі, падмандатнымі тэрыторыямі, калоніямі, пратэктаратамі.

Дэмілітарызава́ная зона — тэрыторыя, на якой паводле міжнароднага дагавора ліквідаваны ваенныя збудаванні, забаронена ўтрыманне фарміраванняў узброеных сіл, узвядзенне ўмацаванняў і да т. п.

Дэмілітарыза́цыя — ліквідацыя ваенных умацаванняў і збудаванняў на пэўнай тэрыторыі, а таксама забарона ўтрымліваць на гэтай тэрыторыі ўзброеныя сілы.

Індустрыяліза́цыя — працэс сацыяльна-эканамічнага пераходу ад аграрнага грамадства да індустрыяльнага, звязаны са стварэннем буйной машынай вытворчасці. Характарызуецца перавагай у эканоміцы прамысловай вытворчасці.

Інфармацыйнае грамадства — грамадства, у якім большасць працоўных занятая вытворчасцю, захоўваннем, перапрацоўкай і рэалізацыяй інфармацыі, асабліва найвышэйшай яе формы — ведаў, а прамысловая вытворчасць ажыццяўляецца пры дапамозе высокіх тэхналогій.

Ісламскі фундаменталізм — тэрмін, які выкарыстоўваецца для агульнай характарыстыкі сучасных мусульманскіх рэлігійна-палітычных рухаў, ідэалогія якіх заснавана на звароце да рэлігійнага, сацыяльнага і палітычнага вопыту ранняга ісламу часоў прарока Мухамеда.

Калектывіза́цыя — пераўтварэнне дробных індывідуальных сялянскіх гаспадарак у вялікія калектывныя гаспадаркі (калгасы).

Кары́бскі кры́зіс — востры палітычны і ваенны канфлікт паміж СССР і ЗША ў 1962 г. Быў выкліканы размяшчэннем Злучанымі Штатамі ядзернай зброі ў Турцыі і ў далейшым тайнай перакідкай на Кубу ядзернага ўзбраення Савецкага Саюза. Мог прывесці да ядзернай вайны, але краіны, што процідзейнічалі адна адной, здолелі дамовіцца.

Краіны «трэцяга свету» — краіны, што сталі на шлях развіцця, вызваліўшыся ад каланіяльнай залежнасці.

Культ асобы — узвелічэнне адной асобы (звычай дзяржаўнага дзеяча) сродкамі масавай інфармацыі, у творах мастацтва, дзяржаўных дакументах, законах.

Ленд-ліз — сістэма, паводле якой ЗША ў перыяд Другой сусветнай вайны пастаўлялі зброю, боепрыпасы, прадукты харчавання і іншыя матэрыяльныя рэсурсы саюзнікам па антыгітлераўскай кааліцыі на ўмовах доўгатэрміновага крэдыту або арэнды.

Ліга Нацый — міжнародная міжурадавая арганізацыя, якая існавала ў 1919—1946 гг. з мэтай, згодна са Статутам, «развіцця супрацоўніцтва паміж народамі і гарантыі іх міру і бяспекі».

Макартызм — палітычная плынь, накіраваная супраць левых і ліберальных дзеячаў і арганізацый у ЗША. Сваю назву атрымала па імені яе арганізатара сенатара Джо-зефа Макарыці.

Мандат Лігі Нацый — паўнамоцтвы, нададзеныя Лігай Нацый некаторым з краін-пераможніц, на кіраванне былымі калоніямі Германіі і Турцыі пасля Першай сусветнай вайны.

Навёйшая гісторыя (гісторыя Навёйшага часу) — перыяд сусветнай гісторыі з 1918 г. да гэтага часу.

Навукова-тэхнічная рэвалюцыя — якаснае пераўтварэнне прадукцыйных сіл чалавецтва, якое пачалося ў сярэдзіне XX ст.; карэнная пабудова тэхнічных асноў матэрыяльнай вытворчасці, што грунтуецца на навуцы як галоўным фактары.

Народны фронт — форма арганізацыі шырокіх пластоў насельніцтва ў 1930-я гг. для барацьбы супраць фашызму і вайны.

НАТА (Арганізацыя Паўночнаатлантычнага дагавора, Паўночнаатлантычны Альянс) — ваенна-палітычны блок, які аб'ядноўвае большасць краін Еўропы, ЗША і Канаду. Заснавана ў 1949 г. з мэтай абароны Еўропы ад савецкага ўплыву.

Нацыянал-сацыялізм (нацызм) — афіцыйная ідэалогія і практыка ў гітлераўскай Германіі ў 1933—1945 гг.; разнавіднасць фашызму, адна з формаў таталітарнага рэжыму, што характарызуецца расізмам, антысемітызмам, масавым тэрорам.

Нацыянальна-вызваленчы рух — агульнанародны рух, накіраваны супраць замежнага палітычнага і эканамічнага засілля ў жыцці краіны, на ліквідацыю нацыянальна-каланіяльнага прыгнёту і эксплуатацыі, нацыянальнае раўнапраўе і незалежнасць.

Некаланіялізм — сістэма нераўнапраўных (эканамічных і палітычных) адносін, што навязваецца суверэнным краінам Азіі, Афрыкі і Лацінскай Амерыкі і накіравана на захаванне эксплуатацыі і залежнасці гэтых краін.

Новая эканамічная палітыка (нэп) — палітыка, якая праводзілася ў Савецкай Расіі ў 1920-я гг. у мэтах аднаўлення народнай гаспадаркі і далейшага пераходу да сацыялізму. Змяніла палітыку «ваеннага камунізму». Уключала замену харчразвёрсткі харчпадаткам, выкарыстанне элементаў рыначнай эканомікі, розных формаў уласнасці.

«**Новы курс**» — палітыка выйсця з сусветнага эканамічнага крызісу (1929—1933), якая праводзілася прэзідэнтам ЗША Ф. Д. Рузвельтам. У яе аснову пакладзена актыўнае ўмяшанне дзяржавы ў эканамічныя і фінансавыя працэсы, ажыццяўленне мерапрыемстваў у сацыяльнай сферы, накіраваных на дапамогу беспрацоўным і малазабеспечаным грамадзянам.

Падпільная барацьба — нелегальная дзейнасць органаў і арганізацый, а таксама асобных прадстаўнікоў з ліку мясцовага насельніцтва, якая ажыццяўлялася на захопленай тэрыторыі і была накіравана на зрыў акупацыйнай палітыкі і аднаўленне дзяржаўнай незалежнасці.

Палітыка «прымірэння» агрэсара — палітыка, якая праводзілася ўрадамі Вялікабрытаніі і Францыі ў дачыненні фашысцкай Германіі напярэдадні Другой сусветнай вайны. Прадугледжвала саступкі Германіі і іншым фашысцкім дзяржавам у абмен на захаванне міру.

Партызанскі рух — барацьба добраахвотнікаў у складзе арганізаваных узброеных фарміраванняў на тэрыторыі, якая акупавана праціўнікам або знаходзіцца пад яго кантролем.

Перабудова — маштабныя змяненні ў ідэалогіі, эканамічным і палітычным жыцці СССР у другой палове 1980-х гг. Іх мэтай было пераадоленне крызісных працэсаў у жыцці савецкага грамадства і спыненне ізаляцыі Савецкага Саюза з боку сусветнай супольнасці.

План «Барбароса» — кодавая назва распрацаванага ў 1940—1941 гг. плана нападу нацысцкай Германіі на СССР.

План Маршала (афіцыйная назва «Праграма аднаўлення Еўропы») — праграма дапамогі Еўропе пасля Другой сусветнай вайны. Быў прапанаваны ў 1947 г. амерыканскім дзяржаўным сакратаром Дж. К. Маршалам і ўступіў у дзеянне ў красавіку 1949 г. У ажыццяўленні плана ўдзельнічалі 17 еўрапейскіх краін, уключаючы Заходнюю Германію.

Прыватызацыя — перадача або продаж дзяржаўнай уласнасці прыватным асобам або групе асоб.

Пяцігадовы план — метады планавання ў сацыялістычных краінах, які характарызуецца распрацоўкай паказчыкаў сацыяльна-эканамічнага развіцця на пяцігадовы тэрмін.

Радыкал — прыхільнік крайніх, рашучых дзеянняў, поглядаў.

Рух Супраціўлення — барацьба супраць акупацыйных улад на тэрыторыі, акупаванай нацысцкай Германіяй, у гады Другой сусветнай вайны.

Рэпарацыі — пакрыццё пераможанай дзяржавай страт, прычыненых дзяржаве, на якую быў ажыццёўлены напад.

Рэпрэсіі — розныя меры прымушэння, а таксама іншае пазбаўленне або абмежаванне правоў і свабод асоб, якія прызнаваліся сацыяльна небяспечнымі для дзяржавы або палітычнага ладу па палітычных, класавых, сацыяльных, нацыянальных, рэлігійных або іншых прыметах.

Рэферэндум — форма непасрэднага волевыяўлення грамадзян, што выказваецца шляхам галасавання па найбольш значных пытаннях агульнадзяржаўнага, рэгіянальнага або мясцовага маштабу.

Савёт эканамічнай узаемадапамогі (СЭУ) — міжурадавая эканамічная арганізацыя сацыялістычных дзяржаў, якая дзейнічала ў 1949—1991 гг.

Сістэма калектыўнай бяспэкі — сістэма дагавораў, якія гарантуюць захаванне міжнароднага міру, у тым ліку прадугледжваюць дапамогу дзяржавам, якія сутыкнуліся з агрэсіяй.

Стаханавскі рух — масавы рух у СССР рабочых, калгаснікаў і інжынерна-тэхнічных работнікаў, якія шматразова перавышалі вызначаныя вытворчыя нормы.

Сусветная сістэма сацыялізму — сукупнасць дзяржаў, якія абвясцілі ў той ці іншай форме пабудову сацыялізму.

Таталітарны палітычны рэжым — палітычны рэжым, пры якім ажыццяўляецца поўны (татальны) кантроль дзяржавы над усімі сферамі жыцця грамадства, забаронены дэмакратычныя арганізацыі, фактычна ліквідаваны канстытуцыйныя правы і свабоды грамадзян, а таксама палітычная апазіцыя.

Фашызм — тэрарыстычная дыктатура, накіраваная на задушэнне ўсіх дэмакратычных свабод і прагрэсіўных грамадскіх рухаў, якая абапіраецца на прамое насілле, расізм, культ правадыра. Для яго характэрны таталітарны палітычны рэжым, усеагульны кантроль над асобай, чалавеканенавісціцтва, мілітарызацыя грамадства.

Федэрацыя — форма дзяржаўнага ўладкавання, пры якой дзяржава складаецца з адміністрацыйных адзінак (штатаў, зямель, саюзных рэспублік і інш.), што маюць уласныя канстытуцыі і органы кіравання. Пры гэтым захоўваюцца адзіныя цэнтральныя (федэральныя) органы ўлады, законы, армія, грошы, грамадзянства і інш.

«Халодная вайна» — перыяд у сусветнай гісторыі з 1946 да канца 1980-х гг., што характарызуецца процістаяннем паміж двума блокамі дзяржаў, цэнтрам аднаго з якіх выступаў СССР, а другога — ЗША. Адным з галоўных складнікаў канфрантацыі была ідэалагічная барацьба як вынік супярэчнасці паміж капіталістычнай і сацыялістычнай мадэлямі дзяржаўнага ладу.

Харчовы падатак (харчпадатак) — фіксаваны харчовы натуральны падатак, што спаганяўся з сялянскіх гаспадарак. Уведзены ў 1921 г. у Савецкай Расіі замест харчразвёрсткі.

Харчразвёрстка — палітыка забеспячэння нарыхтовак харчавання за кошт абкладання сялян падаткам у выглядзе збожжавых і іншых прадуктаў, якая ажыццяўлялася ў час Грамадзянскай вайны ў Расіі.

«Шокавая тэрапія» — радыкальныя эканамічныя рэформы пераходу да рыначнай эканомікі, якія ажыццяўляюцца ў сціслыя тэрміны і суправаджаюцца шэрагам адмоўных наступстваў: інфляцыяй, ростам беспрацоўя, падзеннем узроўню жыцця і г. д.

Эвакуацыя — арганізаваны вываз людзей, маёмасці, абсталявання і г. д. з адной мясцовасці ў іншую для засцярогі ад небяспекі ў час вайны, стыхійных бедстваў і да т. п.

Экстрэміст — прыхільнік крайніх поглядаў і гвалтоўных дзеянняў, накіраваных супраць палітычнага, рэлігійнага ці сацыяльнага ладу.

Этатызм — ідэалогія і практыка, якія сцвярджаюць галоўную ролю дзяржавы ў палітычным і эканамічным жыцці краіны.

Літаратура для чытання

Краіны Еўропы і ЗША ў 1918—1939 гг.

Дамс, Х. Г. Франсиско Франко / Х. Г. Дамс. — Ростов н/Д, 1999.

Кольцов, М. Е. Испания в огне : в 2 т. / М. Е. Кольцов. — М., 1987.

Хемінгуэй, Э. Па кім звоніць звон : раман / Э. Хемінгуэй. — Мінск, 1991.

Хибберт, К. Бенито Муссолини : биография / К. Хибберт. — Ростов н/Д, 1998.

Черная, Л. Коричневые диктаторы / Л. Черная. — М., 1992.

Яковлев, Н. Н. Франклин Д. Рузвельт — человек и политик / Н. Н. Яковлев. — М., 2003.

Гісторыя Савецкай дзяржавы: 1917—1939 гг.

Байдуков, Г. Ф. Чкалов / Г. Ф. Байдуков. — М., 1986.

Исторические портреты: Л. Г. Корнилов, А. И. Деникин, П. Н. Врангель... / сост. А. С. Кручинин. — М., 2006.

Космач, Г. А. Трагедия кумиров революции / Г. А. Космач, Е. Н. Космач. — Минск, 1994.

Революция и Гражданская война в России, 1917—1923 гг. : энциклопедия : в 4 т. / гл. ред. С. А. Кондратов. — М., 2008.

Солженицын, А. И. Один день Ивана Денисовича / А. И. Солженицын. — М., 2018.

Краіны Усходу і Лацінскай Амерыкі: 1918—1945 гг.

Браун, О. Китайские записки (1932—1939) / О. Браун. — М., 1974.

Воронцов, В. Б. Судьба китайского Бонапарта / В. Б. Воронцов. — М., 1989.

Горев, А. В. Махатма Ганди / А. В. Горев. — М., 1989.

Жевахов, А. Ататюрк / А. Жевахов. — М., 2008.

Мазуров, И. В. Японский фашизм / И. В. Мазуров. — М., 1996.

Строганов, А. И. Латинская Америка: страницы истории XX века / А. И. Строганов. — М., 2011.

Другая сусветная вайна. Вялікая Айчынная вайна савецкага народа

Амброз, С. Эйзенхауэр. Солдат и президент / С. Амброз. — М., 1993.

Быков, М. Ю. Асы Великой Отечественной: самые результативные летчики 1941—1945 гг. / М. Ю. Быков. — М., 2007.

Великая Отечественная. Командармы : воен. биогр. слов. / под общ. ред. М. Г. Вожакина. — М., 2005.

Вторая мировая война в воспоминаниях У. Черчилля, Ш. де Голля, К. Хэлла, У. Леги, Д. Эйзенхауэра / сост. Е. Я. Трояновская. — М., 1990.

Движение Сопротивления в Западной Европе, 1939—1945 гг.: общие проблемы. — М., 1990.

Жоффри, Ф. де. Нормандия-Неман: воспоминания летчика / Ф. де Жоффри. — М., 1982.

Жуков, Г. К. Воспоминания и размышления : в 3 т. / Г. К. Жуков. — М., 1995.

Иногути, Р. Божественный ветер / Р. Иногути, Т. Накадзима. — М., 2005.

Маништейн, Э. Утерянные победы / Э. Манштейн. — М. ; СПб., 1999.

Пономарев, А. Н. Советские авиационные конструкторы / А. Н. Пономарев. — М., 1990.

Рокоссовский, К. К. Солдатский долг / К. К. Рокоссовский. — М., 1997.

Самсонов, А. М. Москва, 1941 год: от трагедии поражений — к Великой победе / А. М. Самсонов. — М., 1991.

Тимофеев, А. В. Покрышкин / А. В. Тимофеев. — М., 2005.

Хастингс, М. Операция «Оверлорд»: как был открыт второй фронт / М. Хастингс. — М., 1989.

Країны Еўропы і ЗША: 1945 — пачатак ХХІ ст.

Американские президенты: 41 исторический портрет от Джорджа Вашингтона до Билла Клинтона / под ред. Ю. Хайдекинга. — Ростов н/Д ; М., 1997.

Арзаканян, М. Ц. Де Голль / М. Ц. Арзаканян. — М., 2007.

Великобритания: эпоха реформ / под ред. А. А. Громыко. — М., 2007.

Ежов, В. Д. Аденауэр / В. Д. Ежов. — М., 2003.

Медведев, Д. Л. Тэтчер: неизвестная Мэгги / Д. Л. Медведев. — М., 2013.

Музыка наших дней. — М., 2002.

Ле Корбюзье. Архитектура XX века / Ле Корбюзье. — 2-е изд. — М., 1977.

Гісторыя СССР і Расійскай Федэрацыі

Андрянов, В. И. Косыгин / В. И. Андрянов. — М., 2004.

Бурлацкий, Ф. М. Вожди и советники: о Хрущеве, Андропове и не только о них... / Ф. М. Бурлацкий. — М., 1990.

Горелик, Г. Е. Андрей Сахаров / Г. Е. Горелик. — М., 2010.

Куратов, О. В. Хроники русского быта (1950—1990) / О. В. Куратов. — М., 2004.

Лихачев, Д. С. Русская культура / Д. С. Лихачев. — М., 2000.

Согрин, В. В. Политическая история современной России, 1985—2001: от Горбачева до Путина / В. В. Согрин. — М., 2001.

Країны Азіі, Афрыкі і Лацінскай Амерыкі пасля Другой сусветнай вайны

Арабо-израильские войны: арабский взгляд. — М., 2008.

Гавриков, Ю. П. Фидель Кастро: неистовый команданте / Ю. П. Гавриков. — М., 2017.

Джил, С. С. Династия Ганди / С. С. Джил. — Ростов н/Д, 1997.

Королев, Ю. Н. Чили: революция и контрреволюция / Ю. Н. Королев. — М., 1976.

Лаврецкий, И. Р. Эрнесто Че Гевара / И. Р. Лаврецкий. — М., 2002.

Панцов, А. В. Мао Цзэдун / А. В. Панцов. — М., 2007.

Полевой, В. М. Искусство стран Латинской Америки / В. М. Полевой. — М., 1967.

Селищев, А. С. Китайская экономика в ХХІ веке / А. С. Селищев, Н. А. Селищев. — СПб., 2004.

Усов, В. Н. Дэн Сяопин и его время / В. Н. Усов. — М., 2009.

Уткин, А. И. Правда об Ираке, или Битва в Месопотамии / А. И. Уткин. — М., 2007.

Змест

Ад аўтараў	3
Частка I. Сусветная гісторыя Навейшага часу: 1918—1945 гг.	5
§ 1. Свет пасля вайны	5
Раздзел I. Краіны Еўропы і ЗША ў 1918—1939 гг.	10
§ 2. Зацвярджэнне асноў пасляваеннага свету	10
§ 3. Заходняя Еўропа і ЗША ў 1918—1929 гг.	16
§ 4. Сусветны эканамічны крызіс і краіны Захаду	22
§ 5. Барацьба супраць фашызму ў еўрапейскіх краінах напярэдадні Другой сусветнай вайны	27
§ 6. Міжнародныя адносіны ў 1930-х гг.	32
§ 7. Краіны Цэнтральнай і Паўднёва-Усходняй Еўропы	36
§ 8. Навука і культура Заходняй Еўропы і ЗША ў міжваенны перыяд	42
Абагульняльныя пытанні і заданні да раздзела I	47
Раздзел II. Гісторыя Савецкай дзяржавы: 1917—1939 гг.	48
§ 9. Кастрычніцкая рэвалюцыя і ўсталяванне савецкай улады ў Расіі	48
§ 10. Грамадзянская вайна	53
§ 11—12. Курс на пабудову сацыялізму	59
§ 13. Палітычнае развіццё Савецкай дзяржавы	66
§ 14. Культурныя пераўтварэнні ў СССР	71
Абагульняльныя пытанні і заданні да раздзела II	76
Раздзел III. Краіны Усходу і Лацінскай Амерыкі: 1918—1945 гг.	77
§ 15. Кітай	77
§ 16. Індыя	82
§ 17. Японія	86
§ 18. Мусульманскі свет	90
§ 19. Лацінская Амерыка	95
Раздзел IV. Другая сусветная вайна. Вялікая Айчынная вайна савецкага народа	100
§ 20. Пачатак Другой сусветнай і Вялікай Айчыннай войнаў	100
§ 21. Карэнны пералом у ходзе Вялікай Айчыннай і Другой сусветнай войнаў	106
§ 22. Барацьба з захопнікамі на акупаванай тэрыторыі	111
§ 23. Савецкі тыл падчас вайны	116
§ 24. Заклучны этап Другой сусветнай вайны	123

Частка II. Сусветная гісторыя Навейшага часу: 1945 — пачатак XXI ст.	129
§ 25. Асноўныя тэндэнцыі развіцця краін свету пасля Другой сусветнай вайны	129
Раздзел V. Краіны Еўропы і ЗША	134
§ 26. Злучаныя Штаты Амерыкі	134
§ 27. Вялікабрытанія	139
§ 28. Францыя	144
§ 29. Германія	149
§ 30. Італія	155
§ 31. Краіны Цэнтральнай і Паўднёва-Усходняй Еўропы	160
§ 32. Навука і культура Заходняй Еўропы і ЗША	165
Абагульняльныя пытанні і заданні да раздзела V	171
Раздзел VI. Гісторыя СССР і Расійскай Федэрацыі	172
§ 33. СССР у 1945—1953 гг.	172
§ 34. СССР у 1953 г. — сярэдзіне 1960-х гг.	177
§ 35. СССР у сярэдзіне 1960-х — пачатку 1980-х гг.	182
§ 36. Палітыка перабудовы і распад СССР	187
§ 37. Расійская Федэрацыя	192
§ 38. Навука і культура ў СССР і Расійскай Федэрацыі	197
Абагульняльныя пытанні і заданні да раздзела VI	203
Раздзел VII. Краіны Азіі, Афрыкі і Лацінскай Амерыкі пасля Другой сусветнай вайны	204
§ 39. Распад каланіяльнай сістэмы	204
§ 40. Кітай у 1945—1978 гг.	209
§ 41. Кітайская Народная Рэспубліка	213
§ 42. Японія	218
§ 43. Індыя	223
§ 44. Краіны мусульманскага свету	228
§ 45. Краіны Лацінскай Амерыкі	232
§ 46. Лакальныя войны і канфлікты	238
Абагульняльныя пытанні і заданні да раздзела VII	242
Храналагічная табліца	243
Гістарычны слоўнік	246
Літаратура для чытання	252

(Назва ўстановы агульнай сярэдняй адукацыі)

Вучэбны год	Імя і прозвішча навучэнца	Клас	Стан вучэбнага дапаможніка пры атрыманні	Адзнака навучэнцу за карыстанне вучэбным дапаможнікам
20 / 20				
20 / 20				
20 / 20				
20 / 20				
20 / 20				
20 / 20				

Вучэбнае выданне

Кошалеў Уладзімір Сяргеевіч
Краснова Марына Аляксееўна
Кошалева Наталля Уладзіміраўна

СУСВЕТНАЯ ГІСТОРЫЯ

НАВЕЙШАГА ЧАСУ

1918 — пачатак XXI ст.

Вучэбны дапаможнік
для 9 класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай мовай навучання

Галоўны рэдактар *Н. Г. Шчарбакова*
Рэдактары *І. С. Балабановіч, Н. Б. Кучмель, І. В. Летуновіч*
Дызайн вокладкі *Л. І. Мелава*
Тэхнічнае рэдагаванне і камп'ютарная вёрстка *І. П. Грышынай*
Карэктар *В. Р. Ермаковіч*

Падпісана да друку 02.09.2019. Фармат 70×90 1/16. Папера афсетная № 1. Друк афсетны.
Ум. друк. арк. 18,72 + 0,29 форз. Ул.-выд. арк. 14,60 + 0,40 форз. Тыраж 15 519 экз. Заказ

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства
«Выдавецкі цэнтр Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў
№ 1/159 ад 27.01.2014. Вул. Чырвонаармейская, 6, 220030, Мінск.

Адкрытае акцыянернае таварыства «Паліграфкамбінат імя Я. Коласа».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных
выданняў № 2/3 ад 10.09.2018. Вул. Каржанеўскага, 20, 220024, Мінск.

Правообладатель Издательский центр БГУ